T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

PİRİMKUL KADİROV'UN ROMANLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doktora Tezi

Erhan GİRAY

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Aynur ÖZ ÖZCAN

Ankara- 2016

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

PİRİMKUL KADİROV'UN ROMANLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: prof.Dr. Aynur Öz Özcan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
prof.Dr. Abide Doğan	
prof.Dr. Bilsen Karaca	
prof.Dr. Erdoğan Uygur	
prof.Dr. S. Dilek Yalçın Çelik	
prof.Dr. Aynur Öz Özcan	

Tez Sınavı Tarihi 20.01.2016

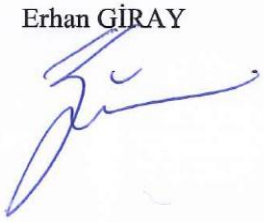
TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(…21…../….01…../..2016…)

Erhan GİRAY

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER iv

KISALTMALAR viii

ÖN SÖZ ix

GİRİŞ 10

BİRİNCİ BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE 16

a. Sosyal Roman 17

b. Tarihsel Roman 19

İKİNCİ BÖLÜM: PİRİMKUL KADİDROV'UN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ 24

2.1. Çağdaş Özbek Romanı 24

2.2. Pirimkul Kadirov'un Hayatı 29

2.3. Pirimkul Kadirov'un Edebî Kişiliği ve Çağdaş Özbek Edebiyatındaki Yeri 32

2.4. Pirimkul Kadirov'un Eserleri 40

2.4.1. Romanları 40

2.4.2. Hikâye, Uzun Hikâye ve Denemeleri 44

2.4.3. Bilimsel Eserleri 45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: PİRİMKUL KADİROV'UN SOSYAL ROMANLARI 47

3.1. Romanlar Hakkında 47

3.2. Yapı 59

3.2.1. Olay Örgüsü 59

3.2.2. Kişiler 84

a. Başkişiler 84

b. Kadınlar 94

b.1. Anne/Kaynanalar 95

b.2. Gelin/Genç Kızlar 98

c. Erkekler 107

c.1. Baba/Kaynatalar 108

c.2. Delikanlılar 112
c.3. Çıkarcı Erkekler 121
c.4. Aydın/Yönetici Erkekler 132
3.2.3. Zaman 136
3.2.4. Mekân 146
a. Açık Mekânlar 147
b. Kapalı Mekânlar 155
3.3. Tema 157
a. Tarih/Tarih Bilinci 158
b. Komünist/Leninist İdeoloji 161
c. Aşk 164
3.4. Sorunsallar 165
a. Toplum Sorunları 165
b. Kadının Toplumdaki Yeri ve Kadın-Erkek İlişkisi 172
c. Kentleşme Sorunu 178
d. Sosyal Eşitsizlik ve Adaletsizlik Sorunu 182
3.5. Dil ve Üslup Özellikleri 186
3.6. Anlatım Özellikleri 193
a. Anlatma ve Gösterme Tekniği 197
b. İç Diyalog Tekniği 198
c. İç Çözümleme Tekniği 199
d. İç Monolog Tekniği 200
e. Tasvir Tekniği 201
f. Özetleme Tekniği 202
g. Geriye Dönüş Tekniği 203
h. Metinlerarası İlişkiler 204
ı. Mektup Tekniği 208
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: PİRİMKUL KADİROV'UN TARİHSEL ROMANLARI 209
4.1. Romanlar Hakkında 209

4.2. Yapı 223

4.2.1. Olay Örgüsü 223

4.2.2. Kişiler 238

a. Başkişiler 238

b. Erkekler 254

b.1 Padişahlar 254

b.2. Şehzadeler 262

b.3. Devlet Adamları 266

b.4. Din Adamları 272

c. Kadınlar 275

c.1. Padişah Eşleri/Kadın Sultanlar 275

4.2.3. Zaman 279

4.2.4. Mekân 293

a. Açık Mekânlar 293

b. Kapalı Mekân 297

4.3.Tema 298

a. Adalet 298

b. Vatan/Millet 300

4.4. Sorunsallar 302

a. Dönemin Yönetici/Yönetim Sorunsalı 302

b. Din Sorunsalı 305

4.5. Dil ve Üslup Özellikleri 308

4.6. Anlatım Özellikleri 312

a. Anlatma - Gösterme Tekniği 314

b. İç Diyalog Tekniği 315

c. İç Çözümleme Yöntemi 316

d. İç Monolog Tekniği 317

e. Tasvir Tekniği 317

f. Özetleme Tekniği 318

g. Geriye Dönüş Tekniği 319

h. Metinlerarası İlişkiler 320
SONUÇ 325
KAYNAKÇA 330
EK 1 342
EK 2 378
ÖZET 393
ABSTRACT 395

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

bs. **:** baskı

C. : Cilt

çev. : Çeviren

ed. : editörlüğünde

s. : Sayfa

S. : Sayı

vd. : ve diğerleri**.**

Yay. : Yayınevi

ÖN SÖZ

Pirimkul Kadirov, Çağdaş Özbek edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biridir. Özellikle roman ve hikâye türünde verdiği eserleri ile tanınan Kadirov, tarihsel romanı *Yulduzli Tünler* (*Yıldızlı Geceler)* ile dünya çapında ün kazanmış bir yazardır.

Tez çalışmamın tüm süreçlerinde engin bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren, zamanını, emeğini ve desteğini esirgemeyen, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, kıymetli hocam Prof. Dr. Aynur ÖZ ÖZCAN'a minnet ve şükranlarımı sunarım. Tezin şekillenmesini ve gelişme aşamasını büyük bir özveriyle yakından takip eden, tezin olgunlaşması için yönlendiren, engin bilgisi ve yapıcı eleştirileriyle farklı bakış açıları kazanmama yardımcı olan saygı değer hocam Prof. Dr. Birsen KARACA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Türk Dünyası edebiyatının dönemleri ve bu konuyla ilgili kaynak eserlere ulaşmam konusundaki yönlendirmeleri ve katkılarından dolayı sayın Prof. Dr. Erdoğan UYGUR'a teşekkür ederim. Ayrıca Pirimkul Kadirov ile ilgili bazı önemli kaynakları benimle paylaşma nezaketini gösteren sayın Yrd. Doç Dr. Veli Savaş YELOK'a teşşekür ederim. Yoğun geçen çalışma sürecinde, manevî desteği ile beni yüreklendiren, sabır ve hoşgörü gösteren eşim Özgül ÖZBEK GİRAY'a minnet duygularımı ifade etmek isterim.

Erhan GİRAY

ANKARA-2016

GİRİŞ

"Pirimkul Kadirov'un Romanları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bu tez çalışmasında hedeflenen, çağdaş Özbek edebiyatının klasiklerinden olan Pirimkul Kadirov'un romanlarını incelemektir. Bu hedef doğrultusunda Özbek yazarın hayatını, Özbek edebiyatı içindeki yerini tespit edip okurlarından aldığı tepkileri gösteren kaynaklara da ulaşmayı planlıyoruz. Amacımız, Pirimkul Kadirov'un eserlerinden hareketle yazarın roman sanatını ve edebî kişiliğini ortaya koymak ve elde ettiğimiz yeni bilgileri Türkiye'de öncelikle akademik çevre ve daha sonra bütün kamuoyu ile paylaşmaktır.

1991 yılında Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Çağdaş Özbek edebiyatı ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar artış göstermiştir. 1993 yılında Kültür ve Turizm bakanlığı tarafından proje olarak hayata geçen "*Başlangıçtan Bugüne Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*" adlı ansiklopedik çalışmanın 14-15-16. ciltleri Özbek edebiyatına ayrılmıştır. Bu çalışmada, Özbek edebiyatının tarihî devirlerden itibaren gelişimi, öne çıkan yazarlar ve bu yazarların eserlerinden örnekler verilmiştir.

2001 yılında Atatürk Kültür Merkezi tarafından başlatılan "*Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*" adlı projenin 9. cildinde, Çağdaş Özbek edebiyatı dönemlere ayrılarak siyasî olaylar çerçevesinde bilgiler verilmiştir. Ayrıca dönemin önemli yazar ve eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Özbek edebiyatı üzerine birçok makale kaleme alan Fatma Açık, 2007 yılında "Özbek Edebiyatı" adlı çalışmasını yayınlar. Bu çalışmada, Türk edebiyatının ortak devri olarak kabul edilen İslamiyet öncesi dönemden itibaren Özbek edebiyat bilimciler tarafından "Cedit Dönemi (1910-1938)" olarak adlandırılan dönemi içine alarak Özbek Edebiyatının tarihi gelişim anlatılmıştır. Ayrıca Cedit dönemi yazarları ve eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

2013 yılında Emek Üşenmez tarafından yayınlanan "Yeni Özbek Edebiyatı" adlı çalışmada ise Özbek edebiyatının tarihi devirleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu devirlerde öne çıkan yazarlar ve eserler tanıtılmıştır. Ayrıca Şuayip Karakaş, kaleme aldığı makale, kitap ve bildirileriyle Özbek edebiyatının Türkiye'de tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu çalışmalara ek olarak, ulusal ve uluslararası dergilerde ve sempozyumlardaki bildirilerde Özbek edebiyatına dair yazılar kaleme alınmaktadır.

Türkiye'de Çağdaş Özbek romanı hakkında yapılan çalışmalar ise 2000'li yıllarda başlar. Çağdaş Özbek romanı hakkında ilk kapsamlı eser, Aziz Merhan'ın 2008 yılında kaleme aldığı "Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu" adlı çalışmadır. Bu çalışmada, Özbek edebiyatında roman türünün gelişimi anlatıldıktan sonra Çağdaş Özbek romancılığının ilk temsilcisi kabul edilen Abdulla Kadiriy'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra Kadiriy'nin "Ötken Künler" (Geçmiş Günler) ve "Mehrabdan Çayan" (Mihraptaki Akrep) adlı romanların incelenmesi yapılmıştır.

Ali İhsan Kolcu'nun 2004 yılında yayınladığı "Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı" adlı çalışmada, Çağdaş Özbek edebiyatının önde gelen yazarları ve bu yazarlara ait romanların değerlendirmesi yer alır.

Orhan Söylemez'in "Türk Dünyası Edebiyatları Roman I" adlı çalışması içerisinde ise Çağdaş Özbek romanı yazarlarından Abdulla Kadiriy, Adil Yakubov, Musa Taşmuhammedoğlu Aybek, Nur Ali Kabul, Pirimkul Kadirov ve Sadreddin Ayni'nin yazdığı birer roman incelemeye tabi tutulmuştur.

Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerde Özbek romanları, genellikle yüksek lisans düzeyindeki gramer çalışmalarına metin örneği olarak seçilmiştir. Pirimkul Kadirov'un "Ana Laçin Vedası" romanı da bu gramerlere metin örneği olarak seçilen eserler arasındadır. Mustafa Güler tarafından hazırlanan "Pirimkul Kadirov'un Ana Laçin Vedası Romanı (Dil İncelemesi-Metin)" adlı yüksek lisans tezi, dil incelemesi ve metin bölümlerinden oluşan bir gramer çalışmasıdır. Kübra Kutlu'nun hazırladığı "Adil Yakupov'un Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler" adlı yüksek lisans tezi ise Türkiye'de Çağdaş Özbek romanı üzerine tespit edilen tek yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışmada, tematik bir inceleme yapılmış, yapı, üslup, dil ve anlatım incelemesine yer verilmemiştir.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların bir kısmı bir yazarı konu alırken diğer bir kısmı ise çağdaş Özbek edebiyatının tarihî dönemlerine ayrılmıştır. Tezimize konu olan Pirimkul Kadirov ise bu eserlerde sadece özgeçmişi ve eserlerinden seçmeler verilerek tanıtılmıştır. Ayrı bir makale olarak Orhan Söylemez'in "Özbek

Romanından Tarihî Bir Roman: Yıldızlı Geceler (Babür)" adlı makalesi yer alır. Bu makalede *Yıldızlı Geceler* romanı, olay örgüsü üzerinden değerlendirilerek yazarın romanda vermek istediği mesajlar üzerinde durulmuştur. Pirimkul Kadirov'un hayatı hakkında yine Orhan Söylemez'in Özbek Türkçesinden aktardığı "Hayatın Manası" adlı çalışma mevcuttur. Söylemez, Özbekistan'da yayınlanan Şark Yıldızı dergisinin 1990 yılı 12. sayısında Pirimkul Kadirov'a ait "Yaşaşning Ma'nasi" adlı röportajı Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Bu röportajda Kadirov'un hayatı ve eserleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Kadirov'un *Yulduzli Tünler* ve *Humayun ve Ekber* adlı romanları, Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. İlk olarak 1994 yılında Yulduzli Tünler adlı roman Ahsen Batur tarafından "Yıldızlı Geceler (Babür) [1]" adıyla Türkiye Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır. 2004 yılında Kadirov'un *Yıldızlı Geceler* ve *Hümayun ve Ekber* romanları iki cilt halinde "Son Timurlu[2]" adıyla Ahsen Batur tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır. Son olarak 2004 yılındaki baskı yine Ahsen Batur tarafından 2009 yılında "Son Timurlu Babür ve Oğullarının Romanı[3]" adıyla tekrar yayınlanmıştır.

[1] Kadir, Pirim (1994), **Yıldızlı Geceler (Babür)** (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Ötüken Yay.

[2] Kadirov, Pirim (2004), **Son Timurlu** (çev. Ahsen Batur), C.1-2, İstanbul: Selenge Yay.

[3] Kadirov, Pirim (2009), **Son Timurlu Babür ve Oğullarının Romanı** (çev. Ahsen Batur), İstanbul: İleri Yay.

Özbekistan'da çağdaş Özbek edebiyatı üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, hem Özbek edebiyatının tarihî dönemleri hem bu dönemin yazarları hem de yazarların verdiği eserler hakkında geniş incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmalarda, Pirimkul Kadirov'un hayatı ve eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Pirimkul Kadirov'un eserleri üzerinden sanatını inceleyen ilk çalışma Pirmet Şermuhamedov'un "Pirimkul Kadirov (Edebiy Portret)" adlı çalışmasıdır. 1983 yılında yayınlanan bu çalışmada, Kadirov'un *Üç Kök, Kara Gözler, Elmas Kemer ve Yıldızlı Geceler* adlı romanları ile 1983 yılına kadar yayınlanan hikâye ve uzun hikâyeleri değerlendirilmiştir.

Özbekistan'da Kadirov'un hayatı, sanatı ve eserleri ile ilgili en geniş çalışma, 2008 yılında Abdurrauf Resulov'un editörlüğünde, birçok Özbek edebiyat bilimcileri tarafından kaleme alınan "Mehrga Yoğrulgan İcad: Pirimkul Kadirov'un İcadı Edibler ve Muharirler Telkinide" adlı makaleler toplamıdır. Bu makalelerde Kadirov'un romanları, hikâyeleri ve hayatı hakkında geniş bilgiler verilmiş, yazarın eserlerine ait geniş bir kaynakçaya da eklenmiştir.

Pirimkul Kadirov'un Türkiye'de romanlarını değerlendiren birkaç makale bulunmakla beraber akademik düzeyde romanlarını konu alan lisansüstü tezin bulunmaması, bizi bu çalışmaya yönlendiren etkenlerin başında gelmektedir.

"Pirimkul Kadirov'un Romanları Üzerine Bir İnceleme" adlı bu tez çalışması, "Ön söz", "Giriş", "Sonuç" ve "Kaynakça" dışında, dört ana bölümden oluşacaktır.

Birinci bölüm içerisinde, tezde uygulanan roman inceleme yöntemi hakkında bilgiler yer alacaktır. Ayrıca Kadirov'un romanları sınıflandırmasında yer alan "sosyal roman" ve "tarihsel roman" kavramları açıklanacaktır.

İkinci bölüm içerisinde, öncelikle konunun daha iyi kavranabilmesi için çağdaş Özbek romanının tarihi gelişimiyle ilgili bilgiler yer alacaktır. Daha sonra Kadirov'un hayatı, romanları çerçevesinde edebî şahsiyetinin oluşumu ve eserleri hakkında bilgiler verilecektir.

Üçüncü bölümde, Kadirov'un "Sosyal Roman" olarak isimlendirilen üç romanı, *Üç İldiz* (Üç Kök)*, Kara Közler* (Kara Gözler) ve *Almas Kemer* (Elmas Kemer); dördüncü bölümde ise yazarın "Tarihsel Roman" olarak isimlendirilen *Yulduzli Tünler* (Yıldızlı Geceler)*, Humayun ve Ekber, Şahruh ve Gevherşad* romanları, yapı unsurları (olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân), tema, sorunsal, dil, üslup ve anlatım özellikleri bakımından incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

Metin incelemesi, edebiyat biliminin uğraşı alanına girer. Metin incelemesi yapan edebiyat bilimcisi, birbirinden farklı yöntemler kullanarak söz konusu metni ya da eserin bütününü bilimsel bir açıklığa, niteliğe ulaştırmaya çalışır (Aytaç, 1995: 11).

Pozitivist, psikoanalitik, Marksist, feminist, hesaplaşmacı, dilbilimsel, felsefî, okuyucuya yönelik, yapısal yorumlayıcı, alımlama estetiği, çoğulcu, yeni tarihsellik, yansıtma ve metne bağlı gibi edebiyatı birçok alanla ilişkilendiren inceleme yöntemleri vardır (Aytaç, 2003; Akerson, 2010; Kolcu, 2010, Moran, 2007). Her romanın kendine has bir dünyasının olduğu gerçeği göz önüne alındığında farklı yöntemlerin kullanılması doğaldır.

Türkiye'de roman inceleme yöntemleri üzerine Şerif Aktaş, Mehmet Tekin, Gürsel Aytaç, Nurullah Çetin ve İsmail Çetişli gibi edebiyat bilimcilerin çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmalar incelenerek tezin kuramsal çerçevesi belirlenmiştir. Tezde yer alan romanlar, metne bağlı inceleme yöntemine göre başlıklara ayrılarak ele alınmıştır. Metne bağlı inceleme yönteminde, esas unsur metindir. Çalışmamızda da metne bağlı inceleme yöntemi uygulanmakla birlikte yazarı ve toplumsal unsurları da göz ardı etmeyen bir yaklaşım sergilenecektir.

Primkul Kadirov'un eserleri üzerinde yaptığımız ön çalışma sonucunda, yazarın romanlarını iki gruba ayırdık: Sosyal romanlar ve tarihsel romanlar. Bu sınıflandırmaya dayanak oluşturmak için, tezimizin bu bölümünde sosyal romanlar ve tarihsel romanlarla ilgili kuramsal bilgilerin aktarılması yerinde olacaktır kanısındayız.

a. Sosyal Roman

Roman, tarih boyunca sabit kurallar çerçevesine girmemiştir. Geçirmiş olduğu evrimsel süreçte romanın kesin kurallar taşımaması, onu zengin bir tür haline getirmiştir. Böyle bir yapıya sahip olan roman, daha iyi anlaşılabilmek ve birtakım ilkeler oluşturulabilmek için yazar ve edebiyat bilimcileri tarafından çeşitli sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur (Tepebaşılı, 2012: 226). Bu sınıflandırmalar sonucunda romanlarda ağır basan konulara ve biçimsel özelliklerine göre çeşitli isimlendirmeler yapılmıştır.[4]

Bu isimlendirmeler içinde yer alan Sosyal roman, yaşanılan toplumun sorunlarını ele alan ve bu sorunlarla ilgili gizli veya açıktan bir tez (amaç) savunan

[4] Aytaç, roman çeşitlerini ana konu ve odak problemlerine göre, macera, gezi, aşk, evlilik, aile, oluşum, gelişim, eğitim, sanatçı, devlet, tarih, köy, büyükşehir, ütopya, anahtar, kadın hakları ve çağ (dönem) romanları olarak isimlendirmiştir (2012: 19). Özdemir ise konularına göre polisiye, yığın, biyografik, otobiyografik, politik, tarihsel; temsil ettiği akıma göre gerçekçi, eleştirel gerçekçi, doğalcı gerçekçi, toplumcu gerçekçi ve postmodern roman isimlendirmelerini kullanmıştır (2007).

roman olarak tanımlanır. Kabaklı, sosyal romanları ikiye ayrılır. Bunlardan ilki bir tez amacı gütmeyen *töre (örf ve âdet) roman*larıdır. İlk olarak realistler tarafından denenen töre romanları, natüralistler tarafından geliştirilmiştir. Gözlem ve bilimsel metodlar kullanarak toplumu bütün yönleriyle inceleyen natüralistler, elde ettikleri sonuçları bu romanlara yansıtmışlardır (2008: 530).

Sosyal romanın ikinci bir alt türü ise *tezli roman*lardır. Tezli romanlar, ideoloji, hürriyet, insan hakları, ekonomik ve sosyal eşitlik sorunları gibi konular üzerine kaleme alınmış güdümlü bir edebiyat ürünüdür (Kabaklı, 2008: 530-531). Tezli roman, gerçekçi tarzda yazılmış bir politik, felsefi veya dinsel doktirinleri savunan, didaktik bir tavır sergileyen romandır. Tezli romanın en önemli özelliği, savunduğu tezi doğrudan, açık ve ısrarlı bir şekilde ortaya koymasıdır (Köroğlu, 2011: 237-238).

Kadirov'un *Üç Kök, Kara Gözler ve Elmas Kemer* romanları incelendiğinde, Sosyal romanın her iki türün özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Kadirov bu romanlarda sosyal meseleler üzerinde yoğun bir şekilde durmuştur. Yaşadığı toplumu gözlemleyerek tespit ettiği sorunları eserlerinde sorunsal olarak işlemiştir. Bu açıdan bakıldığında bu romanların sosyal romanın ilk türü olan töre romanı özelliğini taşıdığı görülür.

Kadirov aynı zamanda bu romanlarda, komünist-leninist ideoloji teması ile sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik sorununa değinmiştir. Bu açıdan bakıldığında ise bu romanlar tezli roman özellikleri de taşımaktadır. Ancak burada şunu belirtmek

gerekir ki, Kadirov'un komünist ve Leninist ideolojiyi savunmasının nedeni, Sovyet hükümetinin komünizmi öven güdümlü bir edebiyat politikası uygulamasıdır. Sosyal romanın her iki çeşidini de kapsayan bu üç roman, bu çalışma içerisinde "Sosyal Roman" olarak adlandırılacaktır.

b. Tarihsel Roman

Tarih ve roman arasında ilişkinin temelinde, dil ve yazı anlatım araçlarının kullanılması, zaman ve mekân unsurları üzerine inşa edilmesi, zamanın bilgi, inanç ve değerler sistemine göre yeniden kurgulanması ve tarihin bir anını anlamlandırma amacı vardır. Geçmiş bilgisinin derlenip sınıflandırılması ve genellemeler aracılığıyla bir anlatıya dönüştürülmesi sonucunda ise tarihsel roman ortaya çıkar (Türkeş, 2011: 81). Bu konuyla ilgili olarak, tarih ile tarihsel roman arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Çelik, tarihsel romanın oluşum sürecini şu cümlelerle ifade eder:

Tarihsel gerçeklik önce tarihçinin, yani tarihsel olayları kaydeden kişinin yorumuna, değerlendirmesine tabi tutulur. İnsanlar, tarihsel gerçeklikleri, olayları kaydeden tarihçinin yorumlarına göre izlemek durumundadırlar. Yani tarihsel olaylar bir bakıma sübjektif karakterlidir. İlk elde erozyona uğrayan tarih, tarihî roman aşamasında kurgu denilen ikinci bir değişime girer. Roman yazarı, tarihçinin malzemesini alır, muhayyilesinde yoğurarak, bilinmeyenler üzerine bir kurgu oluşturarak, tarih malzemesini yeniden insanların dikkatlerine sunar. Yazar, tarihsel gerçekliğin üzerine, tarihsel olmayan kurguya dayalı insan faktörünü ve onun yine

tarihe konu olmayacak çevresini yerleştirerek eserini meydana getirir (Çelik, 2002: 53).

Tarihi kendine konu olarak seçen romanlar için tarihî roman, tarihten söz açan, tarihe dayanmış roman, tarih romanı ve tarihsel roman gibi farklı adlandırmalar olmasına rağmen bütün bu isimlendirmelerin merkezinde, anlatılan olayların tarihlik taşıyor olması gerektiği sonucuna varılır (Argunşah, 2002: 457). Bu çalışmada ise tarihsel roman ifadesi kullanılmıştır.

Tarihsel roman türü üzerine birçok fikir ayrılıkları yaşanmakla birlikte en büyük sorun olarak zaman unsuru ön plana çıkarılır. Tarihsel olma özelliğini açıklamak için bu zaman olgusunun sınırlarını belirlemek gerekir. Bu konuda yazar ve eleştirmenler farklı düşüncelere sahiptir. Bazı yazarlar, tarihsel roman içerisinde mutlaka tarihî bir kişinin yer alması gerektiğini savunurken, kimileri tarihsel romanın tarihsel kaynaklara dayanması ve olay örgüsünün baskın unsur olması gerektiğini savunurlar. Ancak burada önemli olan zamanın yakınlığı ya da uzaklığı değil, olayların tarihte yaşanmış ve etkisini kaybetmiş olmasıdır (Mirvaliyev, 1971: 13-14).

Fransız ihtilali sırasında Avrupa entelektüeller arasında romantizm öncesi eğilimlerin başlamasıyla birlikte, tarih incelemeleri de başlar. Avrupa'da yaşanan savaşlar özellikle Napolyon'un kurduğu baskı rejimi, bağımlı halkın tarihî bilinç kazanmasında etkili olur. Tarihî konulara ilginin artmasıyla birlikte tarihsel roman türü örnekleri görülmeye başlar (Suçkov, 2009: 67-68).

1814 yılında İskoçyalı yazar Walter Scott'un kaleme aldığı *Waverley* adlı eseri ilk tarihsel roman olma özelliğine sahiptir. Walter Scott'tan önce tarihsel unsurlar taşıyan eserler olsa da bu eserlerde tarih, daha çok kostüm niteliğindedir ve kişilerin özellikleri tarihsel bütünlükle verilmemiştir (Lukacs, 2010: 21).

Scott'un başlatmış olduğu tarihsel roman türü sonraki yazarlara örnek olur. Fransa'da romantik devrin tarihsel roman yazarlarından Alexandre Duma Pere'dir. *Üç Silahşörler, Monte Kristo* ve *Siyah Lale* eserleri, tarihsel roman özelliğini taşır. Victor Hugo ise *Notre-Dame de Paris* adlı eseri ile tarihsel roman türüne katkı sağlar (Tural, 1991: 198-199). Modernist roman ile yeni açılım kazanan tarihsel roman, postmodern anlayışla yeni bir kimliğe bürünerek kendine has ilkeler ortaya koyar[5] (Yalçın Çelik, 2005: 75).

Alfred Döblin, *tarihsel roman her şeyden önce bir romandır* der (Göğebakan, 2004: 13). Bu fikirden hareketle tarihsel romanlara öncelikle roman gözüyle bakmak gerektiği anlaşılır. Hem sanatsal hem de tarihîlik özelliği taşıyan tarihsel romanı, Göğebakan şu şekilde tanımlar: *herhangi bir tarihsel dönemi ya da olayı gerçeğe yakın, ama sanatsal bir biçimde aktaran roman türüdür* (2004: 15).

Argunşah, tarihsel romanda olmazsa olmaz özellikler belirler. Bu özelliklerden ilki romanda anlatılacak kişilerin ya da olayın tamamen geçmişte kalması ve tamamlanmış bir zaman diliminin seçilmesidir. Bu özelliğe göre romancı

[5] Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Yalçın Çelik, 2005) ve (Oppermann, 2006).

anlatacağı tarihsel dönemi çeşitli tarihî kaynaklara dayandırarak ve ayrıntılı bir inceleme döneminden sonra kaleme almalıdır (2002: 458-459). Tural bu süreci, *tarih romancısı vesikanın ortaya koyduğu malzemeyi önce öğrenir; sonra kendisine tesir eden unsurlar arasında seçmeler ayıklamalar yapar; daha sonra da, edebî yaratmanın sihri ile ona can verir* (Tural, 1991: 195) şeklinde özetler. Tural'ın *edebî yaratmanın sihri* ile anlatmak isteği kurmaca unsurudur. Tarihsel roman yazarı, tarihi belgelerin yetersiz kaldığı boşlukları doldururken kurmacayı bir araç olarak kullanır (Göğebakan, 2004: 27).

Tarihsel romanın bir diğer özelliği ise didaktik bir yapıda olmasıdır. Bu konuda Göğebakan, Alman yazar Hugo Aust'un tarihsel romanın işleviyle ilgili olarak tarihi öğretmek, yeniden canlandırmak ve eğlendirmek fikrinden hareketle, bu türdeki romanlarda yazınsallığın değil, eserin vermek isteği mesajın önemli olduğu düşüncesine ulaşır (2004: 53-54).

Ulusal bilincin uyandığı, ulusal birliğin kurulmaya çalışıldığı dönemlerde de tarih, konu olarak sıkça başvurulan bir kaynaktır (Yalçın Çelik, 2000: 163). Sovyet hâkimiyetinin olduğu dönemde, Özbek yazarlar ulusal bilinci uyandırmak amacıyla tarihsel roman türünü kullanırlar. Çağdaş Özbek edebiyatında, tarihsel roman Abdulla Kadiriy'nin *Ötken Künler* romanı ile başlar. Kadiriy'den sonra Musa Taşmuhammedoğlu Aybek, Pirimkul Kadirov ve Adil Yakupov gibi yazarlar bu geleneği devam ettirir. Özbek yazarları tarihsel romana sevk eden etkiler arasında siyasî ve sosyal durumun etkisi olduğu gibi dünyada başlayan tarihsel roman yazma akımının da rol oynadığı söylenebilir.

Pirimkul Kadirov, çağdaş Özbek edebiyatına *Yıldızlı Geceler*, *Humayun ve Ekber* ve *Şahruh ve Gevherşad* adlı tarihsel romanları kazandırmıştır. Adı geçen romanlarda yazarın, yukarıda bahsedilen tarihsel roman özelliklerini taşıma bakımından başarılı olduğu görülmektedir.

Kadirov, tarihsel romanlarını oluştururken tarihte yaşanmış artık etkisini kaybetmiş bir zaman dilimini seçer. Romanlarını kaleme almadan önce uzun bir hazırlık dönemi geçirir. Tarihî bilgileri gerçeklik ilkesi doğrultusunda, farklı kaynaklardan teyit ederek kullanır. Tarihsel romanlarına konu olan olayların geçtiği mekânları ise özellikle Hindistan'a ait şehirleri yerinde görerek tasvirleri gerçeğe yakın bir şekilde aktarır.

Kadirov'un tarihsel romanlarında ön plana çıkan unsurlardan bir diğeri, başkişilere karakter özellikleri yükleyip ruh tasvirlerine yer vermesidir. Özellikle *Yıldızlı Geceler* romanında Babur'un karakter özellikleri ve ruh tahlilleri, Babur'un divanındaki şiirler ve Baburname'de yer alan bilgilerden hareketle kurgulanır. Bu durum, Kadirov'un kurmaca unsurunu kullanırken de bazı tarihî bilgilere başvurduğunu gösterir.

Kadirov'un tarihsel romanlarını yazma zamanı, Sovyet hükümetinin baskıcı bir siyaset izlediği döneme denk gelir. Kadirov, tarihsel romanın didaktik yönünü kullanarak halka tarihî geçmişini hatırlatmaya tarihi yeniden canlandırıp tarih bilincini uyandırmaya ve bu şekilde bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunmaya çalışır.

İKİNCİ BÖLÜM: PİRİMKUL KADİDROV'UN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Kadirov'un hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmeden önce 1920'li yıllarda başlayan ve günümüze kadar devam eden çağdaş Özbek romanının tarihî gelişimi ve bu gelişim içerisinde yer alan romanlar hakkında bilgi verilecektir. Bu bilgilerin Kadirov'un sanatının daha iyi kavranması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2.1. Çağdaş Özbek Romanı

Çağdaş Özbek romanının temelleri, 19.yy'ın sonları ile 20.yy'ın başlarında atılır. Avrupa, Osmanlı-Türk, Azeri ve Tatar yazarların kaleme aldığı romanlar, İstanbul, Bahçesaray, Bakü ve Kazan'da çıkan gazete ve dergiler vasıtasıyla Türkistan şehirlerindeki tüm insanlara ulaşır. İsmail Gaspıralı'nın başlattığı "Usul-i Cedit" hareketini destekleyen ceditçi yazarların edebî alandaki çalışmaları, çağdaş Özbek edebiyatının oluşumuna zemin hazırlamıştır (Kuçkartayev, 1994: 83).

Ceditçi yazarlar, 1910'lu yıllarda genellikle gazete ve dergicilik ile uğraşırlar. Bu dönemde yazılan eseler, gazete ve dergilerde yayınlanır. Şiirin ön plana çıktığı bu yıllarda, roman türünde çok eser verilmemiştir. Ancak Mirmuhsin'in *Beferzend Açıldıbay* (Çocuksuz Açıldıbay) (1914*)*, Hamza Hekimzade Niyazi'nin *Yeni Saadet: Milli Roman* adlı romanı (1915), Abdülhamit Süleyman Çolpan'ın *Doktor*

Muhammedyar (1914), Abdulla Kadiriy'nin *Cuvanbaz* (Oğlancı) gibi roman ve hikâyeler, döneme ait nesir örnekleridir (Açık, 2007: 33).

1917 yılında meydana gelen Bolşevik devrimi, hem sosyal hem de edebî hayatın değişmesine sebep olur. Cedit eğitim sistemini destekleyen yazarlar ise kendilerine bir yol çizmek durumunda kalır. Bazı yazarlar siyasi durumun etkisiyle Bolşeviklerle birleşerek sosyalist devrimin destekçisi olurken, bazıları ise Pantürkçü veya Panislamcı tarafta yer alarak Sovyetlere karşı "Basmacılık Haraketi" adı altında siyasî mücadelelerini sürdürürler. Yaşanan bu siyasî karmaşaya rağmen özgürlük ortamı devam ettiği için gazete ve dergiler çıkmaya devam eder (Merhan, 2008: 40-41). Bu yıllarda yazarlar duygu ve düşüncelerini genellikle şiir türü ile anlatmaya çalışır. Nesir türünde eserler yok denecek kadar azdır. Cemile Mecid'in *Toğrilik* (Doğruluk), Mecid Osman'ın *Kımmetli Tartık* (Kıymetli Hediye), Hadiçe'nin *Aynisa'nın Tilegi* (Aynisa'nın Dileği) adlı eserleri, bu yıllara ait nesir örneklerindendir (Kattabekov vd., 1990: 20).

1920'li yıllar çağdaş Özbek romanının ilk örneklerinin verildiği dönemdir. Abdulla Kadiriy'nin 1919 yılında yazmaya başladığı, 1926 yılında da yayınladığı eseri *Ötken Künler* (Geçmiş Günler), çağdaş Özbek edebiyatının hem batılı anlamdaki ilk romanı hem de ilk tarihsel romanı olma özelliğini taşır (Merhan, 2008: 143). Özbek Klasik edebiyatını ve Özbek halk edebiyatını iyi bilen Kadiriy, romanda yer alan Atabek ve Kümüşbibi aşkını Leyla ve Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi destanlardan etkilenerek kurgular. Kadiriy, bu aşk hikâyesini geçmişte, 19.Yy Özbek Hanlıkları döneminde anlatarak romana tarihsellik katar. Bu dönemin köylerini,

âdetlerini, yaşam tarzını, hanlıkların siyasî durumunu ve din adamlarını realist bakış açısıyla anlatır (Kuçkartayev, 1999: 98). Kadiriy, Ötken Künler'de yakaladığı başarıyı devam ettirmek için 1928 yılında, 19.Yy'da Hüdayar Han dönemini anlatan *Mehrabdan Çayan* (Mihraptaki Akrep) adlı bir tarihsel roman daha yayınlar. *Ötken Künler*'den farklı olarak bu romanda saraydaki entrikalar anlatılır. Romanın kişileri ise daha gerçekçi tasvir edilir (Merhan, 2008: 205).

Kadiriy ile başlayan roman geleneği, Sadriddin Ayniy ile devam eder. Ayniy, *Dahunde* (1929) romanında, halkın gerçek hayatından kesitler sunar (Yaşın, 1967: 33).

1930'lu yıllarda Sovyet rejimi, sosyal hayata sosyalizm ilkesini yerleştirdiği gibi edebiyatta da baskıcı bir politika izlemeye başlar. Bütün halkları tek bir merkezde, komünizm ideolojisi etrafında toplamak isteyen Komünist parti, yazar ve sanatçılara bu ideolojiyi benimsetmekle görevlidir (Karakaş, 2012: 200). Toplumcu gerçekçiliğin hâkim olduğu bu dönemde, sosyalist düzenin kurulması, kadın eşitliği, tarım kollektifi gibi ana temalar işlenir (Merhan, 2008: 46).

Komünist baskıya rağmen roman türünde eserler verilmeye devam eder. Abdulla Kahhar'ın 1934 yılında yayınladığı *Serab* (Serap) ve Sadriddin Ayniy'nin 1935 yılında yayınladığı *Kullar* (Köleler) romanından sonra, Çağdaş Özbek şiirinin oluşumunda büyük rolü olan Abdülhamit Süleyman Çolpan, 1936 yılında *Keçe ve*

Kündüz[6] *(Gece ve Gündüz)* romanını kaleme alır. Sovyet siyasetine rağmen bu romanda, Rus imparatorluğu döneminde Türkistan halkının durumu anlatılır.

Gelişen çağdaş Özbek romanına katkıda bulunan yazarların başında gelen Musa Taşmuhammedoğlu Aybek, *Kutluk Kan* (Kutlu Kan) romanında, Bolşevik devrimi öncesi yaşanan halk isyanlarını konu edinir (Yaşın, 1967: 34). Genel hatlarıyla roman, dönemin ideoljisini yansıtsa da aslında Özbek halkının hürriyet mücadeleleri anlatılmaya çalışılır (Açık, 2005: 6).

II. Dünya savaşı yıllarında edebiyatta seferberlik ruhu ön plana çıkarılır. Sovyet kahramanlığı ile tarihte yaşamış kahramanları bütünleştirilerek sunmaya çalışan yazarlar, Hitlere karşı Sovyet hükümetini savunan bir hava oluşturmak ister (Merhan, 2008: 47). Bu dönemin havasından yararlanmak isteyen Musa Taşmuhammedoğlu Aybek, 1942 yılında *Nevaiy* adlı tarihsel romanını yazar. Romanda şair, düşünür ve devlet adamı olan Ali Şîr Nevaiy'nin olgunluk döneminden başlayarak yaşamı ve edebî kişiliği konu edinilir (Kuçkartayev, 1999: 102).

1956 yılında Sovyet hükümetinin Kruşçev döneminde yapılan 20. Kongre sonrası ülkede özgürlük rüzgârları esmeye başlar. Stalin dönemi eleştirilir, bilim ve teknikte gelişmek için adımlar atılmaya başlanır. İnsanî değerlerin korunması

[6] Bu romanın *Gündüz* adlı bölümü, bu yıllara kadar bulunamamıştır. Bu bölüme ait müsveddelerin Çolpan'ın tutuklanmasının ardından el koyulan kitapları ve eşyaları arasında kaybolduğu tahmin edilmektedir (Kocaoğlu, 1998: 191).

yönünde kararlar alınır (Kattabekov vd., 1990: 82). Yaşanan bu gelişmeler edebiyatta büyük bir canlanmayı beraberinde getirir. Bu yıllarda roman türünün diğer yıllara göre daha çok geliştiği görülür. 1960'lı yıllarda, gelecek beklentisi, fen-teknik gelişmeleri, insan hayatı, tarih, âdetler, gelenekler ve çevreyle ilgili meseleler gibi konular romanların esas temalarını oluşturur (Kattabekov vd., 1990: 97). 1967 yılında Şuhret tarafından yayınlanan *Altın Zenlemes* (Altın Paslanmaz) adlı roman, Stalin döneminde yapılan karalama siyasetinin kurbanları hakkında yazılan ilk roman olma özelliğini taşır (Kuçkartayev, 1999: 105). Pirimkul Kadirov'un *Üç İldiz* (Üç Kök) (1958) ve *Kara Közler* (Kara Gözler) (1966), Aybek'in *Ulug Yol* (Büyük Yol) (1967), Askad Muhtar'ın *Çınar* (1969), Mirmuhsin'in *Ümid* (1969), Said Ahmed'in üç ciltlik eseri *Ufk* (Ufuk) (1964-1974) gibi eserler bu döneme aittir.

Çağdaş Özbek edebiyatında durgunluk dönemi olarak adlandırlan 1970'li yıllarda, edebiyat ve sanat ciddi eleştiri ve yasaklara maruz kalır. Çolpan, Fıtrat gibi yazarların eserlerinin basımı yasaklanır. Ahmet Yesevî, Babur, Emirî gibi şairlerin sanatları inkâr edilir. Halkın milli değerleri, örf ve adetleri ayaklar altına alınmaya başlanır. Ancak bu durum yazarların eser vermesine engel olmaz. Gerçek hayat, tarih ve bilimde yaşanan gelişmeler romanlara konu olmaya devam eder (Kerimov, 1995: 242-244). Adil Yakubov'un *Ulugbek Hazinesi* (Uluğbey'in Hazinesi) (1973), Mirkerim Asım'ın *Ceyhun Üstide Bulutlar* (Ceyhun Üstünde Bulutlar) (1975) ve Pirimkul Kadirov'un *Yulduzli Tünler* (Yıldızlı Geceler) (1978) adlı romanları çok ses getiren eserler arasındadır.

1980 sonrasında siyasî olarak demokratikleşme ve özgürlük ortamının oluşması sonucu edebiyat yeni fikirler ve yeni karakterlerle zenginleşir. Eserler, sadece düşünce dünyası olarak değil, aynı zamanda şekil olarak da değişir. 1985 yılları ortalarında itibaren edebiyat, eleştirel yaklaşım, açıklık ve demokratik bir şekilde gelişme gösterir (Mirzayev, 1993: 68).

1991 yılında Özbekistan'ın bağımsızlığı kazanmasından sonra birçok roman kaleme alınır. Adil Yakubov, Ötkir Haşimov, Said Ahmet, Aman Muhtar, Tahir Malik, Nurali Kabul, Şuhret, Murad Muhammed Dost, Hurşit Destmuhammed, Toğay Murad ve Uluğbek Hemdemov gibi şahsiyetler roman türünde eser veren yazarlar arasındadır. Günümüzde Özbek romanı, bağımsızlığın verdiği özgür düşünce ve çok yönlü bir roman anlayışı ile gelişme evresini tamamlamıştır. Romanlarda işlenen konuların başında Sovyet döneminde yaşanan zorluklar ve gizli tutulan tarihî olaylar gelmektedir. Bu tarihten sonra daha önce gelişme fırsatı bulamayan macera, polisiye ve fantastik roman türlerinde eserler verilmeye başlamıştır (Mubarekova, 2013: 170-171).

2.2. Pirimkul Kadirov'un Hayatı

Pirimkul Kadirov, 25 Ekim 1928 tarihinde eskiden Özbek köyü olan ve şu an Tacikistan sınırları içerisinde yer alan Şehristan ilçesinin Kengöl şehrinde dünyaya gelir. Ataları Özbekler'in Barlas ve Kırk boylarına dayanır (Kerimov, 1995: 258). Babası Kadir Yoldaşoğlu, dağlarda çobanlık yaparak hayatını devam ettiren, okuması yazması olmayan, namazını aksatmadan kılan ve ömründe içki içmemiş mülayim bir

insandır. Annesi Oğulay Hüsen ise disiplinli bir kadındır. Çocuklarının yetişmesi için büyük çaba sarf eder (Kadirov, 1992a: 75).

Kadirov'un babası koyun yetiştirme işinde ustalaşıp köyün zenginlerinden biri haline gelir. Peş peşe dört oğlu olduğu için köyde büyük bir düğün düzenler. Ancak Sovyet hükümetinin izlediği siyaset nedeniyle babası kulak[7] sıfatıyla köyden beş yıl sürgün edilir. O sırada iki yaşında olan Kadirov, karlı kış günlerinde yaşadığı çileli yolculuğu kendi cümleleriyle şöyle anlatır: *Yoğun karın yağdığı soğuk bir günde annem ile dayım bizi yorganlara sarıp, at sırtında Kengöl'den Aksu'ya götürmek için yola çıktı. Dağ yollarında yürümek zor, yerler kaygan. Annemin kucağında altı aylık Rabbim adlı küçük kardeşim vardı. Atlar buzda kayınca üzerindeki eşyalar da kara düşüyordu. Annem ile dayım eşyaları atlara tekrar yüklerken biz karın içinde kalıyorduk. Altı aylık bebek çok ağlıyordu. O zaman bebek çok üşütmüş. Annemin köyü Aksu'ya vardığımızda küçük kardeşimi kaybettik. Annemin feryatları, kara kışta çocukları sıcak evinden kovan zalimlere ettiği beddualar aklımda kalmış* (Kadirov, 1992a: 74-76).

Sürgün yıllarını Özbekistan'ın Havas ilçesinin İskender köyünde geçiren Kadirov ve ailesi, vergi borcu bahanesiyle bütün eşyalarını kolhoz memurlarına kaptırır. Bütün olumsuzluklara rağmen okuluna devam eden Kadirov, zeki bir öğrenci olduğu için bir yıl içinde üçüncü sınıfa geçer. Öğretmenleri tarafından "altın çocuk" olarak övülen Kadirov'un başarısı, Taşkent seyahati ile ödüllendirilir. Ancak babası zengin! yaftası, onun bu ödülü kullanmasına engel olur. Taşkent'e

[7] Sovyet döneminde zengin köylülere verilen ad.

gidememesi onun hayatında iz bırakan olaylardan biridir (Kadirov, 2008: 149; Kadirov, 1992a: 76).

Kadirov, çocukluk ve gençlik yıllarında okuluna devam ederken ailesinin geçimini sağlamak için farklı işlerde çalışır. Tarla sürer, ekin biçer ve hayvan yetiştiriciliği yapar (Koşcanov, 2008: 26). Ayrıca zorlu savaş yıllarında Bekabad metalürji fabrikasında yazıcı olarak çalışır. Bu dönemde ağır hastalıklara yakalanmasına rağmen ailesi için çalışmaya devam eder (Kadirov, 1990: 158).

Üniversitedeki öğrencilik yıllarında gazetelerde köşe yazıları yazan Kadirov, gazete tarafından Semerkant'ta yedinci sınıfta okuyan Safiye adlı kızın Moskova'daki jimnastik müsabakalarındaki başarısını haber yapmak için görevlendirilir. Safiye ile sohbet ettikten sonra onun görünüşünden ve konuşmalarından etkilenir. Daha sonra Safiye, Taşkent Devlet üniversitesi Doğu Bilim bölümüne yüksek derece ile girer (Kadirov, 2008a: 161-162). Safiye 1951'de bu bölümü bırakıp Moskova Teknoloji enstitüsüne kaydolur. Kadirov ise, aynı yıl Taşkent Devlet Üniversitesinin Doğu Bilimleri (Şarkşinaslık) bölümünü bitirir. Taşkent'te lisansüstü eğitimi yapmak isteyen Kadirov, Safiye'den ayrılmamak için Moskova Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsüne başvurur. Yıllardır devam eden kulak! yaftasının etkisiyle Moskova'ya gidememekten korkar. Ancak korktuğu başına gelmez ve lisansüstü eğitimine Moskova'da başlar (Kadirov, 1992a: 76-77). 1952 yılında, yaklaşık 60 yıl sürecek evliliklerine ilk adımı atarlar (Köçimov, 2008: 109).

Kadirov, 1954 yılında "Abdulla Kahhar'ın Savaştan Sonraki Sanatı" adlı lisansüstü tezini bitirir. Aynı yıl SSBC Yazarlar Birliğinde, Özbek edebiyatı danışmanı olarak çalışmaya başlar. 1963-1983 yılları arasında, Özbekistan Fenler Akademisi Ali Şîr Nevaiy Adlı Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışır. Özbekistan'ın bağımsızlık yıllarında ise devlette önemli görevlere getirilir. 1989-1994 yılları arasında, Özbekistan Cumhuriyeti Edebiyat, Sanat ve Mimarlık kurumundaki Devlet Ödül Komitesinin başkanlığını; 1991-1995 yıllarında Özbekistan Âli Meclisinde milletvekilliği ve aynı zamanda Medeniyet ve Medenî Miras Komitesi başkanlığını; 1997-2000 yılları arasında ise tekrar milletvekili seçilip Fen, Eğitim, Medeniyet ve Spor Meseleleri Komitesi başkan yardımcılığı görevini yürütür. Edebî ve siyasî başarılara imza atan Kadirov, devlet tarafından birçok ödül ile onurlandırılır. 1982 yılında *Yıldızlı Geceler* romanındaki başarısı için "Hamza", 1994 yılında devlet hizmeti için "Şöhret" ve 1998 yılında "El-Yurt Nişanı" ve son olarak 2006 yılında "Büyük Hizmet Nişanı" ile ödüllendirilir (Mirvaliyev, 1993: 132; Resulov vd. 2008: 163).

Hem Özbek edebiyatı hem de Özbekistan Cumhuriyeti için büyük emek sarf eden Pirimkul Kadirov, 21 Aralık 2010 tarihinde 82 yaşında Taşkent'te vefat eder.

2.3. Pirimkul Kadirov'un Edebî Kişiliği ve Çağdaş Özbek Edebiyatındaki Yeri

Çocuk yaşlardan itibaren edebiyata ve kitaplara ilgi duyan Pirimkul Kadirov'un edebî kişiliğinin oluşumuna tesir eden ilk etken, annesi Oğulay Hüsen'nin anlattığı hikâyelerdir (Kadirov, 1990: 157). Bu hikâyelerle büyüyen Kadirov'a etki eden kişiler arasında Buhara medreselerinde eğitim almış kültürlü ve

bilgili amcası Mulla Dânâ yer alır. Mulla Dânâ, Kadirov'un kitaba olan yeteneğini keşfedip kendi bilgi ve birikimini ona aktararak ileride iyi bir yazar olmasına zemin hazırlar (Hazretkulov, 2008: 130).

Kadirov'un edebî hayatında, Elbek'in derlediği *Özbek Halk Koşukları* adlı eser ayrı bir yer tutar. Kadirov, edebiyata, sanat eserlerine ve halk edebiyatına karşı ilk kez ilgi ve sevgi duymasında bu eserin etkili olduğunu ifade eder. Yedinci sınıftan itibaren roman okumaya başlayan yazar, Lermontov'un manzum masalları, Lev Tolstoy'un *Kafkas Esiri* öyküsü, Aybek'in *Kutluk Kan* (Kutlu Kan) romanı, Gafur Gulam'ın *Şum Bala* (Kurnaz Çocuk), Fıtrat'ın *Kıyamet* adlı eserlerini elinden düşürmeden bir çırpıda okuyup bitirir. Gençlik yıllarında ise Lermontov'un *Zamanımızın Kahramanı,* Voyniç'in *Sone,* Jules Verne'nin *Kaptan Grant Çocukları*, Mihael Solohov'un *Açılan Köprü* ve *Durgun Akardı Don* eserleri, onun üzerinde güçlü etki bırakır (Şermuhamedov, 1983: 4).

Kadirov, kendini kitap okumaya sevk eden etkenler arasında, dördüncü sınıftan sonra okula devam etmeyen çoban ağabeyine, kendisinin okuduğu kitapları anlatmasını gösterir. Ağabeyinin yanına gittiği zamanlarda okuduğu kitapları ayrıntılı olarak ona anlatan edip, bu durumun yıllar sonra yazarlığının gelişmesine büyük katkı sağladığını anlar (Kadirov, 1990: 158).

Kadirov'un gençlik yılları, Stalin'in baskıcı bir politika uyguladığı döneme denk gelir. Milliyetçiliği ön plana çıkaran Özbek yazarların eserleri yasaklanır. Bu

nedenle Abdulla Kadiriy, Abdülhamit Süleyman Çolpan gibi yazarların eserleri ile 1950'li yıllarda tanışır (Kadirov, 2008a: 160).

Hem dünya hem de Özbek edebiyatının eserlerini okuyarak edebî kişiliğini oluşturan Kadirov'un kaleme aldığı eserlerde, etkilendiği yazarlar ve hayatına ait izlerle karşılaşmak mümkündür. Abdülahmit Süleyman Çolpan, Musa Taşmuhamedoğlu Aybek, Abdulla Kahhar, Abdulla Kadiriy gibi Çağdaş Özbek edebiyatının önde gelen yazarların hayatlarını ve halkları için vermiş oldukları özgürlük mücadelelerini örnek alan yazar, *Yulduzlı Tünler* (Yıldızlı Geceler) adlı eserinin ismini, Abdulla Kadiriy'nin *Ötgen Künler* (Geçmiş Günler) eseriyle kafiyeli bir şekilde düşünür. *Kara Közler* (Kara Gözler) romanındaki güzel sesli Cennethan karakterinin ise Çolpan'ın *Keçe ve Kündüz* (Gece ve Gündüz) romanındaki büyülü bir sese sahip Zebihan karakteri tesirinde kurgular. Kadirov, Aybek'in *Kutlu Kan* romanı başkişisi Yolçi'nin köyden şehre yalın ayak gelmesini, kendi köylerinden sürgün edilmesine benzetir. Ayrıca *Üç Kök* romanında iftiraya uğrayan aydın kişilerden Abdurrahman Taşev'i kurgularken, Aybek'i; Temir Ekberov'u kurgularken ise Abdulla Kahhar'ı düşünerek romanında kullanır (Kadirov, 2008a: 160).

Üniversite bünyesinde makamlarını kötüye kullanarak masum insanlara iftiralar atan kişilerle karşılaşan Kadirov, *Üç Kök* romanında yer alan Zufer Hakimov ve Muhammed Eşanbayev gibi makam sahibi kişileri, nefret duyguları içinde tasvir eder (Kadirov, 1992a: 78). Kadirov'un diğer romanlarında da böyle kişilerle karşılaşmak mümkündür.

Kadirov'un eserleri incelendiğinde, kendisi ve ailesi ile ilgili izler dikkati çeker. *Kara Gözler* romanındaki Kamber Ata, *Elmas Kemer* romanındaki Azam Ata adlı baba karakterleri, Kadirov'un babasıyla benzer karakter özellikleri gösterir. Aynı şekilde *Kara Gözler*'deki Senem Teyze, *Elmas Kemer*'deki Hanife Teyze adlı anne karakterleri de onun annesinden esinlenerek oluşturduğu kişilerdir. *Kadrim* adlı uzun hikâyesini ise Haydar ağabeyinin hayatından hareketle kaleme almıştır (Kadirov, 2008: 152-153).

Kadirov, halkın içinden gelen bir yazardır. Sıradan insanların arasında doğup büyümüştür. İnsanların hayatlarını, isteklerini, ihtiyaçlarını ve yaşadıkları sorunları bizzat görerek tarihte her şeyi yapan gücün halk olduğunu anlamıştır. *Her bir insanın hem tabiat hem de cemiyet evladı* olduğunu ifade eden yazar, ilk eseri olan *Studentler* (Öğrenciler) adlı hikâyesinden başlayarak *Kadrim* (Görünüşüm), *Erk* (Özgürlük), *Miras* uzun hikâyeleri ile *Üç Kök, Kara Gözler, Elmas Kemer*, *Yıldızlı Geceler* romanlarındaki kişileri, bu düşünce doğrultusunda tasarlamıştır (Şermuhamedov, 1983: 6).

Altmış yıllık bir edebî hayata sahip olan Kadirov, bu süre içerisinde hikâyeler, uzun hikâyeler (kıssa[8]), denemeler, tercüme eserler, bilimsel makale ve kitaplar kaleme almış, en önemli başarısını ise roman türü eserleriyle yakalamıştır.

[8] Özbek edebiyatında 60'lı yıllardan sonra ortaya çıkmış bir türdür. Hikâyeden uzun, romandan kısadır. Bu tip eserler başlangıçta *povest* terimiyle adlandırılıyordu; bugün ise povest ve kıssa terimleri Özbekçede eş anlamlı terimlerdir. Hadiseleri realist bir

Kadirov, gençlik yıllarında edebî denemeleri olsa da yazın hayatına, 1951 yılında *Kızıl Özbeksitan ve Pravda Vostoka* gazetelerinde basılan *Studentler* adlı hikâyesi ile başlar. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet rejiminin siyasetinin yumuşaması, Kadirov için bir fırsata dönüşür. Yıllarca biriken yazma isteğini, *Üç Kök* ve *Kara Gözler* romanlarıyla hayata geçirir. Diğer taraftan hikâye yazmaya da devam eden yazar, 1960'lı yıllarda *Kadrim, Erk* gibi uzun hikâyeler kaleme alarak Çağdaş Özbek edebiyatı içerisindeki yerini sağlamlaştırır. Bu eserlerini yayınladıktan sonra sürekli olarak yazmaya ve kendini geliştirmeye devam eder ve 1976 yılında *Elmas Kemer* romanını neşreder.

Altı roman kaleme alan Kadirov ilk dönem romanları olan *Üç Kök, Kara Gözler* ve *Elmas Kemer*'de sosyal meseleler üzerinde durur. 1969 yılında itibaren tarihî konulara yönelen yazar, son dönem romanlarında tarihî konulara yer verir. Tarihe yönelmesini ise şu cümlelerle ifade eder:

Bizim bağımlı ve itaatkâr halimizin sürekliliğine alışan kötü güçler, tarihî köklerimizi kesmeye, bizi geçmişten bihaber mankurtlara dönüştürmeye çalışıyordu. Hâlbuki

---

yaklaşımla yansıtan bu tür çağdaş Özbek edebiyatında çok gelişmiştir. Kıssa yazarları ve eserlerine şu örnekler verilebilir: Adil Yakubov'un *Mukaddes, Tilla Üzük* (Altın Yüzük), *Kanat Cuft Boladi* (Kanat Çift Olur); Pirimkul Kadirov'un *Erk, Kadrim*; Ötkür Haşimov'un *Bahar Kaytmaydi (Bahar Dönmüyor)*, Abdullah Kahhar'ın *Muhabbet* (Aşk) vb. (Mahmudov-Naskali 1996: 350-351).

Özbek halkı kadar zengin ve parlak bir tarihe sahip halk dünyada çok değildir. Milletimiz kendi tarihî köklerinden beslenirse, ayağa çabuk kalkması mümkündür. Bunu can-ı gönülden hissettiğim için 1969 yılından başlayarak 20 yıl boyunca tarihî konularda çalışmaya başladım (Kadirov, 1992a: 77-78).

Yazarın bu amaçla yazıp 1979 yılında tamamladığı ve Babur'un padişahlık dönemini anlatan *Yıldızlı Geceler* adlı tarihsel romanı, onun dünya çapında şöhret kazanmasını sağlar. Rusça, Hintçe, Türkçe başta olmak üzere birçok dile çevrilen bu eser, 1982 yılında devlet Hamza ödülüne layık görülür. Ayrıca, eser romandan tiyatro eserine dönüştürülmüş, aynı zamanda televizyon dizisi olarak yayınlanmıştır. *Yıldızlı Geceler* romanıyla tarihsel roman türünde büyük başarı sağlayan yazar, 1989 yılında bu romanın devamı niteliğinde Babur'un oğlu ve torununun padişahlık dönemini konu alan *Humayun ve Ekber* romanını yayınlar. 2001 yılında yayınladığı *Şahruh ve Gevherşad* romanı ise Emir Timur'un çocukları ve torunlarının taht mücadelelerini konu alır.

Kadirov'un romanları incelendiğinde, eleştirel gerçekçi bir yazar olduğunu görülür. Romancılar gerçekliği esere aktarırken insanların toplumsal ilişkilerini belirleyen ve düzenleyen temel nedenleri yapıtlarında yansız olarak kullanmaya çalışsalar da, yazarlar içinde bulundukları toplumun aksayan, çürüyen yanlarına da mutlaka değinmişlerdir (Özdemir, 2007: 311). Kadirov'un eserlerinde toplumda yaşanan sorunlara eleştirel bir gözle baktığı görülür. Sosyal romanlarında, kendi yaşadığı toplumun sorunlarını tespit eder ve bu sorunlara eleştirel bir bakış açısıyla çözümler üretmeye çalışır. Tarihsel romanlarında ise olayların geçtiği tarihî

dönemleri uzun süre araştırır ve belgelere dayanarak o dönemin toplumsal sorunlarını tespit eder. Tespit ettiği tarihî sorunların, gelecekte karşılaşılabilecek benzer sorunlar için örnek oluşturması gerektiği mesajını verir.

Yazarın romanlarında dikkati çeken diğer bir nokta, komünizm ve Leninizm'in övüldüğü satırlardır. Özellikle sosyal romanlarda yer verilen bu satırlara bakıldığında yazarın toplumcu gerçekçi bir çizgide olduğu söylenebilir. Kadirov'un eserlerini kaleme aldığı yıllar, bir propaganda edebiyatı niteliğindeki Sovyet edebiyatı dönemi içinde yer alır. Bu dönemde Sovyet yönetimi, idaresindeki halkların millî ve dinî değerlerini reddederek sosyalist düzen kurmayı amaçlar (Karakaş, 2012: 212). İzlenen bu siyaset, yazarları istemeyerek de olsa bir propaganda edebiyatı yapmaya sevk eder. Kadirov da Sovyet edebiyatının bir gereği olarak eserlerinde komünist ve Leninist ideolojilere yer verir. Yazarın bağımsızlık yıllarından sonra hayat hikâyesini anlatırken yaptığı şu açıklama onun bu ideolojilere karşı olduğunu gösterir.

Önceden söylenemeyen bir sırrı şimdi söyleyebilirim: Üç Kök'ten başlayarak Elmas Kemer ve Evlatlar Geçidi'ne kadar yazdığım temel eserlerimin hepsinde, totaliter zulme manevî olarak karşı koyma hissi, halkımızı bu zulmün tehlikelerinden koruma isteği, bizi millet olarak yok etmeye çalışan şefkatsiz ideolojiden insanlarımızı, gönlümüzü ve dilimizi koruma amacı, bana en çok ilham ve güç veren duygular, istekler ve amaçlardı (Kadirov, 1992a: 77).

Kadirov, çocuklar için yazdığı hikâyeler ile çocuk edebiyatına da katkıda bulunmaya çalışmıştır. *Akramning Sergüzeştleri* (Ekrem'in Sergüzeştleri), *Yeyre Enstitüsige Kirmekçi* (Yeyre Enstitüsüne Girmek İstiyor), *Necot* (Necat) gibi uzun hikâyeler ve başından geçen olayları anlattığı gerçek hikâyeler, çocuk yaştaki okuyucular için yazmıştır. Kadirov, deneme türünde de eserler kaleme alır. *Beş Yıllıklar Ferzendi* (Beş Yıllıklar Çocuğu), *Katta Muhabbet* (Büyük Aşk), *Üniversite Kızları* gibi denemelerini üniversite yıllarında yazar.

Kadirov, yazarlığının dışında akademisyen kimliğiyle de eserler verir. Dil ve tarih üzerine birçok makalesi dönemin önemli dergilerinde yayınlanır. Yazar, dil konusuyla ilgili *Halk Tili ve Realistik Proza* (Halk Dili ve Gerçekçi Nesir) eserinde, Abdulla Kadiriy, Abdulla Kahhar, Aybek, Gafur Gulam gibi Çağdaş Özbek edebiyatının temellerini atan yazarların eserlerinde kullandığı halk dilinin rolü ve realizm akımının eserlere etkisi açıklanmaya çalışılır. *Til ve El* (Dil ve El) adlı diğer bilimsel çalışmasında, yüzyıllar boyu kullanılagelen dilimizin kaynakları ve çağdaş Özbek edebiyatı yazarlarının dil özellikleri hakkında tespitlerde bulunur. *Emir Timur Simasi* (Emir Timur Siması) adlı bilimsel eserinde ise Emir Timur'un faaliyetleri ve başından geçen olayları belgelere dayanarak anlatır. Ayrıca Kadirov'un hayatına ait bilgiler, gezi yazıları, bilimsel makalelerinin ve düşünce dünyasına ait yazıların yer aldığı *Kalb Közleri* (Kalp Gözleri) adlı bir eseri daha vardır.

Kadirov, şiir türünde eser vermemiştir. Ancak *Üç Kök* romanında yer alan Açil'in yazdığı şiirler, Kadirov'un üniversite yıllarında yazdığı kendi şiirleridir (Kadirov, 1989: 41).

Kadirov, tercüme alanında da Özbek edebiyatına eserler kazandırmıştır. L. Tolstoy'un *Kazaklar*, K. Fedin'in *İlk Sevinçler*, P. Tolis'in *İz* ve H. Dereev'in *Kader* adlı eserlerini Özbek Türkçesine aktarmıştır (Mirvaliyev, 1993: 133).

2.4. Pirimkul Kadirov'un Eserleri[9]

Pirimkul Kadirov'un bütün eserleri türlerine, basım yıllarına ve kaç baskısının bulunduğuna göre listelenerek aşağıda verilmiştir.

2.4.1. Romanları

a. Üç İldiz (Üç Kök)

1. bs. (1958), Özedebineşr, 426 s.

2. bs. (1963), Özedebineşr, 419 s.

3. bs. (1976), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 446 s. Taşkent

4. bs. (1979), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 414 s. Taşkent.

5. bs. (1987), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçilmiş Eserler, Kadrim uzun hikâyesi ile birlikte), C.1, 749 s. Taşkent.

[9] Kadirov'un elimizde olmayan eserleri hakkındaki bilgiler verilirken Resulov, A. vd. (2008), Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide adlı çalışmadan yararlanılmıştır.

Not: Roman 1958 yılı *Şark Yıldızı* dergisinin 5-12 sayıları arasında bölümler halinde yayınlanmıştır. Ayrıca aynı yıl *Özbekistan Medeniyeti* ve *Yaş Leninçi* gazetelerinde romana ait parçalar yayınlanmıştır.

b. Kara Közler (Kara Gözler)

1. bs. (1966), Yaş Gvardiya Yayınevi., 291 s. Taşkent.

2. bs. (1969), Yaş Gvardiya Yayınevi, 291 s. Taşkent.

3. bs. (1978), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçilmiş Eserler, Erk uzun hikâyesi ile birlikte), c.1, 415 s. Taşkent.

4. bs. (1978), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 415 s. Taşkent.

5. bs. (1983), Okutuvçi Neşriyat (Redaktör: S. Ahmedov), 285 s. Taşkent.

6. bs. (1988), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçilmiş Eserler), 416 s. Taşkent.

7. bs. (1983), Çernie Glaza (Kara Gözler) (Rusça), Okutuvçi Neşriyat, 285 s. Taşkent.

Not: Roman ayıca *Şark Yıldızı* dergisinin 1965 yılı 11-12. sayılar ve 1966 yılının 1-2. sayılarında tefrika edilmiştir. Özbekistan *Hatun-Kızlar* dergisi, *Sovyet Özbekistanı* ve *Özbekistan Medeniyeti* gazetelerinde romana ait parçalar yayınlanmıştır.

c. Almas Kemer (Elmas Kemer)

1. bs. (1977), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 384 s. Taşkent.

2. bs. (1977), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçilmiş Eserler), C.1. 384 s. Taşkent.

3. bs. (1983), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Genişletilmiş baskı), 352 s. Taşkent.

4. bs. (1988), Almaznbıy Noyas (Rusça), Moskva Xudojestvennaya Literatura, 271 s. Moskova.

Not: Ayrıca *Şark Yıldızı* dergisi 1977 yılı 2-3. sayılarında ve *Sovyet Özbekistanı* gazetesinin 1976 yılı ağustos sayısında romana ait parçalar yayınlanmıştır.

d. Yulduzlı Tünler (Yıldızlı Geceler)

1. bs. (1979), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 496 s. Taşkent.

2. bs. (1981), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 496 s. Taşkent.

3. bs. (1985), Babur (Yulduzli Tünler) adıyla, Okutuvçi Neşriyat, 488 s. Taşkent.

4. bs. (1988), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçme Eserler), C.3, 448 s. Taşkent.

5. bs. (1999), Yulduzli Tünler: Babur adıyla (Genişletilmiş baskı), Özbekistan Neşriyat, 542 s. Taşkent.

6. bs. (2004), Şark Neşriyat, 544 s. Taşkent.

7. bs. (2013), Babur. Yulduzli Tünler adıyla (Asr Aşan Eserler serisi), Şark Neşriyat, 544 s. Taşkent.

8. bs. (1988), Babur: Zvezdnie Noçi (Rusça), Moskva Xudojestvennaya Literatura, 450 s. Moskova.

Not: Roman *Şark Yıldızı* dergisi 1978 yılı 4-7. sayıları arasında neşredilir. Ayrıca *Gülhan* dergisinin 1973 yılı 2. ve 1978 yılı 11. sayılarında, *Özbekistan* dergisinin 1991 yılı 3. sayısında, *Saadet* Dergisinin 1973 yılı 3. ve 1978 yılı 11 sayısında, *Özbekistan Medeniyeti* gazetesi, 1973 Ocak sayısında romandan parçalar yayınlanır.

e. Humayun ve Ekber (Evladlar Devoni) (Evlatlar Geçidi)

1.bs. (1989), Evladlar Devoni adıyla, Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 542 s. Taşkent.

2. bs. (1994), Özbekistan Neşriyatı, 575 s. Taşkent.

3. bs. (2012), Şark Neşriyatı, 605 s. Taşkent.

4. bs. (2013), Şark Neşriyat (Asr Aşan Eserler), 605 s. Taşkent.

Not: *Şark Yıldızı* dergisinin 1988 yılı 7-10. Sayıları arasında ve *Özbek Tili ve Edebiyatı* dergisi 2007 yılı 3 sayısında romandan parçalar yayınlanmıştır.

f. Şahruh ve Gevherşad (Ana Laçin Vedası) (Ana Atmaca Vedası)

1. bs. (2001), Ana Laçin Vedası adıyla, Şark Neşrityat, 240 s. Taşkent.

2. bs. (2009), Özbekistan Neşriyat (Genişletilmiş baskı), 252 s. Taşkent.

3. bs. (2013), Şark Neşriyat, 249 s. Taşkent.

Not: *Halk Sözü* gaztesinin 2000 yılı Kasım sayısında ve *Yazuvçi* dergisinin 2001 yılı 27 Ocak sayısında romandan bölümler yayınlanır.

2.4.2. Hikâye, Uzun Hikâye ve Denemeleri

(1951), Studentler (Hikâye), Kızıl Özbekistan ve Pravda Vostoka, 32 s. Taşkent.

(1953), Hikâyeler, Özedebineşr, 112 s. Taşkent.

(1961), (1962), Kadrim (Kıssa), Özedebineşr, 131 s. Taşkent.

(1963), Yürekdagi Kuyaş (Yürekteki Güneş) (Hikâye), 93 s. Taşkent.

(1967), Hatarli Uçraşuv (Tehlikeli Buluşma), (Çocuklar için derleme hikâyeler), Yaş Gvardiya, 47 s. Taşkent.

(1970), Erk (Özgürlük): Kıssalar, Hikâyeler, Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 272 s. Taşkent.

(1974), Sergüzeştler: Kıssa ve Hikâyeler (Küçük ve ortaokul öğrencileri için), Yaş Gvardiya, 126 s. Taşkent.

(1975), Miras, Erk. Kadrim. Kıssalar, Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 359 s. Taşkent.

(1978), Erk, Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçilmiş Eserler, Kara Gözler romanı ile birlikte), c.1, 415 s. Taşkent.

(1979), Yeyre Enstitüsüne Kirmekçi (Yeyre Enstitüsüne Girmek İstiyor), Kıssa ve Hikâyeler, Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 134 s. Taşkent.

(1979), Yayra Postupaet v İnstitüt: Povest i rasskazı (Yeyre Enstitüsüne Girmek İstiyor: Kıssa ve Hikâyeler) (Rusça), Yaş Gvardiya, 134 s.

(1981), Necat (Kurtuluş), Efsane – Kıssa (orta ve büyük yaştaki çocuklar için), Yaş Gvardiya, 11 s. Taşkent.

(1983), Miras, Kıssa ve Hikâye 2. Baskı, Yaş Gvardiya, 175 s. Taşkent.

(1983), Nasledie: Povest i rasskazı (Miras: Kıssa ve Hikâyeler), Yaş Gvardiya, 175 s. Taşkent.

(1987), Kadrim (Kıssa), Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçilmiş Eserler, Üç Kök romanı ile birlikte), C.1, 749 s. Taşkent.

(1988), Miras (Kıssa), Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı (Seçilmiş Eserler Kara Gözler romanı ile birlikte), 416 s. Taşkent.

(1988), Akramning Sergüzeştleri, Kıssalar ve Hikâyeler, Yaş Gvardiya, 320 s. Taşkent.

(1951), Beş Yıllıklar Ferzendi (Deneme), Şark Yıldızı Dergisi, S. 2. Taşkent.

(1951), Deputatnin Brigadasida (Milletvekilinin Grubunda) (Deneme), Kızıl Özbekistan Gazetesi, 12 Mayıs, Taşkent.

(1950), Katta Muhabbet (Büyük Aşk) (Deneme), Şark Yıldızı, S. 11 s. 80-86. Taşkent.

(1949), Üniversitet Kızları (Üniversite Kızları), Yaş Leninçi, 17 Eylül, Taşkent.

2.4.3. Bilimsel Eserleri

(2001), Kalp Közleri (Kalp Gözleri), Makaleler, Fikirler, Hatıralar, Maneviyat, 160 s. Taşkent.

(2005), Til ve El (Dil ve Memleket), Bilimsel Eser, Gafur Gulam Adlı Neşriyat ve Matbaa Evi, 248 s. Taşkent.

(2010), Til ve El, Maneviyat (Genişletilmiş baskı), 296 s. Taşkent.

(2007), Emir Timur Siması, Özbekistan, 245 s. Taşkent.

(2013), Emir Timur Siması, Şark Neşriyat (Seçilmiş Eserler), C. 4. 204 s. Taşkent.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: PİRİMKUL KADİROV'UN SOSYAL ROMANLARI

3.1. Romanlar Hakkında

Kadirov'un *Üç Kök, Kara Gözler ve Elmas Kemer* romanları, konuları itibari ile sosyal roman sınıfına girer. Kadirov, sosyal romanlarında kurguladığı kişileri, belirli bir sosyal grup arasından seçer. Olay örgüsü içerisine yerleştirilen temalar ve sorunsallar, sosyo-kültürel hayatta yaşanan sorunları gözler önüne sermeyi amaçlar.

Üç Kök[10], Pirimkul Kadirov'un 1958 yılında kaleme aldığı ilk sosyal romanıdır. *Üç Kök* romanında, 1956 yılında Stalin'den sonra Sovyetler Birliği'nin başına geçen Nikita Kruşçev dönemi konu edinilir. Kruşçev dönemi, Stalin'in baskıcı politikasının ortadan kalktığı, demokratikleşme sürecinin başladığı bir dönemdir. Bu dönemde yazarlar özgürce eser verme, kendini ifade etme ve geçmişi eleştirme imkânına sahip olurlar (Narmatov-Açık, 2007: 483). Kadirov, bu dönemdeki özgür ortamdan yararlanarak *Üç Kök* romanını kaleme alır. Üniversitede makamlarını kötüye kullanan yöneticiler ve buna karşı durmaya çalışan öğrenciler romanın ana

[10] *Üç Kök* romanı, *Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı* tarafından ilk olarak 1976 yılında basılır. 1979 yılında aynı yayınevi tarafından Taşkent'te üç ciltlik seçilmiş eserler serisinin üçüncü cildinde yayınlanır.1987 yılında da yine aynı yayınevi tarafından Taşkent'te yazarın *Kadrim* adlı uzun hikayesi ile birlikte tekrar yayınlanır. Roman 414 sayfa olup, rakamlarla numaralandırılmış 65 bölüme ayrılmıştır.

eksenini oluşturur. Narmatov'un kullandığı şu ifadeler romanın ana temasını en iyi şekilde açıklar.

Üç Kök romanı, 50. yılların ortalarındaki önemli tarihî olaylardan etkilenilerek yazılmış bir eserdir. Özbek edebiyatında ve çok uluslu Sovyet edebiyatında, dalkavukluğun kötü sonuçlarını aks ettiren ilk örnek eserlerdendir. Dalkavukluk ortamında yetişen, demagojiyi kendine kural edinen, bu düşünce vasıtasıyla makamlara ve akademik derecelere gelen, gerçek, kabiliyetli bilim adamlarını kenara iten kişilerin davranışlarını, asıl yüzünü ortaya çıkarmak, onlara ve çeşitli suçlara karşı çıkan kişilerin savaşını göstermek, onları korumak romanın esas temasıdır (Kattabekov vd., 1990: 414).

Kadirov, *Üç Kök* romanını kaleme alırken Çağdaş Özbek Edebiyatı'nın önde gelen yazarlarından olan Abdulla Kahhar'dan etkilenir. Kadirov, özellikle Kahhar'ın *Serab* adlı romanında kullandığı ruhsal tasvirleri, *Üç Kök* romanında kullanmaya çalıştığını kendi cümleleri ile şöyle ifade eder:

Ben de birinci romanımı öğrenciler ve aydınların hayatından seçtim. Dil ve tasvir araçlarını kullanırken Abdullah ağabeyin en iyi tekniklerini gücüm yettiğince uygulamaya çalıştım. Ama "Serap" romanındaki psikolojik derinlikler, özellikle olumsuz kahramanların ruh hâlini yansıtma tekniği, benim için ele geçirilemeyecek fırsattı (Kadirov, 1987: 345).

Üç Kök romanı edebî çevrede büyük yankı uyandırmıştır. Özbek edebiyatına önemli eserler kazandırmış olan ünlü yazar Abdulla Kahhar'ın, *Üç Kök* romanı üzerine yaptığı *Uzun zamandan beri Özbek edebiyatında büyük yankı uyandıracak bir eser duymamıştım. Bana göre, işte bu eser edebiyatımıza yıldırım gibi ışık saçarak geliyor* (Kadirov, 1987: 346) şeklindeki değerlendirme, romanın çağdaş Özbek edebiyatı için önemini açıklar.

Ünlü Kazak yazar ve akademisyen Muhtar Avezov, Kadirov'un *Üç Kök* romanının yazıldığı dönemde üniversitelerde okuyan öğrencilerin düşünce ve ruh hâllerini yansıtıcı bir özelliğe sahip olduğunu, aynı zamanda Özbek toplumu için değerli bir eser olacağına işaret eder.

"*Genel bir menfaat için birleştirilen öğrencilerin düşünce ve ruh hâlleri, genç şairin arayışlarının anlatıldığı bölümler, romanın ilgi çekici yerlerindendir. Yazar, hayatının dikkate değer yönlerini kaleme alır. Ben, Pirimkul Kadirov'un "Üç Kök" romanını, özellikle, kendi toplumu içinde çok iyi karşılandığını düşünüyorum" (Şermuhamedov, 1983: 44-45).*

Pirmet Şermuhamedov, Kadirov'un hayatı ve sanatı üzerine yayınladığı *Pirimkul Kadirov (Edebiy Portret) "Pirimkul Kadirov (Edebi Portre)"* adlı kitabında yer verdiği, *Pirimkul Kadirov'un Üç Kök romanı, yazarın ilk büyük eseridir. Roman, yazıldığı dönemin, hümanizmin, adalet için yaşanan şiddetli savaşların manzarası, portresidir* (1983: 43) ifadeler, yazarın romanı yazma amacını özetler niteliktedir.

Tanınmış yazar ve şair Konstantin Simonov ise, *Üç Kök* romanını okuduktan sonra Pirimkul Kadirov ile fikir alışverişinde bulunarak, romanda bazı olayların sona erdirilmesi gerektiği, romanın başkişisi Mehkem'in ruh tasvirlerinin iyi yapıldığını, ancak olumsuz karaktere sahip olan Hakimov ve Eşanbayev'in ruh hâllerine ise çok fazla yer verilmediği yönünde bir eleştiride bulunur (Şermuhamedov, 1983: 45-47).

Üç Kök romanında olaylar, Tarih Fakültesinin öğrenci ve üniversite hocaları arasında geçer. Romanın başkişisi, Mehkem adlı bir gençtir. Tarih Fakültesi öğrencisi ve komünist parti üyesi olan Mehkem, fakültenin dekanı Hakimov, parti grubu sekreteri aynı zamanda lisansüstü öğrencisi Eşanbayev ve büro sekreteri Zakir ile doçent Ekberov arasında bir sorun olduğunu hisseder. Yaşadığı olaylardan hareketle kimin haklı, kimin haksız olduğuna karar veremez.

Mehkem, fakülteden atılan Profesör Taşev'in kızı ve aynı zamanda Tarih Fakültesi birinci sınıf öğrencisi olan Gevher'e âşıktır. Gevher'in Tarih Fakültesinde başarısız olup, Moskova'ya mimarlık fakültesinde okumaya gitmesi, aralarındaki aşka engel olmaz. Mehkem, Taşev'in fakülteden atılmasına Hakimov'un yaptığı asılsız suçlamaların neden olduğunu Gevher'den öğrenir.

Hakimov, Eşanbayev'i fakülte kadrosuna almak için Ekberov'a iftira atar. Ekberov, kendini temize çıkarır. Taşev de aklanarak fakülteye geri döner. Hakimov ve Eşanbayev'in suçları ortaya çıkınca görevlerinden alınırlar. Ekberov'un merhamet göstererek onları affetmesinden sonra Hakimov hocalık görevine, Eşanbayev de lisansüstü eğitimine devam eder.

Mehkem'in birçok konuda fikir alış verişinde bulunduğu arkadaşı, aynı zamanda şair Açil ise birinci sınıf öğrencisi Zamire'ye âşıktır. Okulunu bitirdikten sonra evleneceğine dair annesine söz veren Zamire, Açil'in bu aşkına karşılık vermez. Ancak Eşanbayev'e karşı gelemeyen Zamire, onunla okul bitince evlenmek şartıyla sözlenmeye ikna olur. Zamire ile Eşanbayev arasındaki ilişkiyi öğrenen Açil, bunalım geçirir. Ancak Eşanbayev'in Zamire'ye olan kötü davranışları ve Açil'in şiirleri, Açil ile Zamire'yi birbirlerine yaklaştırır.

Mehkem'in sürekli çatışma halinde olduğu sınıf arkadaşı Zakir, sınıfındaki Feride adlı kıza âşıktır. Feride, Ekberov'un Leningrad'da Politeknik Fakültesi'nde lisansüstü eğitim yapan oğlu Neriman'la sözlüdür. Zakir, Neriman'ı kıskanır ve kendini ondan aşağı görür. Neriman, lisansüstü eğitiminin ağır olmasından dolayı Feride ile ilgilenemez. Feride ise bu durumdan rahatsızdır. Zakir, Feride ile Neriman arasındaki problemleri fırsat bilerek Feride'ye duygularını anlatır ve evlenme kararı alırlar. Zakir, Feride'nin Neriman'ı unutamadığını anlar ve ona kötü davranır. Feride, Zakir'den ayrılır. Ancak Zakir'den hamile olan Feride, Zakir ile yaptığı kavga sonucunda çocuğunu düşürür. Başından geçen olayları unutmak ve yeni bir sayfa açmak için Fergana'ya çalışmaya gider.

Mehkem, okulunu bitirerek Komünist parti teşkilatında önemli görevlere gelir. Mimarlık fakültesi birinci sınıfını başarı ile bitirip yaz tatili için Taşkent'e gelen Gevher, Mehkem ile buluşup Açil ve Zamire'nin düğününe giderler. Mehkem, Gevher'in kendisini unutacağını düşünerek endişelenir. Ancak Gevher ona bağlılığını

çantasında taşıdığı Mehkem'in resmiyle gösterir. Geleceğe dair planlar yaparak Mehkem, Gevher'i Moskova'ya yolcu eder.

Kadirov, ***Kara Gözler***[11] adlı ikinci sosyal romanını, 1966 yılında kaleme alır. Romanın yazıldığı 40'lı yıllarda, hayattan kopuk, Sovyet rejiminin baskısı altında kalmış ve tamamen övgüye dayalı edebiyat kalıbından kurtulup, gerçek hayata, insanın sorunlarına yönelen, II. Dünya Savaşının getirdiği olumsuzluklar, kolhoz ve sovhoz sistemindeki sorunların ele alındığı toplumsal gerçekçi eserler kaleme alınır (Narmatov-Açık 2007: 484-485). Kadirov bu romanında, 1960'lı yılların başlarında köy insanının sorunları, karı-koca, gelin-kaynana, kadın-erkek ilişkileri, kolhoz sistemindeki problemler ve toplumsal konular üzerinde durarak dönemini yansıtmaya çalışır.

Kadirov, *Kara Gözler* romanında köy hayatını yansıtması, edebiyatı gerçek hayata yaklaştırması açısından önem arz eder ve böylece Özbek romancılığını bir adım ileri taşımıştır (Kattabekov vd., 1990: 418).

[11] *Kara Gözler* romanı, *Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı* tarafından 1978 yılında *Erk* adlı uzun hikâye ile birlikte basılmıştır. Eser, 2008 yılında ise *Şark Neşriyatı-Matbaa Cemiyeti Yayın Düzenleme Kurulu* tarafından bazı değişikliklerle tekrar basılmıştır. Bağımsızlıktan sonra yayınlanan 2008 baskısında, 1978 yılına ait baskıda yer alan ve Sovyet rejimini hatırlatan *kolhoz, sovhoz* ifadeleri yerine *işletme; Komünizm, Leninizm* gibi ifadeler yerine ise *gelecek* kelimesi kullanılmıştır. Roman 301 sayfa olup numaralarla ayrılmış 48 bölümden oluşmaktadır.

Şerafiddinov, *Kara Gözler* romanında geçen olayların basit olaylar zinciri olmadığını, her olayda bir anlam yüklü olduğunu belirtir.

"Pirimkul, Kara Gözler romanında Ayköl'ün sıradan hayatını, edebî tahlil yöntemiyle incelemiş, böylece düşünen insanların dikkatine uygun içerik bulabilmiştir. Biz romanda Ayköl'ün çeşitli karaktere sahip olan, seviyesi birbirinden farklı, kendine özgü ilkeler esasında yaşayan, emeği, aileyi, sevgiyi farklı anlayan insanlar ile tanışırız. Onların sevinç ve kaygılarına ortak oluruz, başlarına gelen iyi-kötü olayları izleriz. Görürüz ki, Ayköl'ün hayatı romanın başında anlaşıldığı gibi o kadar sakin, yosun tutan bir havuz gibi değil, oldukça coşkun ve dalgalı geçermiş" (Şerafiddinov, 1968: 142).

Kara Gözler romanı, olayların köyde geçmesi ve köy hayatını yansıtması açısından, Dünya ve Türk Edebiyatında bir roman türü haline gelen *Köy Romanı*[12] olarak kabul edilebilir. Ancak köy romanları, yapısı itibari ile belirli bir sosyal grubu ele alır ve bu sosyal grubun sorunlarına değinir. *Kara Gözler* romanında, köy hayatının yansıtılmasından çok, toplumda yaşanan genel sorunlar ön plana çıkarılır. Bu nedenle sosyal roman olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

Kara Gözler, Taşkent'ten uzakta dağlık ve geri kalmış bir köy olan Ayköl'de geçer. Romanın başkişisi köyün çobanlarından Avaz adlı bir gençtir. Avaz, Hülker

[12] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaplan, Ramazan (1997), **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Ankara: Akçağ Yay.

adlı bir kızla aşk yaşar. Ancak Hülker, Avaz'ın çocukluğundan beri çatışma halinde olduğu Halbek adlı bir genç ile beşik kertmesidir. Duygularına engel olamayan Avaz, Halbek'le konuşup, aradan çekilmesini ister. Aralarında yaşanan olaylardan sonra Avaz, Hülker ile evlenir. Hülker'in Avaz ile gülüp ve eğlenmesini kötü karşılayan kaynanası Sanam Teyze, Hülker ile anlaşamaz. Kadınların özgür yaşaması gerektiğini düşünen Hülker, kaynanasının bu tavrından sıkılıp Avaz ile dağa çobanlık yapmaya gider. Köy halkı, kadınların dağda dolaşmasının uğursuzluk getireceğine inandığı için Hülker'i sevmez. Sel felaketi ve sürüye ayı saldırması gibi olaylar, Hülker'in dağda olmasına bağlanır.

Halbek ise Cennethan adlı bir kızla evlenir. Cennethan'ın şarkı söyleyip rübap çalmasını hafiflik olarak gören kaynatası İsmet Dede, Halbek'i kışkırtır ve Cennethan ile aralarının açılmasına sebep olur. Öte yandan sovhozda kanunsuz işler dönmektedir. Avaz'ın ağabeyi Artık, Ayköl köyünün reisi olduktan sonra, İsmet Dede'nın kızı Süyüme ile evlenir. Sovhoz müdürü Devletbekov ile kanunsuz işler yapar. Köyün okumuş gençlerinden olan Zamanali, bu durumu direktör Mansurov'a anlatmaya çalışır. Turdi adlı bir çobanın Artık'ın yaptığı kanunsuz işleri ortaya çıkarmasıyla Artık, görevden alınır. Görevden alındıktan sonra annesi, eşi ve kaynatası İsmet Dede ile birlikte köyü terk eder. Kanunsuz işler yapan Devletbekov'un suçu ise ispat edilemez.

Avaz'ın çobanlıktaki başarısı, bölge hayvancılık toplantısına davet edilmesini sağlar. Bu başarıdan çıkar elde etmeyi düşünen Devletbekov, onun yaptığı işi olduğundan dah fazla göstermeye çalışır. Dürüst bir karaktere sahip olan Avaz ise

toplantıda bu durumu anlatır ve Devletbekov'u görevden aldırır. Devletbekov ise, bölge komite sekreteri Gıyaseddinov'a yalvararak başka bir sovhoza müdür olur.

Avaz ve Hülker'in mutluğunu gören Halbek, eşi Cennethan ile barışır. Avaz baş çoban olur, Hülker ise sovhoz yönetiminde işe girer. Onların yerini Halbek ve Cennethan alır.

Elmas Kemer[13] romanı, Kadirov'un 1976 yılında kaleme aldığı üçüncü sosyal romanıdır. Romanın yazıldığı 70'li yıllar, Özbek edebiyatında sosyalist realizm akımının geliştiği bir dönemdir. Sosyalist realizm bağlamında, insan, fen ve tekniğin gelişmesinin insan üzerindeki etkileri, insanın maddî ve manevî zenginlikleri ile ekolojik meseleler bu dönemin en çok işlenen konuları arasına girmiştir (Kattabekov vd., 1990: 87- 97).

[13] *Elmas Kemer* romanı, *Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı* tarafından ilk olarak 1977 yılında üç ciltlik seçme eserler serisinin birinci cildinde basımı yapılmıştır (Mirvaliyev, 1993: 133). Eser bazı tartışmalara yol açsa da, genel olarak olumlu eleştiriler almıştır. Ancak yazar roman üzerine çalışmaya devam ederek 1983 yılında romanın yeni bir varyantını meydana getirmiştir. Romanın bu son hali Rusça'ya tercüme edilmiştir (Kattabekov vd., 1990: 422). Roman, yukarıda adı geçen neşriyat tarafından 1982 yılında ikinci defa basılmıştır. 1982 yılında yayınlanan baskıya vakıf olan H. Hayıtmetov gözetiminde, *Okutucu Neşriyatı* tarafından 1992 yılında tekrar basılmıştır. Roman, 381 sayfa olup, 17 bab (bölüm) halinde düzenlenmiştir.

Kadirov, dönemin edebî karakterini yansıttığı *Elmas Kemer* romanında, bilim ve tekniğin gelişmesiyle artan şehirleşme ve şehirleşmenin getirdiği sorunlar, aile içi kopukluklar, değişen âdetler gibi konuları ele almıştır. Taşkent'in şehirleşmesinde görev alan mimarların kendi çıkarları için doğayı yok ederek betonarme yapıların ortaya çıkması, şehirleşmeye ayak uyduramayan bir ailenin yaşadığı zorluklar ve değişen âdetlerin insanlara verdiği zarar, romanın ana eksenini oluşturur.

Narmatov, *Elmas Kemer* romanının Rus edebiyatında yer alan *Kent Romanı* ile birçok ortak yönünün olduğuna dikkat çekerek, romanın konusu hakkında şu ifadelere yer vermiştir.

Bu romanda da kalabalık şehir hayatına ait manevî çevre, menfaatlerle yaşayan bazı insanların manevî olarak çöküşü, en iyi şekilde açıklanmış. Ancak yazar bununla sınırlı kalmamıştır. Elmas Kemer'in kendine özgü bir özelliği de şehir hayatı konu olarak seçilen bu eserde, Rus edebiyatındaki "Köy Edebiyatı" na ait özelliklerin, tecrübelerin de başarılı bir şekilde kullanılmasıdır. Dar düşünceli, kendi menfaatini, makamı düşünen kişiler, sadece güçlü teknik ve teknoloji taraftarı olan "beton insanlar", şehrin geleceğini tehlikeye atarlar (Kattabekov vd., 1990: 422-423).

Pirmet Şermuhamedov, romanın kişileri Ebrar ve Vezire'nin gerek aile gerekse toplum içinde kendilerine yükledikleri görevleri yerine getirerek mutlu olduklarına işaret eder ve romanın olay örgüsü hakkında bilgi verir. Romana *Elmas Kemer* isminin verilmesinin nedenini ise şöyle açıklar:

Eser kahramanları daima mutluluğa erişmek için yaşıyorlar. Böyle yukarılara ulaşmak için insan elmas gibi sert ve sağlam, manevi dünyası ise elmasın çevresi gibi parlak ve güzel olmalı. Bu yüce amaçlar için yazar, romanına Elmas Kemer adını vermiştir (1983: 69).

Taşkent'te peyzaj mimarı olarak görev alan Ebrar, kendisi gibi mimar olan Vezire ile evlidir. Melike adında bir kızı ve Zafer adında bir oğlu vardır. Ebrar, Taşkent'in şehirleşmesiyle tabiatın bozulduğunu düşünmektedir. Doğaya önem vermeyen ve betonlaşmadan yana olan mimar Şerzad Behramov, Ebrar'ın fakülte yıllarından itibaren çatışma halinde olduğu sınıf arkadaşıdır. Şerzad, Vezire ile evlenmek ister, ancak Vezire ile araları bozulur. Daha sonra Vezire, Ebrar ile evlenir.

Şerzad, çıkarları için mimarlık direktörü Seyfulla Rahmanoviç ile birlikte projeler hazırlar. Ebrar ise, bu projelere doğayı tahrip ettiği için karşı çıkar. Projesini kabul ettirmek isteyen Şerzad, Mimarlık yönetiminde çalışan Vezire'ye yakın olmaya çalışır. Bu durum Ebrar'ın hoşuna gitmez.

Taşkent'te yapılan projelerden biri de Bozsu adlı ırmağın düzenlenmesidir. Düzenleme için bu ırmağın etrafındaki müstakil evlerin yıkılması gerekir. Bu müstakil evlerden birinde de Ebrar'ın ailesi oturur. Ebrar'ın annesi Hanife Teyze ve Azam Baba devletin verdiği dairede oturmak istemez ve başka bir yerde ev yaptırmaya karar verirler. Ailesinin taşınmasına yardım etmesi gereken Ebrar'ın bunun haricinde çözmesi gereken birçok problemi vardır. Kaynanası Zümrad

Sadıkovna'nın sağlık sorunu, kayınbiraderi Alibek'in ailevî sorunları, bitmesi gereken projeler, eşi Vezire ile olan problemleri, çocuklarının sorunları, kardeşi Şakir'in evliliği, kız kardeşi Risalet'in oğlu için yapılacak beşik düğünü gibi olaylar çözüm bekleyen problemlerdir.

Ebrar'ın karşılaşmak istemediği halde Şerzad ile yolları tekrar kesişir. Ebrar'ın kardeşi Şakir'in evlenmek istediği kız, Şerzad'ın yeğeni Nigara'dır. Kız istemeye gittiklerinde Şerzad da oradadır ve düğün yapılmaya karar verilir. Bu arada metro inşaatı için öngörülen projeler toplantıda tartışılır. Ebrar, Vezire'nin de görev aldığı Şerzad'ın önerdiği projeye karşı, daha düşük maliyetli ve doğayı koruyan bir proje sunar. Moskova'dan gelen mimar Pavel Daniloviç'in de desteğiyle, Ebrar'ın hazırladığı proje kabul edilir. Yönetim kurulu başkanı Nebi Sadriyeviç, bu duruma çok sinirlenir ve Vezire'yi bu projeye destek vermesinden dolayı azarlar. Bu azarlamalara dayanamayan Vezire, hastalanır. Ebrar, Vezire'nin zor günlerinde hep yanında olur. Yaşanan bu olaydan sonra, Vezire ve Ebrar arasındaki buzlar erir. Ancak projesinin kabul edilmemesini kendine yediremeyen Şerzad, yapılacak olan düğünü bozmaya çalışır. Nigara'nın evlenmek istemesi üzerine düğün yapılmaya karar verilir. Şerzad, düğünün yapılmasına ikna olsa da, birçok istekte bulunarak Azam Baba'yı ve Ebrar'ı zor duruma düşürmeye çalışır. Düğün masraflarını ve ev masraflarını karşılayabilmek için 16-17 saat çalışmak zorunda kalan Azam Baba, bu duruma dayanamayarak ölür. Babasının ölümünde Şerzad'ın da payının olduğunu düşünen Ebrar, onunla aynı projede görev almak istemez. Ebrar ve Şakir, babaları için yapılacak cenaze töreninde kullanılacak parayı, şehir mezarlığının tadilatı için

harcamaya karar verirler. Böylece âdetleri yerine getirmek amacıyla yapılan masrafları, toplum için faydalı bir hale dönüştürmüş olurlar.

3.2. Yapı

3.2.1. Olay Örgüsü

Kadirov, üç sosyal romanında da, karakterler arasında ilişkiler ve çatışmalar üzerinden olay örgüsünü kurgulamıştır. Olayların odak noktasında yer alan başkişiler ve diğer kişilerin, birbirleri ile olan ilişkileri ve çatışmaları, romanların olay zincirini oluşturur. Çalışmada, kişiler arasında yaşanan çatışma, aşk, arkadaşlık, aile ve çıkar ilişkileri ortaya çıkarılarak sosyal romanlarının olay örgüsü belirlenmeye çalışılmıştır.

Üç Kök romanı, idealist bir öğrenci olan Mehkem ve Mehkem'in etrafındaki öğrenci ve üniversite hocalarının yaşadığı olaylar üzerine kurgulanır. Romanın olay örgüsü, bir tarafta makam hırsı olan, diğer tarafta iftiraya uğramış olan kişiler ile üniversite öğrencilerinin birbirleriyle ve diğer kişilerle ilişkileri ve çatışmalarından oluşur.

Kara Gözler romanı, başkişi Avaz ve küçük bir kolhoz köyü Ayköl'de yaşayan insanların birbirleri ile ilişkileri üzerine kurulur. Bir tarafta haksız kazanç sağlayan kolhoz yöneticileri, diğer tarafta kaynanaları, kaynataları ve kocaları

tarafından ezilen kadınların çabaları üzerine kurulmuş olay örgüsü, başkişi Avaz'ın etrafında gerçekleşir.

Elmas Kemer romanı ise peyzaj mimarı olan başkişi Ebrar Azamov'un, ailesi ve çalıştığı devlet kurumundaki meslektaşları ile yaşadığı olaylar üzerine kurgulanır. Kendi çıkarları için doğayı yok etmeye çalışan mimarlar, şehirleşmeye ayak uyduramayan aileler, bozulan âdetlerin maddî ve manevî zararlarından etkilenen insanların yaşantıları romanın olay örgüsü içinde yer alır.

Üç sosyal roman dikkate alındığında, çatışma unsurlarının yoğunluğu göze çarpar. Romanlarda başkişiler ile çatışma halinde olan karakterler olduğu gibi, başkişi dışında kalanlar arasında da çatışmaların yaşandığı görülür.

Üç Kök romanında çatışmalar, başkişi Mehkem Mahmudov ile diğer kişiler arasında gerçekleşir. Mehkem ile Tarih Fakültesinin lisansüstü öğrencisi ve parti grup sekreteri Muhammed Eşanbayev çatışma halindedir. Romanda Eşanbayev'in Mehkem ile ilk karşılaşması, fakülte gençlik kolları odasında Zakir ile birlikte devamsızlık üzerine konuşmaları ile başlar. Mehkem'in Ekberov'dan şüphelenmesinde Eşanbayev'in Ekberov hakkında söyledikleri etkili olmuştur.

Bizim içeriğe önem vermemiz gerekli. İşte, örneğin, çoğu kişi Ekberov'un dersi çekici diyor. Ancak çekicilik içerisinde ne anlam var hiç kimse araştırdı mı? (Kadirov, 1979: 22)(Ek 1, 1).

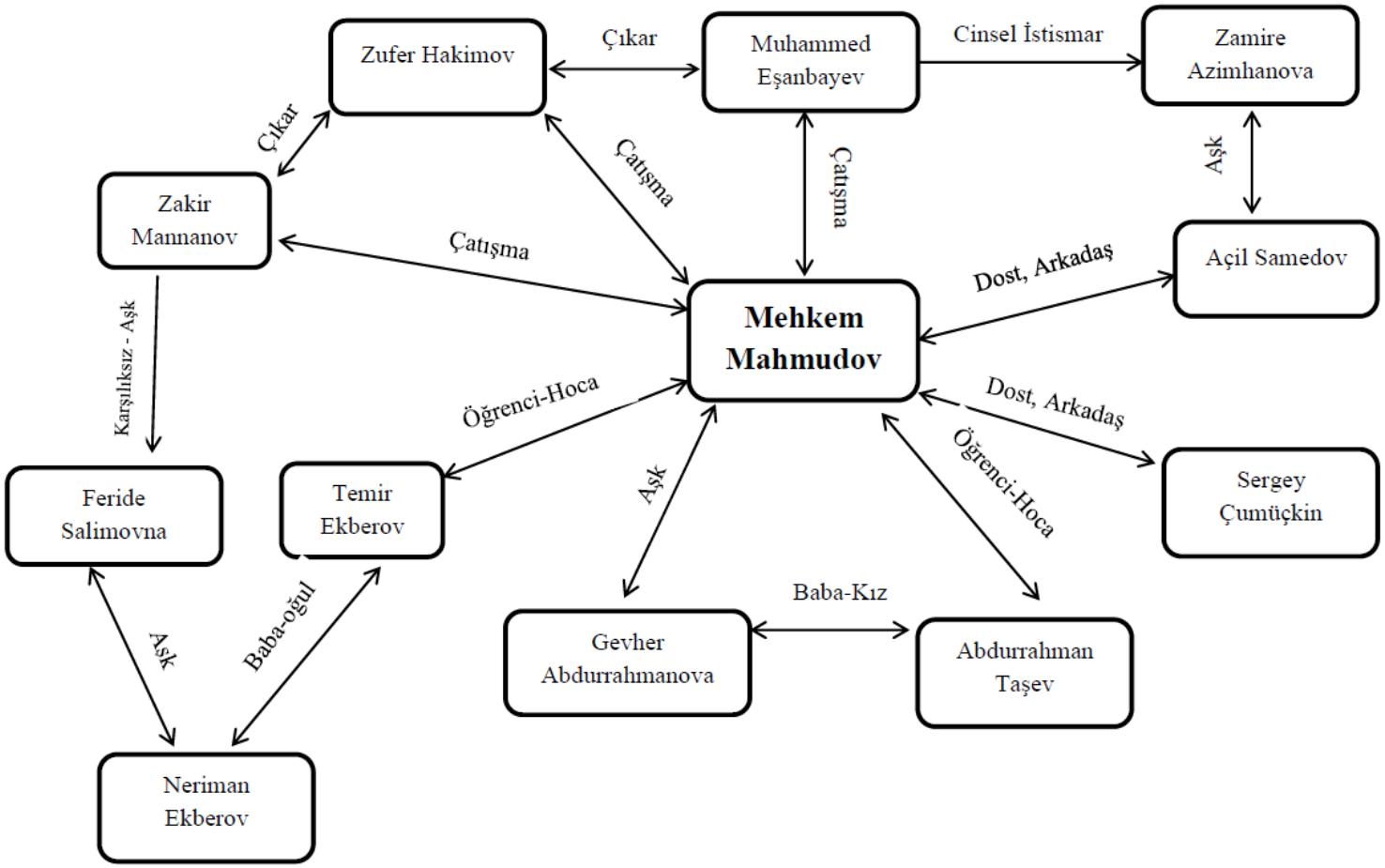
Ancak Eşanbayev'in şüphesinde de gerçeklik payı var gibi geldi. Onun Mehkem'in beğendiği dersleri hakkında Eşanbayev "Çekici olmasında nasıl içerik var? dedi ve meselenin bilinmeyen bir kısmını açmış oldu. Mehkem, meselenin kökünü düşünmeden Ekberov'un fikirlerini benimseyerek hata mı ettim? "Dikkatli olmak gerek" diye düşündü (Kadirov, 1979: 26) (Ek 1, 2).

Romanın ilerleyen bölümlerinde kimin haklı olduğunu anlamaya çalışan Mehkem, Eşanbayev ve Ekberov'u karşılaştırır, ancak yine bir sonuca varamaz.

Ya Eşanbayev? Böyle temiz yüzlü genç, Mehkem'in tasavvurundaki art niyetli makam düşkünü kişiye uymazdı. Ama onun Ekberov'dan öç alacağını da düşünmezdi. Ekberov'un amacı yok. Makam düşkünü olsa onun peşine ne diye düşsün? Ya Ekberov ile Taşev bir taraf, bunlar bir taraf mı?(Kadirov, 1979: 122-123)(Ek 1, 3).

Mehkem ile Eşanbayev arasındaki ikinci karşılaşma Mehkem'in derslere gönderilecek aktivistler hakkındaki fikrini anlatmak için dekanlığa gitmesiyle başlar. Mehkem'in aktivistler arasında Ekberov ve Taşev'in iyi bir aktivist olduğunu söylemesine, Eşanbayev tepki gösterir. Mehkem, onun siyasî sırları bildiğini, kendisinin göremediği şeyleri onun gördüğünü düşünerek onun bu tepkisini dikkate almaz. Romanın devamında Mehkem, gençlik kolları kuruluna seçilir. Eşanbayev'in görev dağılımında yaptığı usulsüzlük karşısında tepkisini ortaya koyar. Bu, romanda Mehkem'in Eşanbayev'e karşı ilk tepkisidir. Aralarındaki şiddetli çatışma bu noktada başlar.

Tablo 1: *Üç Kök* romanının kişileri ve ilişki durumu

(Çatışma)

Mehkem Mahmudov ⟷ Muhammed Eşanbayev

Mehkem ve Eşanbayev arasındaki çatışmanın ne kadar şiddetli olduğunu yazar şu ifadelerle dile getirir: *Mehkem ona burada denk geldiğinde, gençlik kolları odasında iki zıt kutup ortaya çıkmış gibi olurdu (Kadirov, 1979: 303) (Ek 1, 4).*

Mehkem, Açil'in aktivist olarak devam etmesini ister ancak Eşanbayev, ona karşı çıkar. Bu olay nedeniyle Eşanbayev, Mehkem'e ağır suçlamalarda bulunur. Suçlamalara dayanamayan Mehkem, Eşanbayev'e olan nefretini ifade ederek gençlik kollarından ayrılır.

Romanda aralarında çatışma yaşanan diğer bir ilişki, Mehkem ile Zakir arasındadır. Zakir, fakülte gençlik kolları sekreteridir. Gençlik kolları üyesi olmalarından dolayı birlikte çalışırlar.

(Çatışma)

Mehkem Mahmudov ⟷ Zakir Mennanov

Zakir, devamsızlık yapan öğrencileri sert bir şekilde uyarır. Uyardığı öğrenciler arasında Gevher de vardır. Zakir, Gevher'i babası Taşev üzerinden cezalandırır. Sergey'in Zakir hakkında söylediği olumsuz ifadelere karşı Mehkem, Zakir'e kızmak istese de "büro üyesinin, şahsi duygularını işine karıştırmaması gerektiği" anlayışını benimsediği için Zakir'i savunur. Zakir'in devamsızlık yapması üzerine yayın kurulu onun bu durumunu eleştiren bir yazı çıkarmak ister. Mirsaid'ten

toplantıyı öğrenen Zakir, Gevher'i azarlamasından dolayı Mehkem'in intikam almak istediğini düşünür. Aralarında şiddetli bir kavga yaşanır.

- Ya sizde de bu düşünce var mıydı?- Zakir'in yüzü alaycı bir hal aldı.

Mahkam oturduğu yerden gözünü açarak bir an dondu kaldı…

- Var! dedi sert. – Çıkarıyoruz.

- Anlaşıldı! – Zakir dişlerini sıktı. – Bu işi size veren kendim ahmağım. Biliyordum. Kampanyanızı!

- Ancak ben sizi bilmezmişim, Mennanov. Dedi Mehkem içinde bir ağrı ile. (Kadirov, 1979: 64) (Ek 1, 5).

Bu ana kadar Zakir'i koruyan, kendinden üstün gören Mehkem, onun nasıl biri olduğunu anlar.

O bu ana kadar Zakir'e gereğinden fazla saygı gösterir, bazen kendinden üstün görüp, destekler ve savunurdu. Şimdiki ortaya çıkan kavga neticesinde aralarındaki perde yırtıldı (Kadirov, 1979: 66)(Ek 1, 6).

Mehkem ile Zakir arasındaki gerginlik romanın ilerleyen bölümlerinde de devam eder. Sınıf büroları ve bu konunun meclise götürülmesi konusunda fikir ayrılığına düşerler. Aralarındaki çatışma roman boyunca devam eder.

Üç Kök romanın ilk bölümlerinde, Mehkem ile Tarih Fakültesi hocası Temir Ekberov arasında bir çatışma yaşanır. Ancak romanın son bölümünde bu çatışma, iyi bir öğrenci-hoca ilişkisine dönüşür. Romanın başında ikisi arasındaki ilişki

Mehkem'in, Ekberov'un dersine geç kalması ve Ekberov'un onu derse almamasıyla başlar. Bu karşılaşma Ekberov ile Mehkem arasında bir çatışma oluşturur. Kendisine yaptığı haksızlığa rağmen Ekberov'un iyi bir insan olduğunu düşünen Mehkem, Hakimov, Ekberov ve Zakir arasında geçen konuşmalardan hareketle çelişkiye düşer. Mehkem, kimin haklı, kimin haksız olduğunu anlayamaz.

(Öğrenci-Hoca)

Mehkem Mahmudov ⟷ **Temir Ekberov**

Ancak Eşanbayev ve Zakir'in Ekberov için söyledikleri karşısında Mehkem'in kafası karışır. Mehkem'in yaşadığı iç çatışma bunun göstergesidir: *Ancak Ekberov, hayret? Ya ben onu bilmiyor muyum? –dedi Mehkem soğuk ve nemli bir sis içinde kalmış gibi (Kadirov, 1979: 26)(Ek 1,7).*

Ekberov'un yayın kurulu toplantısında yaptığı konuşma Mehkem'in ilgisini çeker. Ekberov'un konuşmalarında bir art niyet olmadığını düşünür.

Ama Ekberov'un söyledikleri şekil ve içeriğe ayrı bakmaya imkân vermez, güzel kap ve zehir hakkındaki düşünceye hiç uygun gelmezdi. Onun fikirleri sanki yüreğinden yanıp çıkıyor gibi Mehkem'e sıcak gelir, gönlündeki buzu eritiyormuş gibi olur. Alevi ateşten ayırmanın mümkün olmaması gibi, bu düşünceleri içeriğinden ayırmak mümkün değildi (Kadirov, 1979: 70)(Ek 1,8).

Üç Kök romanında, Mehkem, Hakimov ve Eşanbayev'in Ekberov'u suçlamalarına şüpheyle yaklaşır. Ekberov'un savunmasının yapıldığı toplantıda kalp

krizi geçirip hastahaneye götürülüşüne şahit olan Mehkem, Sergey'den toplantıda olanları öğrense de, Ekberov'un suçlu olup olmadığı konusundaki şüphesinden kurtulamaz.

O, Ekberov'un başında çoktan beri toplanan bulutların bir gün mutlaka şimşek çıkaracağını bilirdi, ama şimdi bunu hiç beklemiyordu. Ekberov haksız karalamalar karşısında çare bulamadan şaşırıp kalan insandı. Zakir'in hamleleri karşısında zor duruma düşmüş bu adama, Eşanbayev ve Hakimov gibi kişilerin uzun zamandır hazırladığı iddiaların ne kadar çok üzüntü verebileceği düşünülürse, şimdi olan bu olayın tesadüf olmadığını anlaşılırdı….Yok! Bunun hepsi şüphe, açık olmayan şüphe. Belki toplantıdan çıkanlar, bunun için bu kadar heyecanlı ve sessizdir (Kadirov, 1979: 186 (Ek 1,9).

Romanın ilerleyen bölümünde Ekberov kendisiyle ilgili suçlamalar hakkında, araştırmalar yapıp belge getirmiş ve temize çıkmıştır. Mehkem'e, okulu bitirdikten sonra Taşkent rehber komsomolu için iş teklifi gelmiştir. Mehkem bu teklifi kabul etmek istemese de Ekberov, bu işin halk için ne kadar önemli olduğunu, onun bu işe uygun olduğunu anlatır. Mehkem bu konuşmadan etkilenir ve işi kabul eder. Artık Ekberov, Mehkem için yol gösterici ve çok değerli bir hoca konumundadır.

Kara Közler romanında çatışma, hem başkişi Avaz Kamberov ile hem de diğer kişilerin kendi aralarında yaşanır. Avaz ile köyün diğer çobanlarından olan Halbek arasında çocukluktan beri devam eden bir çatışma vardır. Aşık oyununda Halbek'in Avaz'ı yenmesi, aralarındaki çatışmanın başlangıcı olarak sayılabilir. Avaz ve Halbek çatışmasını doruk noktasına ulaştıran etken, Hülker karakteridir. Hülker, on yaşında iken Halbek ile beşik kertmesi yapılır. Başlarda Hülker, bunu bir oyun olarak

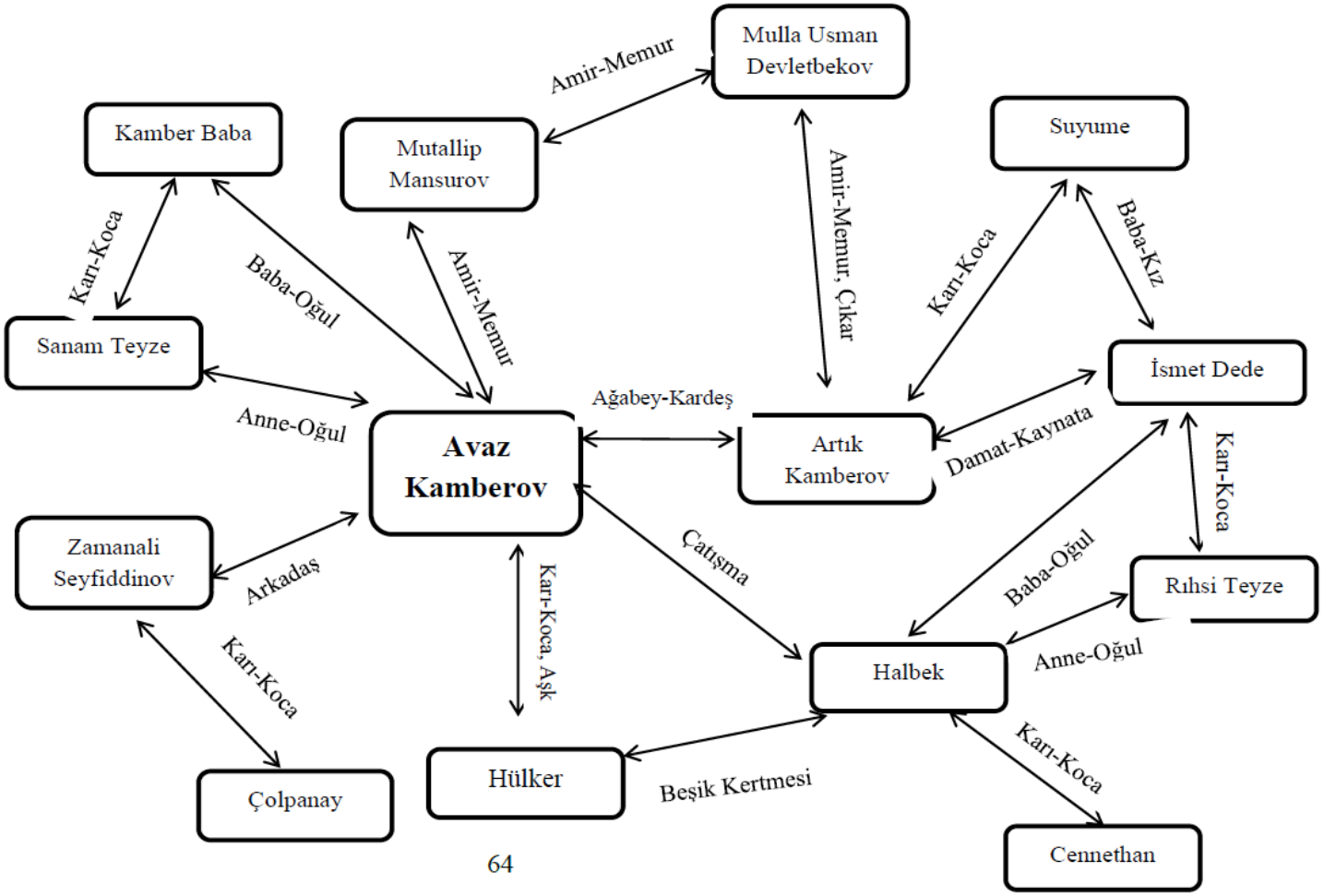
görse de, on altı yaşına geldiğinde Halbek ile evlenmek istemez. Hülker'i seven Avaz, bu durum hakkında Halbek'le konuşsa da, çevredeki insanların bunun büyük bir namus suçu olduğunu söylemesi üzerine Halbek, Hülker'i vurmak ister ancak Avaz araya girer ve sağ kolundan vurulur. Avaz, Hülker ile evlenmek şartıyla Halbek'ten şikâyetçi olmaz. Hülker, Avaz ile evlenirken, Halbek ise Cennethan ile evlenir. Halbek ile Avaz arasındaki çatışma, romanın son bölümünde ortadan kalkar. Halbek'in kaçan oğlağını yakalamasına Avaz'ın yardım etmesi, aralarındaki çatışmanın son bulmasını sağlar.

(*Çatışma)*

Halbek ⟷ **Avaz Kamberov**

Avaz, ağabeyi Artık'la çocukluktan itibaren çatışma halindedir. Avaz'ın Hülker'in gösterdiği koyunun aşıklarını alması üzerine Artık Avaz'ı arkadaşlarının yanında döver. Hülker'i dövmek üzereyken Avaz'ın araya girerek ağabeyine vurması gibi olaylar ağabey kardeş arasında gerginliğe sebep olur. İki kardeş karakter olarak da zıttır. Avaz dürüst bir karaktere sahipken, Artık onun tam tersine kanunsuz işler yapar.

Tablo 2: *Kara Gözler* romanının kişileri ve ilişki durumu

64

(Ağabey-Kardeş)

Artık Kamberov ⟷ **Avaz Kamberov**

(*Çatışma)*

Aralarındaki gerginliğe rağmen Avaz, Artık'ı ayı avında yalnız bırakmaz. Ayıyı birlikte avladıkları halde Artık'ın kendisinin avladığını söylemesi ve Artık'ın kendini üstün görmesi, ikisi arasındaki çatışmanın derecesini arttırır. Son olarak Artık'ın kanunsuz olarak sahip olduğu koyunları Avaz'ın ifşâ etmesi, aralarındaki bağın tamamen kopmasına sebep olur. Artık, ailesini ve kaynatası İsmet Dede'yi alıp köyü terk eder.

Kara Közler romanında gelin-kaynana çatışması vardır. Gelini Hülker'in kocası ile gülüp, şakalaşmasını doğru bulmayan Sanam Teyze, sürekli Hülker'i eleştirir. Kaynanasının baskısından kurtulmak isteyen Hülker, Avaz ile dağa çobanlık yapmaya gider. Gelin ile kaynana arasındaki çatışma, romanın son bölümüne kadar devam eder. Romanın sonunda hatasını anlayan Sanam Teyze, Hülker ile barışır.

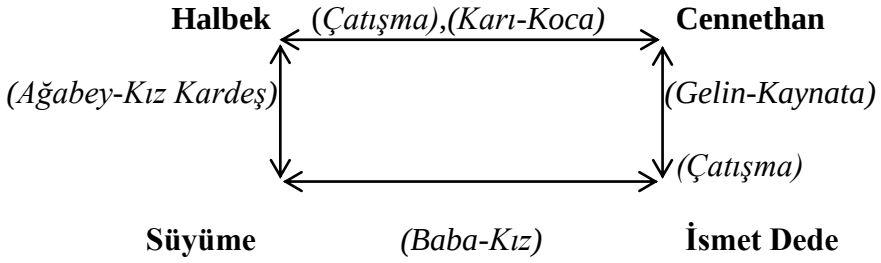
(Gelin-Kaynana)

Hülker ⟷ **Sanam Teyze**

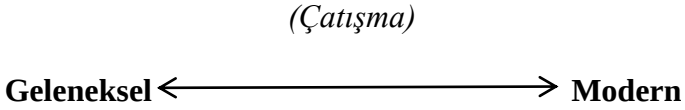
(*Çatışma)*

Karı koca olan Halbek ile Cennethan arasında yaşanan çatışmanın sebebi, İsmet Dede ve ablası Süyüme'nin gelinleri Cennethan'a karşı Halbek'i kışkırtmasıdır. Cennethan'ın şarkı söylemeyi, rubab çalması ve dans etmeyi sevmesi

nedeniyle, kaynatası İsmet Dede ve görümcesi Süyüme tarafından edepsiz olarak nitelendirilir. Babası ve ablasının dolduruşuna gelen Halbek, Cennethan ile kavga eder. Romanın ilerleyen bölümlerinde yalnız olmanın kötü bir durum olduğunu anlayan Halbek, Cennethan ile barışır.

Elmas Kemer romanında ise geleneksel-modern çatışmasından söz etmek mümkündür. Azam Baba, Hanife Teyze gibi kişiler modernleşen hayat tarzına karşı çıkarak roman içerisinde Özbek toplumunun yüzyıllardır devam eden gelenek ve âdetlerinin korunması için çaba sarf ederler. Şerzad Behramov ve Alibek ise, modern yaşamın bir parçası olmak gerektiğini, geleneklerin artık geride kaldığını düşünmektedirler. Ebrar Azamov ve Vezire Badalovna ise geleneklere karşı olmamakla birlikte, bazı âdetlerin maddî ve manevî külfetinden, modernleşen dünyanın getirdiği sorunlardan şikâyetçidirler.

Romanın başkişisi Ebrar ile Vezire arasında karı-koca ilişkisi vardır. Evliliklerinden Melike ve Zafer adında iki çocukları olmuştur. Ebrar ve Vezire birbirlerini sevmelerine rağmen sık sık fikir ayrılığına düşer. Bu fikir ayrılıkları

aralarında çatışmaya neden olur. Ebrar, tabiatı sevip korumayı isterken, Vezire tabiata çok değer vermez. Geleneklere bağlı yaşayan, geleneklerin ve ailenin toplumu birbirine bağlayan elmas kemer olduğunu düşünen Ebrar'a karşın, Vezire geleneklerin gereksiz olduğunu düşünür. Bu fikir ayrılıkları Vezire'nin, Ebrar'ın projesine karşı, Şerzad'ın projesinde yer almasına sebep olur ve aralarındaki çatışmayı güçlendirir. Yazar, Ebrar ve Vezire arasındaki çatışmayı birbirine karşı yüzen iki gemiye benzetir.

Sanki o güçlü bir denizin akıntısında, Ebrar ise başka bir güçlü denizin akıntısında birbirlerine karşı yüzen ayrı ayrı gemilerde ilerliyor gibiydi (Kadirov, 1992: 316) (Ek 1, 10)

Ebrar ile Vezire arasındaki çatışmaya sebep olan etkenlerden biri Ebrar'ın annesi Hanife Teyze'dir. Hanife Teyze ile Vezire birçok konuda anlaşamaz. Geleneklerin eksiksiz bir şekilde uygulanmasını isteyen Hanife Teyze, geleneklerin külfetinden şikâyetçi olan gelini Vezire ile fikir ayrılığına düşer. Ebrar ise, annesi ve karısı arasında kalmaktan dertlidir. Ebrar'ın yeğeni için yapılacak olan beşik düğünü töreninin hazırlıkları sırasında, Ebrar ve Vezire'nin arası açılır.

(Gelin-Kaynana)

Vezire Badalovna ⟷ **Hanife Teyze**

(Çatışma)

Elmas Kemer romanındaki çatışmalardan bir diğeri ise, başkişi Ebrar ile yeteneksiz bir mimar olan Şerzad Behramov arasındadır. Şerzad ile Ebrar arasındaki

çatışma, fakülte yıllarından başlayarak roman boyunca devam eder. Bu iki karakter, birçok yönden birbirlerine zıttır. Ebrar, dürüst, çalışkan, başarılı bir kişiyken, Şerzad yalancı, menfaatçi ve yeteneksizdir. Ebrar üniversitede Peyzaj Mimarlığı Bölümü açılması için girişimlerde bulunur. Şerzad ise, betonlaşmaya karşı çıkanların çoğalmasından korkup, üniversite bölüm başkanına Ebrar'ın geleneklere bağlanarak kendini sınırladığını söyler ve bölümün açılmasına engel olur.

Mimarlıkta milli gelenek diyor… Geleneklerin peşine takılıp, kendini sınırlayan yönleri var (Kadirov, 1992: 34) (Ek 1, 11)

Fakülte yıllarında oynadıkları satranç oyununda Ebrar'ın vezirini bir köşeye sıkıştırarak hareket edemez hâle getirmekten zevk alan Şerzad, peyzaj mimarlığı bölümünün açılmasına engel olarak, tıpkı satranç oyunda olduğu gibi gerçek hayatta da Ebrar'ı yenmekten zevk alır.

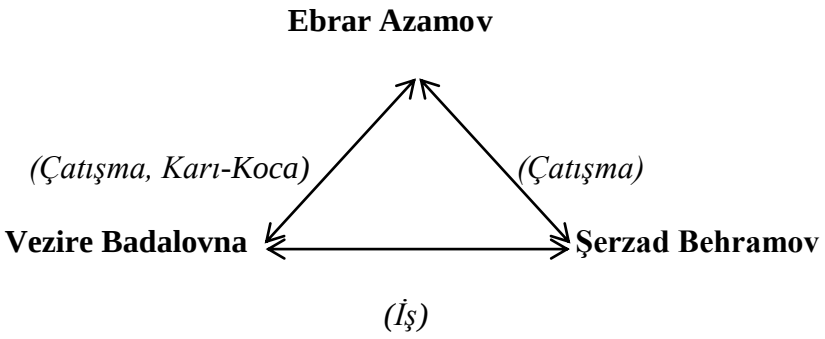
Şerzad ile Ebrar'ın çatışmasındaki en önemli sebeplerden biri Vezire'dir. Şerzad, Vezire ile evlenme aşamasına gelir, ancak Vezire'yi zorla öpmek istemesi üzerine ayrılırlar. Bu olaydan sonra Vezire, Ebrar ile evlenir.

Taşkent'te yaşanan depremden sonra Ebrar ile Şerzad aynı projeye mimar olarak görevlendirilir. Ancak Ebrar, bilgisi olmadığını öne sürerek Şerzad'ın projeden çıkarılmasını ister. Proje Enstitü Direktörü Seyfullah Rahmanoviç'in aralarında sıkı bağı olan Şerzad'ı koruması üzerine, Ebrar projeden ayrılır.

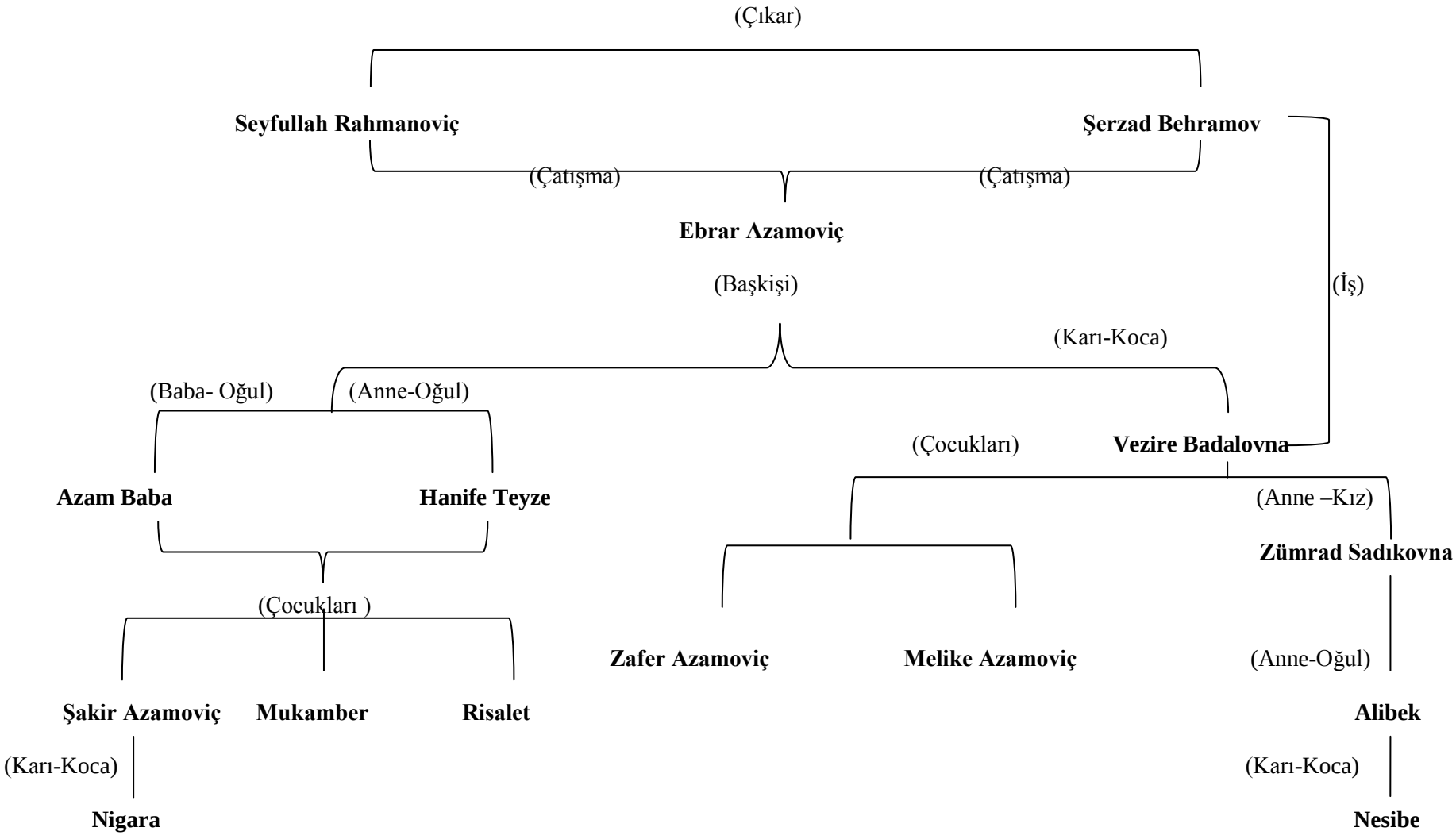
Şerzad, yönetim kurulunda çalışan Vezire'ye yaklaşarak yönetimden geçireceği projeleri kolayca kabul ettirmenin peşindedir.

Şerzad'a onun bedeni gerekli değil, ruhu gerekli, Ebrar Azamoviç'e karşı hazırlanan projede ortaklığı gerekli (Kadirov, 1992: 271) (Ek 1, 12).

Ebrar ile Vezire'nin arasının açık olmasını değerlendiren Şerzad, metro inşaatı için hazırladığı projeyi, Vezire'nin de desteği ile yönetim kurulu başkanına kabul ettirir. Bunu öğrenen Ebrar, Şerzad'ın projesine karşı düşük maliyetli ve doğayı koruyan bir proje hazırlar. Ebrar'ın hazırladığı projenin yönetim kurulu tarafından kabul edilmesi, Şerzad'ı sinirlendirir. Bu olaya kadar Ebrar ile Şerzad'ın aralarını düzeltmeye çalışan Vezire, bu olaydan sonra Şerzad'ın nasıl bir insan olduğunu anlar. Aynı zamanda bu olay, Ebrar ve Vezire'nin arasındaki sorunların ortadan kalkmasını da sağlar.

Tablo 3: *Elmas Kemer* romanın kişileri ve ilişki durumu

Ebrar ve Şerzad'ın karşılaştığı anlardan bir diğeri de, Ebrar'ın kardeşi Şakir ile Şerzad'ın yeğeni Nigara'nın evlenmeleri olayıdır. Ebrar, bu durumu öğrendiğinde şaşırsa da, kardeşi için Nigara'yı istemeye gider. Aile içinde önemli bir konumda olan Şerzad da oradadır. Şerzad başlarda menfaatini düşünerek evliliğe izin verse de, kendi projesinin yerine Ebrar'ın projesinin kabul edilmesinden sonra düğünü bozar. Ancak Nigara'nın evlenmek istemesiyle düğünün yapılmasına karar verilir. Şerzad boş durmayıp evlilik âdetlerinin hepsinin yerine getirilmesi için Ebrar ve Azam Baba'ya baskı yapar. Romanın son bölümünde projesi kabul edilen Ebrar, Şerzad'ın da aynı projede yer alacağını öğrenince onunla çalışmayı reddeder.

Ebrar, Proje Enstitüsü Direktörü Seyfullah Rahmanoviç ile de çatışma halindedir. Seyfullah Rahmanoviç'in yönettiği projelerden birinde görev alan Ebrar, aynı projede Şerzad'ın da olduğunu görür. Projeden bir mimarın çıkarılması gerekmektedir. Rahmanoviç, genç bir mimar olan Habibullah Ergaşev'i çıkarmak ister. Habibullah Ergaşev'in proje için daha faydalı olacağını düşünen Ebrar ise Şerzad'ın projeden çıkarılmasını ister. Şerzad'a sık sık işi düşen ve kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden Rahmanoviç, onun projeden çıkarılmasını istemez. Bunu anlayan Ebrar, projeden kendi ayrılır. Aralarındaki bir başka çatışma da meydana dikilecek ağaç projesindeki ağaçların cinsi hususunda yaşanır. Taşkent'in iklimine uygun ağaçlar dikilmesini isteyen Ebrar, bu düşüncesinden dolayı Rahmanoviç'in bölgecilik ve millî sınırlılık yaptığı yönünde suçlamalarıyla karşılaşır.

Kadirov'un sosyal romanlarında aşk ilişkileri önemli yer tutar. Özellikle *Üç Kök* romanında üniversite öğrencilerinin yaşadıkları aşk ilişkileri yazar tarafından ön planda tutulmaya çalışılır. Olayların odak noktasında yer alan idealist başkişi

Mehkem ile Tarih Fakültesine yeni başlamış olan Gevher arasında aşk ilişkisi vardır. Döneme göre modern bir ailenin kızı olan Gevher, Mehkem'in aşk yönünü temsil eder. Aynı zamanda Gevher, Hakimov'un türlü iftiralarla fakülteden attırdığı Profesör Abdurrahman Taşev'in de kızıdır. Mehkem'in Gevher'i devamsızlık yapanların listesinden çıkarmasıyla başlayan ilişkileri, roman boyunca devam eder. Sık sık buluşup tiyatro, opera ve parka giderler. Bu buluşmalarda tarih, tarihçiler, edebiyat üzerine ve kendi çevrelerinde yaşanan olaylar üzerine konuşurlar. Her buluştuklarında birbirlerine olan güvenleri ve sevgileri artar.

(Aşk)

Mehkem Mahmudov ⟷ **Gevher Abdurrahmanova**

Romanın ilerleyen bölümlerinde Gevher'in tarihe ilgi duymadığı için derslerinde başarısız olur ve Moskova'daki Mmimarlık Fakültesine okumaya gider. Bu durum, Mehkem'i mutsuz eder. Romanın son bölümünde okulunun birinci sınıfını bitirip, Taşkent'e yaz tatiline gelen Gevher, Mehkem'e olan sevgisini ve sadakatini bildirir. Roman sonunda Mehkem ile Gevher arasındaki sıcak diyaloglar ve Mehkem'in mutlu bir şekilde Gevher'i Moskova'ya uğurlaması, ilişkilerinin gelecekte de devam edeceğini gösterir.

Üç Kök romanında geçen aşk ilişkilerinden birisi de Açil, Zamire ve Eşanbayev arasındaki ilişkidir. Zamire, babasının annesini terk ettiği, ablasının sorunlu bir evlilik yaşadığı bir ailede yetişmiştir. Annesine sadece okuyacağına ve okul bittikten sonra evleneceğine söz vermiştir. Açil, Zamire'ye şiirler yazacak kadar âşıktır.

(Aşk) *(Cinsel İstismar)*

Açil Samedov ⟷ Zamire Azimovna ⟷ Muhammed Eşanbayev

Açil, Zamire'ye olan ilgisini söylese de, Zamire bunu kabul etmez. Annesine verdiği sözü söyler. Daha önceki iyi arkadaşlıkları bozulur ve birbirlerinden uzaklaşırlar.

Eşanbayev, aşka inanmadığı halde birçok kızla ilişki içinde olan, "çok genç ve temiz bir kız" ile evlenmek isteyen biridir. Zamire'yi kendi düşüncelerine uygun bir kız olarak düşünen Eşanbayev, kız kardeşi Basti'yi kullanarak Zamire'ye yaklaşır. Onun diğer erkeklerden farklı olduğunu düşünen Zamire, Eşanbayev'e karşı çıkamaz ve okul bittikten sonra evlenme şartı ile sözlenmeyi kabul eder. Daha sonra okulun öğrencileri çalışmak için götürdüğü sovhozda, Açil ile Zamire yakınlaşır. Sovhozdan döndükten sonra Açil, Zamire'nin okulu bırakarak Nemengen'e gittiğini öğrenir. Eşanbayev'in, Zamire'yi yaşlı bir kadının yanına yerleştirdiğini, burada Zamire'yi taciz ettiğini öğrenen Açil, Nemengen'e gider. Nemengen'de Zamire, Açil ile okuldan sonra evlenmeyi kabul eder. Sonra aldıkları kararla o yaz evlenirler.

Romanda bir diğer aşk ilişkisi ise, Açil, Feride ve Zakir arasında geçer. Feride, Zakir'in sevdiği kız ve sınıf arkadaşıdır. Neriman ise, Ekberov'un Leningrad'da Politeknik Fakültesinde lisansüstü eğitim alan oğlu ve Feride'nin sözlüsüdür.

(Karşılıksız Aşk) *(Aşk)*

Zakir Mennanov ⟷ Feride Salimovna ⟷ Neriman

Zakir, Feride'yi sevmektedir. Ancak Feride'nin Nerimanla sözlü olması, onun duygularını açıklamasına engel olur. Feride ise Zakir'in bu ilgisinin farkında olmasına rağmen Neriman'ı sevmektedir. Neriman'ın Leningrad'da olması ve lisansüstü eğitiminin yoğun olması, Feride ile aralarının açılmasına sebep olur. Feride'nin yanından ayrılmayan Zakir, onun ve ailesinin gözüne girebilmek için Feride'nin dayısının oğlu Şevket'i hile ile fakülteye kabul ettirir. Feride ile Neriman'ın arasının açılmasını fırsat bilerek, duygularını açıklar. Sovhoz'da aynı yerde çalışırken aralarında yakınlaşma olur.

Feride ile Zakir düğün hazırlıklarına başlasa da, Feride hâlâ Neriman'ı düşünmektedir. Yılbaşı gecesi Zakir, Feride'yi hamile bırakır. Zakir, Feride'nin Neriman'a olan ilgisinin farkındadır. Bu nedenle Feride'ye kötü davranır. Feride, düğünden vazgeçer. Neriman lisansüstü eğitimini bitirip, Taşkent'e döner. Mehkem yardımıyla Feride ile görüşür. Zakir ile kavga eden Feride üzüntüden çocuğunu düşürür. Romanın son bölümünde Feride, Neriman ile de Zakir ile de evlenemez. Fergana'ya çalışmaya gider.

Kara Gözler romanında, başkişi Avaz ile Hülker arasındaki aşk ilişkisi ön plandadır. Artık'ın Hülker'e vurmak istemesi ve Avaz'ın buna engel olmasıyla aralarında bir aşk başlar. Bu olaydan sonra Hülker ve Avaz birbirlerini düşünür. Her ikisinin de özgür olma düşüncesi, onları birbirine yaklaştıran bir başka sebeptir. İzledikleri filmlerden, okudukları kitaplardan hareketle özgürlük hakkında fikir

alışverişinde bulunurlar. Hülker'in beşik kertmesi olan Halbek'in aradan çekilmesiyle evlenirler.

Kara Gözler romanındaki aşk ilişkilerinden bir diğeri Halbek ile Cennethan arasında geçer. Beşik kertmesi olan Hülker'den ayrılan Halbek, Cennethan ile evlendirilir. Babası ve ablasının kışkırtması sonucunda Cennethan ile kavga eden Halbek, yalnız kaldığı bu dönemde Cennethan'ın değerini anlar.

Elmas Kemer romanındaki tek aşk ilişkisinin, başkişi Ebrar ile eşi Vezire arasında geçtiği söylenebilir. Ebrar ile Vezire sık sık fikir ayrılığına düşüp, çatışma halinde olsalar da en zor anlarda bile birbirlerini bırakmazlar.

Üç sosyal romanda da karakterler arasındaki çıkar ilişkileri, ortak özellik olarak kabul edilebilir. Ayrıca üç sosyal romanda da makam sahibi kişiler, makamlarını çıkarları için kullanırlar.

Üç Kök romanında Hakimov, Eşanbayev ve Zakir karakterleri arasında yaşanan üçlü bir çıkar ilişkisinden söz etmek mümkündür. Hakimov, Dekan olabilmek için daha önceki Dekan olan Taşev'e iftira atmış ve onun fakülteden atılmasına sebep olmuştur. Eşanbayev ise, Tarih Fakültesinin Dekanı olan Hakimov'un lisansüstü öğrencisi ve aynı zamanda sağ koludur. Zakir ise Hakimov ve Eşanbayev'in muhbiridir. Muhbirlik yapan Zakir, Hakimov'un koruması altındadır.

(Çıkar) *(Çıkar)*

Muhammed Eşanbayev ⟷ Zufer Hakimov ⟷ Zakir Mennanov

Hakimov, Ekberov'a iftira atarak fakülteden uzaklaştırmaya çalışır. Ona en büyük desteği Eşanbayev verir. Ekberov atıldıktan sonra boşalan kadroya Eşanbayev'i yerleştirmek ister. Ancak Ekberov'un temize çıkması Hakimov'un planlarını alt üst eder. Hakimov, kendini kurtarmak için Eşanbayev'i yalnız bırakır. Bu olay Eşanbayev ile Hakimov'un aralarının bozulmasına sebep olur. Hakimov'un dekanlık görevi elinden alınır. Ekberov, Hakimov'un suçlu olduğunu bilse de onu Fakülteden attırmaz. Eşanbayev, romanın sonunda Ziynetullayev ile birlikte Hakimov'a düşman olur ve Ekberov'un ona verdiği öğütlerle tezine devam eder.

Zakir, Fakültede olan biteni Eşanbayev ve Hakimov'a haber vermekle görevlidir. O, Hakimov tarafından maşa olarak kullanılır. Hakimov, işi daha ileri götürerek onun ismini kullanıp, Ekberov'u eleştiren bir makale yazar. Romanın sonunda Zakir, her şeyin farkına varır ve bu makaleyi Hakimov'un yazdığını itiraf eder.

Kara Gözler romanında, sovhoz bölge müdürü Devletbekov, Ayköl kolhoz reisi ve çoban Turdi arasında üçlü bir çıkar ilişkisi vardır. Köy halkının elektirikten uzak kalmasını sağlayarak kendine çıkar elde eden Devletbekov, Artık ile işbirliği yapar. Devletbekov ve Artık, şahsî koyunlarını, devletin çobanına baktırmak suretiyle makamlarını çıkarları uğruna kullanırlar.

Elmas Kemer romanında ise mimar olan Şerzad Behramov, Mimarlık Bölümünde enstitü müdürü olarak görev yapan Seyfullah Rahmanoviç ile çıkar ilişkisi içerisindedir. Seyfullah Rahmanoviç, Şerzad'ın projelerine destek vererek, yapılan her projeden hem kendi hem de Şerzad kazanç sağlar.

Kadirov'un üç sosyal romanı arkadaş ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde, kişileri üniversite öğrencilerinden seçilmiş *Üç Kök* romanı ön plana çıkmaktadır. Özellikle başkişi Mehkem ile Açil arasında sıkı bir arkadaşlık ilişkisinden söz edilebilir. Açil, Mehkem'in sınıf arkadaşı, yurtta oda arkadaşı ve dert ortağıdır. Birbirleri ile aşk, ders ve sınıf bürosu hakkında bilgi alışverişinde bulunurlar. Açil, Mehkem'in bazı davranışlarını taklit etmeye çalışır. Toplantılarda Mehkem'in fikirlerini destekler. Mehkem, Açil'in başarılı bir aktivist olduğunu söyleyerek büro komitesine karşı Açil'i savunur. Romanın sonuna kadar Mehkem ile Açil arasındaki arkadaşlığın devam ettiği görülür.

(Arkadaşlık, sırdaşlık)

Mehkem Mahmudov ⟷ **Açil Samedov**

Kara Gözler romanında başkişi Avaz ile köyün okumuş delikanlılarından olan Zamanali arasında bir arkadaşlık ilişkisi vardır. Ancak *Üç Kök* romanındaki arkadaşlık ilişkisine göre daha sınırlıdır. Avaz ile Zamanali'nin sırdaşlık derecesine erişen bir arkadaşlıkları yoktur.

Kadirov'un sosyal romanları *Elmas Kemer* ve *Kara Gözler*'de, aile ilişkileri dikkati çeker. Özellikle *Elmas Kemer* romanında aile teması üzerinde duran Kadirov,

başkişi Ebrar'ın aile ilişkilerine olay örgüsü içerisinde yer verir. Toplum içinde ailenin büyük önem taşıdığına inanan Ebrar, gerek kendi ailesi gerekse Vezire'nin ailesi ile sıkı ilişki içindedir.

Kara Gözler romanında iki farklı ailenin fertleri kişi olarak seçilir. Başkişi Avaz ve köyün çobanlarından Halbek'in ailesiyle olan ilişkileri üzerinde durulur.

Tablo 4: Kadirov'un Sosyal Romanlarında Ortak İlişkiler

Romanlar	**Çatışma**	**Aşk İlişkisi**	**Çıkar İlişkisi**	**Arkadaşlık, Dostluk İlişkisi**	**Aile İlişkisi**
Üç Kök	Mehkem– Ekberov Mehkem– Eşanbayev Mehkem–Zakir	Mehkem – Gevher Açil – Zamire – Eşanbayev Zakir – Feride – Neriman	Eşanbayev – Hakimov - Zakir	Mehkem – Açil	
Kara Gözler	Avaz – Halbek Avaz – Artık Halbek – Cennethan Hülker – Sanam Teyze İsmet Dede– Cennethan	Avaz – Hülker Halbek – Cennethan	Devletbekov – Artık – Turdi	Avaz – Zamanali	Avaz – Babası Kamber Baba, annesi, Sanam Teyze, ağabeyi Artık ve eşi Hülker ilişkisi Halbek – Babası İsmet Baba, annesi Rıhsi Teyze, ablası Süyüme ve eşi Cennethan ilişkisi.
Elmas Kemer	Geleneksel – Modern Vezire – Hanife Teyze Ebrar – Şerzad Ebrar – Rahmanov	Vezire – Ebrar	Şerzad – Seyfullah – Rahmanoviç		Ebrar – Babası Azam Baba, annesi Hanife Teyze, kardeşi Şakir, kaynanası Zümrad Sadıkovna, kayınbiraderi Alibek, eşi Vezire, çocukları Zafer ve Melike ilişkisi.

3.2.2. Kişiler

a. Başkişiler

Kadirov'un sosyal romanlarında başkişiler dürüst, çalışkan, başarılı, idealisttir ve haksızlığa tahammül edememe gibi ortak özelliklere sahiptir. Kadirov'un sosyal romanlarındaki başkişilerin erkek olması da bir başka ortak özellik olarak dikkat çeker. *Üç Kök* romanında, Mehkem Mahmudov, *Kara Gözler* romanında, Avaz Kamberov *ve Elmas Kemer* romanında ise Ebrar Azamov başkişi olarak kurgulanır.

Üç Kök romanının başkişisi Mehkem Mahmudov, idealist, sorumlu, sorgulayıcı ve başarılı bir kişiliğe sahiptir. Tarih Fakültesinde öğrenci olmakla birlikte, parti gençlik kollarının aktif üyesidir. Yazar, Mehkem'in fiziksel özelliklerini şu şekilde tasvir eder.

Mehkem de Açil gibi yirmi ikisine yeni adım atmış, ama boyu uzun, giyisilerini Açil'den iki beden büyük giyer. Onun üstündeki tek çizgili ceketi, hâlâ boyuna ve ince bedenine geniş gelir, göğüs bölgesi bir az torbalaşıp, yakaları düşük durur. Ama onun geniş omzu, ceketin omzunu gergin tutar, sarkmasına izin vermez, gövdesinin güçlü ve hareketli oluşu sürekli bilinir…. Kitap tutan elleri de büyük, avuç içi tenine göre beyaz, elinin üstü ise yüzü gibi esmer. Onun kaşı kapkara olsa da, esmer yüzünde pek göze çarpmıyor. Sadece düzgün beyaz dişleri biraz parlayıp, yüzünü açık gösterir. Mehkem'in derin kara gözleri, derin iç düşüncelerini pek göstermez,

ağır gelen şeyler gönlünün dibine çöker, yüzüne ise insanı kendine çeken mülayimlik, çocukluktan kalma saflık ve çekicilik yansırdı (Kadirov, 1979: 11-12) (Ek 1, 13).

Yazar, Mehkem'in dış görünüşü ile karakter özellikleri arasında bir zıtlık olduğunu Mehkem ile Açil'i karşılaştırarak anlatmıştır.

Açil ne kadar tez canlı ve yumuşak huylu ise, Mehkem o kadar ağır idi, ama garip ki onlara ilk bakışta tersini söylemek mümkündü (Kadirov, 1979: 12) (Ek 1, 14).

Mehkem, Sirderya nehri boyunda gürültülü ve kalabalık bir işçi kentinde doğup büyür. Babasının orduya alınması, annesi ve kardeşi ile sefalet çekmelerine neden olur. Annesinin bu zor günlerde hastalanması, Mehkem'in psikolojisini olumsuz yönde etkiler. Başarılı bir öğrenci olan Mehkem, o sene sınıfta kalır. Babası savaştan sonra dönüp durumları düzelse de, yaşadıkları kötü olaylar, ömür boyu hatırasından silinmez.

Mehkem, araştıran, inceleyen ve sorgulayan bir kişiliğe sahiptir. Romanda özellikle Ekberov'un suçlu olup olmadığı konusunda çelişkiye düştüğü ve iç çatışmalar yaşadığı görülür. Onun haklı olma ihtimali üzerinde düşünse de kişilik özelliği, ikilemden kurtulmasını engeller.

Mehkem onu iyi niyetli insan olarak bilirdi. Ama Eşanbayev'in şüphesinde gerçek payı var gibi görünüyordu. Onun Mehkem'e hoş görünen dersleri hakkında

Eşanbayev, "ilginç şekle nasıl içerik verir? dedi ve konunun bilinmeyen bir tarafını açmış gibi oldu (Kadirov, 1979: 26)(Ek 1, 15).

Mehkem, Zakir'e güvenir, saygı gösterir ve onun yaptıklarını destekler. Ancak Zakir'in yayın kurulu toplantısında Mehkem'i suçlaması, onun bu güvenini boşa çıkarır. Zakir'in düşündüğünden farklı bir insan olduğunu anlar. Yaşanan bu olaydan hareketle, Mehkem'in insanları iyi tanıyamama gibi bir zaafının olduğu anlaşılmaktadır.

O şimdiye kadar Zakir'e gereğinden fazla saygı gösterirdi, bazen kendinden üstün tutup, destekler ve onu savunurdu. Şimdi meydana gelen kavga sonucunda aralarındaki perde yırtıldı. Zakir'in başka bir insan olduğu anlaşıldı. Mehkem, hâlâ insan tanıyamadığını bir kez daha görüp kendine olan güveni ciddi anlamda zedelendi (Kadirov, 1979: 66) (Ek 1, 16).

Kara Gözler romanının başkişisi Avaz Kamberov, Ayköl köyünün en iyi çobanlarındandır. Avaz, dürüst, gururlu ve hırslı bir karaktere sahiptir. Fiziksel özellikleri hakkında romanda şu ifadeler yer alır.

Kalın çatık kaşları birbirine birleşmiş, geniş omuzlu, esmer delikanlı…(Kadirov, 1978: 5)(Ek 1, 17). Onun boyu uzun idi (Kadirov, 1978: 5) (Ek 1, 18). Çobanlar arasında sadece Avaz saçını uzatmıştı (Kadirov, 1978: 139) (Ek 1, 19).

Köyün çocukları arasında Avaz kadar hızlı koşan ve "Çillek"[14] oyununu ondan iyi oynayan yoktur. Yenilgiyi kabullenemeyen ve hırslı bir karaktere sahip olan Avaz, aşık oyununda Halbek'e yenilmesini kendine yediremez. Onun bu hırsı, düşünmeden bir koyunu kesip, aşık kemiklerini almasına neden olur.

Elmas Kemer romanının başkişi Ebrar Azamov ise, Proje Enstitüsünde peyzaj mimar olarak görev yapar. Karakter özelliklerinin birçoğunu babası Azam Baba'dan alır. Babası gibi dürüst, çalışkan ve vicdan sahibi olmasının yanında yeteneklidir, işini ve doğayı sever. Vezire Badalovna ile 17 yıldır evlidir ve Zafer ve Melike adında iki çocuğu vardır. Romanda karakter özellikleri ile ön planda tutulan Ebrar'ın fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Yaşı kırklarda olan Ebrar'ın fiziksel özellikleri hakkında, eşi Vezire tarafından çizilmiş otuzlu yaşlarına ait bir resim üzerinden bilgiler verilmektedir.

Duvarın ikinci tarafında ise Ebrar'ın renkli suratı koyulmuş. Otuzlu yaşlarına ait çok eski hâli. Gözlerinden ateş çıkıyor. Kalın saçları kabarmış (Kadirov, 1992: 233-234) (Ek 1, 20). Vezire Ebrar'ın şişman ağır gövdesine baktı (Kadirov, 1992: 8) (Ek 1, 21).

Ebrar'ın peyzaj mimarı olmasında babasının ve içinde büyüdüğü bahçeli müstakil evin rolü büyüktür. Ebrar'ın babası Azam Baba, Taşkent'in depremden önce bütün su işlerini yapmış, bu işteki başarısından dolayı ödüller kazanmıştır.

[14] Biri uzun, biri kısa sopa ile oynanan çocuk oyunu. (Ma'rufov vd., 1981b: 368).

Babasının işindeki başarısı ve doğa ile iç içe büyüdüğü evi Ebrar'ın peyzaj mimarı olmak istemesine zemin hazırlamıştır.

Ebrar Peyzaj mimarisindeki halk geleneklerini savunarak sürdürdüğü amaçlar, ona babasından geçmişti ve bu, Bozsu boyunda geçirdiği hayatına kök salıp büyümüştü (Kadirov, 1992: 69) (Ek 1, 22).

Üç sosyal romanda da başkişiler idealist olarak kurgulanır. *Üç Kök* romanı başkişisi Mehkem'in, yedinci sınıftan itibaren tarihçi olma ideali vardır. Okulundaki Rahmetov adlı bir tarih öğretmeninden duyduğu *Tarihçi yeni adam yaratacaklardandır (Kadirov, 1979: 47) (Ek 1, 23)* cümle, onun tarihçi olma idealinin temelini oluşturur.

Mehkem, toplumsal çıkarlarını şahsî menfaatlerinden üstün tutan ve duyguları ile hareket etmeyen bir karakterdir. Romanda Zakir'in Gevher'i devamsızlık yaptığı için rencide etmesine gönlü razı olmasa da *"Sen burada büro üyesisin, şahsî duygularını toplum işlerine karıştırmaya hakkın yok" (Kadirov, 1979: 58)(Ek 1, 24)* düşüncesi, onu engeller.

Devletten aldığı bursla okuyan, devletin sağladığı yurtta kalan Mehkem, devlete karşı kendini borçlu hisseder ve kendi çıkarını düşünen kişilerden farklı olmak ister. Toplum için faydalı olmak, onun için her şeyden önce gelir. Fakültede yaşanan sorunlara karşı fikirler üretir. Özellikle sovhozda pamuk toplama işinde ürettiği fikirler, sovhozun çalışma verimini arttırır. Bu başarısı, üniversite kurulunun

dikkatini çeker. Mehkem, önce büro sekreterliğine, okulu bitirdikten sonra da Taşkent Rehber Gençlik Kolları teşkilatının başına getirilerek ideallerine ve topluma faydalı olma isteğine ulaşmış olur.

Öncelikle, onun en büyük çabası insanlara daha çok faydası dokunacak, sonuç getirecek iş yapmak (Kadirov, 1979: 360)(Ek 1, 25).

Kara Gözler romanının başkişisi Avaz Kamberov'un iyi bir çoban olma konusunda idealleri vardır. Bu ideallerini büyük ölçüde gerçekleştirir. O, hayvancılıkla geçimini sağlayan bir ailede doğup büyüdüğü için, hayvan kesip yüzme işini iyi bilir. Çobanlıkta da oldukça başarılıdır. Kendi sürüsüne farklı bir koyun girse, hemen onu tanıma yeteneği, köy halkı arasında bilinir. Koyun yetiştirme yeteneği sayesinde, bölgede birincilik elde eder.

Avaz'ın idealleri arasında okumak yer alır. Ancak öğretmenlik yapan ağabeyi Artık ile kavga etmesi, onun okuldan ayrılıp çoban olmasına sebep olur. Daha sonra okuldaki arkadaşlarının okuyup, bilgi sahibi olduğunu görünce okulu bırakmanın hata olduğunu anlar. Bu eksikliğini eşi Hülker ile birlikte kitaplar üzerine konuşarak gidermeye çalışır.

Elmas Kemer romanının başkişisi Ebrar Azamov, sadece bir peyzaj mimarı olarak kalmamış, peyzaj mimarlığıyla ilgili fikirler üretmiştir. Roman boyunca, Özbek toplumunun kültürel mirasını koruma ideali olan Ebrar, yenilikler getirirken

asırlar boyu devam eden geleneklerden yaratıcı fikirler üretmenin gerekliliğini savunur.

Çünkü yenilik yaratmak için halkımızın asırlar boyunca devam ettirdiği geleneklerden yaratıcı fikirler üretmek de gerekli (Kadirov, 1992: 57) (Ek 1, 26).

Oldukça yetenekli olan Ebrar, başarılı olmak için bütün gücüyle çalışır. İnsanlara faydalı olacak projeler üretmek onun en büyük idealidir. Geniş bir hayal gücüne sahip olan Ebrar, projelerde yapmak istediklerini hayal gücü ile birleştirerek, gerçekmiş gibi hissedebilmektedir. Tıpkı bir büyütecin güneş ışığını bir noktaya topladığı gibi, Ebrar da bütün varlığı ve gücüyle projelere odaklanabilme yeteneğine sahiptir.

Bir an Ebrar tasarladığı fiskiyelerin hoş şakırtılarını gece sessizliğinde duymuş gibi oldu. Hatta su perdesi arasından büyük caddeye baktığında, yüzüne su zerreleri gelmiş gibi hissetti. Bundan sonra insana zevk veren güzellik âlemi onun bütün vücudunu kapladı (Kadirov, 1992: 103) (Ek 1, 27)

Böyle anlarda bütün vücudunda ilginç bir seferberlik sezer, hafızası, zihni, şuuru bir nokta etrafında toplanırdı. Bu ona güçlü bir büyüteci hatırlatırdı. Nasıl güneş ışıkları büyüteçten geçerken merkezde toplanıp, gücü ve sıcaklığı sonsuz derecede artıyorsa ve dokunduğu yeri yakmaya gücü yetiyorsa, Ebrar'ın zihni de şimdi yaptığı işine bu büyüteçten geçmişe benzer ve o, istediği yaratıcılık alevini gittikçe daha iyi yakardı (Kadirov, 1992: 103) (Ek 1, 28).

Ebrar'ın doğaya olan sevgisi, yazarın tabiata verdiği önemi ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Kadirov, betonlaşmanın arttığı bir dönemde doğaya verilen zararları gözler önüne sermek için Ebrar'ı kendine sözcü olarak seçer. İşi gereği doğayla iç içe olan Ebrar, doğanın görüntüsü, kokusu ve sesinden oldukça etkilenen bir yapıya sahiptir. Romanın birçok bölümünde Ebrar'ın doğadan etkilendiği sahnelerle karşılaşmak mümkündür.

Ebrar, avluya girdiği anda asma çiçeğinin kokusu ile berrak su esintisinin nefes yoluyla bütün bedenine yayıldığını ve tuhaf bir hafiflik verdiğini sezdi ve bir an her şeyi unuttu (Kadirov, 1992: 65) (Ek 1, 29).

Ebrar, kendini kötülüklerden arındırmış, temiz bir vicdana sahiptir. Doğanın insanları temiz bir vicdan duygusuyla yarattığını düşünür. Yapılan her iyiliğin ve kötülüğün aynı şekilde insana tekrar döneceği inancına sahip olan Ebrar, doğaya yapılan kötülüklerin elbet bir gün insana döneceğini, bu nedenle doğayı korumak gerektiğini düşünür.

Üç sosyal romanın başkişilerinin ortak özelliklerinden bir diğeri ise, haksızlığa tahammül edememe ve adaletli olmalarıdır. Özellikle makamlarını kullanarak kendilerine menfaat sağlayan kişilere karşı durmaya çalışan başkişiler, adaletli olmaya çalışırlar. *Üç Kök* romanında, 1950'li yıllarda Sovyet Özbekistan'ında üniversitelerdeki düzensizlik ve makam sahibi hocaların görevlerini kötüye kullanmasına karşı, haksızlığa karşı tepkisini göstermekten çekinmeyen,

düşüncelerini açıkça söyleme özelliğine sahip olan ve idealist bir tip olarak karşımıza Mehkem çıkarılır. Eşanbayev'in gençlik kolları görev dağılımı toplantısında usulsüz davranıldığını dile getirmekten çekinmeyen Mehkem, demokratik çözümden yanadır.

Arkadaşlar ben gençlik kolları demokrasisi bozulmasın, demek istedim (Kadirov, 1979: 299) (Ek 1, 30).

Kara Gözler romanında Avaz, doğruluk ve dürüstlükten yanadır. Ağabeyi Artık ve Devletbekov'un yaptıkları kanunsuz işleri onaylamaz, sık sık bu konuda ağabeyi Artık ile tartışır. Ancak Artık'ın üst makamdaki kişilere dalkavukluk yapmasına da engel olamaz. Devletbekov, Avaz'ın koyun yetiştirme başarısını olduğundan fazla göstermek için yetişen koyun sayısını fazla göstererek gazeteci ve bölge yönetimine yanlış bilgi verir. Bunun farkına varan Avaz, toplantı sırasında Devletbekov'un söylediklerini yalanlayarak, dürüstlüğünü gösterir.

Elmas Kemer romanında ise Ebrar, doğaya zarar verenlere karşı durmaya çalışır. Şerzad Behramov ve Seyfullah Rahmanoviç gibi insanların hazırladığı projelerde doğanın yok edilip, betonlaşmanın artmasına karşı çıkmıştır. Yüzyıllardır korunarak bu zamana kadar gelen ağaçların kesilmesine göz yuman insanların vicdandan yoksun olduğunu düşünen Ebrar, doğaya verilen zararlardan kendini sorumlu hisseder.

Ebrar, haksızlığa karşı dayanamayan ve adaletli olmasıyla dikkat çeken bir karakterdir. Çalıştığı projelerin birinde mimarlardan birinin projeden çıkarılması

gerekmektedir. Projeye daha fazla faydası dokunacağına inandığı Habibullah Ergaşev adlı genç mimarı savunup, yeteneği olmayan Şerzad'ın projeden çıkarılması gerektiğini düşünür. Şerzad'ın direktör tarafından korunduğunu anlayan Ebrar, bu durumu kabullenemeyerek kendisi projeden ayrılır.

Habibullah Ergaşev'e adaletsizlik yaparsak vicdanımız sızlar, arkadaşlar (Kadirov, 1992: 22) (Ek 1, 31).

Kadirov, üç başkişinin aşk yönünü ön plana çıkarır. Aşkın kişiler üzerindeki etkilerini göstermeye çalışan Kadirov, özellikle onların ruhsal durumları üzerinde durur. *Üç Kök* romanında Mehkem'in aşk yönü Gevher ile ortaya çıkar. Daha önce görüp beğendiği kız olan Gevher ile buluşup konuşmaları, yaşadığı karmaşık olaylar içerisinde Mehkem'in ruhunun rahatlamasını sağlar. Gevher'in Moskova'ya Mimarlık Fakültesi'ne gitmesi, Mehkem'i endişelendirse de, Gevher'in ona sevgi ve sadakatini bildirmesi aşklarını güçlendirir.

Kara Gözler romanında da, Avaz ile Hülker arasında aşk ilişkisi vardır. Avaz, Hülker için her türlü zorluğa katlanarak, onunla evlenmeyi başarır. Evlendikten sonra da yaşadıkları sıkıntıların üstesinden gelerek mutlu olmaya çalışırlar. Çevredeki insanların Hülker hakkındaki söyledikleri, Avaz'ın ondan şüphelenmesine sebep olsa da dağdaki sel sırasında Hülker'in onu terk etmemesi, bu şüphelerin yersiz olduğunu gösterir. Sürekli birbirleri ile sohbet ederler. Sohbetleri sırasında edebiyat, özgürlük ve komünizm gibi konular üzerinde fikir alış verişinde bulunurlar. Hülker ile Avaz'ın

düşünceleri bir birine uygundur. Her ikisi de anne ve babalarından ayrı, özgür yaşamayı düşünürler. Bu düşüncelerini dağa kurdukları çadırlarında gerçekleştirirler.

Elmas Kemer romanında, Ebrar ile Vezire arasında bir sevgi bağı yer alır. Uzun yıllar evli olan Ebrar ile Vezire, romanda sık sık çatışma yaşasa da birbirlerinden kopamazlar. En zor anlarında birbirlerinin yanında olurlar.

Tablo 5: Sosyal romanlarda başkişiler ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Üç Kök	**Mehkem Mahmudov**	İdealizm, dürüstlük, fedakârlık
Kara Gözler	**Avaz Kamberov**	İdealizm, dürüstlük
Elmas Kemer	**Ebrar Azamov**	İdealizm, dürüstlük

b. Kadınlar

Kadirov'un sosyal romanlarında, her yaştan ve her statüden kadın kişiler ile karşılaşmak mümkündür. Kadirov'un *Üç Kök* romanında kadın kişiler, genellikle üniversite öğrencisi statüsünde, 19-20'li yaşlarda olan genç kızlardır. *Kara Gözler* romanında kadın kişiler, gelin statüsünde olan 16-17 yaşlarda olan genç kızlar ve anne/kaynana statüsünde olan 50'li yaşlardaki yaşlı kadınlar yer almaktadır. *Elmas Kemer* romanında ise, her yaş grubundan kadın kişiler ile karşılaşmak mümkündür. Üniversiteye hazırlanan genç kız, okumuş ve toplum içerisinde yer edinmiş, çalışan orta yaşlı kadın ve anne/kaynana statüsündeki yaşlılar, kadın karakterler olarak yer alır.

b.1. Anne/Kaynanalar

Kadirov, üç sosyal romanda da anne ve kaynanalar kullanır. *Üç Kök* romanında Zamire'nin annesi Mesture Abla, kocası tarafından ezilen, ancak toplum içinde kendi ayakları üzerinde durabilen ve çocukları için çabalayan anne olarak kurgulanmıştır. Mesture Abla, ferace içinde büyümüş, kocasını görmeden evlendirilmiştir. Kocasının sürekli eğlencelere gitmesine dayanamayan Mesture Abla, ilkokulu bitirerek ana okul öğretmenliği yapmaya başlar. Kocasının onu aldattığını öğrenince, Celalabad'a gider. Başından geçen olaylara rağmen ayakta kalan Mesture Abla, çocuklarının kendisi gibi sıkıntılar yaşamaması için çabalar. Kızı Zamire'yi, Taşkent'e gönderirken, önce okulunu bitirip ekonomik özgürlüğünü kazanıp daha sonra evlenmesi gerektiği yönünde söz alır.

Savaş'ın Özbek aile kurumu üzerindeki olumsuz etkilerini göstermek isteyen Kadirov, anne karakterini bu amaç için kullanır. *Üç Kök* romanında, Mehkem Mahmudov ve Zakir Mennanov'un aileleri, savaşın olumsuzluklarından etkilenir. Mehkem'in annesi kocası askerdeyken çocuklarına bakmak için büyük fedakârlıklar gösterir. Zakir ise babasını cephede kaybetmiş, annesinin çabaları ile geçimlerini sağlayabilmiştir.

Kara Gözler romanında, kaynana yönü ağır basan anne karakterinden bahsetmek mümkündür. Başkişi Avaz'ın annesi olan Sanam Teyze, ellili yaşlarda olmasına rağmen, yüzünde kırışıklıklar yoktur. Kendi kaynanasından baskı gören

Sanam Teyze, aynı baskıyı gelinine uygulayan bir kaynana olarak romanda yer alır. Hülker ile Avaz'ın birbirleri ile gülüşüp şakalaşmasını hafiflik olarak nitelendirir. Çocukları Avaz ve Artık'ın anlaşamaması, onların başlarına gelen kötü olayların sorumlusu olarak kendini suçlar. Romanın son bölümünde gelinine olan tutumu değişir ve anlaşmaya başlarlar.

Kara Gözler'de, hem iyi bir anne hem de iyi bir kaynana olan Rıhsı Teyze, Halbek'in annesidir. Şefkatli ve fedakâr bir karaktere sahiptir. Şişmandır ve iri yüzünde nohut kadar siğil vardır. Kızı Süyüme altı yaşındayken üç yaşındaki kız kardeşi ile samanlıkta yangın çıkarırlar. Rıhsı Teyze, alevlerin arasına girerek Süyüme'yi kurtarır, ancak üç yaşındaki kızını kurtaramaz. Kocası İsmet Dede ve kızı Süyüme'nin, gelini Cennethan'a kötü davranmasına karşı gelinini korur ve ona destek olmaya çalışır.

Bu ailede hoşgörülü ve şefkatli insanın Rıhsi Teyze olduğunu Cennethan eve gelin olarak geldiğinde anlamıştı (Kadirov, 1978: 47) (Ek 1, 32)

Rıhsi Teyze, İsmet Dede'nin gelini hakkındaki söylediği sözlere dayanamayarak onu evden kovar. Romanın sonunda oğlu Halbek ve gelini Cennethan ile dağdaki çoban çadırında yaşamaya başlar.

Elmas Kemer romanında, kaynana yönüyle başkişi Ebrar'ın annesi Hanife Teyze yer alır. Yetmişli yaşlarda olan Hanife Teyze, romanda şehir yaşamına ayak

uyduramayan, gelenek ve âdetleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan bir roman kişisi olarak tanıtılır. Fiziksel özellikleri hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Hanife Teyze onunla yaşıt olsa da, hâlâ çok dinç, saçının beyazından siyahı çok, bütün dişleri tam (Kadirov, 1992: 279) (Ek 1, 33).

Evlilikleri boyunca Azam Baba, işlerin çoğunu kendi üzerine alarak Hanife Teyze'ye ağır iş yaptırmaz. Ağır işlerle uğraşmayan Hanife Teyze, Azam Baba'ya göre dinç kalır. Âdet ve geleneklere bağlı olan Hanife Teyze, torununun beşik düğünü töreninde yapılması gereken her şeyi eksiksiz olarak yerine getirir. Bu konuda eski adetleri gereksiz olarak gören gelini Vezire ile sürekli çatışır.

Elmas Kemer romanında annelik yönü ağır basan kişi, Vezire'nin annesi Zümrad Sadıkovna'dır. Yaşı ve fiziksel özellikleri hakkında bir bilgi verilmeyen Zümrad Sadıkovna, kimyasal boya fabrikasında çalışırken gözüne boya sıçrar ve bu olayın etkisiyle yıllar sonra gözleri az görmeye başlar. Romanda oğlu Alibek tarafından önemsenmeyen, yardıma muhtaç bir insan olarak yer alır. Oğlu Alibek'in onu önemsememesine rağmen, oğluna olan sevgisini devam ettirir. Damadı Ebrar ve kızı Vezire'nin yardımlarıyla gözü ameliyat ettirilir, ancak bir gözünü kaybeder.

Tablo 6: Sosyal romanlarda kadınlar ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Üç Kök	**Mesture Abla**	Fedakârlık, azim
Kara Gözler	**Rıhsi Teyze**	Fedakârlık, şefkat

	Sanam Teyze	Cehalet
Elmas Kemer	**Hanife Teyze**	Gelenek

b.2. Gelin/Genç Kızlar

Kadirov'un sosyal romanları arasında yer alan *Kara Gözler* ve *Elmas Kemer* romanlarında gelin, *Üç Kök* romanında ise üniversitede okuyan genç kız karakterleri kullanılır.

Gelin kaynana çatışmasına sık sık yer veren Kadirov, özellikle *Kara Gözler* romanında ailede ve toplumda söz sahibi olmayan, evde hizmetçi gibi kullanılmaya çalışılan gelinlerin durumunu anlatır. Romanın başkişisi Avaz'ın eşi olan Hülker, hem toplumun hem de kaynanası Sanam Teyze'nin baskısı altında ezilen gelinleri temsil etmektedir. Fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir:

Avaz'ın hayatında birçok değişmelere sebep olan bu gelin, ilk bakışta güzel değildi. Boyu ortadan biraz uzun. Sarı gömlek üstüne giydiği siyah yeleği boyunu ince gösterir. Yüzü düşünceli ve umutsuz. Onun yanaklarındaki beyazla karışık kızıllık, ince kaşlarındaki siyahlık diğer dağ kızlarında da çok rastlanırdı. Bazılarına onun dudakları güzel görünse de, bazıları "burnu ile ağzı normalden daha büyük" derdi (Kadirov, 1978: 34) (Ek 1, 34).

Beyaz yanaklarına içten gelen kızıllık son derece berrak. Kara gözleri ürperdiğinde de, hoşnut olmadığında da öyle samimi bakıyordu ki, Halbek kendinin onu kötü tasavvur ettiği için ister istemez utandı (Kadirov, 1978: 42) (Ek 2, 35).

Avaz'dan iki yaş küçük olan Hülker, onların evinden bir avlu ileride oturur. Hülker'in babası, savaş zamanında Ural'da vefat eder, Hülker de hasta annesi ile birlikte kalır. Sonra onları çocuğu olmayan dayısı Narbay Ata kendi evine alır. Ailede tek çocuk olan Hülker'in yaptıkları, dayısı ve annesi tarafından sorgulanmaz. On üç on dört yaşlarındayken erkek çocuklar ile dağa çıkıp ata biner, dayısı Narbay Baba ile çobanların yanına gider.

Hülker, Halbek'in beşik kertmesidir. Çocuk yaşlarda beşik kertmesinin ne olduğunu bilmeyen Hülker, bunu bir oyun olarak görür. Töreler gereği beşik kertmesi olanlar evleninceye kadar birbirlerini görmezler. Avaz ile birlikte okuyan Hülker, Avaz'ın Artık'a karşı kendisini korumasından etkilenir. Avaz'ı seven Hülker, beşik kertmesi olan Halbek ile evlenmek istemez. Beşik kertmesinden vazgeçmenin namus suçu olduğunu düşünen Halbek, Hülker'i öldürmek isterken, araya giren Avaz yaralanır. Bu olaydan sonra Hülker, Avaz ile evlenir. Evlendikten sonra kaynanası Sanam Teyze'nin baskısına maruz kalır. Kocası Avaz ile gülüp, şakalaşması kaynanasının tepkisine neden olur. Baskıcı ortamdan kurtulmak isteyen Hülker, Avaz'a yardım etmek için dağa gider. Dağda bir kadının olmasının uğursuzluk getireceğine inanan çobanlar, Hülker'i sevmezler. Köydeki insanlar, "dağda açılıp saçılıp geziyor" diye hakkında dedikodu çıkarırlar. Toplum tarafından

kötü karşılanan Hülker, aşktan ve çalışmaktan başka bir şey düşünmediği için kendini suçlu görmez.

Okumayı çok seven Hülker, dağdaki çadırlarında, Özbek edebiyatından ve dünya edebiyatından Özbekçe'ye çevrilmiş eserleri okur. Okuduğu bu eserleri Avaz'a anlatır, Avaz da ona çobanlıkta yaşadığı olaylardan bahseder. Avaz'ın baş çoban olmasından sonra köye döner, kaynanası Sanam Teyze ile barışır. Süt çiftliğinde çalışmaya başlar.

Kara Gözler romanındaki bir başka gelin, Halbek'in eşi Cennethan'dır. Yeşil gözlü ve sesi güzel olan Cennethan, şarkı söyleyip, rubab çalar. Şarkı söylemesi ve rubab çalması nedeniyle kaynatası İsmet Dede ve görümcesi Süyüme tarafından edepsiz olarak nitelendirilir. Halbek'in babası ve kız kardeşinin kışkırtmaları kavga etmelerine sebep olur. Hülker gibi özgür olmayı isteyen Cennethan, evi terk eder. Halbek, hatasını anlar ve barışırlar. Hülker ve Avaz'ın dağdaki çadırlarına yerleşirler.

Kara Gözler romanında, isim olarak geçen şoför Madamincan'ın eşi Mesude, okumasına izin verilmeyen, genç yaşta evlendirilen ve her işte kullanılan gelinleri temsilcisidir. Mesude, temiz kalpli ve samimi kişiliğe sahiptir. On üçüncü sınıfa kadar okur ve eğitimine Taşkent'te devam etmek ister. Ancak babası ve annesinin onu okutmak istememesi nedeniyle Madamincan ile evlendirilir. Bir yandan evin işlerini yapan Mesude, diğer taraftan tarla ve hayvan işlerine yetişmeye çalışır ve hastalanarak ölür.

Elmas Kemer romanında, *Kara Gözler* romanından farklı olarak, okumuş ve toplumda yer edinmiş gelin karakteri kurgulanır. Başkişi Ebrar'ın eşi Vezire, Ebrar ile birlikte mimarlık bölümünü okur, daha sonra Taşkent şehir yönetimi mimarlık bölümlerden birinin başkanlığını yapar. Vezire, çeşitli konularda kendisine danışılan alanında uzman bir kişidir. Mimarlık bölümünün insanların geleceği için bir atılım, hayatın önünde ilerleyen bir çalışma alanı olduğunu düşünerek bu işten zevk alır.

Vezire'nin, Ebrar'ın odasında yer alan otuzlu yaşlarına ait bir resmi üzerinden fiziksel özellikleri hakkında bilgiler verilir:

Kalın siyah saçları omzuna düşmüş. İri iri gözleri insana ılık bir şefkat ile bakıyor. Pürüzsüz yüzünde ve biraz kabarık dudaklarında gençlik güzelliği (var). Boynu, kulakları ve alnına dökülen saç bukleleri hepsi sonuçta çekici (Kadirov, 1992: 233) (Ek 1, 36).

Yaşı kırka yaklaşan Vezire'nin fiziksel özellikler hakkında romanda, *Vezire'nin gözleri siyah, kirpikleri tıpkı gençlik zamanlarındaki gibi kalın ve kaşları yumuşak(tı) (Kadirov, 1992: 29) (Ek 1, 37), ...yaşı kırklara yaklaştığını gösteren gıdığına, damarları çıkmış ellerine bakarken... (Kadirov, 1992: 271) (Ek 1, 38), Vezire'nin beli ince olsa da, kendi çok şişman(dı) (Kadirov, 1992: 9) (Ek 1, 39)* bilgileri yer alır.

Vezire, Ebrar'ın tam tersine doğaya karşı ilgisizdir. Birlikte gittikleri pikniklerde çabuk sıkılıp, şehre dönmek ister. Sonbaharda doğanın görüntüsü Ebrar

için doğal bir güzelliğe sahipken, Vezire için süprüntü ve kirlilikten başka bir şey değildir. Vezire'nin tabiata karşı bu denli ilgisiz olmasının en büyük sebebi çocukluk yıllarından itibaren apartmanda büyümesi olarak verilir.

Kadirov, Vezire'nin iç dünyasında yaşadığı ikilemler ve ruhsal tasvirlerine sık sık yer verir. Vezire'nin Ebrar'ın projesine karşı bir projede yer alıyor olması ve kendi projesini kabul ettirmek için yaptıklarını eşinden gizlemesi onu büyük bir ikileme düşürür. İç dünyasında bu sorunu çözmeye çalışan Vezire, işin içinden çıkılamaz bir durumdadır. Bir tarafta eşi, diğer tarafta Şerzad'ın da dâhil olduğu işi bulunmaktadır.

Gizlice keskinleşen bir renk alan bu iç çatışma, Vezire'yi ne kadar çok hareketsiz bir hâle getirmiş (Kadirov, 1992: 315) (Ek 1, 40).

Şerzad ile birlikte çıkardığı projenin kendi davet ettiği Rus uzman Pavel Daniloviç tarafından reddedilmesi ve Ebrar'ın projesinin seçilmesi, Vezire'yi zor bir duruma düşürür. Bu olay üzerine yönetim kurulu başkanı Sadriyev'in Vezire'ye sert çıkması ve Vezire'nin Şerzad tarafından kullanılmış olduğunu anlaması gibi durumlar karşısında, Vezire'nin yaşadığı fiziksel ve ruhsal değişim yazar tarafından şöyle tasvir edilir:

Göz önündeki küçük çizgiler, her zamankine göre daha artmış ve (kısa bir süre içinde) fışkırıp çıkmış gibi. Gittiği yolu, gözü güçlükle seçiyor. Dünya sanki

daralmış. Elleri ayakları ise mecalsiz(di). Dikkatli olmazsa yere yığılıverecek gibi, yavaşça, vücudunu önüne eğip yürümeye başladı (Kadirov, 1992: 327) (Ek 1, 41).

Vezire, maddî ve manevî zorluklarından dolayı âdet ve gelenekleri gereksiz olarak görür. Bu nedenle hem eşi Ebrar ile hem de kaynanası Hanife Teyze ile çatışır. Özellikle Ebrar'ın yeğeni için yapılacak beşik düğünü töreninin gereksiz olduğunu düşünen Vezire, kaynanasının tepkisiyle karşılaşır.

Üç Kök romanında, genç kız kişileri olarak üniversite öğrencileri seçilir. Genç kızların erkeklerle olan ilişkileri üzerinde durulur, yaşadıkları aşkların onlar üzerindeki etkileri anlatılmaya çalışılır.

Erkekler tarafından taciz edilen genç kız karakteri olarak kurgulanan Zamire Azimhanova, Tarih Fakültesine yeni girmiş öğrencilerdendir. Başarılı, idealist ama çekingen bir karakteri vardır. Fiziksel özellikleri şu şekilde anlatılır:

Birbirine hafifçe değen dudakları saf, gözünün beyazı seramik gibi hafif parlıyordu, çatık kapkara kaşları ince, ama sık kirpikleri tel tel olup duruyor… Gözlerinin karası oldukça berrak ve ateşli, insana sanki yansıyor ve durmadan parlaması ile kara aleve benziyor (Kadirov, 1979: 148) (Ek 1, 42).

Zamire, modernleşen Özbek toplumu içinde eski âdet ve gelenekleri koruyan bir ailede yetişir. Babası, zengin bir ailede şımartılarak büyütülür. Annesi Mesture Abla ise, ferace içinde büyüyüp kocasını görmeden evlendirilir. Kocasının sürekli

eğlencelere gitmesine dayanamayan Mesture Abla, ilkokulu bitirerek anaokulu öğretmenliği yapmaya başlar. Kocasının onu aldattığını öğrenince Celalabad'a gider. Zamire bu sırada dört yaşındadır. Zamire sekizinci sınıftayken annesi bir başkasıyla evlenir.

Ablası Münire'nin onuncu sınıfı bitirir bitirmez, birisi ile Fergana'ya kaçarak evlenmesi ve bu evliliğinde sorunlar yaşaması ve babasının annesini aldatması, Zamire'nin erkelere olan bakışını olumsuz etkiler. Annesi onu Taşkent'e okumaya gönderirken, ondan önce okulunu bitirip sonra evleneceği sözünü alır.

Açil, Zamire'ye âşık olduğunu söylediğinde, içindeki sevme sevilme isteğini, annesine verdiği söz ve daha önce yaşadığı olaylardan dolayı bastırdığı için Açil'in aşkına önce karşılık vermez. Sinemada gördüğü ve kitaplarda okuduğu karakterlerden seveceği erkeği ve evliliğin hayallerini kurar. Ancak yine de aşk ile tanışmaya cesaret edemez.

Zamire, Tarih Fakültesine ilk geldiğinde Eşanbayev ile tanışır. Eşanbayev ona yardım eder ve kardeşi Basti ile tanıştırarak evlerine gelmesini sağlar. Eşanbayev'in kızlara iyi davranan, çalışkan biri olduğuna şâhit olan Zamire, Eşanbayev'e saygı duyar ancak ondan çekinir. Eşanbayev'in onunla sözlenme ısrarına karşı çıkamayan Zamire, Açil'e haksızlık yaptığını düşünür ve Açil ile yakınlaşır. Eşanbayev'in göründüğü gibi iyi biri olmadığını anlayan Zamire, Nemengan'a gider. Açil ve Mehkem'in çabaları ile okula döner ve Açil ile evlenir.

Üç Kök romanındaki bir diğer genç kız karakteri de, Gevher Abdurrahmanova'dır. Fakülteyi yeni kazanan öğrencilerden biri olan Gevher, idealist, dürüst ve sadakatli bir karakter özelliğine sahiptir. Fiziksel özellikleri yazar tarafından şu şekilde tasvir edilir:

Kara kaşları birbirinden çok uzakta başlanıp, azıcık kalkmış, güzel bir kavisle eğilmiş ve gözünün üzerini sarmış. Geniş alnının iki yanını saçı kapatmış, örgüye girmeyen saç tellerini esinti hafifçe hareket ettiriyor. Al yanaklarında ufacık gamzeler. Burnu biraz sivrileşmiş, ucu biraz eğik, erkek burnu gibi "kuşburun" olmuş. Sadece bu ona biraz yakışmıyor. Ama saf gözleri, hafif nemli dudaklarının nefis tebessümü, kaşının yüz ifadesine göre uygun hareket etmesi, Mehkem'i mest ederdi. Dişleri de muhteşem: iki üst ön dişinin arası epeyce açık… Alnının genişliği, kaşlarının arasının açıklığı ve ön dişlerinin bu durumu, onun yüzüne öyle doğal bir saflık katıyordu ki…(Kadirov, 1979: 45-46)(Ek 1, 43).

Gevher, Zamire'ye göre modern bir ailede yetişmiştir. Babası ve annesi seçeceği eş konusunda ona güvenir. Babası Tarih Fakültesi eski Dekanı Profesör Abdurrahman Taşev'dir.

Çocukluğundan beri bütün alanlara ilgi duymaya çalışır, bir arkadaşının tavsiyesi ve babasının da tarihçi olması nedeniyle Tarih Fakültesine kaydolur. Mehkem'e âşık olan Gevher, onunla yaptığı sohbetlerde tarihe ilgi duymadığını anlatır.

On yaşındayken avlularında Moskova'dan gelen mimar çift, Gevher'in çizim ve resim yeteneğini görüp, mimar olmasını önerir. Bundan çok etkilenen Gevher, mimariye büyük ilgi duyar.

Gevher, tarafsız düşünme, kendi yeteneği ile kendi geleceğini kurma ve her durumda doğruyu söyleme özelliğine sahiptir. Babası Taşev'in suçsuzluğunu ispat etme konusunda Mehkem'in yaptığı teklifi geri çevirir. Kendisinin onun kızı, Mehkem'in ise onun erkek arkadaşı olduğunu belirterek bu durumun kendine çıkar sağlamak olacağını söyler.

Tarih Fakültesinin birinci sınıfında başarısız olan Gevher, Moskova Mimarlık Fakültesi'ne gitmeye karar verir. İdealleri uğruna Mehkem'den uzakta kalmayı göze alan Gevher, Mimarlık Fakültesi'nin ilk yılında derslerinde yüksek başarı gösterir. Bir yılsonunda yaz tatili için Taşkent'e gelen Gevher, Mehkem'e olan sadakatini bildirerek Moskova'ya döner.

Üç Kök romanının bir başka genç kız kişisi olan Feride Salimovna, Tarih Fakültesi öğrencilerinden biridir. Feride'nin fiziksel özellikleri romanda şöyle verilmiştir:

Gövdesi çok nazik, yuvarlak kara gözü, üstüne göz kapağı belli belirsiz konmuş, kaşları çatık, dudağı gayet güzel, üst dudağının üstünde ise belli belirsiz ayva tüyleri var (Kadirov, 1979: 218)(Ek 1, 44).

Feride, Ekberov'un oğlu Neriman ile Zakir arasında kalır. Genel olarak romanda pasif konumdadır. Yaşanan olaylar arasında kalan masum bir kız olarak çizilir. Romanın sonunda, Neriman ve Zakir ile evlenemeyen Feride, kaçış yolunu tercih ederek, Fergana'ya çalışmaya gider.

Tablo 7: Sosyal romanlarda gelin/genç kızlar ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Üç Kök	**Zamire Azimhanova**	Masumiyet
	Gevher Abdurrahmanova	Aşk, idealizm, fedakârlık
	Feride Salimovna	Mağduriyet, kaçış
Kara Gözler	**Hülker**	Masumiyet
	Cennethan	Mağduriyet
Elmas Kemer	**Vezire Badalovna**	Modernizm

c. Erkekler

Kadirov'un sosyal romanlarında erkeklerin, kadınlara göre daha yoğun kullanıldığı görülmektedir. Toplumun en alt tabakasından en üst tabakasına kadar erkek kişiler kullanıldığı gibi, her yaş grubundan erkeklerle de karşılaşmak mümkündür. *Üç Kök* romanında, erkek kişiler 19-20'li yaşlardaki üniversite öğrencileri ve 40-50'li yaşlardaki üniversite hocalarından seçilerek kurgulanmıştır.

Köy hayatının yansıtılmaya çalışıldığı *Kara Gözler* romanında, statü olarak daha alt tabakadan erkek kişiler seçilir. Kişilerin birçoğunun işi, çobanlıktır. Bunların

yanında sovhoz ve kolhoz yönetiminde yer alan çıkarcı erkek kişiler ile karşılaşılır. Ayrıca baba/kaynata kişileri de romanda yer alan diğer erkeklerdir.

Elmas Kemer romanında ise, genel olarak peyzaj mimarı olan orta yaşlı erkekler yer alır. Ayrıca en ideal baba karakterine *Elmas Kemer* romanında yer verilir. Diğer sosyal romanlardan farklı olarak *Elmas Kemer* romanında, 10'lu yaşlardaki bir erkek çocuk yer almaktadır.

c.1. Baba/Kaynatalar

Kadirov'un sosyal romanlarında, baba ve kaynatalar dikkati çeker. İdeal baba olarak *Elmas Kemer* romanında, başkişi Ebrar'ın babası Azam Baba kabul edilebilir. Azam Baba, yetmiş üç yaşındadır ve depremden önce Taşkent'in su dağıtım sistemini kuran ustalardandır. Onun kurduğu sistem sayesinde, Taşkent'te su ulaşmayan yer kalmamıştır. Bu başarısı, devlet tarafından da ödüllendirilir. Azam Baba, karakter olarak dürüst, çalışkan ve fedakârdır. Ebrar, dürüst, çalışkan ve fedakâr olma gibi özelliklerini babasından almıştır. Fiziksel özellikleri hakkında şu bilgilere yer verilir:

…bembeyaz bıyığı ve kısa beyaz sakalı kendine yakışan ince boy, geniş gövdeli Azam Baba… (Kadirov, 1992: 275) (Ek 1, 45).

Azam Baba ailesi için büyük fedakârlıklar yapar. Bozsu nehri kenarındaki evinin yıkılacak olması nedeniyle başka bir eve taşınmak zorunda kalır. Hayatı

müstakil, bahçeli bir evde geçen Azam Baba, devletin verdiği apartman dairesinde oturmak istemez. Evlatlarına da yük olmak istemeyen Azam Baba, başka bir yere ev yaptırmaya karar verir. İlerleyen yaşına rağmen evin birçok yerini kendi inşa eder. Bir tarafta ev inşaatı devam ederken, diğer tarafta küçük oğlu Şakir'in düğünü vardır. Âdet ve geleneklere bağlı yaşayan Azam Baba, düğün adetlerini yerine getirmek için ek iş olarak başlarda sadece gece, daha sonra gece-gündüz bekçilik yapar. Romanın ilerleyen bölümlerinde yaklaşık iki yıllık bir zaman atlamasından sonra Azam Baba, yetmiş üç yaşına gelmiş, sürekli çalıştığı için fiziksel yapısında birtakım değişiklikler olmuştur. Yazar, yaptığı fiziksel tasvirle bu değişimi gözler önüne serer.

Azam Baba çalışmaktan kararmış, zayıflamış, yanakları içine çökmüş, saç ve sakalı bembeyaz ağarmış (Kadirov, 1992: 279) (Ek 1, 46)

Ebrar, annesi Hanife Teyze ile babası Azam Baba'yı karşılaştırdığında, babasının cömert ve fedakâr birkişilik yapısına sahip olduğunu anlar.

Ebrar babasında olan cömertlik ve fedakârlığın annesinde olmadığını şimdi yine anladı (Kadirov, 1992: 279) (Ek 1, 47).

Azam Baba, eşine karşı da fedakârdır. Kendi ile aynı yaşta olan eşi Hanife Teyze'ye zorlanacağı işleri yaptırmayan, kadına değer veren bir insandır. Azam Baba ailesinin, kazandığı ödülü kullanarak iyi bir yerden arazi alma isteğini geri çevirir ve dürüstlük örneği gösterir.

Azam Baba eşine ağır yük kaldırtmayan, su taşıtmayan ve odun kırdırmayan eski alicenap gençlerden olduğu Ebrar'ın aklına geldi (Kadirov, 1992: 279) (Ek 1, 48).

Sürekli çalışması ve Şerzad'ın istediği düğün âdetlerini yerine getirme çabası Azam Baba'nın kalbini yorar. Şakir'in düğününden bir hafta sonra kalp krizi geçirerek hayatını kaybeder.

Kara Gözler romanında, kaynata olarak ön planda olan İsmet Dede, bir dönem sovhozda yönetici olarak çalışan köyün yaşlılarındandır. Köy insanın cehâletini gözler önüne sermek amacıyla kurgulanmış bir kişidir. Göz tansiyonu hastalığı nedeniyle gözleri az görür. Fiziksel özellikleri hakkında şu ifadelere yer verilir:

Onun arkasında yuvarlak gözlük takmış, uzun bıyığı bembeyaz olmuş, üç ay önce bıraktığı sakalı hâlâ çok uzamamış olan İsmet Dede oturmuş. Artık'ın kaynatası. Bu adam son zamanlarda gözü az görür olup, bastonsuz yürüyemez olmuş (Kadirov, 1978: 24) (Ek 1, 49).

İsmet Dede, ellili yıllarda dönemin bölge yönetim sekreteri olan Kattayev ile birlikte, kolhoz reisi ve Zamanali'nin babası olan Seyfiddinov'a iftira atarak hapse girmesine neden olur. Daha sonra İsmet Dede, birleşik bölgenin reis yardımcısı olarak göreve başlar. Oğlu Halbek'in Avaz'ı vurmasının ardından bölge yönetimi tarafından görevden alınır.

İsmet Dede, arabozucu bir kişidir. Oğlu Halbek ile gelini Cennethan'ın konuşmalarını dinleyerek ikisinin arasını bozmaya çalışır. Cennethan'ın şarkı söylemesini edepsizlik olarak düşünür, Hülker'i de uğursuz olarak nitelendirir. Kadınların ahmak olduğunu (Kadirov, 1978: 105) (Ek 1, 50) söyleyen İsmet Dede, dini inanç konusunda tutarsızdır. Sovyet hükümeti adına camileri yıkıp, dindar insanları kovar. Sovyet yönetiminden ayrıldıktan sonra dini görüşleri değişir. Gözlerinin kör olmasını Tanrı'ya bağlar ve sürekli dua eder.

İsmet Dede'nin en büyük destekçisi damadı Artık'tır. Artık, İsmet Dede'nin sözünden çıkmaz. Onun zor duruma düştüğünde İsmet Dede ona yardım eder. Halbek ve Cennethan'ın aralarını bozmaya çalışırken, eşi Rıhsi Teyze tarafından evden kovulur. Damadı ve kızı ile köyden ayrılarak nehir boyuna yerleşir.

Kara Gözler romanında pasif bir baba karakteri olan Kamber Baba ise, romanın başkişisi Avaz ve köyün reisi Artık'ın babasıdır. Çocuklarının birbiri ile anlaşamamasını eşi Sanam Teyze ile yaptığı evliliğe bağlar. Köyün yapı ustası olan Kamber Baba, romanda kendini ve köy halkını eleştirmesi açısından önemli bir kişidir. Uzun boylu, esmer ve kısa sakalına birkaç ak düşmüş (Kadirov, 1978: 24) (Ek 1, 51) bir kişi olarak tasvir edilir.

Kamber Baba, Köktaş köyünde çalışırken Sanam Teyze ile birbirlerine âşık olurlar. Ancak Sanam Teyze'nin babası onu yeğeni Mamat ile evlendirmek ister. Bir düğün sırasında Kamber Baba, Sanam Teyze'yi kaçırır. Köyün yaşlıları Sanam Teyze'nin Kamber Baba ile evlenmesine karşılık olarak, Kamber Baba'nın on altı

yaşındaki kız kardeşini Mamat ile evlendirilmesine karar verir. Kız kardeşi yaptığı evlilikte mutlu olamaz ve kocasından şiddet görerek sakat kalır. Gençliğinde yaşadığı bu kötü olaylardan etkilenen Kamber Baba, oğulları Avaz ve Artık arasındaki anlaşmazlığı yaşadığı olaylara bağlayarak kendini suçlar. Artık'ın suçunun ortaya çıkmasının ardından onu doğru yola sevk edemediğini düşünür ve mal hırsının onu bütün insanlardan uzaklaştırdığını dile getirir.

Tablo 8: Sosyal romanlarda baba/kaynatalar ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Kara Gözler	**İsmet Dede**	Kötülük, cehalet
Elmas Kemer	**Azam Baba**	Fedakârlık

c.2. Delikanlılar

Kadirov'un sosyal romanlarının üçünde de delikanlılar vardır. *Üç Kök* romanında yer alan Açil, gerek yaşadığı aşkla gerekse ruhsal durumunun ön plana çıkarılması açısından diğer sosyal romanlardaki delikanlı kişilere göre daha belirgindir. Başkişi Mehkem'in en yakın arkadaşı ve destekçisi olan Açil, hayalperest, şair ruhlu, duygularını gizleyemeyen, dürüst, başarılı ve çalışkan karaktere sahiptir. Okulda çıkan duvar gazetesinin yayın kurulu üyesi olan Açil, bu gazeteye şiir ve hicvî yazılar yazar. Romanda Açil'in fiziksel özellikleri ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir:

O orta boylu, zayıf, beyazımsı yüzlü ve yumuşak yüzlü genç idi….Kahverengi gözleri, daima bir şeyden etkilendiğini yansıtır, gah güçlü parlar, gah göz bebeğinin altında şeffaf nem halkaları oluşur, fitili kısılmış lamba gibi kararırdı. Hayalperest kişilerinki gibi birbirine dokunan dudakları güldüğünde ya da konuştuğunda şeklini hızlı bir şekilde değiştirir. Onun uzunumsu beyaz yüzü de ihtiraslı gözleri ve dudağı gibi, iç duygularını sürekli yansıtırdı (Kadirov, 1979: 11) (Ek 1, 52).

Açil'in at kılı gibi dik kahverengiye çalan saçları doppinin[15] *kenarından kıvrılıp çıkar, bıraksa dağılırdı, kaşları da kalındı, onu ilk görenin sert karakterli diye düşünmesi mümkündü (Kadirov, 1979: 12) (Ek 1, 53).*

Açil, Mehkem gibi yirmi iki yaşındadır. Zerefşan dağları eteklerinde hayvancılık ve çiftçilik ile uğraşan bir köyde büyür. Açil, zamanının çoğunu hayvancılık ve çiftçilik işleriyle geçirir. Kolhozdaki çalışkanlığı ile herkesin takdirini kazanan Açil, daha altı yaşındayken annesini bir kaza sonucu kaybeder ve anne sevgisi ve şefkatinden yoksun kalır. Babası daha sonra yeniden evlenir, üvey annesi ona iyi davransa da içten içe annesiz büyümesi onu üzer ve hiçbir şeyin anne şefkatinin yerini tutamayacağını anlar.

Açil, köylerinde ortaokul olmamasından dolayı, yedinci sınıfta birkaç kilometre uzaktaki merkez köydeki okula gider. Bu yıllarda çok kitap okuyan Açil, hayal dünyasını genişletir ve hayalperest bir karaktere sahip olur.

[15] Özbeklerin millî baş giyimi.

Açil'in hayalperest bir karaktere dahip olmasında en büyük etken, yedi sekiz yaşlarında köylerindeki Yahtan adlı yaşlı bir teyzeden dinlediği masallardır.

Açil efsanevi şeyleri arzu etmeyi masal dinleyerek öğrenmişti. O yedi-sekiz yaşlarındayken köylerinin diğer ucunda çok masal bilen ve çok etkili anlatan Yahtan adlı ihtiyar yaşardı… Yahtan ihtiyarın tuhaf kahramanları, Açil'in yüreğinde yer edinir, devler, cadılar ise onu korkuturdu. Sonraları Üç Dost Baturlar[16]*, kırk türlü hünere sahip yiğitler, onun zihninden silinmez, iz bırakırdı. Devlerin canını hapseden ışık, dağları kesen Zülfikar kılıcı, onu olağanüstü düşüncelere sevk ederdi. (Kadirov, 1979: 53-54)(Ek 1, 54).*

Açil, Zamire'yi platonik aşkla sever. Ancak Zamire, romanın başında Açil'in aşkına karşılık vermez. Zamire'nin aşkına karşılık vermemesinden dolayı bir bunalım yaşayan Açil, Yahtan teyzenin anlattığı olağanüstü kahramanlarla kendini özdeşleştirerek, Zamire'nin ona ilgi duymasını sağlamak için hayaller kurar. Bu kahramanlara duyduğu ilgi ve gençlik gururu, onun sevgi düşüncesine de etki eder. Bu kahramanların kızların peşinden koşmaması özelliğini örnek alan Açil, önce karşı tarafın sevmesini ister. Açil'in sevgi konusundaki ideali şu cümlelerle aktarılır:

Onun ideali beğendiği kızı kendi etkisine alıp, kendi değerini düşürmeden sevilmekti. O, kalbinde yıl geçtikçe büyüyen sevgi isteğini geçici ihtiraslara sarf etmeden, gençlik iffetini korur, "sevgi tazyiki" de dinmeden yükselirdi (Kadirov, 1979: 131)(Ek 1, 55).

[16] Özbek masalı.

Açil ondokuz yaşına geldiğinde onun içindeki bu sevgi açlığı, ona ilgi gösteren sınıf arkadaşı Lale Haşimovna ile ortaya çıkar. Aralarındaki sosyo-ekonomik farklılık problem olmaya başlar. Lale gün geçtikçe Açil'den uzaklaşır. Lale'nin davranışları karşısında gururu incinen Açil, aslında kendi hayalindeki kızın özelliklerini, Lale'ye yüklediğini anlar. Bu olay Açil'e ders olur ve *Sevgiye de ben olmam kul (Kadirov, 1979: 134)(Ek 1, 56)* fikrini benimser. Ancak bu fikri Zamire'ye karşı uygulayamaz. Zamire, onu reddetmesine rağmen, onu sevmekten vazgeçemez.

Açil'in yaşadığı ve tanık olduğu olaylardan çabuk etkilenme özelliği vardır. Zamire'nin Eşanbayev ile ilişkisine şahit olan Açil, bir bunalım yaşar. Bu durum sınavlarını olumsuz etkiler. Açil, yaşadığı karşılıksız aşkın şiir yazmasına engel olduğunu anlar. *O,karşılıksız aşktan kurtulayım diye şiirini onun yoluna adadığında aşkı tam tersine daha güçlenmişti. Şimdi anladı ki, ateşi ateşle söndürmek olmazmış (Kadirov, 1979: 279-280)(Ek 1, 57).*

Romanın son bölümünde Açil, sovhozda Zamire ile yakınlaşır. Eşanbayev ile kötü davranışlarından etkilenen Zamire, Açil ile evlenmeyi kabul eder.

Üç Kök romanında yer alan diğer bir delikanlı ise, Sergey Çumiçkin'dir. Sergey, duvar gazetesi redaktörü ve Mehkem ile Açil'in oda arkadaşıdır. Yazarlık özelliği de olan Sergey, duvar gazetesine makaleler yazar. Sergey'in fiziksel özellikleri şu şekilde tasvir edilir:

Sergey geniş omuzlu gövdesini yatak ve sandalyeler arasından hafifçe geçirdi. Üstünde yakası ve cepleri zincirli tıpkı kovboy gibi, tayfa gibi pantolon giymiş. Yaşı yirmi beşlere ulaşmış. Aral denizinde iki yıl balıkçı olarak çalışıp, sonra okumaya gelmişti. Yakınlarda partiye üye oldu. Saçı ve ince kaşları siyahımsı, gözleri masmavi (dir). Boyu Mehkem'den daha kısa, ancak omzu geniş, bunun için Mehkem'e göre iri görünüyor (Kadirov, 1979: 57)(Ek 1, 58), Sergey'in normale göre genç ve utangaç gösteren saçları kızılımsı… (Kadirov, 1979: 61)(Ek 1, 59).

Sergey duvar gazetesi redaktörü olarak okuldaki devamsızlık sorununu ve Zakir'i eleştiren bir makale yazar. Yayın kurulunda bu makalenin yayınlanıp yayınlanmaması üzerine tartışmalar çıkar. Sergey romanda, olayların ilerleyişine yardımcı olma görevini üstlenir.

Kara Gözler romanında, en dikkat çeken delikanlı kişi Halbek'dir. Halbek, köyün çobanlarından biridir. Fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Sağ gözü ile kulağının arasında çekirdeğe benzeyen siyah beni *(Kadirov, 1978: 8) (Ek 1, 60)* olan Halbek, başkişi Avaz'la aynı yaştadır. Avaz ile çatışma halinde olan Halbek'in, ruhsal durumu yansıtılmaya çalışılır.

Halbek, çabuk dolduruşa gelen ve düşünmeden hareket eden bir karaktere sahiptir. Hülker ile beşik kertmesi yapılır ancak kurallar gereği Hülker'i hiç görmez. Hülker'in onu istemeyip Avaz ile evlenmek istemesi üzerine, çevresindeki insanların kışkırtmasıyla Hülker'i öldürmek isterken Avaz araya girer ve vurulan Avaz olur. Bu

olaydan sonra baş çobanlık görevini kaybeder ve Cennethan ile evlenir. Cennethan'ın şarkı söylemesini edepsizlik olarak gören babası İsmet Dede ve kız kardeşi Süyüme'nin dolduruşuna gelerek Cennethan ile kavga eder. Cennethan'ın evi terk etmesi, babasının ve kendisinin başına gelen olaylar Halbek'i yalnızlığa iter. Önceleri geleceğe umutla bakan Halbek, yaşadığı olayların etkisiyle ruhsal bunalıma girer. Çevresindeki insanlara göre kendini talihsiz hisseder. Cennethan'ın "babana çekmişsin" demesinin etkisiyle babası gibi kötü bir insan olacağını düşünür ve onun gibi olmaktan korkar.

Halbek kendini bu insanların hepsinden talihsiz hisseder, yalnızlığa benzeyen kötü bir duygu yüreğini kemirir (Kadirov, 1978: 102)(Ek 1, 61).

Halbek, sürüden kaçan oğlak ile kendini özdeşleştirir. Oğlak, onun gözüne kendi gibi insanlardan uzaklaşmış ve yalnız kalmış olarak görünür. Avaz ve Hülker'in mutlu bir evliliği olduğunu gören Halbek, yalnız kaldığı dönemde aşkın ve sevginin değerini anlar, Cennethan ile barışır. Babasının evden ayrılmasından sonra Cennethan ve annesi ile dağdaki çoban çadırına yerleşir.

Kara Gözler romanında yer alan Zamanali Seyfiddinov ise, cehâletin yaygın olduğu köyde okumuş delikanlı karakterini temsil eder. Köyün okumuş gençlerinden olan Zamanali Seyfiddinov, İktisat Fakültesi'ni bitirip, kolhoz merkezinde iktisatçı olarak görev yapar. Dürüstlüğü ile romanda ön plana çıkan Zamanali, Avaz ve Halbek ile aynı yaştadır. Fiziksel özellikleri hakkında bilgi yoktur.

1950'li yıllarda direktör olan Kattayev, Badamzar ve Ayköl köylerini usulsüz bir şekilde birleştirir. Zamanali'nin babası aynı zamanda Ayköl'ün reisi Seyfiddinov, bu durumun kolhoza zarar vereceğini düşünerek karşı çıkar. O dönemde kolhozda muhasebeci olarak görev yapan İsmet Dede, Kattayev ile birlik olup, Seyfiddinov'u hükümet yönetimine karşı olmakla suçlar. Tutuklanan Seyfiddinov hapse atılır ve orada ölür.

İsmet Dede'nin babasına yaptıklarından dolayı Zamanali, ona karşı kin güder. Devletbekov ve Artık'ın köye verdiği zararları bilen Zamanali, babası gibi kolhozların ayrılmasını ister. Devletbekov ise, Zamanali'den kurtulmaya çalışır. Hayvan tespitinde önce Zamanali'nin koyunlarına el koydurur. Devletbekov'un bu hareketi nedeniyle köylü Zamanali'yi uğursuz olarak görmeye başlar. Köydeki bu durumu direktör Mansurov'a anlatır. Mansurov, Artık'ın suçlarının ortaya çıkmasından sonra Zamanali'yi Ayköl reisliğine getirir.

Zamanali, fakültelerinin bahçesinde verem hastası olan Çolpanay ile tanışır. Dağ havası alıp kımız içerek iyileşeceğini düşündüğü Çolpanay'ı annesi ile birlikte Ayköl'e getirir. O dönemde köylerde öğretmen olmadığı için Çolpanay, öğretmen olarak göreve başlar. Daha sonra birbirlerine âşık olurlar ve evlenirler.

Elmas Kemer romanında ise, yozlaşmış delikanlı karakteri olarak Alibek'ten söz etmek mümkündür. Ebrar'ın kayın biraderi, Vezire'nin erkek kardeşi olan Alibek, romanda yaşam tarzı, düşünceleri ile dönemin yozlaşmış gençlerini temsil eder. Aile kurumuna önem vermeyişi, geleneklere karşı çıkışı ve özgür olma gibi

düşünceleri ile romanda yer alır. Vezire tarafından kendinden başkasının hayatını düşünmeyen, egoist bir insan olarak tanımlanır. *Saçı omzuna düşmüş, sakal ve bıyık bırakan Alibek… (Kadirov, 1992: 147) (Ek 1, 62)* fiziksel özelliklerine sahiptir.

Alibek, dört yıl önce Nesibe adlı bir kızla evlenir. Nesibe, eşini sever ve ondan ayrılmaz. Çocuk sahibi olup bir aile kurmak ister. Ancak Alibek, çocuk sahibi olmayı istemez, aile kurumuna da karşı çıkar. Gelenek ve âdetlere karşı çıkan Alibek, özellikle yaşlı insanlara gösterilen saygıyı, doğuya ait eski bir âdet olarak görür.

Her şeyin iyisi yaşlılara verilsin, kötüsü gençlere mi kalsın? Doğunun çağdışı âdetlerinden biri işte bu! Gençler daima yaşlılara saygı göstermeli, yaşlıların söylediği gibi hareket etmeli, onlardan kalan artığı değerli diye yemeli. Böyle gece gündüz daima bugünkünden üstün tutuluyor. Önüne geçilemiyor. Buna karşıyım!(Kadirov, 1992: 153) (Ek 1, 63).

Birilerine ricalarda bulunmak Alibek'e göre, insanlık gururunu duygulara kurban vermektir. Bu tarz davranışların eskiden kalma kötü âdetler olduğunu ileri sürerek karşı çıkar.

Kardeşime şefkatli olacağım diye insanlık gururunu duygulara kurban etmek de eskinin kalıntısı. Bizim bundan kurtulmamız gerekli (Kadirov, 1992: 178) (Ek 1, 64).

Ebrar ve Vezire'nin çabalarına rağmen Alibek gelenek ile ilgili olumsuz düşüncelerinden vazgeçmez. Ebrar çözümü Alibek'i askere göndermekte bulur.

Romanda iki yıllık zaman atlamasından sonra Alibek askerden döner. Askerden döndüğünde oğlu 1,5 yaşındadır ve aile hayatı bir düzene girer. Alibek'in aile hayatı bir düzene girse de, bu kez pahalı ev eşyaları ve elbiselere merak salar. Bu durumu gören Ebrar, insanı tamamen değiştirmenin mümkün olamayacağını anlar.

Elmas Kemer romanında ön planda olmayan ancak olayların ilerleyişine katkıda bulunan Ebrar'ın kardeşi Şakir Azamov, delikanlı olarak sayılabilir. Yapı işlerinde ustabaşı olarak çalışan Şakir, yirmi yedi yaşındadır. Romanda olaylar içerisinde çok fazla yer almasa da, Şerzad ile Ebrar çatışmasına zemin hazırlar. Şerzad'ın yeğeni Nigara ile evlenecek olması, Şerzad ile Ebrar'ın tekrar karşı karşıya gelmesine sebep olur. Fiziksel özellikleri hakkında ise şu bilgilere yer verilir.

Onun uzun siyah saçı boynunun arkasını kapatmış. İncecik bıyığı dudağının üzerini süslüyor. Omuzları geniş, beli ince(dir). Üzerindeki gömleği de modaya uygun, ince bel şekilde diktirilmiş (Kadirov, 1992: 65) (Ek 1, 65).

Tablo 9: Sosyal romanlarda delikanlılar ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Üç Kök	**Açil Samedov**	Dostluk
Kara Gözler	**Zamanali**	Eğitim
Elmas Kemer	**Alibek**	Yozlaşma

c.3. Çıkarcı Erkekler

Kadirov'un sosyal romanlarında, çıkarcı erkek kişiler ortak özelliktedir. Bu çıkarcı erkek kişiler, devlet kurumlarında çalışan makam sahibi kişilerdir. Kendi çıkarları uğruna makamlarını kullanmaları, iftira atma ve yalan söyleme konusunda da ortak karaktere sahiptir.

Üç Kök romanında en dikkat çeken çıkarcı erkek, Zufer Hakimov'dur. Tarih Fakültesinin Dekanı olan Hakimov, iftiracı, çıkarcı, yalancı ve korkak bir yapıya sahiptir. Romanda fiziksel özellikleri hakkında bilgi verilmez, ancak karakter özellikleri şu şekilde anlatılır

O, Dekan olarak kendi adamlarını iyi öğrenip, her birinin zihnine, düşüncelerine, erdemlerine temel olarak, kendini örnek gösterip onlara rehberlik edeceğini bilirdi. Ancak onda insanlara örnek olacak büyük erdemler yoktu, her bir insanı öğrenip, tarafsız bir şekilde etkileyip yönetmek çok zordu. O ise yönetmeyi canı gönülden isterdi… Kendinden "asttakilerin" korkup saygı göstermesine alışan Hakimov, kendinden "üsttekilere" ise korkudan saygı duyardı (Kadirov, 1979: 370)(Ek 1, 66).

Hakimov, çıkarları uğruna her türlü kötülüğü yapacak bir kişidir. Kendinden önce Dekanlık yapan Taşev'i iftiralarla okuldan attırır, yerine kendi geçer. Taşev'e uyguladığı bu sistemi, Ekberov'a da uygulamak istemektedir. Ekberov'u okuldan attırmak için sahte belge düzenler. Amacı Eşanbayev'i Ekberov'un yerine Fakülteye

almaktır. Zakir ve Eşanbayev'i bu amaç için kullanır. Ancak Ekberov ve Taşev'in temize çıkmasıyla, Hakimov'un suçları ortaya çıkar. Cezadan ve insanların gazabından korktuğu için Ekberov'dan af diler ve toplantıda tövbe eder. Ekberov'un affı ile Dekanlık görevinden alınır, ancak hocalık görevine devam eder. Suçlarının ortaya çıktığı dönemde Hakimov'un ruh hali, sürekli değişkenlik gösteren mevsime benzetilir:

Gönlüne kış çöktüğünde birden ya rektör yardımcısı Nazarov yardım eder ya da Zakir'in makalesine benzeyen bir şeyler ortaya çıkar ve gönlünü yine bahara çevirirdi. Ancak son zamanlarda onun gönlünden kara kış soğuğu hiç eksilmedi (Kadirov, 1979: 366)(Ek 1, 67).

Eşanbayev ile sıkı ilişkisi olan Hakimov, kendi suçlarının ortaya çıkmaması için Eşanbayev'in arkasında durmaz. Eşanbayev bu durumdan dolayı Ziynetullayev ile birlik olup Hakimov'a düşman olur.

Hakimov ile işbirliği içinde olan Muhammed Eşanbayev, *Üç Kök* romanında yer alan diğer çıkarcı erkekdir. Tarih Fakültesinde lisansüstü eğitimine devam eden Eşanbayev, aynı zamanda parti grubu sekreterlik görevini de üstlenir. Hazırcevap, çıkarcı, iftiracı ve kindar karakter özelliklerine sahip olan Eşanbayev, romanda olumsuz karakter olarak çizilir. Onun fiziksel özellikleri ise şöyle tasvir edilir:

Eşanbayev bu Fakülteyi bundan üç yıl önce bitirip, lisansütü eğitimine başlamış ve bu yıl Hakimov'un teklifi ile fakülte parti grubuna sekreter olarak seçilmişti. Onun

görüntüsünü Zakir'in hoşuna giderdi. Yüzünden kızıllık kaybolmaz, sigara görmeyen dişleri parlar, saçının bir tutamı, henüz çizgileri olmayan alnının üstüne kıvrılarak düşer, burnunun kemiği de, ayağını biraz yan basışı da kendine uygundu (Kadirov, 1979: 21)(Ek 1, 68).

Onun oldukça sert olan bazı cümleleri, insanda kötü etki bırakırdı. Ama yüzünde Mehkem'i çeken bir sıcaklık var. Gözleri de genç ve sağlam kişilere has ışıkla parlıyor. Açık pembe parmaklarında güçlü delikanlılara has sertlik ile birlikte çocukluktan kalan güzellik hissedilirdi (Kadirov, 1979: 122-123)(Ek 1, 69).

Eşanbayev, Hakimov ile işbirliği içindedir. Hakimov'un ona vadettiği fakülte kadrosu için Ekberov'a iftira atmaktan çekinmez. Attığı iftiraların ortaya çıkmasından sonra ise Hakimov onu yalnız bırakır. Hakimov'un onu yalnız bırakmasını kabullenemeyen Eşanbayev, Ziynetullayev ile birlikte olup Hakimov'dan intikam almak ister.

Eşanbayev, on sekiz yaşından beri kızlarla görüşür, ancak "*çok genç, temiz" (Kadirov, 1979: 352) (Ek 1, 70)* bir kız ile evlenmek ister. Eşanbayev'in aşk anlayışı, "*her sevgi de yatakta çabucak biter, ancak insanlar birbirlerine alıştıkları için hayatlarını devam ettirirler" (Kadirov, 1979: 352) (Ek 1, 71)* şeklindedir.

Eşanbayev'in idealine uygun kız ise Zamire'dir. Okulun ilk gününden itibaren Zamire'yi takip eder ve kardeşi Basti'nin yardımı ile ona yaklaşır. Zamire'nin çekingen olmasından da yararlanıp, okul bittikten sonra evlenmek

şartıyla sözlenmeye ikna eder. Zamire'yi yurttan ayırıp yaşlı bir teyzenin yanına yerleştiren Eşanbayev, burada Zamire'ye tacizde bulunur.

Eşanbayev, Mehkem'in Taşev ve Ekberov'un tarafında olduğunu düşünerek ona düşman olur. Mehkem'in sovhozdaki başarılı çalışmalarıyla fakülte kurulu tarafından desteklenmesini ve görevinde yükselmesini kıskanır. Mehkem'e ve Ekberov'a attığı iftiraların ardından görevinden alınan Eşanbayev, Ekberov'un onu bağışlamasıyla tez çalışmasına devam eder.

Üç Kök romanında itibar kazanıp makam sahibi olmayı amaçlayan bir başka çıkarcı erkek de Zakir Mennanov'dur. Tarih Fakültesi gençlik kolları teşkilatının sekreteri olan Zakir, güvenilmeyen kavgacı ve kıskanç bir yapıya sahiptir. Dekan Hakimov ve parti sekreteri Muhammed Eşanbayev'in koruması altında olan Zakir, fakültede itibar sahibi olmak ve yüksek makamlara gelmeyi amaçlar. Zakir'in fiziksel özellikleri şu şekildedir:

Yarı güneş ışığında onun düz taranmış saçı da, kaşı ve kirpiklerinin kıvrılan yeri de, yeni elbisesi gibi belli belirsiz parlıyor. Sadece yüzü mat, ancak temiz ve cazibeli idi (Kadirov, 1979: 5)(Ek 1, 72).

Zakir'in ailesi hakkında romanda fazla bilgi verilmez. Ancak geriye dönüş tekniği ile on bir yaşında savaşta babasını kaybettiği, ağabeyinin cephede olduğu ve annesinin bahçelerinde yetiştirdiği sebzeleri satarak geçimini sağladığı anlatılır.

Ama babası, bir yıl önce savaşta ölmüştü, ağabeyi hâlâ cephede, annesi ev eşyalarını satıp geçimini sağlardı (Kadirov, 1979: 256)(Ek 1, 73).

Zakir, sadece gençlik kolları sekreteri değil, Eşanbayev ve Hakimov'un kullandığı bir maşadır. Hakimov, Zakir'in ismini kullanarak Ekberov'u eleştiren bir makale dahi çıkarır. Zakir, fakültede olan biten her şeyi onlara haber vermekle görevlidir. Hakimov ve Eşanbayev'in desteğini arkasında hisseden Zakir, başkalarına karşı sert davranmaktan çekinmez.

Zakir, Feride'ye âşıktır. Feride ise Ekberov'un oğlu Neriman'la sözlüdür. Neriman'ı Feride'ye yakıştıramaz ve kıskanır. Kendisini Neriman'dan aşağıda görür.

Babasının savaşta ölmesi ve ağabeyinin de cephede olduğu yıllarda başında bir büyük olmayan Zakir, kolay para kazanabilmek için karaborsa işine girer. On bir yaşındayken kanunsuz işler yapmaya alışan Zakir, Feride ve onun ailesinin gözüne girebilmek için Feride'nin dayısının oğlu Şevket'i kanunsuz yolla fakülteye aldırır. Neriman ile Feride arasındaki sorunu fırsat bilerek, Feride'yi evlenmeye ikna eder.

Feride ile evlilik hazırlıklarına başlayan Zakir, Feride'nin Neriman'ı unutamadığını anlar. Bu nedenle Feride'ye kötü davranır ve onu oyuna getirerek hamile bırakır. Daha sonra Feride'nin çocuğunu düşürmesine neden olur. Romanın sonunda her şeyi itiraf ederek doğru yolu bulur.

Kara Gözler romanında da *Üç Kök* romanındaki gibi makamlarını kötüye kullanan, kendi çıkarlarını düşünen erkeklere yer verilmiştir. Sovhoz'un bölüm müdürü olan Mulla Usman Devletbekov, makamını çıkarları uğruna kullanarak kanunsuz yollar ile kazanç sağlar. Kıskanç, makam düşkünü, yalancı ve menfaatçi karaktere sahiptir. Karakteri hakkında ayrıntılı bilgiler verilen Devletbekov'un, fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmez.

Devletbekov, çok şişman değil, zayıf da değil, yüzü beyaza yakın, kendine yakışan bıyığı olan uzun boylu (bir) adam idi (Kadirov, 1978: 14) (Ek 1, 74).

Kolhozunun diğer kolhozlardan geri kalması, onun da alt makamlarda kalması anlamına geldiği için kendi çok çalıştığı gibi, kolhozunu da çalıştırır. Yazar, karşılaştığı her insandan çıkar elde etmeye çalışan Devletbekov'un hayatını su çarklarına benzetir.

Aslında Devletbekov'un hayatında bu çarklara benzeyen bir şey var. O da daima kendini hayatın akışına bırakıp, her bitirdiği işten sonra kaderine etki eden her insandan bir menfaat çıkarıp, gönlünün bu susamış yerini sulamaya çalışır (Kadirov, 1978: 76) (Ek 1, 75).

Kendinden üst makamdaki kişilere yakın olmak için ziyafetler düzenleyerek dalkavukluk yapan Devletbekov, göreve yeni gelen Mansurov'u kıskanır ve onu kendine rakip olarak görür. Mansurov'un dürüst bir adam olması, onun planlarına engel olmaktadır. Okuma yazması olmayan Devletbekov, köy halkını

bilinçlendirmek yerine medeniyetten uzak tutup, eski cahiliye dönemi düşüncesini devam ettirerek halkı kendine bağlamaya çalışır. Köyün elektriği için verilen direkleri kestirerek, elektriğin köye ulaşmasını engeller. Bu sayede köylüyü medeniyetten uzak tutarak kendine muhtaç etmeye çalışır. 1959 yılında yaptığı et üretim planında başarısız olması, kolhoza büyük ölçüde zarar verir.

Devletbekov, kanunsuz yollarla Turdi'ye beslettiği koyunlarının ortaya çıkmasını engellemek için yalana başvurur. Avaz'ın koyun yetiştirmedeki başarısını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışır. Bu amaçla, bölge yönetimine yanlış bilgi verir. Avaz'ın onun yalanını ortaya çıkarması, onu görevinden eder. Ancak üst makamdaki kişilere yalvararak sovhozlardan birinde çiftlik müdürü görev yapmaya başlar.

Kara Gözler romanındaki bir diğer çıkarcı erkek, Artık Kamberov'dur. Artık, Ayköl köyünün reisidir. Köydeki işlerin yürütülmesinden sorumludur. Makam düşkünü, dalkavuk, kindar ve çıkarcı bir kişidir. *Otuz yaşını geçmiş, esmer bir genç (Kadirov, 1978: 12) (Ek 1, 76)* olan Artık, sol elinin başparmağı iki tane olmasından dolayı bu ismi alır (Kadirov, 1978: 12) (Ek 1, 77).

Artık, bulunduğu makamı bırakmak istemez. Bırakırsa hayatının mahvolacağını, bütün itibarını kaybedeceğini düşünür. Makamı için her şeyi yapmayı göze alır ve üst makamdaki kişilere yakın olmayı ister. İsmet Dede'nin yönetici olduğu dönemde onun kızı Süyüme ile evlenerek karısının çevresi ile yakınlık kurar.

Devletbekov'a her fırsatta dalkavukluk yapar. Direktör Mansurov'a iyi görünebilmek için kendi cebinden köy için para harcar.

Zamanali'yi sevmeyen Artık, onun Fergana vadisinden köye getirdiği veremli kız Çolpanay'a kımız vermez. Avaz'a olan kininden dolayı Hülker'i iş listesinin başına yazarak intikam almak ister.

Artık, sekizinci sınıfa kadar okur. Köyde öğretmen olmadığı zamanlarda öğretmenlik yapsa da câhil kalmıştır. Erkeklerin olduğu ortama kadınların girmesini istemez. Ayrıca dine çok fazla inanmayan Artık, sadece kaynatası İsmet Dede'nin dualarını önemser.

Kanunsuz olarak Turdi'ye beslettiği koyunların ortaya çıkmasıyla Artık, Mansurov tarafından görevden alınır. Görevden alındıktan sonra köyde basit işlerde çalışmak istemeyen Artık, ailesi ve İsmet Dede'yi alarak köyden ayrılır.

Elmas Kemer romanında ise, çıkarcı erkek olarak Şerzad Behramov yer alır. Ebrar ile aynı Fakültede okuyan, Taşkent belediyesi Mimarlık Bölümü proje teşkilatında birlikte çalışan Şerzad, Ebrar'ın tam zıttı bir karaktere sahiptir. Kendini başkasından üstün görmek, çıkarcılık, yalancılık ve hilekârlık gibi karakter özellikleri ile romanda ön plana çıkar. Ebrar'ın Şerzad hakkındaki düşüncesi ve onunla ilgili yaptığı benzetme karakter özelliklerini ortaya koyar.

Namı güzel! Şerzad, ibret olacak insana yakışan isim. Ancak Behramov güzel namı da kendine maske yapıp kullanan düzenbaz insan. Arslan kılığına girmiş tilki(dir) (Kadirov, 1992: 172) (Ek 1, 78).

Şerzad'ın fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmez. *O, kırk yaşına girmiş olsa da, hâlâ zayıf ve çevikti (Kadirov, 1992: 8)(Ek 1, 79)* cümlesi fiziksel özellikleri hakkında verilen tek bilgidir.

Şerzad'ın bozuk bir aile yapısı vardır. Eşinin işi gereği sürekli başka yerde olmasını fırsat bilen Şerzad, onu sürekli aldatır. Bir de kızı olan Şerzad, ona sadece İngilizce eğitimi aldırmış ve böylece onu ana dilinden koparmıştır.

Şerzad yaptığı her işte çıkarlarını düşünür. Devlet idaresinde yer alan yöneticilerle sıkı ilişkileri olan Şerzad, iş birliği yaparak projelerden kazanç sağlar. Çıkarları uğruna doğaya zarar vermekten kaçınmaz. Proje çizimi konusunda yeteneksiz olan Şerzad, kolayca yapılabilen betonlaşmadan yanadır. Karşısındaki insandan elde edeceği bir çıkarı yoksa onun için çaba sarf etmez ve zaman ayırmaz. Ebrar'a karşı olan *Ebrar bana ne iyilik yaptı ki, ben onun düşüncelerini haklı göstermek için kendimi bu kadar ateşe atayım? (Kadirov, 1992: 28) (Ek 1, 80)* düşüncesi Şerzad'ın yaşama bakışını özetler niteliktedir.

Şerzad, kibirli bir karaktere sahiptir. Özellikle çatışma halinde olduğu Ebrar'dan kendini üstün görür ve onun varlığına tahammül edemez. Şerzad, romanda sık sık iftiralara ve yalana başvurur. Ebrar'ın üniversitede Peyzaj Mimarlığı

bölümünü açma çalışmalarını, yalan söyleyerek ve ona iftiralarda bulunarak engeller. Şerzad, Ebrar'ın üniversitede hoca olup, kendinden yüksek bir görevde olmasını istemez. Ayrıca betonlaşmaya karşı çıkan insanların artmasından endişelenir.

Eğer böyle yeni bölüm açılırsa, Ebrar'ın onun kurucusu ve başkanı olabilir. Çünkü Taşkent'te ondan başka henüz peyzaj mimarlığı alanında bitirme tezi ve yüksek lisans tezi savunan yok…. Ebrar'ın bu uygulamalı işten, bölüme öğretim üyesi olarak girmesi makul göründü. Ancak Ebrar, bölüm açıp, kendi gibi bilgiç peyzaj mimarlarının sayısını artırırsa, Şerzad'ın "ırmak ve kanalları betonlaştırma ile ilgili işlerini" kötüye çıkaranların sayısının da artacağı kesin (Kadirov, 1992: 32) (Ek 1, 81).

Şerzad metro inşaatı projesinin kabul görmemesinin ardından, suçlu olarak yönetimi gösterir ve kendini kurtarmaya çalışır. Bu olay üzerine ablası ve eniştesine, Ebrar'ın kendine düşmanlık ettiğini, herkesin içinde kendisini küçük düşürdüğünü ve kıskandığını söyleyerek Şakir ile Nigara'nın düğününü bozmaya çalışır.

Şerzad, kadınlara karşı çok kibardır. Yaptığı iltifatlarla kadınları etkileyebilir ve bu özelliğini de menfaatleri için kullanır. Moskova seyahatinde Vezire'yi davranışları ve iltifatları ile etkilemeyi başarır. Ancak onun asıl amacı Vezire değil, yönetime kabul ettirmek istediği metro inşaatı projesidir.

Elmas Kemer romanında diğer bir çıkarcı erkek, Şerzad'ın işbirlikçisi Süleyman Rahmanoviç'tir. Mimarlık bölümünde enstitü müdürü olarak görev alan

Rahmanoviç, makamını kullanarak kendine çıkar sağlayan karakterlerden biridir. Şerzad Behramov'un en büyük destekçisi olup birlikte Bozsu nehrinin çevresini betonlaştırmaya çalışırlar. Fiziksel özellikleri hakkında şu bilgilere yer verilmiştir.

Onun uzun kalın saçları tamamen ağarmış. Ancak yaşı henüz elliye varmış değil. Yüzünde kırışıklık yok. Alnına kıvrılıp düşen kalın beyaz saçları arasından kapkara kaşları görülüyor (Kadirov, 1992: 54) (Ek 1, 82).

Kendi çıkarları uğruna insanlara iftira atan yöneticilerden olan Rahmanoviç, Ebrar'ın Taşkent meydanında yaptığı çevre düzenlemesine karşı çıkarak onu milliyetçilik ve sınırcılık yapmakla suçlar. Rahmanoviç'in nasıl bir insan olduğunu Ebrar'ın şu cümlelerinden anlamak mümkündür.

Yumuşak konuşsanız dikkate almıyor! Sadece kendi çıkarını düşünen insan! Planı zar zor bitirse, rapor yazıp, mükâfat alsa olur, ekilen ağaçlarımız büyüdü mü ya da kurudu mu, bunlarla işi yok. Sınırcılık deyip bana bunu söylese olur. Ancak bunlar kendi suçlarını başkalarına atmayı öğrenmiş (Kadirov, 1992: 126) (Ek 1, 83).

Tablo 10: Sosyal romanlarda çıkarcı erkekler ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Üç Kök	**Muhammed Eşanbayev**	Çıkar, ahlakî yozlaşma
	Zufer Hakimov	Çıkar
	Zakir Mennanov	Çıkar
Kara Gözler	**Artık Kamberov**	Makam hırsı, çıkar

	Mulla Usman Devletbekov	Makam hırsı, çıkar
Elmas Kemer	**Şerzad Behramov**	Çıkar
	Seyfullah Rahmanov	Çıkar

c.4. Aydın/Yönetici Erkekler

Üç sosyal roman içerisinde aydın erkeklere, kahramanları üniversite hocaları ve öğrencilerinden oluşan *Üç Kök* romanında rastlanır. Romanda yer alan aydın erkekler alanlarında başarılı, çalışkan ve dürüst karakter özelliklerine sahiptirler.

Üç Kök romanında, Tarih Fakültesinde Doçent olarak görev yapan Ekberov, yayın kuruluna da temsilci olarak katılır. İdealist, çalışkan, öğretici ve merhametli bir karaktere sahiptir. Ekberov'un yaşadığı olayların fiziksel özelliklerini değiştirdiği romanda şu şekilde verilmiştir:

Beyazları çoğalıp, kül rengine gelip seyrekleşen saçlarını birden sıvazlayıp, bir şey diyecek gibi oldu (Kadirov, 1979: 18) (Ek 1, 84).

Özellikle şimdi hastalıktan sonra Temir Ekberov'un rengi sararmış, yüzü garip bir şekilde sarkmıştı. Dökülmüş saçı, alnının üstünün parlayışı, yaşlılık emarelerini daha açık bir şekilde gösteriyor (Kadirov, 1979: 205-206)(Ek 1, 85).

Son dört beş aydır Ekberov'un saçında beyazlar çoğalmış, ancak yüzü, gözleri önceki gibi içsel bir ateş gibi aydınlanıyodu (Kadirov, 1979: 362) *(Ek 1, 86).*

Ekberov, romanda eğitici ve öğretici yönüyle ön plana çıkar. Gençlik kollarının durumu ve parti hakkındaki düşüncelerini yayın kurulundaki öğrencilere anlatarak bu görevi yerine getirir. Ayrıca romanın son bölümünde, Hakimov ile yaptığı konuşmada yaratıcı fikirler üretilerek bilimsel başarılara ulaşılması gerektiğini söyler. Bu konuşma, Ekberov'un idealist bir karaktere sahip olduğunu gösterir.

Hakimov, Ekberov'un yerine Eşanbayev'i Doçent olarak almak istediği için sahte evrak düzenleyerek, Ekberov'un babasının Sovyet karşıtı olduğunu, Ekberov'un yaptığı yayınlarda ve derslerinde Sovyet karşıtı propaganda yaptığını iddia eder. Ağır suçlamalar karşısında çaresiz kalan Ekberov kalp krizi geçirir.

Ekberov, getirdiği belge ile kendini temize çıkarır. Hakimov ve Eşanbayev'in kendisine yaptığı kötülüklere rağmen onlara karşı merhametli ve bağışlayıcı davranır. Hakimov'un Fakülteden atılmasını istemez ve Eşanbayev'in de tezine devam etmesi için telkinlerde bulunur.

Üç Kök romanında yer alan bir diğer aydın erkek ise, Tarih Fakültesinin eski Dekanı ve çağdaş doğu tarihi üzerine uzman Abdurrahman Taşev'dir. Çalışkan ve başarılı karakter özelliklerine sahiptir. Fiziksel özellikleri şu şekilde anlatılır:

Seyrek saçları ağarmış olan, ama kalın kaşları hâlâ diri ve simsiyah, küçük ve zayıf cüsseli kişi… (Kadirov, 1979: 108)(Ek 1, 87).

Hakimov, Taşev'e iftiralar atarak onu Dekanlık görevinden uzaklaştırır. Taşev, Sovyet hükümetine ve partiye yaptığı katkılarının karşılığında, ona atılan iftiralardan duyduğu üzüntüyü şu şekilde dile getirir:

Ne yazık ki ben. Derdi Taşev Gevher'e bakıp. – Zenginlerinin kapısında hizmetçi olarak büyüyüp, basmacılar ile savaşıp, göğsümden vurulup, bunca yıl partide çalışıp, okuyup, okutup, Sovyet[17] profesörü olup, şimdi ise böyle iblislere benzersem? Bundan kötü benzetme var mı dünyada? (Kadirov, 1979: 112) (Ek 1, 88).

Taşev, Gevher'in babasıdır. Kızının da kendisi gibi tarihçi olmasını isteyerek, Tarih Fakültesine gönderir. Gevher'in derslerinde başarılı olamadığını görünce, gençlerin gitmek istedikleri fakülteyi kendilerinin seçmesinin gerektiğini anlar ve Gevher'in Moskova'ya Mimarlık Fakültesine gitmesine destek olur. Hakimov'un suçlu olduğunun ortaya çıkmasından sonra Taşev, fakülteye Dekan olarak döner. Fakülteye döndükten sonra devamsızlık sorununun çözülmesini sağlar.

Üç Kök romanında aydın erkek olarak yer alan Süleyman Ziynetullayev, karakter özellikleri bakımından diğer aydın erkeklerden ayrılır. Tarih Fakültesinin hocalarından biri olan Süleyman Ziynetullayev, gösterişe önem veren, şöhret

[17] Rus ve Türk Cumhuriyetleri eğitim sisteminde akademik ilerlemeyi kontrol eden üniversiteler üstü komisyon.

meraklısı, kıskanç ve kindar bir kişidir. Onun fiziksel özellikleri ile ilgili olarak şu bilgiler verilir:

Ziynetullayev'in Polonya kumaşından dikilmiş ve henüz ütüsü bozulmamış takım elbisesi de, parlayan kahverengi ayakkabısı da, her gün sakal tıraşı olmaktan derisi hassaslaşan yüzü ve fiziksel olarak yıpranmayan ince parmakları da onun kendine çok önem verdiğini gösteriyordu (Kadirov, 1979: 34)(Ek 1, 89).

Ziynetullayev, başlarda Ekberov'a yapılan haksızlıklara karşı çıkmışsa da her fırsatta Ekberov'u desteklemeye çalışır. Ancak Ekberov'un temize çıkıp, kürsü müdürlüğüne yükselmesini kıskanır. Kendisinin Ekberov'dan daha üstün olduğunu ispatlamak ister. Şöhret düşkünü olan Ziynetullayev, hayat şartlarından dolayı kendini geliştirememiştir.

O alkışlanmayı çok severdi. Kendi kürsüye çıktığında, etkili konuştuğunda, herkesi hayrette bıraktığında, alkış tufanının okyanus dalgaları gibi güçlü duyuluşunu ilk gençlik çağlarından beri arzu ederdi. Ancak kendinin bu arzusu, parçalanabilen hayat zirvelerine ulaşamamıştı. Yeteneği de gelişmemiş, sürekli şöhret istediği için aklı ve iradesi çaresiz kalmıştı (Kadirov, 1979: 390) (Ek 1, 90).

Yönetici karakteri olarak *Kara Gözler* romanında yer alan Mutallib Mansurov sayılabilir. Mansurov, sovhozun yeni direktörüdür. Adaletli, çalışkan ve dürüst bir kişidir. Fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmez. Yaşı otuz beşlerde, yüzü renkli (Kadirov, 1978: 12) (Ek 1, 91) olan Mansurov, iyi bir yönetici olup

sovhozdaki eksikleri giderir. Çevresinde çalışan insanların fikirlerine önem verir. Devletbekov ve Artık'ın ona dalkavukluk yapmasına fırsat vermez. Gururu olmayan insanları sevmeyen Mansurov, Devletbekov ve Artık'ın gurursuz olduğunu düşünür. Avaz'ın onurlu ve başarılı bir çoban olduğunu gören Devletbekov, onu baş çoban yapar. Devletbekov ve Artık'ın suçlarının ortaya çıkmasından sonra onları görevlerinden alır.

Elmas Kemer romanında aydın erkek olarak Ebrar Azamov sayılabilir. Ebrar Azamov, başkişi başlığı altında değerlendirilir. Ayrıca yönetici olarak karşılaşılan Süleyman Rahmanoviç'in çıkarcı karakteri ön planda olduğu için çıkarcı erkek olarak değerlendirilir.

Tablo 11: Sosyal romanlarda aydın/yönetici erkekler ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Üç Kök	**Temir Ekberov**	İdealizm, hoşgörü
	Süleyman Ziynetullayev	Bencillik, kıskançlık
Kara Gözler	**Mutallib Mansurov**	Dürüstlük, çalışkanlık

3.2.3. Zaman

Zaman, romanın olay örgüsü içerisinde en önemli unsurlardandır. Kurmaca dünyada yaşanan olaylar, gerçek dünyada olduğu gibi belirli bir zaman dilimi içerisinde geçer. Takvimsel olarak bir zaman dilimi verilmese de, zamanın geçişini

belirten ifadeler kullanılır. *Bir metin halkası üç ayrı tarihle alakalı olarak okuyucu karşısına çıkar. Birincisi itibari vakanın meydana geldiği süre, ikincisi itibari bir varlık olan anlatıcının onu öğrenmesi ve anlatması için geçen müddet, üçüncüsü ise yazarın bunları kaleme aldığı zaman dilimidir* (Aktaş, 2000: 116). Aktaş'a göre kurmaca metinlerin üç ayrı zamanı; vaka zamanı, anlatma zamanı ve yazma zamanı bulunmaktadır.

Romanda *anlatma zamanı*, vaka zamanı ile karıştırılmamalıdır. Anlatma zamanı, kurmaca dünyada vakanın yaşandığı zaman ile bu vakanın anlatıcı tarafından aktarıldığı zaman arasındaki mesafedir (Aktaş, 2000: 116-117). Anlatma zamanı ile vaka zamanı arasındaki mesafe, anlatıcının olaya yakınlığı, görme/bilme imkânları ve anlatma tercihlerine bağlıdır. Tanrısal bir güce sahip olan anlatıcı, kurmaca dünyadaki herşeyi görme, bilme gücüne sahip olduğu için vaka zamanı ile anlatma zamanı arasındaki mesafe oldukça kısadır (Çetişli, 2009: 76).

Kadirov, üç sosyal romanında da takvimsel olarak takip edilebilen bir vaka zamanı yoktur. Vaka zincirleri içerisinde geriye dönüş tekniği ve zamanda atlama tekniğini kullanarak romanların zaman kurgusu oluşturur. Kadirov, takvimsel zaman ifadeleri kullanmak yerine, tarihte yaşanan sosyal ve siyasî olaylar ile mevsimsel ifadeler kullanır.

Üç Kök romanında, vaka zamanı takvimle takip edilebilen bir zaman dilimini kapsamaz. Ancak roman içerisinde kullanılan zaman geçişini gösteren ifadelerden anlaşıldığı gibi yaklaşık 1,5 yılı içine alan bir vaka zamanı yer alır. Romanda vaka,

kronolojik olarak devam etse de roman kişilerinin başından geçen olaylar, geriye dönüş tekniği kullanılarak anlatılır.

Romanın ilk satırlarında geçen *Şimdi karın kalktığı zamanlar (Kadirov, 1979: 3)(Ek 1,113)* ve *İlk ilkbahar ışıkları okulun uzun koridorlarını aydınlatmış… (Kadirov, 1979: 3)(Ek 1, 114)* ifadelerinden anlaşıldığı gibi olaylar mart ayının başında başlar.

İlerleyen kısımlarda yazar, Hakimov ile Taşev arasında geçen olayları anlatırken 3 yıl geriye dönmüştür. Gevher'in on yaşına dönülerek mimarlığa olan ilgisinin nedeni anlatılır. Yine Açil'in hayalperest bir karaktere sahip olmasının nedenini açıklamak için 7-8 yaşlarına dönülerek, Yahtan Teyzenin etkisi gösterilir. Zakir, Feride ve Neriman arasındaki olaylar iki yıl öncesine dönülerek anlatılırken, Açil ile Lale arasında yaşananlar ise Açil'in 19 yaşına yani üç yıl öncesine gidilerek anlatılır. Bu geriye dönüşlerden sonra tekrar ilkbahar tasviri yapılır (Kadirov, 1979: 90). *Yumuşak kar yağdı (Kadirov, 1979: 140)(Ek 1, 115), Nisanın ortaları (Kadirov, 1979: 169)(Ek 1, 116), Nihayet Mayısa birkaç gün kaldığında (Kadirov, 1979: 181)(Ek 1, 117), Mayıs günleri…(Kadirov, 1979: 184)(Ek 1, 118)* gibi ifadelerle olayların nisan ayı sonu ve mayıs ayının başında yaşandığı gösterilmiştir.

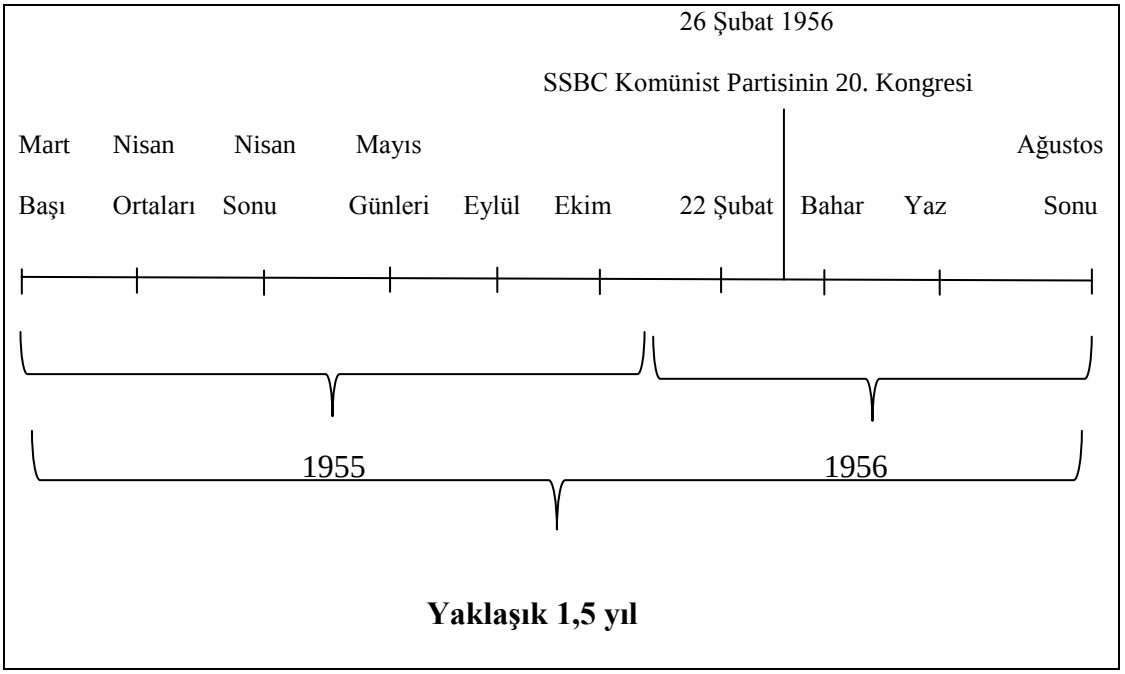
Romanın ilerleyen bölümlerinde zaman akışı hızlanır. Bahar mevsiminin bitip yazın gelişi, Zakir'in Şevket'i fakülteye aldırmak için uğraştığı dönemde yapılan sıcak hava tasvirlerinden (Kadirov, 1979: 236) anlaşılmaktadır. Romanın 42. bölümünden itibaren *Eylül (Kadirov, 1979: 282) (Ek 1, 119), Ekim (Kadirov, 1979:*

308)(Ek 1, 120), Yumuşak kar yağıyordu (Kadirov, 1979: 345)(Ek 1, 121) gibi ifadelerle yazar sonbahardan kışa geçişi verilir. Temir Ekberov'un akademik bir dergide çıkardığı makalenin tarihi *22 Şubat (Kadirov, 1979: 374) (Ek1, 122)* ifadesinden hareketle ilkbahar aylarının yaklaştığı haberi verilir. Daha sonra *bahar yağmuru (Kadirov, 1979: 393)(Ek1, 123)*, 61. bölümde geçen *bahar (Kadirov, 1979: 394)(Ek 1, 124)* ve *ilkbahar zamanı (Kadirov, 1979: 396)(Ek 1, 125)* ifadeleri ile ilkbahar mevsiminin geldiği, böylece vaka zamanında bir yılın geçmiş olduğu takip edilebilir.

Sıcak yaz günlerinin birinde (Kadirov, 1979: 398)(Ek 1, 126), ağustosun sonu uzun görünüyordu….Ancak günler, haftalar göz açıp kapatıncaya kadar geçti (Kadirov, 1979: 409)(Ek 1, 127) ifadeleri ise yaz mevsiminin gelip geçişini bildirir. Böylece romanın vaka zamanı bir buçuk yılı kapsar.

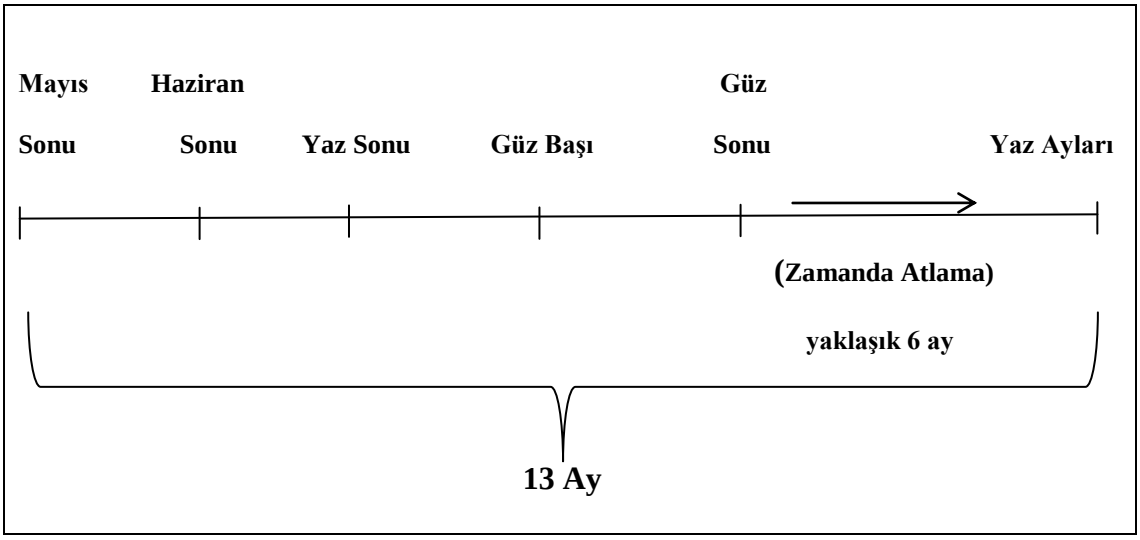
Üç Kök romanında geçen, Sovyetler Birliği Komünist Partinin düzenlediği 20. Kongre, 20 Şubat 1956 tarihinde yapılmıştır. Bu ifadeden hareketle vaka zamanı 1955-1956 yıllarını kapsar. Tanrısal anlatıcıyı tercih edilen romanda vaka zamanı ile anlatma zamanı birbirine çok yakındır. Anlatma zamanı 1955-1956 yıllarını kapsar. Romanının sonunda belirtilen 1955-1958 (Kadirov, 1979: 414) tarih aralığı ise yazarın romanı kaleme aldığı *yazma zamanıdır*.

Tablo 12: *Üç Kök* Romanı Zaman Çizgisi

Kara Gözler romanının takvimle takip edilebilen bir vaka zamanı yoktur. Ancak romanın içerisinde belirtilen ifadelerden, olayların geçtiği vaka zamanının yaklaşık 13 aylık bir süreyi kapsadığı anlaşılır. Romanın ilk cümlesinden itibaren zaman hakkında mevsimsel olarak bilgiler verilir. *Mayısın sonları (Kadirov, 1978: 5) (Ek 1, 128), yağmurun çok yağdığı zamanlardan sonra… (Kadirov, 1978: 16) (Ek 1, 129)* gibi ifadeler olayların ilkbahar ayının sonunda başladığını gösterir. Romanda olayların büyük bir kısmı geriye dönüş tekniği kullanılarak anlatılır.

Tablo 13: *Kara Gözler* romanı zaman çizgisi.

Avaz'ın Halbek ve Hülker ile aralarında çocukluk yıllarındaki olaylar, yaklaşık 6 yıl geriye dönülerek anlatılır. Artık ve Avaz arasındaki çatışmayı anlatmak için yazar, yaklaşık 3 yıl geriye, Avaz'ın okul yıllarına döner. 1951-1959 yılları arasına dönülerek, Ayköl'ün Bademzar kolhozuna bağlanması ve köyde yaşanan olaylar hikâye etme tekniği kullanılarak anlatılır. Hülker ile Avaz'ın evlilik süreci ve Halbek ile Avaz arasında yaşanan olaylar, yaklaşık 2 yıl geriye dönüşle anlatılır. Rıhsi Teyze'nin kızı Süyüme'yi 6 yaşındayken yangından kurtarması ve bir çocuğunu da bu yangında kaybetmesi, İsmet Dede'nin hastalığı ve bu hastalığa sebep olan olaylar, Sanam Teyze'nin gençliğinde kaynanası ile yaşadığı sıkıntılar, Zamanali'nin Çolpanay ve annesini köye getirişi, Devletbekov'un yaptığı kanunsuz işler, Avaz'ın çobanlık yaparken dağda başından geçenler, Sanam Teyze ve Kamber Baba'nın evlenme süreci gibi olaylar geriye dönüş tekniği ile anlatılır. Bu geriye dönüşlerden sonra 18. bölümün başında geçen *saraton*[18] *girdikten sonra… (Kadirov,*

[18] Şemsî takvime göre 22 Haziran-21 Temmuz arasındaki süreye denk gelen dördüncü ayın adı (Ma'rufov vd., 1981b: 21).

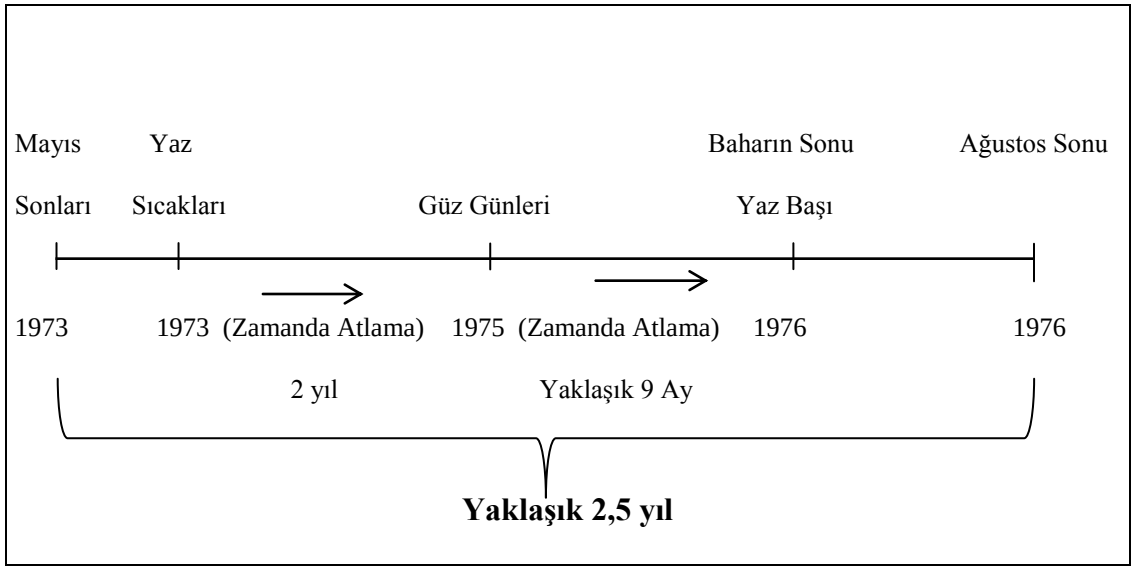
1978: 89)(Ek 1, 130) ifadesinden, olayların 22 Haziran sonrasında olduğu anlaşılmaktadır. Eşmurat Ağabey'in savaş zamanı başından geçen olay, kış aylarında Halbek'in geyik yakalaması gibi geriye dönüşlerden sonra geçen *güz yakınlaşıyor, sonrası kış… (Kadirov, 1978: 119) (Ek 1, 131)* ifadesi, yaz aylarının bittiğini gösterir. Medemincan'ın eşi Mesude ile evlilik süreci ve eşinin hastalanıp ölümü, İsmet Dede'nin 1918 yılında Ayköl'de yaşanan kuraklığı anlatması, Avaz ile Artık çocukluk yıllarındaki yaşantıları gibi olaylar geriye dönüş tekniği ile anlatılır. İlerleyen bölümde *güz başı dağ zirvelerine ilk kar düştü (Kadirov, 1978: 285) (Ek 1, 132)* ifadesi ile yaşanan olayların sonbahar ayının başlarındaki bir zaman diliminde gerçekleştiği anlaşılır.

Romanın son bölümünde sık sık zaman atlamaları yapılır. Ayköl'de yaşanan gelişmeler anlatıldıktan sonra *sonbahar'ın sonu (Kadirov, 1978: 295) (Ek 1, 133)* ifadesiyle sonbahar mevsiminin sona ermek üzere olduğu verilir. En son zaman ifadeleri olarak *Kış bitip, yine yaz geldi (Kadirov, 1978: 295) (Ek 1, 134)* ve *haziran-temmuz aylarında (Kadirov, 1978: 299) (Ek 1, 135)* yer alır ve romanın başlangıcından itibaren yaklaşık on üç aylık bir vaka zamanı ortaya çıkmış olur.

Romanının sonunda belirtilen 1963-1965 (Kadirov, 1978: 301) tarih aralığı ise yazarın romanı kaleme aldığı *yazma zamanıdır*. Romanın anlatma zamanının ise yazarın tanrısal anlatım seçmesi sebebiyle vaka zamanıyla aynı olarak 1960'lı yılların başlarında olduğu tahmin edilebilir.

Elmas Kemer romanında vaka zamanı için takvimsel olarak takip edilebilen bir zamandan söz edilemez. Romanda kullanılan zaman geçişi ifadelerinden anlaşıldığı gibi yaklaşık iki buçuk yılı kapsayan bir *vaka zamanı* yer alır. Vaka zinciri içerisinde kişilerin başından geçen olaylar anlatılırken sık sık geriye dönüş tekniğinden yararlanılır.

Tablo 14: *Elmas Kemer* romanı zaman çizgisi.

Elmas Kemer romanında olayların başlangıcı, ilk satırlarda yer alan *üzümler ile narlar bu günlerde çiçeklenmiş (Kadirov, 1992: 3) (Ek 1, 136)* ifadesinden anlaşıldığı gibi ilkbaharın sonu olduğu tahmin edilebilir. İlerleyen sayfalarda olaylar, geri dönüş tekniği kullanılarak anlatılır. Şerzad ve Vezire'nin evleneceği sırada ayrılmaları, Ebrar'ın mahallede yapılan bina projesini durdurması için Şerzad ile görüşmesi, Ebrar'ın görevli olduğu projelerden birinde Rahmanoviç ile çatışması ve görevden ayrılması, Ebrar ile Şerzad'ın okul yıllarındaki çatışması, Ebrar'ın üniversitede Peyzaj Mimarlığı bölümü açılması için girişimde bulunması ve

Şerzad'ın buna engel olması, Azam Baba'nın su işlerinde çalışması, Şerzad ile Vezire'nin ayrılma sebebi gibi olaylar geriye dönüş tekniği kullanılarak anlatılır.

Geriye dönüşlerden sonra *mayıs bitip, hava ısınmış (Kadirov, 1992: 108) (Ek 1, 137)* ve *Cavza*[19] *sıcakları başlamış (Kadirov, 1992: 109) (Ek 1, 138)* ifadelerinden yaz aylarının başladığı anlaşılır. *Aradan üç gün geçince (Kadirov, 1992: 130) (Ek 1, 139), Yarın cumartesi (Kadirov, 1992: 152) (Ek 1, 140)* gibi kısa zaman atlamalarından sonra, Taşkent'te 1966 yılında yaşanan deprem ve sonrasının anlatıldığı zamana geri dönülür (Kadirov, 1992: 169). Yine *aradan iki gün geçince (Kadirov, 1992: 193) (Ek 1, 141), ertesi gün (Kadirov, 1992: 198)(Ek 1, 142), aradan iki gün geçince (Kadirov, 1992: 198) (Ek 1, 143), bu cumartesi (Kadirov, 1992: 206) (Ek 1, 144)* gibi kısa zaman atlamalarından sonra Ebrar'ın çocukluk yıllarına dönülür. Daha sonraki sayfalarda *Seraton*[20] *sıcakları (Kadirov, 1992: 219) (Ek 1, 145)* ifadesi ile olayların yaz aylarında geçtiği haberi verilir. Projelerin incelendiği bir toplantıda konuşma sırasında geçen *20. Yüzyılın yetmişli yıllarında yaşayan insanın… (Kadirov, 1992: 227) (Ek 1, 146)* ifadesinden olayların takvimsel olarak 1970'li yıllarda geçtiği anlaşılır. Hanife Teyze ile gelini Vezire arasında geçen

[19] Şemsî takvime göre 22 Mayıs-21 Haziran arasındaki süreye denk gelen üçüncü ay. (Ma'rufov vd., 1981a: 268).

[20] Şemsî takvime göre 22 Haziran-21 Temmuz arasındaki süreye denk gelen dördüncü ayın adı (Ma'rufov vd., 1981b: 21).

olaylar, Zümrad Sadıkovna'nın hastanedeki ameliyatı tekrar geriye dönüş tekniği kullanılarak anlatılır.

İlerleyen satırlarda, romanın zamanı daha hızlı akmaya başlar. Geriye dönüşler ise çok azdır. *Gökyüzünde polenlerin uçuştuğu güz günlerinde (Kadirov, 1992: 287) (Ek 1, 147)* ifadesinden yaz aylarının sonra erdiği, olayların güz aylarında geçtiği anlaşılır. Daha sonraki sayfalarda gelen *bundan iki yıl önce (Kadirov, 1992: 291) (Ek 1, 148)* ifadesi romanın zamanında yaklaşık 2 yıllık bir atlama gerçekleştirildiğini gösterir. Ayrıca *Taşkent'in depremde gösterdiği kahramanlığın 10. yılı dolacak (Kadirov, 1992: 290) (Ek 1, 149), aradan bir yıl geçtikten sonra Ekim Devrimi'nin 60. Yıl dönümü olacak (Kadirov, 1992: 290) (Ek 1, 150)* ifadeleri, romanın takvimsel zamanı hakkında bilgiler verir. Taşkent'in yaşadığı deprem 26 Nisan 1966, Ekim devrimi 25 Ekim 1917 yılında olduğu bilindiğine göre, romanın vaka zamanının 1973'te başlayıp 1975 yılına kadar devam ettiği hesaplanabilir.

Ebrar'ın evinin önündeki ev inşaatının geçen yıl güz aylarında ve bahar aylarındaki durumu geriye dönüş tekniği ile anlatıldıktan sonra, tekrar zamanda atlama yaşanarak vaka anına dönülür. *Çatı bu yıl baharın sonuna gelindiğinde bitti (Kadirov 1996: 304) (Ek 1, 151), Kayısının yeni olgunlaştığı günlerden birinde (Kadirov, 1992: 304) (Ek 1, 152)* ifadeleri zamanda yaklaşık 8 aylık bir atlamanın olduğunu, olayların mayıs ayı sonunda geçtiği tahmin edilebilir.

Romanın son sayfalarında yer alan *Sünbülenin*[21] *tan vakti serinliği (Kadirov, 1992: 351) (Ek 1, 153)* ifadesi olayların Ağustos sonunda geçtiğini gösterir. Ayrıca Şakir ve Nigara'nın düğün tarihi Ağustos'un son haftası olarak belirlenir. Düğünden bir hafta sonra da Azam Baba ölür. Romanın sonunda belirtilen 1976-1982 (Kadirov, 1992: 381) tarih aralığı ise yazarın romanı kaleme alma yani romanın yazılma zamanıdır. Romanın anlatma zamanı, vaka zamanı ile birbirine çok yakındır. Anlatma zamanı 1973-1976 yılları arasında olduğu söylenebilir.

Kadirov'un sosyal romanlarında zamanla ilgili net bilgiler verilmez, okuyucuya gerek tarihsel olaylarla gerekse mevsimsel ifadelerle sezdirilmeye çalışılır. Sık sık geriye dönüş tekniğini kullanan Kadirov, zamanda uzun ve kısa süreli atlamalara da yer vererek romanların zaman kurgusunu oluşturur.

3.2.4. Mekân

Roman yapısında temel özelliklerden olan mekân, romancı tarafından "*olayların geçtiği çevreyi tanıtmak, roman kahramanlarını çizmek, toplumu yansıtmak ve atmosfer yaratmak*" (Tekin, 2012: 143) için kullanılır. Mekân, roman kahramanları ve olaylardan ayrı düşünülemez. *İster gerçek, ister hayalî olsun, mekân, aksiyona veya zamanın akışına bağlı olarak, kahramanlarla sıkı sıkıya bağlı ve kaynaşmış durumdadır* (Bourneur – Quellet, 1989: 91).

[21] Şemsî takvime göre 22 Ağustos - 21 Eylül tarihleri arasındaki süreye denk gelen altıncı ayın adı (Ma'rufov vd., 1981b: 84).

Romanda mekânın ne kadar işlevsel olduğu ve ne ölçüde öne çıkarıldığı ya da geri planda tutulduğu önemli bir unsurdur. Yazar romanında mekânı ön plana çıkarabildiği gibi sadece kahramanları ve olayları belirgin kılmak amacıyla mekânı kullanabilir (Çetin, 2012: 133).

Kadirov'un üç sosyal romanı incelendiğinde kullanılan mekânların bir amaç olarak değil, araç olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Mekânların diğer yapı unsurlarına göre daha geri planda kaldığını söylemek mümkündür. Yazarın mekânı bu şekilde kullanmasının nedeni olarak da toplumda yaşanan sorunlara daha çok değinmek istemesi gösterilebilir. *Üç Kök* romanı ve *Elmas Kemer* romanlarında, mekân olarak Taşkent kullanılır. *Kara Gözler* romanında ise olaylar küçük bir köy olan Ayköl'de geçer.

a. Açık Mekânlar

Üç Kök romanında olayların geçtiği açık mekân olarak, Taşkent şehri ve Taşkent'in bina, cadde, sokak ve parkları kullanılır. Kadirov, roman boyunca Taşkent'in tasvirleri ile bir anlamda Taşkent'i okuyucuya tanıtma görevi üstlenmiştir. Orda, Mütehassıslar Evi, Anhar Nehri, Nevaiy Caddesi, İstirahat Meydanı, Galaba Parkı ve Lenin Caddesi gibi mekânlar romanda Taşkent'i tanıtıcı niteliktedir.

....gökyüzü ile birleşen Nevai caddesine gün batarken yapıların uzun gölgeleri düşer ve aralardaki ışık parçalarında tramvay rayları ve arabalar parlardı (Kadirov, 1979: 40) (Ek 1, 92).

Romanda Mehkem ve Gevher'in tarih üzerine konuşmaları sırasında Taşkent'teki binalardan bahsedilerek, bu yapıların tarih açısından önemi vurgulanmak istenir.

-Vay, demek böyle diyorsunuz! Şimdi Hangi tarihçi İvan Kacedub gibi üç defa kahraman olmuş? Akademisyen Şusev gibi binalar kurmuş mu?
- Akademisyen Grekov'un eserleri hiçbir binadan aşağı kalmaz.
-Aşağı kalmaz mı? Aşağı kalmaz mı? Taşkent'e gelen turist işte bu caddeyi görmeden gidiyor mu? Nevai tiyatrosunu ilk önce görüyor. Sonra vakti olursa tarih müzesine gidiyor. Arşivlere ise bin tanesinden biri giriyor. Aşağı kalmazlığı bu mu?
Mehkem savunmaya başladı:
- Tarih tiyatro değil, sonra ciddî bilim.
- Biliyormuşsunuz! Şehri gezmek, seyir mi oldu? İşte şuraya bir bakın: bu tarafı tiyatro, bu tarafı da güzel binalar. İlerideki, Şeyhantahur'un yerine bakın, buradan geçen adam, sadece seyreder mi? (Kadirov, 1979: 46)(Ek 1, 93).

Üç Kök romanında, Taşkent dışında açık mekân olarak, Gevher'in Mimarlık okumak için gittiği Moskova, Neriman'ın lisansüstü eğitim aldığı Leningrad, Zamire'nin memleketi Nemengan, Zamire'nin ailesinin taşındığı şehir Celalabad,

Mehkem'in yaşadığı şehrin kenarında kurulduğu Sirderya Nehri gibi mekânlar sadece isim olarak kullanılır ve herhangi bir tasvire yer verilmez.

Kara Gözler romanında olaylar, önceleri kolhoz olan, ancak daha sonra hayvancılık sovhozuna bağlanan elli-altmış haneli Ayköl köyünde geçer. Romanın ilk sayfalarında olayların geçeceği Ayköl köyü ve isminin nereden geldiği hakkında bilgiler verilir.

Ayköl önceleri ayrı kolhozdu, büyükçe idaresi vardı. Sonra köy hayvancılık sovhozunun bir koluna dönüşüp, idareye gerek kalmadı ve ambar yapıldı (Kadirov, 1978: 11) (Ek 1, 94).

Ayköl köyünün ismi ile cismi birbirine uygun değildir. Orada ne göl var, ne de daha büyük ırmak. Sadece köyün ortasında bir çeşme var. Bu çeşmenin suyu, dağın diğer tarafındaki su gibi masmavi ve tatlı(dır). Ayköl'e yüksek Sümbül tepesinden insan beli kalınlığında su, yaz ve kış sürekli akar. Yaşlıların söylediğine göre o su, dağın içinden gelip bu çeşmeden çıkarmış. Bunu ispatlayan bir rivayet de varmış: dağda koyun bakan bir çobanın sopası göle düşüp kaybolmuş. Sopanın içinde altın saklıymış. Sonra bu sopa işte bu çeşmeden çıkmış… Bunun için çeşmeye de, köye de Ayköl ismi verilmiş (Kadirov, 1978: 23)(Ek 1, 95*).*

Ayköl dışında açık mekân olarak Ayköl'ün bağlı olduğu Badamzar kolhozu hakkında da kısa bilgi verilir.

Devletbekov'un doğduğu köy olan Bodomzar, Ayköl'den on bir kilometre aşağıdadır. Eskiden beri oranın yeri az, suyu çok, insanları bağcılıkla uğraşırmış. Savaş zamanında ve ondan sonraki yıllarda bağlara bakılmadığı için gelir azalmış. Badamzar'daki kolhoz giderek zayıflamış (Kadirov, 1978: 29) (Ek 1, 96).

Kökyane, Devdere ve İtkıran kanyonları, Ayköl çevresinde yer alan otlak, dağ ve orman gibi açık mekânların tasvirinde şu ifadeler kullanılır.

Devdere kanyonunun dibinden akan su, yazın insanı götürebilecek derecede büyürdü. Onun uğultusuna yüksek ve dik kenarların yankısı eklenirdi. Kanyonun diğer tarafından yüksekliği yüz metreye ulaşan duvar gibi dik kayalıklar var. Onun üst kısımlarına tuhaf resimler işlenmiş (Kadirov, 1978: 106) (Ek 1, 97).

İtkıran kanyon, atla bile gitmenin zor olduğu yüksek ve ıssız bir yerdi (Kadirov, 1978: 246) (Ek 1, 98)

Çam ormanın alt taraflarından seyrek olarak başlıyor ve yukarılara çıktıkça sıklaşıp irileşiyordu. Ancak üç dört kilometre sonra orman tekrar seyrekleşir. Serin tepelerde budak gibi cılız çamlar seyrek sepelek yere yakın büyür, karlı zirvelere yakınlaştığında ise tamamen kaybolur (Kadirov, 1978: 89) (Ek 1, 99).

Köyde bulunan binaların dış görünüşleri hakkında ayrıntıya yer verilmeden tasvirler yapılır.

Çoktan beri tamir görmediği için bakımsız kalan iki odalı, eyvanlı ev avlunun daha üst kısmına yapılmıştı (Kadirov, 1978: 127) (Ek 1, 100)

Vaktinde özenle yapılmış duvarları yüksek olan bu binanın üç dört odası ve iki yüz kişilik bir tane salonu vardı. Ancak uzun yıllardan beri bakılmadığı için, çatısı akmış, köşeleri küflenmiş olan salonun başköşesine saman dökülmüş (Kadirov, 1978: 195)(Ek 1, 101).

Mekânın insan psikolojisi üzerindeki etkisinde, açık mekân olan dağ bir kaçış yeri olarak verilir. Hülker'in, kaynanası ve köy halkının baskısından bunalarak, kocası Avaz ile dağa, açık bir mekâna çıkmak istemesi bu duruma örnek teşkil eder. Köydeki evde mutsuz olan Hülker, dağa kocasının yanına çıktıktan sonra mutlu ve huzurlu olur.

Halbek, sevgi ve aşkın değerini dağda yalnız kaldığı zamanlarda anlar. Çevresindeki insanlardan kurtulmak isteyen Halbek, eşi ve annesini alarak dağdaki çoban çadırına yerleşir.

Romanda Taşkent, Moskova, Kafkas ve Fergana gibi olay içerisinde verilen yer adları geçer. Bu mekânlarla ilgili herhangi bir tasvire yer verilmez.

Elmas Kemer romanında, olayların geçtiği açık mekân Taşkent'tir. Taşkent'in hemen hemen bütün cadde, sokak, park ve nehirleri romanda yer alır. Kadirov,

Taşkent'i, *Üç Kök* romanında da olduğu gibi, tanıtma ve şehrin önemine dikkat çekme görevini üstlenir.

Kadirov, tarih boyunca önemli kültür merkezlerinden olan Taşkent'in, halen kültürlerin buluşma noktası olduğunu vurgulamak ister. Ebrar'ın Moskova'dan Taşkent'e metro inşaatı için gelen Pavel Daniloviç'i gezdirdiği parkta, klasik Özbek mimarisine ait Çarbağ (Dört Bahçe) geleneğinin Fransız, Rus, Japon ve Özbek kültürlerini temsil ettiğini anlatır. Yine Dokumacılar Parkı'nda yer alan kardeşlik heykeli üzerindeki Nevai, Puşkin ve Rustaveli'nin dostluğa ait sözleri Özbekçe, Rusça ve Gürcüce yazılır. Kadirov, Taşkent'e ait açık mekânları, dostluk temasını anlatırken araç olarak kullanır.

Elmas Kemer romanında olayların bir bölümü Moskova'da geçer. Vezire ile Şerzad'ın birlikte gittikleri Moskova'daki Kremlin Meydanı, Sovremennik Tiyatrosu, Rusya Misafirhanesi, Praga Restoranı sadece isim olarak geçer ve tasvirlerine yer verilmez. Şota Rustaveli, Osman Yunusov, Hadice Süleymanova, Abdulla Tukay, Kuybişev gibi caddeler, Beşağaç, Çimyan, Orda gibi mevkiler, Bozsu, Can gibi kanallar ve daha birçok açık mekân roman içerisinde kendine yer bulur.

Kadirov, üç sosyal romanında da çevre, bina ve tabiat tasvirlerine yer verir. *Üç Kök* romanında Taşkent'te tiyatro meydanında bulunan bir fıskiyenin ayrıntılı bir tasvirine yer verilir.

Mahkem, tiyatro meydanıa adım attığı anda "Pamuk" fıskiyesine gözü takıldı. O, geçen ilkbaharda Gevher ile burada buluşup, tiyatroya gittiğinde, fıskiye sessizdi sadece demirleri görünüyordu, (Diğer taraftan) merdiven gibi basamak basamak çukurlaşan havuz da susuz duruyordu. Şimdi ise kavak boyu su göğe yükselir, şelale gibi güçlü akıp, tekrar düşer ve henüz batmayan güneş ışığında bembeyaz parıldardı. Şelale içinde büyük pamuk çanağı, belli belirsiz göze çarpar, bu görünüşüyle çanaktan su değil, bembeyaz pamuk, su gibi akardı. (Kadirov, 1979: 221)(Ek 1, 102).

Kara Gözler romanında ise ayrıntılı tasvirler kullanılmazr. Köyde bulunan binaların dış görünüşleri hakkında ayrıntıya yer verilmeden tasvirler yapılır.

Vaktinde özenle yapılmış duvarları yüksek olan bu binanın üç dört odası ve iki yüz kişilik bir tane salonu vardı. Ancak uzun yıllardan beri bakılmadığı için, çatısı akmış, köşeleri küflenmiş olan salonun başköşesine saman dökülmüş (Kadirov, 1978: 195)(Ek 1, 101).

Elmas Kemer romanında, mekânın diğer sosyal romanlara göre daha ön planda olduğu söylenebilir. Açık mekân tasvirlerine romanda sık sık yer verilmesi bunun göstergesidir. Açık mekân olarak doğa, romanın odak noktasında yer alır. 1966 yılında Taşkent'te yaşanan depremden sonra, şehrin yeniden kurulması için projeler başlaşdığına değinen Kadirov, bu projelerde görev alan kişilerin doğaya gereken önemi verilmemesinden şikâyet eder. Kentleşmenin artmasıyla birlikte doğanın tahrip edilmesi sorunsalını ön planda tutan Kadirov, doğa ve çevre tasvirlerine Ebrar aracılığı ile yer verir. Romanda en dikkat çekici tasvir şu şekildedir:

Ebrar'ın gözüne, güneş dağın zirvesinde bir an durup, dikkatlice şehre bakmış gibi göründü. Onun ışıkları kiremit ve sac çatılara, asfalt ve beton caddelere yayılıp, deniz gibi sürekli hareket eden rengârenk arabalar üzerinden kayıp geçiyor ve yeşil bahçelere, ulu çınar ve meşeler arasına dağılıp gidiyor. Badem, kayısı, şeftali ve elmalar önceden çiçekten çıkıp, meyve vermiş, şimdi iğdelerin altın renk çiçekleri etrafa hoş bir koku yayıp, tan ışıkları ile neşeli bir şekilde oynaşıyor. Asmaların çiçeklendiğini Ebrar, sadece tatlı üzüm şerbetini hatırlatan kokudan anlar, yeşil renkli goncaları ise üzüm yapraklarından ayırmak zor. Ama nar çiçekleri tıpkı yeşil yapraklar arasında yanan alev gibi uzaktan göze çarpıyor. Kıpkızıl, uzunca nar çiçekleri soğuktan çok korkar, gece serinliğinde ipeksi yapraklarını kapatıp, düğüm gibi olur, sabah güneş çıkmasıyla tekrar açılır ve ışık ile sıcağa bağrını açar (Kadirov, 1992: 3) (Ek 1, 103).

Çok katlı binaların olduğu bölgeler ile müstakil bahçeli evlerin olduğu kenar mahalleler arasındaki farklılıkların ortaya konulduğu romanda, binaların dış yapıları ayrıntılı olarak tasvir edilir.

Kiremit ile kapatılan tek katlı evler, kerpiç duvarlar, arık boylarında yaşlı söğütler köyü hatırlatır. Sadece ev ve avluların yoğun olarak dip dibe durduğu bu yerinde eski şehir mahallelerinden olduğu anlaşılırdı (Kadirov, 1992: 64) (Ek 1, 104).

b. Kapalı Mekânlar

Üç Kök romanında, Tarih Fakültesi binası, bu binanın içerisindeki Dekanlık odası, gençlik kolları odası, sınıf ve öğrencilerin kaldığı yurt, romanda olayların geçtiği kapalı mekân olarak verilir.

Onların yurtları okul binasının avlusundaki, kırmızı kerpiçten yapılmış iki katlı bina idi (Kadirov, 1979: 5) (Ek 1, 105), Dört pencereli büyük, aydınlık sınıfta (Kadirov, 1979: 26)(Ek 1, 106).

Eşanbayev'in tezinin görüşüleceği yer olan bölüm ve toplantıların yapıldığı odanın tasviri şu şekilde verilir.

Duvarları resimlerle ile süslenmiş geniş odanın her iki penceresi açık…(Kadirov, 1979: 195-196)(Ek 1, 107), Üç pencereli büyük oda. Uzun destekli sandalyelere, yumuşak beyaz kaplama yapılmış. Yazı masasının üstünde değerli mermer mürekkeplik, iki tane telefon (Kadirov, 1979: 343)(Ek 1, 108).

Mekân, roman kişilerinin ruhsal durumları, karakterleri ile doğrudan ilgilidir. Mekân ve bu mekân içerisinde bulunan dekoratif unsurlar kişilerin psikolojik durumunu açıklamakta kullanılabilir. *Üç Kök* romanında yer alan şu tasvir bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Mehkem sandalye çekip otururken, tek pencereli küçük oda, parlak kilit asılı kurumuş dolap, bir tarafta siyah kaplaması dökülmüş masa gözüne her zamankinden farklı göründü. Sanki bu basit eşyaların hepsinde karışık bir sır var ve şimdi ortaya çıkması gerekli (Kadirov, 1979: 21) (Ek 1, 109).

Mehkem'in psikolojik durumu ile eşyalara bakışı birbirini tamamlar niteliktedir. Hakimov'un odasında yaşadığı olaylardan etkilenir, daha önce fark etmediği veya üzerinde durmadığı eski eşyalara şimdi anlam yüklemeye başlar. İçinde yer alan şüphe, karşılaştığı eşyaların da her birinin birer sır barındırdığını düşünmesine sebep olur. Yine romanda, Zakir'in Eşanbayev ile görüştükten sonra yapılan mekân tasviri, onun psikolojisini yansıtıcı niteliktedir.

Zakir odada ne kadar çok yorulduğunu anlayıp çıktı. Onun gözünde Eşanbayev ile on dakika değil, on gün birlikte olmuş, bu arada bu merdiven de, pencere, duvar, sınıf da ne kadar eskimiş ve ne kadar çok değişmişti (Kadirov, 1979: 24) (Ek 1, 110).

Kara Gözler romanında kapalı mekânlara çok fazla yer verilmez. Avaz ve Hülker'in odasının anlatılması, kapalı mekân için yapılan en ayrıntılı tasvirdir. Yazar odadaki eşyaların tasvirini yaparken Hülker ve Avaz arasında yaşanan hüzünlü durumu odada bulunan dekoratif unsurlara yükleyerek anlatmaya çalışır.

Gelin eşyaları ile bezenen raflı evde kısılmış lamba, ışık saçıp yanmakta idi. Yüklükteki yorganların üzerine yayılan kadife sözana[22], köşedeki rafta ses çıkaran pilli radyo, kapıya yakın koyulan ve kitapların ağırlığından dolayı eğilen etejer, üzerine örtü örtülmüş demir karyola, bu loş ışıkta ne kadar çok hüzünlü görünüyordu (Kadirov, 1978: 65) (Ek 1, 111).

Elmas Kemer romanında, mekânın insan üzerindeki etkisi ve insan psikolojisinin mekân üzerindeki etkisi yer almaz. Ancak Ebrar ve Şerzad'ın projeleri için yapılan toplantıdan sonra Vezire'nin psikolojik durumu yansıtılırken kullanılan *Dünya ne kadar darlaşmış (Kadirov, 1992: 327) (Ek 1, 112)* ifadesi, bu duruma örnek gösterilebilir.

Kadirov'un sosyal romanlarında açık mekânların ön planda tutulduğu göze çarpmaktadır. Sık sık açık mekân tasvirlerine yer veren Kadirov, kapalı mekân tasvirlerini ise çok az kullanır. Özllikle *Kara Gözler* ve *Elmas Kemer* romanlarında yapılan doğa tasvirleri, dikkat çeken bir başka unsurdur.

3.3. Tema

Tema (İzlek), "*romanın üzerine temellendiği konunun, yazarın duygu ve düşüncesinde öznel bir yargı halinde ortaya konan sentezi olup, romanın nihai hedefi*

[22] Sözana: Kadife kumaşa çiçek deseni işlenerek hazırlanan ve duvara süs eşyası olarak asılan örtü. (Ma'rufov vd., 1981b: 94).

ve romancının asıl amacıdır". Romanda tek bir tema olabildiği gibi birden fazla da olabilir. Yazarın fikir ve düşünceleri temanın oluşmasında en büyük etkendir. Ancak konu ile tema terimi birbirine karıştırılabilir. Konu, "romancı ne anlatıyor?" sorusunun cevabı, roman kişilerinin ne zaman, nerede ve nasıl bir olay yaşadıklarının kısaca ifadesidir (Çetin, 2012: 119-121).

Kadirov, sosyal romanlarında kendi duygu ve düşüncelerine uygun temalar kullanır. Tarih, tarih bilinci, aşk ve komünist/Leninist ideoloji, Kadirov'un sosyal romanlarında kullandığı temalar arasındadır.

a. Tarih/Tarih Bilinci

Çağdaş Özbek romanında ilk dikkati çeken temalar arasında, tarih ve tarih bilinci saymak mümkündür. Çağdaş Özbek romanının ilk örneği olarak kabul edilen Abdulla Kadiriy tarafından kaleme alınan *Ötken Künler* (Geçmiş günler) adlı eserden başlayarak, Abdulhamid Süleyman Çolpan, Abdulla Kahhar, Musa Taşmuhammedov Aybek gibi yazarlar tarafından tarih ve tarih bilinci teması yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Kuçkartayev, 1999: 99-103).

Bireyin geçmişini öğrenme, şu anki durumunu algılama ve gelecekten beklentileri olarak tanımlanabilen tarih bilinci, özellikle baskı altında bulunan toplumlarda büyük öneme sahiptir (Tekeli, 2007: 30). Tarih ve tarih bilincinin bu önemini *"Halkımız kendi tarihi köklerinden samimî bir şekilde güç alsa, sömürgecilik zincirinden kurtulmaya yönelik hareketlerin hızlanması mümkündü"*

(Eşbek, 2008: 123) sözleriyle ifade eden Kadirov, üç sosyal romanında da bu temalar üzerinde durur.

Kadirov, özellikle *Üç Kök* romanında tarih bilincine geniş bir biçimde yer verir. Romanda baskı altında yaşayan Özbek toplumunun genç nesillerine, tarih bilincini aşılamaya çalışır. Bu amaçla, yer yer tarihi olaylara göndermelerde bulunur. Olayların geçtiği mekân olarak Tarih Fakültesi, kişi olarak ise Tarih Bölümü akademik çevresi ve öğrencileri seçilmiştir. Romanın başkişisi Mehkem, yedi yaşından itibaren tarihi öğrenmek ve tarihçi olmak ister. Ekberov ve Taşev gibi kişiler ise alanlarında uzman tarihçilerdir. Kadirov, Mehkem ile Gevher arasında geçen bir diyalogtan hareketle, tarihin ve tarihçinin toplum için ne kadar önemli olduğunu açıklamaya çalışır.

- Tarihin romantizmi yok mu diyorsunuz? O hoo. Bütün romantizm tarihte (dir). Pilotlarınız da, cerrahlarınız da büyük tarih makinasının ayrı tekerleklerini döndürür, o kadar. Tarih bütün insanlığı kapsar. Diğer bilimler deniz ise, tarih okyanusdur (Kadirov, 1979: 45)(Ek 1, 154).

- E, Tarih okyanus ise, tarihçi kim?

- Tarihçi mi? dedi o. Gevher'in güzelliğine kapılarak. Tarihçi bu okyanusun… yok. Bu okyanus tarihçinin mülküdür. Bütün dönemler, bütün ülkeler, bütün bölgeler… (Kadirov, 1979: 46)(Ek 1, 155).

Mehkem'in ve sınıftaki diğer öğrencilerin iç dünyalarına fikirleriyle etki eden ve onları tarihçi olmaya yönlendiren, ilkokul yıllarındaki tarih öğretmeni Rahmetov'dur. Rahmetov, öğrencilerine aşıladığı tarih bilinci ile geleceğe geçmişini bilen nesiller yetiştirmeyi amaçlar. Kadirov, tarih bilinci ile ilgili düşüncelerini Rahmetov aracılığıyla açıklar.

Biliyor musunuz bu adam bize ne kadar çok eğitim verdi? Ben işte bunu şimdi anlıyorum. Sınıfımızdan çok iyi çocuklar çıktı. Bunların iç dünyasındaki muhteşem çizgi Rahmetov'un eli ile çizildi. Aslında terbiye için tarih gibi güçlü bir araç az bulunur. Bütün insanlığın geçtiği yol, edindiği manevi tecrübe öncelikle bu bilim yoluyla yayılmalıdır. Rahmetov derdi ki: "Yeni araba, yeni bina yapmak iyidir, ancak yeni insan yaratmak ondan da iyidir. Tarihçi yeni insan yaratacaklardandır", derdi (Kadirov, 1979: 47)(Ek 1, 156).

Kara Gözler romanında, Ayköl köyüne yakın Devdere adı verilen yamaçlara oyularak çizilmiş tarihi resimler kurgulanır. Kadirov, bu resimlerden hareketle atalarımızın yaşam tarzı hakkında bilgi edinilebileceğini vurgular. Yazar, tarihte kadınlara büyük değer verildiğini göstermek için Ayköl çevresindeki kayalıklar üzerine resmedilmiş kadın portreleri yaratır ve bu portreler yardımıyla geçmişte kadına verilen önemi göstermek ister.

Taşa resmeden o atalarımız da kadınlara ne kadar saygı gösterirmiş dedi Medemincan. Sonra ne felaket olduysa, annelerimizi, kız kardeşlerimizi feraceye

sokmuşuz? Şimdi ferace yok, ancak onun yüreklere bıraktığı yaralar hâlâ var (Kadirov, 1978: 149) (Ek 1, 157).

Elmas Kemer romanında da kültürel miras ve tarih bilinci teması üzerinde durulur. Kentleşme ile birlikte gelenek ve görenekte yaşanan yozlaşmalara dikkat çeken Kadirov, geçmişten gelen iyi âdetlere sahip çıkılması üzerinde yoğunlaşır. Kadirov, romanın başkişisini uzun yıllardır süregelen Özbek kültürel mirasını korumayı ve gelecek nesillere ulaştırmayı kendine ilke edinmiş bir karakter olarak kurgular. Ayrıca Taşkent'in tarihteki önemine sık sık vurgu yapan Kadirov, yüzyıllar boyu kültürlerin buluşma noktası olarak Taşkent'i gösterir.

b. Komünist/Leninist İdeoloji

Kadirov'un sosyal romanları arasında *Üç Kök* ve *Kara Gözler*'de Komünist ve Leninist görüşlerin savunulduğu ideolojiye yer verilir. Bu romanların yazıldığı dönemde, Özbek aydınları Sovyet hükümetini yöneten Komünist Parti'nin kontrolü altındadır. Bu baskı altında bulunan yazarlar, eserlerinde Komünizm'i övmek ve desteklemek zorunda kalmışlardır. Kadirov da, diğer aydınlar gibi bu romanlarında dönemin gereği olarak Komünizm'i destekleyen bir görüntü çizer. Ancak Kadirov, bağımsızlıktan sonra hayatını anlattığı yazısında bu ideoljiye karşı olduğunu bildirir.[23]

[23] Bu konuyla ilgili bilgiler çalışmada yer alan Pirimkul Kadirov'un Edebi Kişiliği başlığı altında verilmiştir.

Üç Kök romanın yazıldığı dönem, Nikita Kruşçev'in başkanlığı dönemidir. Kruşçev, Stalin'den sonra Sovyetleri yönetmeye başlar. Kruşçev, Leninizm yanlısıdır. Romanda da dönemin bir yansıması olarak, Marksist-Leninist görüşlerin önemi (Kadirov, 1979: 109-111), Taşev vasıtasıyla anlatılır. Romanda Lenin ve Lenin'in görüşlerinin ön plana çıkarılması, Eşanbayev'in tezinin anlatıldığı kısımda yer alır. Eşanbayev, *"Türkistan'da Sovyet hâkimiyetinin yerleşmesinde V.İ. Lenin'in rolü" (Kadirov, 1979: 195) (Ek 1, 158)* adıyla bir lisansüstü tez hazırlar. Bu tez hakkında yapılan toplantıda Ekberov, tezi Lenin'in faaliyetlerini açıklamaktan uzak olduğu yönünde eleştirir ve Lenin'i över.

Lenin Türkistan'daki çalışkan halkın devrime katılmasına engel olan zorlukları binlerce kilometre uzaktan hatasız görebilmiş, bu zorlukları bertaraf etmek için unutulmaz yardımlar organize etmiş, aday bunu açıklamamıştır (Kadirov, 1979: 197)(Ek 1, 159).

Eşanbayev, Zamire'ye okumanın önemini anlatmak için Lenin'e ait şu sözü kullanır. *Lenin atamızın söylediği gibi okumak, okumak yine okumak! (Kadirov, 1979: 98) (Ek 1, 160).*

Üç Kök romanı kişileri, Komünist Parti teşkilatı içerisinde yer alır. Romanın başkişisi Mehkem, Komünist Parti'nin gençlik kolları teşkilatında önemli görevlere gelir. On sekiz yaşından itibaren partiye girmeyi hayal eder. Parti içerisinde kendi çıkarlarını düşünen insanlardan farklı olmak isteyen Mehkem, sosyalizm ideolojisini benimser.

Kara Gözler romanı, Çağdaş Özbek Edebiyatı'nın "Durgunluk Dönemi" adlı verilen devrine denk gelir. Bu dönemde 1950'li yıllardan itibaren başlayan özgürlük ortamı, 1960'lı yılların ortalarından itibaren etkisini kaybeder (Kerimov, 1995: 241-242). Böyle bir ortamda edebiyat faaliyetlerini devam ettirmeye çalışan Özbek yazarlardan Kadirov, *Kara Gözler* romanı içerisinde Komünizm'i ve Leninizm'i öven satırlara yer vermek zorunda kalır.

Ebedî olan Komünizm'i kuruyoruz. – diye ekledi Vahidov. Siz doğru söylüyorsunuz – arkadaş Kamberov. Biz şu ulu binanın her bir tuğlasını ömür boyu duracak şekilde yapıp, zerre kadar düzenbazlığı yakınına yaklaştırmadan en helal, en temiz eller ile yapmamız gerekli (Kadirov, 1978: 294) (Ek 1, 161).

Başkişi Avaz, Mansurov ile sohbeti sırasında, Komünizm'e bazı eleştiriler getirip insanları mutlu edecek komünist sistemin nasıl olması gerektiği üzerine düşüncelerini anlatır.

Şimdi insana yetmeyen nadir şeyler çok. "Bunların hepsi komunizimde yeterli olur" desem, Hülker "o zaman birçok yetmeyen şeylerin olması mümkün diyor.
-Mesela ne, yiyecek, giyim, eşya?- sordu Mansurov.
-Bunlar yeterli olur… Ancak… İnsanın karnı tok olur, gözü tok olmazsa hepsi boş. Kendi tok olsa, gönlü tok olmazsa yine zor. İnsanın herşeyi olduğu hâlde, mutlu olmazsa yine olmaz. Bilimi, medeniyeti, itibarı yeterli olsa da vicdanı, insanlığı yeterli değilse yine sıkıntı… Bunlar olmasa, ekmekten vicdana kadar, ipekten insafa

kadar herşey herkese yeterli olursa – bizim istediğimiz komünizm budur (Kadirov, 1978: 212) (Ek 1, 162).

c. Aşk

Kadirov, aşk temasını bütün sosyal romanlarında kullanır. Her üç sosyal romanda da aşk ilişkileri[24] olay örgüsü içerisine yerleştirilmiştir. Ancak aşk, romanların esas temasını oluşturmaz.

Kadirov, *Üç Kök* romanında aşk temasını ele alırken, üniversite öğrencilerinin âşık olma, sevme, sevilme ihtiyacı gibi duygusal konulardaki düşünce ve davranışlarını dile getirir. Roman boyunca yaşanan aşk ilişkileri, kişileri bir yere taşımaktan ve ruhsal olgunluğa eriştirmekten çok, gençler arasında yaşanan duygusal ilişkileri gözler önüne sermeye yöneliktir. Diğer sosyal romanlara göre *Üç Kök* romanında aşk teması daha yoğun işlenir. Platonik, karşılıklı ve karşılıksız aşka romanda rastlanır.

Kadirov'un *Kara Gözler* ve *Elmas Kemer* romanlarında da aşk teması geri planda kalır. *Kara Gözler* romanında, başkişi Avaz ile Hülker arasında bir aşk ilişkisi vardır. Romanın başında birbirlerini severek, olaylı bir şekilde evlenirler. *Elmas Kemer* romanında da benzer bir şekilde başkişi Ebrar ile eşi Vezire arasında bir aşk ilişkisi vardır. Romanda aşkları ile ön plana çıkmasalar da birbirlerine olan bağlılıkları yazar tarafından anlatılır.

[24] Sosyal romanlarda geçen aşk ilişkileri, olay örgüsü başlığı altında incelenmiştir.

3.4. Sorunsallar

Kadirov, toplum içerisinde gördüğü birçok sorunu sosyal romanlarında ele almış ve bu sorunlara çözümler getirmeyi amaçlamıştır. Özellikle toplumsal gelişmenin önünde engel olarak gördüğü gelenekler, kadının toplumda ve erkek karşısında yaşadığı sorunlar, kentleşmenin artması ile yaşanan problemler, sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik sorunu sosyal romanlara yansıtılmıştır.

a. Toplum Sorunları

Kadirov, *Kara Gözler* ve *Elmas Kemer* romanlarında topluma farklı yönlerden eleştirilerde bulunarak, toplumsal sorunları gözler önüne sermeye ve bu sorunlara çözümler getirmeye çalışır.

Kadirov, *Kara Gözler* romanında, âdet ve geleneklerin toplum üzerindeki etkisi, batıl inançlar ve câhillik gibi konular üzerinden toplumu eleştirir. Kadirov'un dikkat çekmek istediği geleneklerin en başında evliliklerde uygulanan "Beşik Kertmesi" (Fatiha) geleneği gelir. Romanda ezilen ve toplum tarafından dışlanmış kadının temsilcisi olan Hülker, on yaşlarında Halbek ile beşik kertmesi yapılır. Yazar tarafından bir belâ olarak görülen beşik kertmesi âdetinin sert kuralları vardır. Bu kurallara uyulmaması en büyük namus suçlarından sayılmaktadır.

Hülker on yaşında iken "Fatiha" denilen şey ona bir bela gibi yapışmıştı (Kadirov, 1978: 35) (Ek 1, 163).

Kurallara göre o, evleneceği erkek Halbek'ten de, onun anne ve babasından da, hatta ablasından da kaçması, düğüne kadar onlarla görüşmemesi ve konuşmaması gerekli idi (Kadirov, 1978: 35) (Ek 1, 164).

Başlarda bir oyun gibi görünen beşik kertmesi âdeti, Hülker tarafından on altı yaşında reddedilir. Avaz'a âşık olan Hülker, beşik kertmesi Halbek ile evlenmek istemez. Ancak toplumun baskısından korkan Hülker, bunu sadece Avaz'a söyleyebilir.

Hülker "Halbek ile evlenmeme" kararını aldığında on altı yaşındaydı. Ancak bunu Avaz'dan başkasına söyleyemez. Çünkü onların köylerinde ahlak, namus hakkında katı kurallar vardı. Burada beşik kertmesini bozmak ya da erkekten ayrılmak, istediğiyle evlenmek dünyadaki en korkunç namus suçu olarak kabul edilir (Kadirov, 1978: 36) (Ek 1, 165).

Avaz, Hülker ile evlenmek için Halbek ile konuşmak ister. Halbek ise, köy halkının kışkırtmaları sonucunda Hülker'i öldürmek isterken, Avaz araya girer ve kolundan vurulur. Avaz, Hülker ile evlenmek şartıyla Halbek'ten şikâyetçi olmaz. Ancak halkın gözünde Hülker, ahlaksız bir kızdır.

Kadirov, *Kara Gözler* romanında eleştirdiği konulardan biri de toplumda yaygınlaşmış olan batıl inançlardır. Batıl inançlar, sosyal yapıdan kaynaklanır ve ne dinle ne de bilimle ilişkilidir. Roman içerisinde halkın inandığı bir takım batıl inançlardan söz edilir. Dağda yaşayan kadının uğursuzluk getirdiğine dair bir batıl inanış yaygındır. Hülker'in kocası Avaz ile dağda bulunmasının uğursuzluk getirdiğine inanılması, Eşmurat Ağabey'in dağda yakalandığı bir borandan arkadaşının eşini sorumlu tutması gibi batıl inanışlar roman içerisinde yer alır. Devdere bölgesindeki dağlara çizilmiş resimleri devlerin yaptığına inanılır ve bu devlerin insanı çarpacağı inancı hâkimdir. Yine cin kelimesini telaffuz eden insanın cini çağıracağı yönünde bir inanış vardır.

Kırsal kesimlerde olduğu gibi şehirlerde de batıl inançların olduğuna dikkat çeken Kadirov, her toplum içerisinde böyle inançların olabileceğine işaret eder.

-Batıl inançlar şehirde de varmış. – dedi Avaz. Benim büyük yengem on üç sayısından korkar.

-Şimdi ondan daha ilginç batıl inançlar çıkmış- dedi Ahadcan. – Örneğin, yere para düşmüşse, hurafeci insan hemen damgasına bakıyor. Eğer damga görünüyorsa "iyi" diye inanıp alıyor. Hayır, damgası görünmüyorsa ikileme düşüyor. En son hurafe ise otobüste ya da tramvaya bindiğinde bilet alıp numarasına bakıyor. Çift numara ise şanslı, eğer tek sayı ise şanssızmış (Kadirov, 1978: 144) (Ek 1, 166).

Kadirov, toplumda yaşanan kültürel yozlaşmayı ifade etmek için "Aşıhelal" adlı gelenekten bahseder. Eskiden hayvanlara bakanların "Sürücü" olarak

adlandırıldığını, hayvanları teslim ederken sürücülerin aşıhelal diye bağırdığını ve hayvan sahiplerinin onlara yiyecek dağıttığını hatırlatır. Ancak bu sürücülerin günümüzde kalmadığını, onların yerine aylıkla çalışan çobanların geçtiğini anlatır.

Toplum içerisinde yaşanan sorunları dile getirmeye çalışan Kadirov, romanda medenileşmek gerektiğine vurgular yapar. Köyde yapılan konferans medenileşmek üzerinedir. Büyük toplantıda yaşam seviyesini yükseltmek için kararlar alınır.

Kadirov, diğer sosyal romanlarında olduğu gibi *Elmas Kemer* romanında da topluma eleştirilerde bulunur. Özellikle kentleşmenin etkisiyle toplumun gelenek ve göreneklerinde yaşanan değişmeler romanda sık sık dile getirilirken, maddî ve manevî olarak insanları olumsuz etkileyen âdetler de eleştirilir.

Elmas Kemer'de düğün âdetleri ve bu âdetlerin ailelere verdiği maddî ve manevî zararlar üzerinde durulur. Kadirov, Şakir ve Nigara'nın düğünü sırasında yapılan birçok şeyin gereksiz olduğunu düşünür.

"Malum aşı" denen gereksiz geleneği yapmayıp, bütün gücü tek bir düğüne harcasak iyi olmaz mı? (Kadirov, 1992: 305) (Ek 1, 167).

Eski âdetlere yenilerinin eklenmesiyle, âdetlerin insanları hem ekonomik yönden hem de manevî yönden zorlaması, romanda sıklıkla eleştirilir.

Düğün ve törenlerde yeni adetlere eskileri karıştırıp, kötüsü iki üç derken çoğalıp gitmesinden Vezire de çok şikayetçiydi…. Yine çoğu düğünde mikrofon ve hoparlör koyup bağırtmak âdet olmuş….Çok vakit harcayarak gidilen düğünlerin çoğundan yorgun dönülüyor. Düğün sahiplerinin binlerce lirasını savurmaları, eziyet çekmelerine ne dersin? İki tarafı da boşu boşuna zorlayan gösterişler, niçin gereklidir? (Kadirov1992: 360) (Ek 1, 168).

Düğün sırasında yapılan düğün konvoyunun, gösteriş düşkünü insanlar tarafından gelenek hâline dönüştürülmeye çalışılması, romanda eleştirilen noktalardan biridir.

Gösterişe düşkün insanlar bu âdeti yeni çıkan bir geleneğe dönüştürmüş, -dedi Ebrar. – Şimdi bu övünmenin bir çeşidi olmuş. Tövbe tövbe! (Kadirov, 1992:346) (Ek 1, 169).

Son zamanlarda ortaya çıkan içkili ziyafetlere de bir eleştiri getiren Kadirov, bu ziyafetlerin yeni bir âdete dönüştürülmeye çalışıldığı, ayrıca hem oğlan tarafında hem de kız tarafında dört defa verilen yemeğin, israftan başka bir şey olmadığını vurgular.

Önceki düğünler içkili olmazmış, dedi Azam Baba. – İki yüz- üç yüz kişiye içki âlemi yapmak, yeni çıkan bir âdet oluyor! (Kadirov, 1992: 359) (Ek 1, 170).

Kentleşmeyle birlikte gelenekten kopan yeni nesil, kendi kültürüne yabancılaşmaya ve sadece kendini düşünmeye başlar. Böylece kendi gelenek ve göreneklerinden uzak kalan gençlik, toplumsal kurallarla çatışır. Kadirov, romanda kurguladığı Alibek karakteri ile kendi kültürüne yabancılaşan gençlerin durumunu anlatmaya çalışır. Batıya, modaya ve pahalı eşyalara düşkün bencil bir yapıda olan Alibek, gelenekleri ve aileyi eskinin bir kalıntısı olarak görür ve toplumun kurallarına karşı çıkar. Kendi kültürüne, ailesine yabancılaşan, toplumsallaşmanın ilk ve en etkili kurumu olan aileye karşı çıkan yozlaşmış gençliğin profili, yazar tarafından şu şekilde çizilir:

"Aile olarak yaşamak eskiyor, çocuk gerekli değil" denen "bakış açısını" o zaman işittim. İnsan, Allah'tan da, halktan da, anne-babadan da, mahalle-köyden de korkmayacaksa, imanı, inancı parçalanıp, sadece "özgür olayım" diye nefsini yokedip bu yola girermiş. Hatta öz annesi için kıl kadar da üzülesi gelmiyor. Kendilerinin rahatlarından, keyiflerinden başka hiçbir şeyi düşünmüyor. Yine onların yaptığını "doğru" diye kabul eden bozuk çevresi var (Kadirov, 1992: 161-162) (Ek 1, 171).

Değişen toplum düzenine eleştirilerde bulunan Kadirov, toplumun birliğini ve bütünlüğünü sağlayan gelenek ve göreneklerin önemine dikkat çekmek ister. Özbek toplumunda yeni çocuğu olmuş aileler için yapılan "Beşik Düğünü" âdeti üzerinde durur. Şehirleşmenin etkisiyle toplum içerisinde gereksiz olarak görülmeye başlanan bu âdetin, anne ve babanın itibarını artırmak, tekrar çocuk sahibi olmalarına yardım

etmek ve aile kurumunu sağlam temellere oturtmak amacıyla yapıldığı, yazar tarafından belirtilir.

"Beşik Düğünü" denilen adet eski olarak görülebilir. Belki, bunun daha iyi şekli sonra bulunur. Ancak…insanın doğması – böyle bir düğüne, mutluluğa layık bir olay değil mi? Doğum günü kutlamak, bütün toplumlarda olan bir âdet…..Öyleyse, ilk çocuğa sahip olan genç anne ve babalara yardım etmek, onları tekrar çocuk sahibi olmaya teşvik etme, kötü bir iş değil, çok önemli ve onurlu bir iş (Kadirov, 1992: 242-243) (Ek 1, 172)

Kadirov, kentleşme ile beraber toplumların gelenek, görenek ve âdetlerinden koptuğunu göstermek için, Avrupa toplum yapısı ile Özbek toplum yapısını karşılaştırır. Karşılaştırmasında Avrupa'daki insan ilişkilerinin çıkar üzerine kurulduğu ve birbirlerinden tamamen kopuk bir hayat yaşadıkları düşüncesine yer verir. Özbek toplumunda ise Avrupa toplumlarının tam tersine misafirperverlik, yardımseverlik ve birlikte yaşama gibi değerlerin çok daha güçlü olduğu açıklanarak insanî duyguların Özbek toplumundaki yeri anlatılmak istenir.

Ancak insanın insan için çıkar gözetmeksizin çaba sarf edip, iyilik yapmak, birbirine saygı gösterip, birbirinin sevgisini kazanmak gibi şeyler bütün dünyada azalan erdemlerden değil mi? Batı Avrupa'ya yaptığımız seyahati hatırlayın. İnsanlar birbirleri ile o kadar çok ilgisiz ki! Her şey para ile, çıkar ile ölçülüyor….Bizdeki gibi, sıradan bir tanıdık gelse de, sofra kurup, katı-sulu yemekler yapmak, büyük kazanlarda pilav pişirip, hatta tanımadık insanlara da bedava yemek vermeyi onlar

tasavvur edemiyor. Baba-çocuk, hısım-akraba arasındaki sevginin ve saygının tamamiyle bitmesinin ne kadar kötü olduğunu, işte buralara gidip görün! Birbirini yadırgıyorlar, gidip gelme yok….bir iş olsa komşu hemen yardıma gelir, düğün ve tören olsa bütün mahalle yardımlaşır, herhangi zor bir iş de imeceye dönüşüp, oyunla gülüşmelerle hemen biter (Kadirov, 1992: 243) (Ek 1, 173).

b. Kadının Toplumdaki Yeri ve Kadın-Erkek İlişkisi

Aydınlanma çağından itibaren Avrupa'da başlayan feminizm hareketi, Dünyadaki bütün toplumlara etki etmiştir. İsmail Gaspıralı'nın başlattığı Usul-i Cedit hareketi, gazete ve dergiler vasıtasıyla ise Sovyet etkisi altında yaşayan bütün topluluklara ulaşmıştır. Böylece toplumun kadına bakışında değişiklikler olmaya başlar.

Kadirov'un romanları dikkate alındığında, özellikle *Kara Gözler* romanında toplum içinde kendine yer bulamayan ve ezilen kadın karakteri göze çarpar. Roman cehâletin yaygın olduğu bir köyde geçer. Kadirov, kurguladığı kişiler ve olaylar vasıtasıyla toplumun kadına bakışını, çarpıcı örnekler ile açıklamaya çalışır.

Toplumun yapı taşı ve ailenin en önemli bireylerinden biri olan kadının konumu da, toplumların gelişmesine ve değişmesine paralel olarak gelişim ve değişim gösterir. Şehirlerde yaşayan kadınlar sosyalleşip toplum içerisinde söz sahibi olurken, kırsal alanlarda kadın olmanın şartları ağırdır. Kırsal toplumun kadına karşı

tutumu olumsuzdur ve gerek gelenek ve görenekler gerekse gündelik hayat, kadına toplumsal baskıyı hissettirir (Gülendam, 2006: 41).

Romanda toplumsal baskıya ve geleneklere karşı gelenlerin en başında Hülker yer alır. Beşik kertmesi âdetine karşı gelerek Avaz ile evlenen Hülker, Avaz'a yardım etmek için dağa çıkarak kendini özgür hisseder. Hülker'in başlattığı bu karşı duruşa, Cennethan da katılır. Toplumun baskısından kurtulmak için dağda yaşamaya karar verirler.

Erkek egemenliğine karşı duruşun bir diğer temsilcisi de Rıhsi Teyze'dir. Kocası İsmet Dede'nin yaptığı kötülükler ve davranışları karşısında dayanamayarak onu evden kovar, Halbek ve Cennethan ile yaşamaya başlar.

Romanda olayların geçtiği küçük bir köy olan Ayköl'de, kız çocuklarına ve kadına önem verilmez, erkeklerden aşağıda görülür. Kız çocukları ve kadınlar Allah'ın sevmediği kullar olarak kabul edilirken, erkek çocuklara küçük yaşlardan itibaren hürmet gösterilir.

Rahmetli annem, beni kız doğurduğu için üzülürdü. "Özgürlük denen şey erkeğe verilmiş, Allah sevmediği kulunu kadın olarak yaratmış" derdi (Kadirov, 1978: 95) (Ek 1, 174).

Benim büyüdüğüm evde kadınlar, erkeklerden daima aşağıda tutulurdu. Hatırlıyorum, dokuz-on yaşlarındayken evimize bir grup kadın misafir gelmişti. Sofra

kuruldu. Erkeklerden bir tek ben vardım. Yemek ikramında genç kızlar "alın alın" diye daha yaşlı kadınlara ikram ettiler. En yaşlı kadınlardan biri bana baktı. "Alın oğlum, siz başlayıverin" dedi. Ben utandım. Şaka yapıyor diye anneme baksam ki, çini ile "al çocuğum" diyor. Yetmiş yaşındaki kadından yedi yaşındaki oğlanın meleği yüksek olur". Mecburen yemeğe ilk ben başladım (Kadirov, 1978: 149-150) (Ek 1, 175).

Kara Gözler romanında, göze çarpan sorunsallardan biri de gelin olarak kadının yaşadığı sorunlardır. Toplumda gelinler tarlada işçi, evde ev hanımı, hatta hayvan işlerini yapan hizmetçi olarak değerlendirilirken, kaynanası ve kaynatasının yanında oturup, yemek yemesi saygısızlık olarak kabul edilir. Onların yanında kocasıyla gülmesi, şarkı söylemesi gibi hareketler ise edepsizlik olarak algılanır. Romanın başkişisi sözcülüğünde yazar tarafından bu âdetler, bir örümcek ağına benzetilerek eleştirilir.

Genç gelinlerin yaşlılar ile aynı sofrada yemek yemesi adaba uymaz. Avaz Hülker'in yalnız kaldığını bilir, ama misafir ile başka odada yemek yese, bu da ayıptı: eşini bu yaşlı insanlardan üstün tutmuş olurdu. "Tövbe tövbe - diye Avaz içinden sinirlendi. Bu nasıl adap ki, insanı örümcek ağı gibi sarıp, kendini biraz özgür bıraksan, hemen suç oluveriyor (Kadirov, 1978: 55) (Ek 1, 176).

Kadirov, dönemin erkeklerini de eleştirir. Cehâleti ile romanda ön plana çıkan Eşmurat Ağabey'in kadını şeytana benzetmesi ve dövülmediği takdirde musibetlerin başından gitmeyeceğini söylemesi, kadının toplum içinde yerinin olmadığını özetler

niteliktedir. Köyden şehre ya da askerliğe gittiklerinde erkeklerin kendi aralarında şakalaşıp eğlendiklerini övünerek anlatırken, kadınların eşleriyle şakalaşmalarını birbirlerinden utandıkları için gizlediklerini belirtir.

Erkekler şehre gittiklerinde ya da orduya katıldıklarında yaptıkları eğlenceleri birbirlerine anlatıp övünürdü. Kadınlar hatta kocaları ile şakalaşmalarını da birbirlerinden utanıp gizlerlerdi (Kadirov, 1978: 36) (Ek 1, 177).

Ailenin kızlar üzerinde kurduğu baskı ve henüz evlenmemiş kızların yaşadığı sıkıntıları dile getirmek için Mesude karakteri kullanılır. Mesude on sekiz yaşına gelmiş üniversiteye gitmek isteyen genç bir kızdır. Ancak ailesi onun adına bir karar vererek şoför Madamincan ile evlendirir. Evlendikten sonraki hayatı ev ve tarla işleriyle geçer. Ağır çalışma şartlarına dayanamayan Mesude, hayatını kaybeder. Mesude'nin hayatını kaybetmesinden kendini sorumlu tutan Madamincan, şahsına ve topluma yaptığı eleştirilerle Kadirov'un sözcüsü konumundadır. Gittiği yerlerdeki kadın erkek ilişkilerini gören Madamincan kendini "Kara Erkek" olarak adlandırır.

Nerede erkekler ile kadınlar birbirlerine değer verirse, orada iki tarafın da kıymeti artar. Kadının değerini düşürmek isteyen erkeklerin kendi değerleri düşer. Ben de üstün cinsim diye gerindiğim zamanlarımda erkek değil, kara erkekmişim. Bunu şimdi anladım (Kadirov, 1978: 161-162) (Ek 1, 178).

Ama köy hayatında çok ağır adetler var. İşte bu edep hakkındaki âdeti ele alın. İnsaflıca baksanız kadınların da özgür olması gayet doğal bir durum. Ancak biz buna

kötü gözle bakıp, hemen ayıplarız. Bütün edepsizlik ve suç kendimizden başlar(Kadirov, 1978: 144) (Ek 1, 179).

Kadirov, *Üç Kök* romanında modernleşen dünyada kadının yaşadığı sıkıntılara değinir. Romanda bunun en iyi örneği, Zamire'nin annesi Mesture Abla'dır. Feraceli olan Mesture Abla, görücü usulü ile evlendirilir. Zamire'nin babası karısına ve çocuklarına değer vermeyen, eviyle ilgilenmeyen ve sürekli ziyafetlere giden biridir. Mesture abla bu duruma fazla dayanamayarak kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini anlar. İlkokulu bitirip, anaokulu öğretmeni olur. Aktivist olup, propaganda yapmaya başlar. Kocasının başka kadınla ilişkisi olduğunu öğrendikten sonra, Celalabad'a gidip hayatını sürdürme kararı alır. Zamire'nin ablası Münire ise onuncu sınıfı bitirdikten sonra biriyle kaçarak evlenir. Ancak kocası ona kötü davranır ve kaynanası tarafından kaçarak evlendiği için küçümsenir. Kendisi ve kızının yaşadığını, Zamire'nin yaşamaması için "okulunu bitir, eşini kendin seç" şeklinde ona telkinlerde bulunur.

Kadirov, Mesture Abla'dan hareketle romanda kadının Özbek toplumu içerisindeki yerini belirler, kadının ancak kendi ayakları üzerinde durarak varlığını kabul ettirebileceğini gözler önüne sermek ister. Aynı zamanda erkeklerin kadınlara olan davranışlarını da eleştirmiş olur.

Kadın erkek ilişkilerinde yaşanan sıkıntılar, Zamire üzerinden anlatılmak istenir. Zamire, etrafındaki erkeklerin rahatsız edici davranışlarına maruz kalır. Ders sırasında dışarıdan birinin onu sürekli takip etmesi, Zamire'yi rahatsız eder. Yine

sınıfından bir genç, aşk mektubu yazarak buluşmak ister. Eşanbayev ise, Zamire'yi kandırarak onunla sözlenir ve Zamire, Eşanbayev'in cinsel tacizine maruz kalır.

Yazara göre, Özbek toplumunun geçmiş dönemlerinde kadın, "ayıplı bir şey gibi" görülür, bu durum kadın erkek ilişkilerini olumsuz yönde etkiler. Geçmişteki bu olumsuzluk, modernleşen Özbek toplumunda izlerini bırakır. Romanda erkeklerin kadınlara karşı davranışları, eleştirilen noktalardan biridir.

Asırlar boyunca kadınlar utanç verici bir eşya gibi mümkün olduğu kadar gizlenmiş, erkekler kızlardan yedi kat duvar ile ayrılmış bahtsız geçmişin bazı kalıntıları, Özbek gençlerinin aralarındaki ilişkilerine şimdi de engel oluyor. Kızlara yalvarmayı, gözlerini "ayırmadan" bakmayı, sokakta laf atmayı, bu duvara merdiven dayayıp konuşmak gibi davranışları doğal algılayan erkekler var. Sarkıntılığı herkes kötü der. Ancak kızlara karşı zafiyeti, yani güzel bir kız görse arkasına düşmeyi, hemen arkasından buluşunca aşkını ifade etmeyi, hayır cevabını alsa da, "kız evi naz evi" deyip, ikinci, üçüncü defa "seviyorum" demeyi ayıp saymayanlar var (Kadirov, 1979: 131)(Ek 1, 180).

Kadirov'un son sosyal romanı *Elmas Kemer*'de kadın, artık toplumun baskısından kurtulmuş, kendi ayakları üzerinde durabilen bir hüviyette ve kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı bir toplumda yer almaya başlar. Kadirov'un kurguladığı Vezire karakteri toplumda söz sahibi olan kadını temsil etmektedir. Vezire iyi bir iç mimar ve toplumda itibar kazanmış modern bir kadındır.

c. Kentleşme Sorunu

Kadirov, kentleşme sorunsalını *Elmas Kemer* romanında ele alır. Roman, Taşkent'te yaşanan kentleşme sorunlarını gözler önüne sermek amacıyla kurgulanır. 1966 yılında yaşanan depremden sonra yeniden inşa edilen Taşkent, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle beraber hem demografik hem de ekonomik olarak büyümeye başlar. Büyümeyle birlikte betonarme yapıların Taşkent'in tarihine, tabiatına ve insanına verdiği zararlar, Kadirov tarafından eleştirilir. Romanda eski Taşkent ile yeni Taşkent arasında karşılaştırmalar yapılarak, kentleşmenin beraberinde getirdiği nüfus artışı, trafik sorunu, hırsızlık olaylarının artışı, betonarme yapıların çoğalması ve buna bağlı olarak ağaç sayısının azalması, su sorunu, hava kirliliği, insanların yaşadığı stres, sokak hayvanlarının durumu, yozlaşan gençlerin durumu ve aile yapısının bozulması gibi sorunlara dikkat çekilmek istenmektedir.

Kentleşmenin getirdiği en büyük sorunlardan biri kent nüfusunun artması ve buna bağlı olarak kent sınırlarının genişlemesidir. Kadirov, *Elmas Kemer* romanında, sık sık Taşkent'in büyüyüp kalabalıklaştığından bahseder. Romanın başkişisi Ebrar'ın çocukluk yıllarındaki Taşkent ile şu anki Taşkent karşılaştırılarak kentleşmenin boyutu gösterilir ve kentlerde yaşayan insanların kentleşmeye ayak uydurması için dikkat etmesi gereken hususlar anlatılmaya çalışılır.

Ebrar'ın çocuk yaşlarında Taşkent şimdikinden birkaç kat küçük idi. Onun bir tarafından diğer tarafına gitmek çok kolay, çeşitli yerlerdeki işler de çabuk biterdi…. Şehir ne kadar büyük ise, orada yaşayan insanların sürekli o kadar büyük mesafeleri

aşması gerekliliğini, planlanan işleri yapmak için sürekli vakti dikkatli kullanmaya ve her zaman hızlı olmaya mecbur olduğunu Ebrar ciddi olarak anlamaktaydı (Kadirov, 1992: 163) (Ek 1, 181).

Kentleşmenin yoğun olduğu şehirlerde çevre sorunları ortaya çıkar. Tüm dünyada olduğu gibi Taşkent'te de ciddi çevre sorunları yaşanmaya başlar. *Elmas Kemer* romanında, bu çevre sorunları ve tabiata verilen zararlar Kadirov tarafından eleştirilir. Kadirov, eleştirisini yaparken *Elmas Kemer* romanının başkişisi Ebrar'ı tabiatı seven ve tabiatı koruyan bir kişi olarak kurgular. Peyzaj mimarı olarak görev yapan Ebrar, projelerinde tabiata zarar vermemeyi ve yeşili korumayı kendine ilke edinir.

Kentleşmenin verdiği zararlar nedeniyle tabiatın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu okuyucularına anlatmak isteyen Kadirov, tabiatı korumakla insanı korumanın eş değer olduğunu ifade eder.

Kentleşme çok arttı. Nereye baksan, demir, beton, asfalt, cam! Sayısız arabaların kornası caddeleri dolduruyor. Ancak insan da o çiçekler, bülbüller gibi canlı tabiat parçası. Kentleşme arttıkça temiz havaya, tabiata ihtiyacımız var. Bunun için tabiatı korumak şimdi insanı korumak ile eşit oldu (Kadirov, 1992: 228-229) (Ek 1, 182).

Kentleşmeyle birlikte insanların dinleneceği yeşil alanların ve ağaç sayısının azaldığı, buna karşın araç sayısının arttığı, romanda eleştirilen noktalardan biridir.

Şehirde yıl geçtikçe arabaların sayısı da, çeşidi de artıyor, ancak her yere yapılan, yeni evler inşa etmek için eski mahalleleri bozmaya doğru gelindiği için büyük yaşta çok gölge veren ağaçlar azalıp gidiyor (Kadirov, 1992: 109-110) (Ek 1, 183).

Araç sayısının artmasına bağlı olarak, çıkan egzoz gazları hava kirliliğine sebep olmaktadır. Yazar, araçların çıkardığı bu gazların insan üzerindeki olumsuz etkisini de göstermeye çalışır.

Saat öğleden sonra üçü geçmiş, caddelerde araçlar kalabalık. Özellikle, Kuybişev caddesinden geçtiklerinde ağır yük araçları o kadar çoktu ve birbirlerini engelleyip, öyle duman çıkarıyorlardı ki, Ebrar bütün pencereleri açsa da, hava yetmeyecekmiş gibi boğuldu (Kadirov, 1992: 99) (Ek 1, 184).

Akşamları da şehir havasız, benzin gazlarına doyan havada nefes almak zor (Kadirov, 1992: 219) (Ek 1, 185).

Romanda ele alınan çevresel sorunlar arasında, büyüyen kentlerde yaşanan su sorunu önemli yer tutar. Kadirov, kentleşmeyle birlikte yaşanabilecek su sorununu göz önünde tutarak, roman içerisinde sık sık Taşkent'in su kaynaklarının önemine değinir. Taşkent'e ait nehirleri, onu besleyen kan damarlarına benzeten Kadirov, özellikle binlerce yıllık geçmişi olan Bozsu nehrinin, Taşkent için büyük bir öneme sahip olduğunu vurgular. Ayrıca suyun, insan hayatı için temel bir gereksinim olduğuna değinen yazar, eskiden insanların suya verdiği değeri anlatır.

Yazar tarafından eleştirilen noktalardan biri de kentleşme sebebiyle artan nüfusa paralel olarak, hırsızlık olaylarının artmasıdır. Romanda Ebrar, arabasını garaja koymadığı bir gün hırsızlar tarafından farları çalınır. Bu olaydan sonra Ebrar, arabasını sokakta bırakma konusunda daha dikkatli davranır.

... ağaç altında duran arabanın arkasındaki parlak farları ve küçük sinyal lambalarını birileri çalmıştı….Bu olaydan sonra korkup, daha dikkatli olmuştu (Kadirov, 1992: 62) (Ek 1, 186).

Kadirov, kentleşmenin insan üzerindeki olumsuz etkilerine değinir. Yazar, kentleri bir savaş alanına, kent yaşantısı içinde yer alan istek ve kaygıları ise düşmana benzetir.

Şehirde yaşayan insanın gündelik hayatındaki yoğunluk, insanların sağlık durumunu etkilemekte sinir sistemine olumsuz etki yaparak stres, felç ve kalp krizi gibi hastalıklara sebep olmaktadır. *Elmas Kemer* romanında, kentleşmenin olumsuz etkilerini kişiler üzerinde görmek mümkündür.

Ancak şimdiki savaşlar insanın iç dünyasında oluyor. Sinir sistemini geren kaygılar çok. Birbirine eklenip stresi ortaya çıkarıyor. Kalp ile sinir sistemine aşırı yüklendikçe stres artıyor. Gün boyu şehrin bir o tarafına bir bu tarafına ambulansla koşturuyoruz. Bir yerde felç… başka yerde kalp krizi… yıllar geçtikçe çoğalıyor.

... Arzu-heves, düğün-tören, başka yüz çeşit kaygı ve isteklerin hepsi, bilim ve teknik gelişmenin ağır yüküne eklenip, hücum ediverirse sinir sistemi dayanır mı? Kalp krizleri, felçler tıpkı düşman silahları gibi boş bir anı bekliyor ve bazen kalbe, bazen başa kusursuz isabet ediyor (Kadirov, 1992: 330) (Ek 1, 187).

Kentleşmenin olumsuz etkileri arasında, çocukların hayvan sevgisinden uzak yetişmesi ve müstakil evlerde beslenen köpeklerin apartman hayatına geçişle evsiz kalması gösterilebilir. Kadirov, romanda bu sorunlara Ebrar'ın oğlu Zafer vasıtasıyla anlatmaya çalışır. Romanda Ebrar'ın müstakil evlerden birinde hayvanlar ile iç içe büyüdüğü anlatılırken oğlu Zafer'in apartmanda büyümesi hayvan sevgisinden uzak yetişmesine sebep olur.

Apartmanların çoğalması ile sokağa bırakılan köpeklerin sayısı giderek artmaktadır. Bu köpekler, sokakta özellikle çocuklar için tehlikelidir. Babaanne ve dedesinin evine gittiğinde hayvanlara ilgi gösteren Zafer, aynı ilgiyi sokakta bulduğu bir köpeğe göstermek ister, ancak köpek ona zarar verir.

d. Sosyal Eşitsizlik ve Adaletsizlik Sorunu

Kadirov, sosyal romanlarında toplum içinde yaşanan sosyal eşitsizlik sorunlarını dile getirmeye çalışır. Romanlar incelendiğinde toplumun alt tabakası ile yönetici sınıfa dâhil olan zengin kesim arasındaki eşitsizlik sorunu, ortak nokta olarak kabul edilebilir. Ancak romanların yazıldığı dönemin siyasi tutumu nedeniyle daha geri planda kalır. Sosyal eşitsizliğin ifade edildiği en iyi örnek, *Üç Kök*

romanında yer alan Açil ve Lale kişileri arasında yaşanır. Toplumunun temsilcisi konumunda olan Açil ve Lale arasında yaşanan ilişki, sosyal eşitsizliğin bir tablosu niteliğindedir.

Lale yeni baharlık palto, gümüş renk astragan kalpak giyip, boynuna güzel fular dolayıp çıkmıştı. Açil ise yakası ve kollarına kahverengi biye dikilmiş eski pamuklu kazak, basit triko pantolon ve şapka giymişti. Kızın pahalı elbiseleri yanında o kendinin basit elbiselerinden utanıp, doğru dürüst konuşamaz, araya uzun uzun sessizlikler girerdi. Lale onun neden rahatsız olduğunu sezmiş herhalde ki, troleybüsü bırakıp, yürüyerek gitmeyi teklif etti. Ancak bu konuda anlaşamadılar. Tiyatroya vardıklarında bilet kalmamıştı. Karaborsadan almaya Açil'in parası yetmezdi. Lale alaycı bir şekilde gülerek çantasından yüz som çıkardı (Kadirov, 1979: 132)(Ek 1, 188).

Sovyetler Birliği II. Dünya savaşına katılmış, askeri birliklerini oluşturmak için bünyesinde barındırdığı toplulukların erkek fertlerinden yararlanır. Özbekler de bu topluluk içerisindedir. Yapılan savaşlarda birçok Özbek hayatını kaybeder. Bu durum, toplumsal düzenin bozulmasına, toplumun temel birimi olan ailenin yoksullaşmasına, bu şartlarda yaşayan fertlerin, bilhassa çocukların ruhsal gelişimi üzerinde olumsuz izler bırakmasına sebep olur.

Kadirov, romanında bu duruma dikkat çekmek için Mehkem ve Zakir kişilerini kullanır. Zakir, babasını savaşta kaybettiği için, ailesi yoksulluk çeker. Annesinin ev eşyalarını satmasıyla geçimlerini sağlarlar. Ailenin bu duruma düşmesi,

babanın kaybından sonra, ağabeyin de askere alınması, Zakir'i kolay para kazanabilmek için kanunsuz işler yapmaya sevk eder. Bu durum romanda şu şekilde verilmiştir.

Sonra meşin palto almak isteyip, kolay para bulma yoluna girip, karaborsacılara yaklaştı, polislerden kaçmayı öğrenip, kanundan korkma içgüdüsü ortaya çıktı (Kadirov, 1979: 256-257) (Ek 1, 189).

Romanın başkişisi Mehkem'in babasının orduya alınması, Mehkem'in ailesinin geçim sıkıntısı çekmesine neden olur. Annesinin aileyi geçindirmek için verdiği çaba fayda etmez ve hastalanır. Annesinin hasta olması, Mehkem'in psikolojisini olumsuz yönde etkiler.

Kadirov, fakültede öğrenci profilindeki değişimleri ekonomik nedenlere bağlar. Ekonomik nedenlerle birlikte kültürel yozlaşmanın Özbek toplumundaki durumunu anlatmak ister. Kadirov, kültürel yozlaşma sonucunda üniversite gençlerinin giyim ve davranışlarını eleştirir.

Kapıyı açmaları ile ala bula renk giyimli kendini beğenmiş bir kız içeriden fırlayıp çıktı ve Mehkem'i omzu ile itip geçti, affedersiniz demek yerine zafer kazanmış gibi gülerek "hoşçakalın" dedi ve nazlı adımlar ile sokağa doğru yürüdü. Girerken paçası dar pantolon giyen genç, ellerinde dosyaları, kapıdan çıkmaya çalışıyor, Gevher sinirlenip onları içeriye çekiyor (Kadirov, 1979: 158)(Ek 1, 190).

Kadirov, kültürel yozlaşmaya maruz kalan üniversite öğrencilerinin görünüş ve davranışlarındaki değişmelerin temelinde, ailelerin çocuklarını yetiştirirken yaptığı hataların yattığına vurgu yapar. Yazara göre, özellikle ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocuklarını parayla şımartması, onların saygısız ve kaygısız yetişmesine sebep olmaktadır:

Bir şımarık büyümüş erkek ya da kızı örnek alın. Şımarık olmak nelere bağlı? Her şeye kolay erişmeye bağlı. Dünyada en nadir şeylerden biri – insanın insana saygısıdır. Şımarık insanın kendi saygıya layık bir iş yapmamış olsa da, baba ve annesi meşhur insanlar olduğu için ona gereğinden fazla saygı ile davrananlar oluyor. Bu "bedava" saygı onu saygısızlığa alıştırıyor. Kendi canını üzüp para kazanmıyor ki, annesine bir şımardı mı, babası cebini para ile dolduruyor. Bedava para emeğe değer vermemeyi öğretiyor. İnsanların takdirine değecek bir iş yapmamış olsa da, yüzü güzelse, güzel giyiniyorsa, herkes "a ne güzel!" deyip sevgi gösterir. Bu şey onu karşılıksız sevgiye alıştırır. Arkadaşlarının bir kısmı onun arabaya binişine, güzel giyinişine, parasına hayran olur, "ben falancanın oğlu ile dostum", deyip böbürlenir. Arkadaşlarının bir kısmı onun huyunu beğenmez, eksikliklerini görür, ancak "bundan daha uzak olmak gerek" deyip kendini kenara çeker, mücadele etmez, uğraşmaz. Kısacası, şımarık olmak için işte böyle çok sebepler, şartlar olması gerek (Kadirov, 1979: 163) (Ek 1, 191).

3.5. Dil ve Üslup Özellikleri

Üslup konusunda, *Üslup, yazarın yeteneği ve doğasından ortaya çıkar ve sanatsal dile doğrudan etki eder. Yazarın seçtiği konuya da, karakterlere de ve diğer bütün ögelere de etki etmesi şüphesizdir. Ancak üslup, sanatsal dille amacına ulaşabilir* (Kadirov, 1973: 144) fikrine sahip olan Kadirov, üslubun her yazara göre faklı özellikler taşıdığını ve aynı zamanda yazarın eserlerinde anlatmak istediğine göre şekilleneceğini belirtir.

Roman yapısı içerisinde yer alan insan, olay, zaman, mekân gibi unsurları işlevsel hâle getiren unsurlardan en önemlisi, dildir. Romanda anlatılmak istenen, dil vasıtası ile somutlaştırılır. Olaylar okuyucunun zihnine bu şekilde yerleştirilir (Tekin, 2012: 174). Realist yazarların her zaman topluma yakın olup eserlerinde olayları halka uygun bir dille anlatmaya çalıştıklarını ifade eden Kadirov, eserlerinde topluma faydalı olmayı ve dönemin yaşadığı sorunları gözler önüne serebilmek için, sosyal romanlarında halkın kolaylıkla anlayabileceği sade ve açık bir dil kullanır (Kadirov, 1973: 143).

Kadirov, roman kişilerini konuştururken onların sosyal statülerine, mesleki konumlarına ve ağız özelliklerine dikkat eder. Kurguladığı roman kişilerinin okuyucu gözünde gerçekçi ve kabul edilebilir kişiler olarak algılanabilmesini sağlar. Kişileri üniversite öğrencileri ve hocalarından seçilmiş *Üç Kök* romanında, hoca öğrenci ilişkilerinin fazlalığı nedeniyle resmî bir üslup kullanıldığı söylenebilir.

Ayrıca öğrencilerin kendi aralarındaki ilişkiler anlatılırken samimî bir üsluptan söz etmek mümkündür.

Üç Kök romanının odak noktası üniversite olduğu için akademik terimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Buna benzer bir durum *Elmas Kemer* romanında da vardır. Kişileri içerisinde mimarlar olan *Elmas Kemer* romanında, mimarlığa ait terimler sıklıkla kullanılmıştır. Kullanılan bu terimler, yazarın işlediği konuya olan hâkimiyetini gösterir.

Kadirov, sosyal romanlarında kısa, kurallı ve anlaşılır cümleler kullanmaya dikkat eder. Ancak doğa tasvirleri yapılırken ve kişilerin kendi aralarında yaptığı konuşmalarda, uzun cümlelerle karşılaşmak mümkündür. Özbek Türkçesinin söz varlığı dikkate alındığında Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin kullanılması doğaldır. Kadirov, standart Özbek Türkçesi söz varlığı çerçevesinde romanlarının kelime dünyasını oluşturur.

Üç Kök ve *Kara Gözler* romanlarında, farklı ağız özelliklerine sahip kişilere yer verir. *Üç Kök* romanında Zemire, Fergana vadisi şehri olan Nemengenli'dir ve "å" sesini "u"ya yakın telaffuz etmektedir. Semerkant çevresi şehirlerinden Zerefşanlı olan Açil ise, "y" sesini "c" şeklinde telaffuz eder.

Kara Gözler romanında, Çolpanay adlı kişi Fergana vadisinden gelir ve o bölgenin ağız özelliklerine göre konuşur. Çolpanay ile Zamanali arasında geçen konuşmalarda, Taşkent ve Fergana bölgesine ait ağız özelliklerinin farklı olduğu

anlatılmaya çalışılır. Bu romandaki veteriner Sabahat Semerkantlı'dır. Semerkant bölgesindeki ağızlarda Taçikçe'nin etkisine dikkat çekmek isteyen yazar, farklı birkaç konuşma örneğini romana yerleştirir (Kadirov, 1978: 58-60).

Üç Kök romanını diğer romanlardan farklı kılan özellik anlatım içerisinde zaman zaman yazarın kendisine ait şiirleri yerleştirmesidir. Kadirov, bir röportajı sırasında *Üç Kök* romanında kurguladığı Mehkem ve Açil karakterinin kendinden izler taşıdığını söyler. Açil'in Zemire'ye olan aşkını anlatmak için yazdığı, "Geçici Güzel" (Kadirov, 1979: 10), "Aşk Yangınına" (Kadirov, 1979: 280-281), isimsiz bir şiir (Kadirov, 1979: 202), yağmur temalı bir şiir (Kadirov, 1979: 56), Zakir'i eleştirmek için yazılan dörtlükler (Kadirov, 1979: 59-60), işçiler için yazılan "Yeni Fabrikalar" (Kadirov, 1979: 208) ve "Yeni Yıla" (Kadirov, 1979: 212) adlı şiirler, Kadirov'un gençlik yıllarında yazdığı şiirlerdir (Kadirov, 1989: 41). Yazar, roman içerisine yerleştirdiği kendine ait şiirler ile farklı iki edebî türü aynı anda kullanma imkânı yaratır. Bu tarz kullanım onun üslup konusundaki yaratıcılığını gösterir. Ayrıca Kadirov, olay örgüsü içerisine kendi şiirlerinden başka, diğer şairlerin şiirlerinden alıntılar da yaparak romanını zenginleştirir.

Kadirov'un sosyal romanlarında vazgeçemediği unsurlardan biri de müziktir. Kadirov, bir röportajında müziğe olan ilgisinden bahseder. Çocuk yaşlarında bir iki dinlemede şarkı ezberleyebilen Kadirov, imkânı olsaydı iyi bir bestekâr olabileceğini söyler (Kadirov, 1990: 157). Kadirov'un müziğe olan ilgisinin sosyal romanlarına yansıdığı görülmektedir. Sosyal romanlarının dokusuna, Özbek ve Dünya müziğine ait parçalar yerleştirilir. Özellikle *Üç Kök* romanında yoğun bir şekilde kullanılan

müzik unsuru, romana farklı bir ahenk kazandırır. Kişilerin ruh hâlleri ile ilişkilendirilerek verilen bu şarkı sözlerine, metinlerarası ilişkiler bağlamında göndermeler yapılır.

Kara Gözler romanında Cennethan, sesi ile ünlenmiş, şarkı söylemeyi seven ve rubab çalmayı iyi bilen biri olarak kurgulanır. Romanda Cennethan'ın söylediği şarkı sözleri, onun ruh hâli ile uyumlu olacak şekilde verilmiştir. Romanda çıkarcı kişilerin bir araya geldiği toplantı sırasında radyoda çalan şarkının, yazarın onlar hakkındaki düşüncesini ifade ettiği söylenebilir. Roman sona ererken, Cennethan, aynı zamanda romanın ismi de olan Kara Gözler adlı bir şarkı söylemektedir.

Elmas Kemer romanında ise, Şerzad ve Ebrar arasında müzik üzerine tartışmanın yaşandığı bir bölüm yer almaktadır. Geçmişten gelen müzik kültürünün bozulmasına dikkat çeken Kadirov, caz, rac'n roll ve pop müziklerine eleştirilerde bulunur.

Kadirov, sosyal romanlarına isim verirken sembollerden yararlanır ve bu sembolleri roman içerisinde yeri geldikçe açıklama yoluna gider. *Üç Kök* romanındaki kökler, insan hayatını besleyen *bilim, vatandaşlık* ve *aşk*ın sembolleridir. Romanda idealist, başarılı bir tarihçi olan Doçent Ekberov, yayın kurulu toplantısında bulunan öğrencilere yaptığı konuşmada, bilim ve vatandaşlığın insan için önemli iki kök olduğunu ifade eder. Üçüncü kök ise, romanın sonunda Mehkem ile Gevher arasında geçen konuşma sırasında açıklanır. Açil, Ekberov'un

yayın kurulu toplantısında bahsettiği köklere, üçüncü bir kök olarak aşkı eklemiş, bunu "Üçüncü Kök" adlı bir şiir ile dile getirmiştir.

"Kara Gözler" ifadesiyle yazar, halk içinde dürüstçe çalışıp yaşayan temiz, saf insanları sembolize etmektedir (Kadirov, 2008: 151). *Kara Gözler* ifadesinde geçen "kara" rengi, toplum tarafından ezilen kadını ve toplumun cehâletini sembolize eder. Kadirov, özellikle aile içinde ve toplum tarafından ezilen Hülker'in gözlerini kara olarak kurgular ve "*kara"* ifadesini kaderle ilişkilendirir. Göz/ler aynı zamanda, Ayköl köyünde yaşayan insanların sembolü olarak düşünülebilir.

Elmas Kemer ifadesinde geçen *"kemer"* iyi ve birbirine sıkıca bağlı bir ailenin sembolüdür. Bu kemer üzerinde sıralanan *"elmaslar*" ise, insanın yaşamı boyunca anne-babasından, çevresinden öğrendiği erdemlerdir. Yazar, *Elmas Kemer* romanının başkişisi Ebrar aracılığıyla sık sık aile ilişkileri üzerinde durur. Toplumu ayakta tutan en önemli unsurun iyi bir aile olduğunu vurgularken elmas kemer sembolünü kullanır.

Her dilin yapısında olan benzetmeler, yazarın üslubunu ortaya çıkaran özellikler arasındadır. Anlamı ifade etmek için zorunlu olan bu benzetmeleri her yazar edebî eserlerinde kullanır (Çoban, 2004: 54). Kadirov da, sosyal romanlarının hepsinde sık sık benzetmeler kullanarak kendine has bir üsluba sahip olduğunu gösterir. *Üç Kök* romanında en dikkat çeken benzetme, Açil ile Zemire arasında yaşananların bir film şeridine benzetilmesidir (Kadirov, 1979: 10). Açil, Zemire ile yaşadıklarını film şeridi gibi durdurup tekrar tekrar izler. Yine Anhar nehri tasvir

edilirken yapılan benzetmeler (Kadirov, 1979: 40), insanın ruh halinin trafik ışıklarına benzetilmesi (Kadirov, 1979: 42) gibi örnekler romanda geçen benzetmelerdir.

Doğa tasvirlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı *Kara Gözler* romanında, özellikle doğayla ilgili benzetmelere yer verilir. Ağaçların yaprakları kadifeye, sümbülün sapları saça benzetilir.

Kara Gözler romanında dikkat çeken bir başka benzetme de, çıkarcı bir tip olarak karşılaşılan Devletbekov'un hayatının su çarklarına benzetilmesidir. Su çarkları ile Devletbekov'un hayatı arasında bir benzerlik kuran yazar, tıpkı su çarkının durmadan çalıştığı gibi, Devletbekov'un da hayatı boyunca çıkarları için sürekli çalıştığını belirtir.

Elmas Kemer romanında da diğer sosyal romanlar gibi sık sık benzetmelere başvurulur. Kentleşmenin artmasıyla doğal hayatın yok olacağı endişesini taşıyan yazar, doğa tasvirlerine sık sık yer vererek doğanın insan hayatındaki önemine dikkat çeker. Bu amaçla daha romanın ilk satırlarından itibaren benzetmeler kullanır. Kadirov, ayrıca insanların karakter özelliklerini ifade ederken de benzetmelerden yararlanır. Kurnaz bir karaktere sahip olan Şerzad'ı tilkiye benzetirken, bencil ve söz dinlemeyen Alibek'in yüzünü çeliğe benzetir.

Toplumsal fayda amacı gütmesi sebebiyle romanlarında halkın kolaylıkla okuyup anlayabileceği sade ve anlaşılır bir dili kullanmaya özen gösteren Kadirov,

bu amaca hizmet etmek için nesilden nesile aktarılan atasözü ve deyimlere başvurur. Üç sosyal romanda da Kadirov, gerek roman kişileri vasıtasıyla gerekse anlatıcı olarak, atasözleri ve deyimleri sıklıkla kullanmış, böylece az sözle çok şey anlatmayı hedefler. Üç sosyal romandan derlenen bazı deyim ve atasözleri şunlardır:

*Çoban çok olursa koyun murdar olur (Kadirov, 1979: 179)(Ek 1, 192), damlaya damlaya göl olur (Kadirov, 1979: 215)(Ek 1, 193), su akar yolunu bulur (Kadirov, 1979: 257)(Ek 1, 194), sakınılan göze çöp batar (Kadirov, 1979: 356)(Ek 1, 195), eğilen başı kılıç kesmez (Kadirov, 1979: 369)(Ek 1, 196), üzüm üzüme baka baka kararır (Kadirov, 1979: 406)(Ek 1, 197), iyi delikanlı bindiği atı yormaz, aldığı kadını yaşlandırmaz (Kadirov, 1978: 57) (Ek 1, 198), kaybolan bıçağın sapı altın olur (Kadirov, 1978: 117) (Ek 1, 199), yedi ölç bir kes (Kadirov, 1978: 119) (Ek 1, 200), ayağını yorganına göre uzat (Kadirov, 1978: 120) (Ek 1, 201), inek gözünü süzmese, boğa ipini çözmez (Kadirov, 1978: 144) (Ek 1, 202), erkeği erkek yapanda, kara yer yapanda kadındır (Kadirov, 1978: 155) (Ek 1, 203), yılanın sevmediği ot burnunun dibinde bitermiş (Kadirov, 1978: 193) (Ek 1, 204), bıçağı kendine vur ağrımazsa başkasına vur (Kadirov, 1992: 23) (Ek 1, 205), birinin kuyusunu kazarsan, kendin düşersin (Kadirov, 1992: 24) (Ek 1, 206), kilim satarsan dostuna sat, bir köşesine sen otururs*un (Kadirov, 1992: 75) (Ek 1, 207), *sen fil olsan da, fare gibi düşmanın olmasın (Kadirov, 1992: 108) (Ek 1, 208), yeri su, insanı para bozar (Kadirov, 1992: 361) (Ek 1, 209); dananın altında buzağa aramak (Kadirov, 1979: 179)(Ek 1, 210), yazılarını temize çekmek (Kadirov, 1979: 6)(Ek 1, 211), lal olup kalmak (Kadirov, 1979: 9)(Ek 1, 212), kötü yola sevk etmek (Kadirov, 1979: 9)(Ek 1, 213), elin zehri olmak (Kadirov, 1978: 153) (Ek 1, 214), öfkesini içine atmak*

(Kadirov, 1978: 38) (Ek 1, 215), dost için zehir içmek (Kadirov, 1978: 173) (Ek 1, 216), dili damağına yapışıp kalmak (Kadirov, 1992: 61) (Ek 1, 217).

3.6. Anlatım Özellikleri

Roman üzerine bir inceleme yapılırken öncelikle yazarın romanı *nasıl* anlattığı üzerinde durulmalıdır. Anlatım biçimi, anlatıcının konumu, anlatım tutumu ve anlatım tekniklerinin irdelenmesi, *nasıl* sorusunun cevabını bulmak için büyük önem arz etmektedir.

Roman anlatı türünde üçüncü tekil kişi (o-anlatım) ve birinci tekil kişi (ben-anlatım) olmak üzere iki anlatım biçiminden söz etmek mümkündür (Aytaç, 2012: 14). Kadirov, sosyal romanlarda olaylara yakından ve uzaktan, dıştan ve içten bakabilmek; yer yer yüzeysel, yer yer derinlemesine tahliller yapabilmek için üçüncü tekil şahıs (o-anlatıcı) anlatım biçiminden yararlanır (Tekin, 2012: 33).

Anlatıcı, anlatmak istediği konuyu üç farklı konumdan anlatabilir. Bunlar *Tanrısal (Olimpik)*, *Yansız* ve *Kişisel* konumlardır. Tanrısal konumda anlatıcı, ortadan kaybolmaz. Yorumlar ve açıklamalar yaparak kendini hissettirir. Onun görmediği, bilmediği bir şey yoktur. Yansız konumda, anlatıcı olayların dışındadır. Bir seyirci gibi olayları izler. Roman içinde geçen diyaloglarda yansız anlatıcı konumu kullanılır. Kişisel anlatım konumu ise, anlatıcıya roman kişileri arkasına gizlenerek dünyayı ve hayatı onların gözleriyle görmesi, algılaması olanağını sağlar (Aytaç, 2012: 15).

Kadirov'un üç sosyal romanında, anlatıcı *Tanrısal* konumdadır. Sosyal romanlarda anlatıcı, her şeyi bilen, gören, duyan ve hisseden özelliğe sahiptir.

Hava yumuşak ve tatlı hissediliyordu. Henüz hiçbir çiçek açmasa da sanki uzaktan bir çiçek kokusu geliyor. Sesler de genele göre daha canlı ve daha açık duyuluyor, bütün duygular yok olduğunda, insanın bütün vücudunu hoş ve dermansızlaştıran bir buğu geçiyor gibi oluyor (Kadirov, 1979: 3) (Ek 1, 218).

Sosyal romanlardaki diyaloglarda ise anlatıcı, yansız konumdadır ve dışarıdan olan biteni izlemekle yetinir.

- Ben ne yapıyorsam, kendim için yapıyorum.
- İnanmıyorum. Sizin bundan kazancınız ne olacak?
- Sizinle… Sizinle evlenmek istiyorum.
- Bu sözleri bırakın, Zamanali ağabey.
- Bırakırsam, bir şartla bırakırım (Kadirov, 1978: 61) (Ek 1, 219).

Üç anlatım konumunun ayrı *anlatım açıları* vardır. Anlatıcı, olayları içe bakış açısı, dışa bakış açısı veya her iki bakış açısını kullanarak anlatabilir. Tanrısal anlatıcı konumunda, anlatıcı bir tanrı gibi her şeyi bilen, yaşananların geçmiş ve geleceği hakkında bilgi sahibidir. Bunu da içe bakış açısıyla yapabileceği için tanrısal konum ile içe bakış açısı birlikte kullanılır. Dışa bakış açısı ise, yansız

anlatıcı konumu ile birlikte kullanılır. Yansız anlatıcı konumunda anlatıcı, olayları dıştan bir seyirci gibi izlediği için bakış açısı dıştandır (Aytaç, 2012: 15).

Sosyal romanlarda anlatıcı konumunun *Tanrısal* olması, olayların içe bakış açısı ile anlatılmasına olanak sağlar. Sosyal romanlarda anlatıcı, yer yer roman kahramanlarının iç dünyalarını tasvir ederek, ruhsal yapılarını gözler önüne serer. Sosyal romanlardaki diyaloglarda ise anlatıcı konumu yansız olduğu için bakış açısı dıştandır.

Mehkem'in kalbinde henüz yanmayan ışıklar yanıp, henüz çalınmayan şarkılar çalıyor. "Olur" kelimesi ile başlayan bu ateşli müzik fakülte gürültüsünde de, yurt seslerinde de, saatin 7'ye yaklaşırkenki sesinde de, hatta su sıçrayan gömleğe, ütünün çıkardığı seste de duyuluyor (Kadirov, 1979: 39-40)(Ek 1, 220).

Halbek de çoktan beri yalnızlıktan azap çekiyor, her vadide tatsız bir olay onu bekliyormuş gibi, her şeye kuşku ile bakıyor (Kadirov, 1978: 249) (Ek 1, 221).

Aytaç, anlatım tutumunu, yazarın anlatmak istediği konu ve sorunları çok boyutlu bir şekilde anlamak açısından araştırılması gerekli olduğuna dikkat çeker (1995: 37). Aytaç, *Yansız, Doğrulayıcı-Benimseyici, Alaycı, Eleştirel, Parodist* ve *Hicivci* olmak üzere başlıca altı anlatım tutumundan bahseder (2012: 16).

Sosyal romanların üçünde de, eleştirel bir anlatım tutumundan söz etmek mümkündür. *Üç Kök* romanında anlatıcı, Hakimov ve Eşanbayev'in çıkarları uğruna

makamlarını kullanmalarını, kadın erkek ilişkilerinde erkeğin kadına karşı davranışlarını, öğrencilerin davranışlarını ve çocuk yetiştirirken ailelerin hataları gibi konularda eleştirel tutum sergiler. *Kara Gözler* romanında, makamlarını çıkarları uğruna kullanan kişilere, toplumun kadına bakışı ve cehâletine karşı eleştirel bir tutum hâkimdir. *Elmas Kemer* romanında ise kentleşme süreci, doğanın tahribi, bozulan gelenek ve görenekler gibi konular üzerine eleştiriler yer alır.

Kızlara yalvarmayı, gözlerini "ayırmadan" bakmayı, sokakta laf atmayı, bu duvara merdiven dayayıp konuşmak gibi davranışları doğal algılayan erkekler var. Sarkıntılığı herkes kötü der. Ancak kızlara karşı zafiyeti, yani güzel bir kız görse arkasına düşmeyi, hemen arkasından buluşunca aşkını ifade etmeyi, hayır cevabını alsa da, "kız evi naz evi" deyip, ikinci, üçüncü defa "seviyorum" demeyi ayıp saymayanlar var (Kadirov, 1979: 131) (Ek 1, 222).

Ancak helal ile haramı ayırt edemeyen, sadece kendinin kazancını düşünen menfaatçi insanlar doğayı da, maneviyatı da görmemezlikten geliyor (Kadirov, 1992: 297) (Ek 1, 223).

Eleştirel anlatım tutumu yanında, Kadirov'un sosyal romanlarında anlatıcının eğitici öğretici bir tutum sergilediği de göze çarpar. *Üç Kök* romanında, olayların akademik bir ortamda geçmesinden dolayı çeşitli bilim dalları hakkında bilgiler sunulur, bu bilim dallarının tanıtımı yapılır. Özellikle tarih alanında verilen bilgiler, tarih bilincini oluşturmaya yöneliktir. *Kara Gözler* romanında, toplumun kadınlara nasıl davranması ve toplumun gelişmesi için neler yapılması gerektiği hakkında sık

sık bilgiler verilmeye çalışılır. *Elmas Kemer* romanında ise doğanın insan için önemi ve iyi bir aile olmak için nelerin gerektiği hakkında bilgilerle karşılaşmak mümkündür.

Anlatım teknikleri, anlatımda çeşitliliğin göstergesi ve aynı zamanda yazarın ustalığını göstermesi açısından önemlidir. Kadirov, sosyal romanlarını kaleme alırken şu anlatım tekniklerinden yararlanır.

a. Anlatma ve Gösterme Tekniği

Roman türünde en çok başvurulan anlatım teknikleri arasında anlatma ve gösterme tekniği yer alır. Anlatma tekniğinde anlatıcı ön plandadır. Gösterme tekniğinde ise diyaloglar kullanılarak okuyucu olay, duygu ve düşünceye doğrudan tanıklık eder. Bu iki teknik birlikte yanyana kullanılacağı gibi, bağımsız veya iç içe olarak da kullanılabilir (Tekin, 2012: 211-212).

Kadirov, üç sosyal romanında da bu iki tekniği başarı ile uygular. Aşağıdaki bölüm anlatma tekniğine örnektir.

Karşıdaki pencereden gelen güneş ışıklarında parça parça tütün dumanı süzülüyor. Sert açılan kapı yeli, bu dumanı sanki ürkütüyordu. Mehkem yataklar ve dolaplar ile kuşatılmış masaya baktı. Masa yanında Açil kapıya arkasını dönüp oturuyor ve sigara içip bir şeyler yazıyor (Kadirov, 1979: 5-6)(Ek 1, 224).

Elmas Kemer romanındaki Ebrar ile kardeşi Şakir arasında geçen diyalog, gösterme tekniğine örnektir.

- *Siz de Nigara'nın dayısı ile birlikte okumuşsuzun. Diye ekledi.*
- *Hangi dayısı?*
- *O da ünlü mimar.*
- *Adı ne?*
- *Şerzad Behramov*! *(Kadirov, 1992: 172) (Ek 1, 225).*

Her iki tekniğin iç içe kullanıldığını sosyal romanlarda görmek mümkündür. *Üç Kök* romanından alınan şu bölümde koyu renkle belirtilen yerler anlatma tekniğine, diğer kısımlar gösterme tekniğine örnektir.

Taşev Tarih Fakültesinde ders verdiği dönemlerde arşivini karıştırıp bir şey araştıracak olsa, onu yemeğe de, telefona da çağırılamazdı. Gevher girip *"Yok diyeyim mi"* ***dese de****, "kendiniz konuşacak mısınız?"* ***dese de****, "yemek yer misiniz?"* ***dese de,*** *"yemeyecek misiniz?"* ***dese de,*** *"evet"* ***der ve yerinden kımıldamazdı*** *(Kadirov, 1979: 108) (Ek 1, 226).*

b. İç Diyalog Tekniği

"*Roman kahramanının, doğal olarak içinde bulunduğu psikolojik duruma göre, kendi kendisiyle –sanki karşısında biri varmış gibi- konuşması, tartışmasıdır… Cümlelere, genellikle konuşma havası hâkimdir* (Tekin, 2012: 282). Kadirov,

özellikle *Üç Kök* romanında yer yer bu tekniği kullanmıştır. *Üç Kök* romanı kişilerinden Zakir'in kendi kendine konuşması bu tekniğin örneklerinden biridir.

Hayalinde o hâlâ o konuyu devam ettiriyor. Olur da, Mehkem haklı çıkarsa. Başka fakültelerde de, daha küçük okullarda da o onun söylediği gibi yapılırsa, ne kadar büyük bir iş olur. Sonra duyanlar Zakir'e rutin der mi? Eğer bütün sorumluluğu Mehkem'e yükleyip, genel toplantıda tartışmaya sunarsa… Hayır, Zakir sekreter olduktan sonra her ne olursa olsun onun başına kalır. Eh… Belki Mehkem korkup ses çıkarmaz? Ancak ya korkmazsa? Herhalde o korkaklardan değil (Kadirov, 1979: 180)(Ek 1, 227).

c. İç Çözümleme Tekniği

Kadirov'un sosyal romanında en çok kullandığı yöntemlerden birisi *İç Çözümleme Yöntemi*'dir. İç çözümleme yönteminde anlatıcı *"okuyucu ile roman kahramanının –bir başka deyişle- okuyucu ile anlatının arasına girer ve kahramanın psikolojisini, zihninden geçenleri dışa aktarmaya çalışır* (Tekin, 2012: 284). Bu anlatım tekniğinde anlatıcı tanrısal konumdadır. Kişilerin ruhsal dünyalarını yansıtmak isteyen Kadirov, sosyal romanların hepsinde bu teknikten yararlanır.

Yazar, aşağıda yer alan ilk alıntı örneğinde *Kara Gözler* romanında Mansurov'un yaşadığı tereddütü, ikinci alıntıda ise *Üç Kök* romanında Açil'in Zamire'ye olan aşkını, iç çözümleme yöntemiyle okuyucusuna anlatmaya çalışır.

Mansurov da içinde düğümlenip kalan muammayı şimdi söylemek ister, ancak Gıyaseddinov hayır derse, sonra onu tekrar ortaya çıkarmak zor olacak diye düşünüp tereddüt etti (Kadirov, 1978: 120) (Ek 1, 228)

O gece uyuyamadı. Zamire'yi tanıdığından beri aralarında ne geçtiyse hepsi, en ince ayrıntılarına kadar hayalinde durmadan tekrarlanırdı. Kızın konuşması, kıyafetleri, yüz ifadesi, kendinin ona davranışları, söylediği sözler ve bunun gibi şeyler zihnine film şeridi gibi yerleşmişti. Şimdi onu tekrar takrar açıp bir o yerinde, bir bu yerinde durup inceliyordu. Bir öyle, bir böyle düşünüyor, ancak bütün bir filmin sonunda "sen benim ilgimi çekmiyorsun" cümlesindeki sözlere rastlıyordu ve dünyası kararıp, bütün düşünceleri birbirine giriyordu (Kadirov, 1979: 9-10)(Ek 1, 229).

d. İç Monolog Tekniği

Yirminci yüzyılda kullanılmaya başlanan iç monolog tekniği, "*yazarın roman figürlerinin akıllarından geçeni, içlerinden geçirdiklerini, onların kendi kendileriyle konuşmaları tarzında yansıtma tekniğine verilen addır* (Aytaç, 2012: 43). İç monolog tekniği ile yazar, kişilerin iç dünyalarında yaşadıklarını gözler önüne sermiş olur.

Kara Gözler romanında Devletbekov'un yaşadığı olayın etkisiyle kendi kendine konuşması, iç monolog tekniğine örnek gösterilebilir.

Bu benim malımı mülkümü mü görmek istiyor? Çizmesini giyerken düşündü Devletbekov. Haber vermeden gelmiş! İşi olsa adam göndermez miydi? Evimde telefon var, telefon etmez miydi? (Kadirov, 1978: 114) (Ek 1, 230).

e. Tasvir Tekniği

Edebî metinlerin vazgeçilmez unsuru olan tasvir tekniğini Kadirov, bütün sosyal romanlarında uygular. Kahraman, mekân ve doğa tasvirlerini kullanarak okuyucuyu etkilemenin yollarını arar. Tasvir kullanan yazar öznel veya nesnel bir tutum sergileyebilir (Tekin, 2012: 226-227). Kadirov, tabiat, mekân ve insan tasvirlerini başarılı bir şekilde kullanır. *Üç Kök* romanın ilk paragrafında verilen doğa tasviri şöyledir:

Şimdi karın kalktığı zamanlar. Çıplak yer, yeni yıkanmış bebek gibi buğulanıyor, şehrin avluları ıslak, asfalt caddelerden ise hafif toz kalkıyor. Çok katlı binaların gölgesi gâh bulutların gölgesine katılıp yok oluyor, gâh güneş çıkıp, dünyaya sıcak ışıklarını saçtığında, tekrardan ortaya çıkıyor (Kadirov, 1979: 3)(Ek 1, 231).

Yazar, mekân tasvirlerine de önem verir. *Üç Kök* ve *Elmas Kemer* romanlarında, Taşkent şehri üzerine yapmış olduğu tasvirler, olayların geçtiği yerlerin, okuyucu gözünde canlanmasına yardımcı olur. *Üç Kök* romanında, opera binasında yer alan Buhara ve Semerkant salonlarını abartılı bir şekilde tasvir eden Kadirov, bu tasvirinde öznel bir tavır sergiler.

Yukarıda Buhara ve Semerkant salonları güzel oymaların letafeti göz alıcıydı. Duvarlar duvar değil, sanki bembeyaz alçıdan dokunmuş efsanevi bir dokuma. Nefis estetik beyaz çizgiler sanki açılmakta olan beyaz çiçekler, durmadan yaprak yağdırıyor (Kadirov, 1979: 117) (Ek 1, 232).

Kadirov, sosyal romanlarındaki kişilerin fiziksel özelliklerini ve kıyafetlerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Böylece okuyucunun kendini, roman kişileri ile özdeşleştirmesine olanak sağlamış olur.

Onun arkasında yuvarlak gözlük takmış, uzun bıyığı bembeyaz olmuş, üç ay önce bıraktığı sakalı hâlâ çok uzamamış olan İsmet Dede oturmuş. Artık'ın kaynatası. Bu adam son zamanlarda gözü az görür olup, bastonsuz yürüyemez olmuş (Kadirov, 1978: 25) (Ek 1, 233).

Ceketinin altından giyilen beyaz sedef düğmeli renkli kareli gömleği, ucuz elbisesine uymuş. Bu gömlek bilerek kravat takmamak için yapılmış gibi yakasının köşeleri, hatta arka tarafında bulunan üçgen köşesi de düğmelenmiş. Onun ayağında tabanı lastik siyah ayakkabı (Kadirov, 1979: 12)(Ek 1, 234).

f. Özetleme Tekniği

Romanda uygulanan anlatım tekniklerinden biri de özetleme tekniğidir. Özetleme tekniği gereksiz ayrıntılardan kurtulmak, esere bir düzen getirmek için kullanılır. Böylece okuyucuyu sıkacak ayrıntıların önüne geçilmiş olunur (Tekin,

2012: 250). Sosyal romanlarda kişilerin hayatları ve yaşanan olaylar, yer yer özetleme tekniği kullanılarak anlatılmıştır.

Bir vakitler kağıt üstünde olan ve uykusuz gecelerde Ebrar'ın hayalinde şakırdayarak akan sıra sıra fiskiyeler, şimdi Taşkent güneşi altında parıldayarak, binlerce insanı kendine çekmeye başladı (Kadirov, 1992: 286-287) (Ek 1, 235).

Şaazim kendi memleketine çalışmaya gitmek istiyor. Geçen yıl yazın araştırma gezisine katılıp, iki tane eski küp de bulup gelmişti. O lisansüstü eğitimine başladı. Mayıs bayramında onun Anna ile düğününü yaptık.
- Ya bizim o propagandacı?
- Açil mi? Güldü Mehkem. E, o propagandacı şair oldu. Ya! Dergilerde de şiirleri çıkınca, yayınevi küçük kitabını çıkarıp, ünlü oldu (Kadirov, 1979: 405)(Ek 1, 236).

g. Geriye Dönüş Tekniği

Kadirov'un sosyal romanlarında sık sık geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı görülür. Geriye dönüş tekniğinde yazar, okuyucunun merak duygusunu arttırmak için kahramanların hayatı ve yaşanan olaylarla ilgili geçmişe dönük bilgiler verir. Geriye dönüşler bir saat, bir gün, bir ay veya daha uzun bir zaman dilimini kapsayabilir.

Üç Kök romanı kişilerinden Gevher'in mimarlığa olan ilgisini anlatmak için çocukluk yıllarına, on yaşına dönülür ve evlerinde kalan Rus mimarların onda mimarlık ile ilgili bıraktığı izler geriye dönüş tekniği ile anlatılır.

O on yaşında bir kızken Yuriy Karpoviç adlı yaşlı mimar, karısı ile Moskova'dan göçüp, Gevherlerin avlusunda yaşamıştı. Onların çocukları yoktu, ancak çocuklara ilgi gösterirler, Gevher'i çok severlerdi. Sonraları Yuriy Karpoviç Gevher'in resim yapmaya, her tür şekli çizmeye yeteneğinin olduğunu anlayıp, ona özel ilgi göstermeye başladı… (Kadirov, 1979: 48)(Ek 1, 237).

Kara Gözler romanından alınan aşağıdaki parçada ise, İsmet Dede'nin başından geçen bir olay zaman ifadesi kullanılmadan geriye dönüş tekniği ile anlatılır.

Bir gün ambarın gölgesi gözüne çok serin göründü. Buraya minder döşetti ve uyuya kaldı. Bir süre sonra gelini Cennethan'ın "vay, baba, yılan!" sesiyle korkarak uyandı. Baksa ki, bir tane kara yılan koynuna girmiş, gömleğinin içinde çörek gibi yatıyormuş (Kadirov, 1978: 48) (Ek 1, 238) .

h. Metinlerarası İlişkiler

Romanda kullanılan bir başka teknik metinlerarasılıktır. Kadirov, sosyal romanlarında metinlerarası yöntemler içerisinde yer alan *alıntı* ve *gönderge* biçimlerini başarılı bir şekilde kullanır.

Üç sosyal roman incelendiğinde metinlerarası ilişkilerin en yoğun şekilde kullanıldığı roman *Üç Kök*'tür. Alman, Rus ve Özbek yazarlardan edebî alıntılar ve

göndermeler yapılarak metinler arasında ilişkiler kurulur. Diğer sosyal romanlar *Kara Gözler* ve *Elmas Kemer*'de ise metinlerarasılık çok az kullanılır.

Alıntı yöntemi, *"Genellikle ileri sürülen bir görüşü açıklamak ya da desteklemek için bir yazardan, ünlü bir yazardan alınan parça"* olarak tanımlanabilir (Aktulum, 2000: 94). Bu yöntem sayesinde iki ya da daha çok metin arasında ilişki kurulmuş olur.

Üç Kök romanında, Açil ile Zamire'nin karşılaşmasını anlatırken Alman şair Christian Johann Heinrich Heine'nin şiirinden bir mısra alıntılanır. *Gökte sakince yüzen ay, sadece hareketli suda aks edip dalgalandı mı? Sadece (Kadirov, 1979: 53) (Ek 1, 239).* Zamire'ye gönderilen isimsiz ve adressiz aşk mektubu içerisinde, klasik Özbek edebiyatı şairlerinden Mukimî'ye ait bir beyit kullanılır. *Gece gündüz düşüncem siz… Görmezsem duramıyorum.. Mukimi (Kadirov, 1979: 91)(Ek 1, 240).* Rus şair, oyun yazarı ve aktör olan Vladimir Vladimiroviç Mayakovskiy'in oyunundan bir bölüm romanda geçmektedir. *A! Bütün dünya yüreğine sığan, bütün konular "Şahsi" olup yanmış çıkmış (Kadirov, 1979: 213) (Ek 1, 241).* Yine Rus şair ve yazar olan Mihail Yuryeviç Lermontov'a ait bir şiir, Açil'in aşk konusunda düşüncelerini açıklamak için roman dokusuna yerleştirilir. *Ben sen için kendimi küçümsemiyorum (Kadirov, 1979: 130)(Ek 1, 242). Ben mağrurum- bırak- başkasını sev*; *Meftun olsun sana başka gönül*; *Bu dünyada hiçbir şeye*; *Sevgiye de – ben olmam kul (Kadirov, 1979: 130)(Ek 1, 243).*

Elmas Kemer romanında, meşhur Özbek şairi Osman Nasır'ın bir şiirinden alıntı yapılır. *Aşk olur mu derdi olmayan bedende? Derdimsin ki şiirim, güzelsin (Kadirov, 1992: 118) (Ek 1, 244).*

Kadirov'un kullandığı diğer bir metinlerarası yöntem ise göndergedir. Gönderge, "*yapıtın başlığını ya da yazarın adını anmakla yetinir. Gönderge, bir metinden alıntı yapmadan okuru doğrudan bir metne gönderir"* (Aktulum, 2000: 101).

Gönderge yöntemiyle yapılan metinlerarası ilişki, *Üç Kök* romanında daha yoğun kullanılır. Gevher ile Mehkem buluştuklarında *İvan İvanoviç* adlı romandaki, İvan İvanoviç ile Olga'nın ilişkileri üzerine konuşarak (Kadirov, 1979: 41) kendi durumlarıyla karşılaştırma imkânı bulurlar. Okumanın önemine değinmek isteyen yazar, ünlü Özbek yazar ve şair Gafur Gulam'ın yazmış olduğu *Önce oku (Kadirov, 1979: 151) (Ek 1, 245)* şiirine göndermede bulunarak vermek istediği mesajı pekiştirmek ister. Açil, Feride ve Zakir arasında aşk üzerine yapılan tartışmada, Rus yazar Aleksandr Sergeyeviç Puşkin tarafından yazılan, *Eugene Onegin* adlı romanın kahramanı Tatyana Larina'ya (Kadirov, 1979: 336) göndermede bulunulur. Aynı tartışma içerisinde Tolstoy'un ünlü romanı *Anna Karenina*'dan (Kadirov, 1979: 336-337) da bahsedilir.

Metinlerarasılık yöntemi, sadece yazınsal alanlarda değil, diğer sanat dalları arasında yapılan karşılıklı alışverişlerde de kullanılır. Bu sanat dalları içerisinde müzik, heykel, resim yer alır (Aktulum, 2011: 13). Kadirov, *Üç Kök* romanında

Mehkem ile Gevher'in içinde bulundukları an ve mekânla paralel olarak Gulam Abdurahmanov'un söylediği bir şarkıyı alıntılar. *Bağım var, bahçem var, gezerim; Bağımda narım var; Bahtı gülen yiğitim; Sözü helal yârim var (Kadirov, 1979: 273)(Ek 1, 246).*

Gevher, Moskova'ya gitmeden önce Mehkem'e olan bağlılığını bildirmek için *Başıma kılıç gelse de sen yârimsin derim (Kadirov, 1979: 273)(Ek 1, 247)* şarkısını mırıldanır.

Yazar, *Üç Kök* romanında film sanat dalından yararlanarak, metinlerarasılık yöntemini kullanır. 1952 yapımı *Bayju Bavra* (Kadirov, 1979: 279) adlı bir Hint filminde Baiju ve Gauri arasındaki imkânsız aşk ile Açil ve Zamire arasında yaşanan karşılıksız aşk arasında bağlantı kurmak için bu filme göndermede bulunur.

Yazar, metinlerarasılık yöntemini kullanırken halk edebiyatı ürünlerinden de yararlanır. Musa Nazaroviç ve Keramatov, Ekberov'un haklı olup olmadığı üzerine yaptıkları konuşmada ünlü Özbek destan kahramanı Alpamış'ın (Kadirov, 1979: 344) adı geçer. Ekberov ile Alpamış'ın iftiraya maruz kalmış olması bu iki farklı edebî türde (roman/destan) yer alan kahramanlar arasında bir bağ kurmaya yöneliktir. Böylece Alpamış destanına göndermede bulunur.

Puşkin'in şiiri olan ve operaya aktarılan *Bahçesaray Çeşmesi* adlı eseri ve bu operada geçen olaylar ve karakterler hakkında bilgi vermesi bir diğer göndermedir.

Kara Gözler romanında ise, Cennethan üzerinden müzik dalında alıntılama yöntemiyle metinlerarası ilişki kurulur. Cennethan'ın eşi Halbek ile yaşadığı sorunlar, onun söylediği şarkı sözleri ile uyumludur. Romanda, Harezm bölgesine ait *"Neyleyim"* adlı bir şarkının sözleri geçmektedir. *Aşk veren binâ virâne oldu, neyleyim?, Yar yoluna göz yaşım revâne oldu, neyleyim?(Kadirov, 1978: 174) (Ek 1, 248)* Yine Cennethan'ın söylediği Kommuna İsmailova'a ait "*Gençlik Çağımda*" adlı şarkısından iki dize alıntılama yöntemiyle romanda kullanılır. *En güzel gençlik çağımda, sen açıldın gönül bağımda (Kadirov, 1978: 175*) *(Ek 1, 249).*

Elmas Kemer romanında, farklı bir dal olarak, ünlü ressam Oral Tansıkbayev'in resimlerine göndermede bulunulur.

ı. Mektup Tekniği

Kadirov'un kullandığı diğer bir anlatım tekniği de mektup tekniğidir. Mektup tekniği, özellikle bireyin iç dünyasının aydınlatılmasında etkili bir yöntemdir (Tekin, 2012: 247).

Mektup tekniğine Kadirov sadece *Üç Kök* romanında yer verir. Mehkem'in Gevher'den altı yıl ayrı kalmaktan dolayı duyduğu endişeyi ve aralarındaki aşkın zayıflamasından korktuğunu bildiren bir mektuba (Kadirov, 1979: 400) yer verir, bu sayede Mehkem'in iç dünyasını gözler önüne sermiş olur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: PİRİMKUL KADİROV'UN TARİHSEL ROMANLARI

4.1. Romanlar Hakkında

Kadirov'un *Yıldızlı Geceler, Humayun ve Ekber* ve *Şahruh ve Gevherşad* romanları konuları ve yapıları itibari ile tarihsel romana ait özellikler taşır. Romanlarda geçen olaylar gerçeklik ilkesine uygundur ve tarihte yaşanıp sona ermiştir.

Kadirov'un 1979 yılında kitap olarak basılan ***Yıldızlı Geceler (Babur)***[25] romanında, 16.yy'da Maveraünnehir bölgesindeki taht mücadeleleri, bu mücadeleler

[25] Kadirov'un *Yıldızlı Geceler (Babur)* adlı tarihsel romanı, 1972 yılında incelemeden geçerek yayına hazır hale gelmesine rağmen, Sovyet rejiminin tarihî konularda yazılan eserlere uyguladığı baskıcı politika nedeniyle ancak 1978 yılında *Şark Yulduzi* dergisinde bölümler halinde, 1979 yılında da *Gafur Gulam Adlı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı* tarafından ilk kez kitap olarak Taşkent'te basılır (Kadirov, 1990: 160-161). Roman, aynı yayınevi tarafından 1981'de tekrar basılır. 1988 yılında yine aynı yayınevi tarafından Taşkent'te üç ciltlik seçilmiş eserler serisinin üçüncü cildinde yayınlanır. 1999 yılında romanın genişletilmiş yeni baskısı *Özbekistan Neşriyat-Matbaa Evi* tarafından yayınlanır. Roman, daha sonra 2004 ve 2013 yıllarında *Şark Neşriyat Matbaa Aksiyadarlık Kompanyası Baş Tahririyatı* tarafından *Asrı Aşan Eserler* serisi içerisinde Taşkent'te yayınlanır. Roman 543 sayfa

sırasında halkın çektiği sıkıntılar ve şii-sünni çatışması gibi konular çerçevesinde, Emir Timur soyundan gelen Zahireddin Muhammed Babur'un yaklaşık kırk yıllık hayatı boyunca ailesi, şairliği, iç dünyasında yaşadıkları, askerî başarı ve başarısızlıkları, kurduğu devlet ve padişahlığı gibi olaylar anlatılır.

Yazar, *Yıldızlı Geceler* romanında, 15.yy sonu ve 16.yy başında Orta Asya'da, Afganistan'da ve Hindistan'da yaşanan önemli tarihî olaylara açıklık getirmek ister. Tarihî olayları anlatırken gerçekçilik ilkesine sadık kalır, Zahiriddin Muhammed Babur'ün *Baburnâme*[26] ve kızı Gülbeden'in yazdığı *Humayunnâme*[27] eserleri başta olmak üzere (Kattabekov vd., 1990: 424), Muhammed Salih'in *Şeybanîname*si, Binaî'nin *Şeybanîname*si, S. Azimcanova'nın *Kabil ve Hindistan'da Babur Devleti* gibi tarihî belgelere dayanarak romanı kurgular (Şermuhamedov, 1983: 75).

---

olup iki bölüm halinde yazılmıştır. Her bölüm numara ve alt başlıklar halinde düzenlenmiştir.

[26] Bu eser Prof. Dr. Reşit Rahmeti ARAT tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Babur, Zahireddin Muhammed (2006), **Baburnâme Gazi Zahîreddin Muhammed Babur** (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

[27] Farsça bu eser Abdürrab YELGAR tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Gülbeden (1987), **Humayunnâme** (Çev. Abdürrab Yelgar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kadirov, 1970'li yıllarda Sovyet Rejimi'nin tarihî konulara karşı uyguladığı baskıya rağmen, Hamid Süleymanov'un Babur hakkında yazdıklarına karşı haksız söylemlerin de etkisiyle, Babur'a ve genel olarak tarihe karşı yanlış düşünceleri ispatlamak, *"halkımızın tarihî köklerinden beslenmesi ve tarihini hiçbir zaman unutmaması gerektiğini bir kez daha söylemek için" Yıldızlı Geceler* adlı eserini kaleme alır (Kadirov, 1990: 159).

Roman, babası Ömer Şeyh Mirza'nın bir kaza sonucu ölümü üzerine, Babur'un henüz 12 yaşında Andican tahtına oturmasıyla başlar. Çocuk yaşta olması nedeniyle çevresindeki beyler onu kullanmak istemektedir. Babur, padişahlığın verdiği ağır yükten ne yapacağını bilemez bir durumdadır. En zor durumlarda, beyler arasında söz sahibi ve âlim olan Hoca Abdullah, Babur'un en büyük yardımcısıdır.

Andican'daki Moğol beylerinden olan Ahmet Tenbel, Babur'un ablası Hanzade Begim ile evlenmek istemektedir. Ancak Hanzade Begim, dönemin önemli mimarlarından olan Mulla Fazliddin'e ilgi duyduğu için Ahmet Tenbel'i reddeder. Bu olay sonrasında Ahmet Tenbel, Babur'a karşı kin gütmeye başlar.

Babur, Andican'da geçirdiği üç yılın ardından Semerkand'a sefer düzenler. Yedi aylık kuşatmadan sonra Babur, savaşmadan Semerkand'ı ele geçirir. Uzun süre kuşatma altında kalan Semerkand halkı, açlık ve sefalet içindedir. Bu durumu gören Babur, ordunun ihtiyacı olan erzakları halka dağıtır. Semerkand'ın ele geçirilmesiyle rahatlayacağını düşünen Andicanlı Beyler, erzakların halka dağıtılmasından rahatsız olmaya başlarlar. Bir süre sonra Ahmet Tenbel başta olmak üzere birçok bey

Semerkand'ı terk ederek, Andican'a döner. Amaçları Andican'ı ele geçirip Cihangir Mirza'yı padişah, Ahmet Tenbel'i de başkomutan yapmaktır. Andican'a düzeni sağlamak için gönderilen Hoca Abdullah, Ahmet Tenbel tarafından asılarak öldürülür.

Tekrar Andican'ı ele geçirmek için Semerkand'ı terk eden Babur, yolda aldığı haberle hem Andican'ı hem de Semerkand'ı kaybettiğini anlayarak Hocend'e çekilir. Ahmet Tenbel'in zulmüne karşı isyan eden halk ve beyler, Babur'u destekler. Yaklaşık bir yıl sonra Margilan, Oş, Ahsı ve Andican şehirleri tekrar Babur'ün kontrolüne geçer. Çatkal dağlarına doğru çekilmek zorunda kalan Ahmet Tenbel, Taşkent Han'ı Mahmuthan ve Mahmuthan'ın yanında vezir olan büyük ağabeyi Tilbe Sultan'dan yardım alır. Mahmuthan'ın dayısı olması nedeniyle Babur, aile arasındaki savaşın halk için kötü sonuçları olacağını düşünerek savaşmaktan vazgeçer.

On sekiz yaşına giren Babur, beşik kertmesi olan Ayşe Begim ile evlenir. Babur, çocuk yaşlarından beri hayalini kurduğu kızı karşısında bulamaz. Ayşe Begim, zayıf ve hastalıklı bir görüntüye sahiptir.

Babur, Semerkand'a tekrar sefer düzenlemek ister. Ancak eğlence ve içkiye düşkün olan Semerkand hanı Sultan Ali Mirza'nın yanında devleti yöneten annesi Zühre Hanım, Şeybanîhan'ın ona gönderdiği aşk mektubundan etkilenerek şehri Şeybanîhan'a teslim eder.

Şeybanihan'nın uzakta olduğu bir anda gizlice şehre giren Babur ve askerleri, tekrar Semerkand'ı ele geçirir. Yenilgiyi hazmedemeyen Şeybanîhan bir yıl sonra Babur ile Semerkand'da tekrar savaşır ve Babur'u yener. Babur, Semerkand'a çekilir. Uzun süren kuşatmadan sonra Şeybanîhan, Babur'un ablası Hanzade Begim ile evlenmek şartı ile Babur ve ailesini serbest bırakacağını söyler. Ailesinin hayatının kendi elinde olduğunu düşünen Hanzade Begim, kendini fedâ ederek Şeybanîhan ile evlenir.

Semerkand'dan ayrılan Babur, Taşkent'e giderek dayısı Mahmuthan'ı Şeybanîhan'a karşı uyarmak ister ancak başarılı olamaz. Babur, Taşkent'ten ayrılmaya karar verir. Semerkand kuşatması sırasında yeni doğan kızı Fahrinisa'yı kaybeden ve yolculuklardan bıkan Ayşe Begim, Baburla gitmek istemez.

Yaşadığı yenilgiler, kızının ölümü ve eşinden ayrılması gibi olaylar Babur'a ağır gelir. Padişahlığı bırakarak bir köye yerleşip tarımla uğraşmaya ve şiir yazmaya karar verir. Ancak bir şehzade olarak doğduğunu ve geçmişini silemeyeceğini anlayan Babur, Şeybanîhan'ın onu aradığını öğrenince Herat'a gider.

Herat'ta Ali Şîr Nevaî'nin ünsiyesini ziyaret eder. Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra Herat, Şehzade Bediüzzaman ve Şehzade Muzaffer yönetimi olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki şehzadeyi de Şeybanîhan'a karşı uyarmak isteyen Babur, başarılı olamayarak Herat'tan ayrılmaya karar verir. Herat'tan ayrılırken Mahım Banu adlı bir kız ile karşılaşır ve ona âşık olur.

Bahar aylarına girildiğinde Şeybanîhan elli bin kişilik ordusuyla Herat'ı ele geçirir. Ancak o dönemde Horasan'da Şii lider Şah İsmail büyük bir ordu toplayıp fetihler yapmaktadır. Şeybanîhan, Şah İsmail'i yenerek İslam dünyasının tek lideri olmayı istemektedir. Bu sırada Maveraünnehir bölgesinde halk isyan eder. Şeybanîhan isyanların bastırılması için ordusunun büyük bir kısmını Maveraünnehir'e gönderir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Şah İsmail, sonbahar olmasına rağmen Herat'ı kuşatır. Kaleye sıkışan Şeybanîhan, Maveraünnehir'deki ordusunun ona sırt çevirmesi nedeniyle çaresiz kalır. Şah İsmail'in geri çekildiğini gören Şeybanîhan, hemen saldırıya geçer. Ancak bunun sahte bir geri çekilme olduğunu anladığında artık çok geçtir. Şeybanîhan'ın kafası kesilerek önce mızrağa geçirilir, daha sonra derisi yüzülerek içi samanla doldurulur.

Şeybanîhan ile evlenen Hanzade Begim'in dokuz yaşında Hurremşah adında bir oğlu vardır. Şah İsmail, oğluyla birlikte Hanzade Begim'i Kunduz'a Babur'un yanına gönderir. Bu arada Babur, Mahım Banu ile evlenmiş, üç yaşına gelmiş Humayun adlı bir oğlu vardır. Hanzade Begim ile gelen Şah İsmail'in elçisi, Babur'a Şiilere has bir kavuk getirir. Sünni bir lider olan Babur, iki mezhep arasında kalır. Bir orta yol bulmaya çalışan Babur, her mezhebin peygambere ve Kur'an'a bağlı olduğunu düşünerek şii kavuğunu başına geçirir. Bu durum asker ve halk arasında kargaşaya neden olur. Kargaşayı bastıran Babur, Şah İsmail ile ittifak yapar. Şah İsmail'in amacı Babur ile ittifak yaparak Maveraünnehir'i ele geçirmektir. Yirmi beş bin ordusuyla ve Şah İsmail'in desteğiyle Semerkand'ı tekrar ele geçiren Babur, Şii-Sünni çatışmasını kontrol altına alamaz. Şeybanî soyundan gelen Ubeydullah Han ile

savaşır ancak kaybeder. Hisar'a kaçar, burada Moğol askerlerinin isyanı sonucu Kabil'e dönmek zorunda kalır.

On üç yıl Kabil'de hüküm süren Babur, Hindistan'ı ele geçirmeyi amaçlamaktadır. İbrahim Ludi'yi yenerek Hindistan'da büyük bir imparatorluk kurar. İbrahim Ludi'nin annesi Melike Bayda, intikamını almak için Babur'u zehirler. Babur, ölümden kurtulsa da uzun yılların verdiği yorgunluk nedeniyle hastalanır. Tahtını oğlu Humayun'a devrederek kırk yedi yaşında vefat eder.

Yıldızlı Geceler romanının başkişisi Babur'un oğlu Humayun ve torunu Ekber'in padişahlığı dönemini konu alan ***Humayun ve Ekber (Evlatlar Geçidi)***[28] romanında, Babur'dan sonra yaşanan taht kavgaları ve din çatışmaları üzerinde durulur. Dönemin siyasî ve sosyal olaylarının yanında, başkişiler olan Humayun ve

[28] Kadirov, bu romanı 1985 yılında yayına hazır hale getirir. *Şark Yıldızı* dergisinde yayınlanmasına karar verilip Gafur Gulam Neşriyatı tarafından kitap halinde basılması düşünülürken Sovyet Rejiminin tarihî konudaki eserlere yasak getirmesi sonucu, yaklaşık üç yıl okuyucusuna ulaşamaz. 1988 yılında Sovyet baskısının yumuşadığı dönemde Ötkir Haşimov'un da katkılarıyla bazı bölümler çıkarılarak basılır (Kadirov, 1990: 161). Roman 1994 yılında Taşkent'te Özbekistan Neşriyatı tarafından basılır. Eser, 2012 yılında Şark Neşriyat-Matbaa Aksiyadarlık Kompanyası Baş Tahririyatı tarafından Seçilmiş Eserler serisinin 3.cildinde tekrar basılır. Son olarak 2014 yılında, aynı yayın evi tarafından Asrı Aşan Eserler serisinde yayınlanır. Roman iki bölüm halinde ve alt başlıklardan oluşur. 605 sayfadır.

Ekber'in iç dünyaları, aile hayatları ve padişah olarak yaşadıkları anlatılmaya çalışılır.

Humayun ve Ekber romanı, tarihî bir kronoloji olarak görünse de, Narmatov'a göre, Humayun ve Ekber'in hayatındaki önemli anları, taht için mücadeleleri, manevî arayışları, arzu ve istekleri yıl yıl, ay ay, gün gün, bazen ise, dakika dakika bütün ayrıntıları ile verilir. Bu açıdan bakıldığında bir kronoloji romanı olmaktan çok tarihî olayları, tarihi şahsiyetlerin kaderlerini derinden inceleyen ve geçmiş olaylardan ders çıkarmayı hedefleyen bir düşünce romanıdır (2008: 46).

Romanın yazılma aşamasında en büyük destek veren ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'dur. *Yıldızlı Geceler* romanının eleştirildiği dönemde de Kadirov'dan desteğini esirgemeyen Aytmatov, gönderdiği mektupta roman için: *"Senin Ekber hakkındaki mülahazaların, Ekber'in birçok dinleri birleştirişini anlatmak oldukça çağdaş bir konudur. Buna, yani manevî birliğe bütün insanlık müracaat eder, çünkü bugünkü şartlarda insanlığın sağlam kalmasına imkân veren tek yol işte budur. Bu konuda, elbette, roman yaz ve eserin için mücadele et. Şahsen ben niyetini makul buluyorum."* ifadelerini kullanır (Kadirov, 1990: 161). Aytmatov'un da ifade ettiği gibi romanın yazılış amaçlarından biri, Sovyet Rejiminin bölücü siyasetine karşı manevî birliği sağlamaktır.

Kadirov, *Humayun ve Ekber* romanını yazmak için on yıl gibi uzun bir zaman harcar. Bu süre içerisinde anlatacağı dönemin tarihini öğrenmek ve malzeme toplamak için araştırmalar yapar. Roman olaylarının Hindistan'da geçmesi nedeniyle

bölgeye giderek birçok şehir gezer, kullanacağı mekânları bizzat yerinde tespit eder. Kadirov, bu eseri kaleme alırken birçok tarihî kaynağa başvurur. Yazar, *Yıldızlı Geceler* romanında da kullandığı Babur'un *Baburname* ve Gülbeden'in *Humayunname* eserlerinin yanı sıra, Ekber'in veziri Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin *Ekbernamesi*[29] ve Cevher Aftabeci'nin *Tezkiretü'l-vâkı'ât (Humayunname) adlı* eserlerini temel kaynaklar olarak kullanır. Bu kaynakları romana başarılı bir şekilde yerleştiren Kadirov, Hint kültür ve tarihini yansıtmak için Hintçe kaynaklara da başvurur.

İki bölüme ayrılan romanın birinci bölümünde Humayun, ikinci bölümünde ise Ekber dönemi anlatılır. Babası Babur'un ölümünden sonra tahta geçen Humayun, bir yandan ülkede yaşanan din çatışmalarını kontrol almaya çalışırken diğer taraftan ülke içinde kardeşi Kamran Mirza ile ülke dışında ise Şirhan ile mücadele halindedir. Hem Şirhan'a hem de Kamran Mirza'ya casusluk yapan Şeyhülislam Said Halil, Humayun'un diğer bir düşmanıdır.

Şirhan ile iki kez savaşıp kaybeden Humayun, çareyi Kandahar'a dönmekte bulur. Ancak burada da kardeşi Kamran Mirza ile işbirliği yapan Mirza Askeri onu yakalamak için beklemektedir. Bu durumdan kurtulmak için henüz bir yaşında olan oğlu Ekber'i Kandahar'da bırakarak İran hâkimi Şah Tahmasp'a sığınır. Sığıntı olmayı kendine yediremese de yaklaşık bir yıl burada kalır. Bu süre içinde Şah'ın

[29] Ebul Fazl Mübarek, **Ekbername Tarih-i Gurkaniyan-ı Hind**, Neşr. Gulam Rıza Tabatabaî Mecd, Tahran, 1385, c. I. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İslam Ansiklopedisi, (2000), Türk Diyanet Vakfı, C.40, s.60).

güvenini kazanır. Şirhan'ın Kalancar'da ölmesi, onun için büyük bir fırsattır. Şeybanilerin de Humayun'a destek vermesiyle Kamran Mirza'ya karşı savaşır. Kabil ve Kandahar'ı ele geçirir. Ancak Kamran Mirza kaçmayı başarır.

Hanzade Begim'in çabası ve Humayun'un tekrar ülkeyi ayağa kaldırma düşüncesi ile dört kardeş bir araya gelerek ülke yönetimini paylaşmaya karar verir. Ancak Kamran Mirza'nın Humayun'u kıskanması, iki kardeşin arasını tekrar açar. Yapılan savaş sırasında Humayun'un diğer kardeşi Mirza Hindal ölür. Humayun, Kamran'ı yakalar ve gözlerine mil çektirerek cezalandırır.

Bu sırada Hindistan'da Şirhan'ın varisi İslam Şah hüküm sürmektedir. Halka acımasız davranan İslam Şah'a karşı Şeyh Alaî, Selim Ata (Nizam) ve Abdullah Niyazi önderliğinde "Mehdi Hareketi" adı verilen bir grup direnişe geçer. İslam Şah'ın Şeyh Alaî'i öldürmesi bu hareketin dağılmasına sebep olur. Daha sonra İslam Şah'ın hastalanarak ölmesi, ülkede tekrar kargaşa ve taht kavgalarına sebep olur. Taht kavgalarından yararlanan Humayun, Hindistan'a gelerek halka büyük yardımlarda bulunur. Ancak Humayun'un bir kaza sonucu ölmesi üzerine oğlu Ekber, genç yaşta tahta geçer. Ekber'in tahta geçmesiyle romanın ikinci bölümü başlar.

Ekber'in en büyük yardımcısı Humayun döneminde de başarılı bir komutan olan Bayramhan'dır. Bayramhan, padişah ailesine girebilmek için kızı yaşındaki Humayun'un yeğeni Selime Begim ile evlenmek ister. Ekber bu duruma karşı

çıkmak ister ancak Bayramhan'ın saraydaki nüfuzu nedeniyle sessiz kalır. Ekber ile Bayramhan'ın arası bu olay üzerine giderek açılmaya başlar.

Aradan iki yıl geçtikten sonra Ekber on sekiz yaşına girer. Bayramhan, padişah gibi devleti yönetmektedir. Bu durumun farkında olan Ekber, Bayramhan'ı saraydan uzaklaştırmak için yollar arar. Dehli'ye giderek Bayramhan'ın görevinden alındığına dair ferman çıkarır. Sarayda kaldığı süre boyunca birçok düşman kazanan Bayramhan, hacca giderek kurtulmak ister. Ancak en büyük düşmanları Ethemhan ve Pirmuhammedhan tarafından öldürülür.

Ekber'in sütkardeşi Ethemhan, saltanat naibi olmak arzusundadır. Ancak Ekber, saltanat naibi olarak atabeyi Şemsiddin Ata'yı atamıştır. Bu durumu kabullenemeyen Ethemhan, Şemsiddin Ata'yı öldürüp Ekber'e saldırsa da başarılı olamaz ve hatasının bedelini canıyla öder.

Yaptığı katliamlar, erkek çocuğa sahip olamaması ve sevdiği insanların birer birer ölmesi gibi nedenler, Ekber'i psikolojik buhrana iter. Bir zamanlar babası Humayun'un en güvendiği kişi olan ve daha sonra bilge bir kişiliğe bürünen Selim Ata (Nizam), ona manevî güç verir. Eşlerini Selim Ata'nın yanına yerleştiren Ekber, Cadha Bay adlı Hintli eşinden Selim adında ve Selime Begim adlı eşinden Murad adında iki erkek çocuğa sahip olur.

Ekber'in en büyük amacı, bütün dinleri bir çatı altında toplayıp herkesin inandığı dini özgürce yaşadığı bir ortam oluşturmaktır. Bu amaca ulaşmak için

"İtikathane" adını verdiği bir bina kurdurup bütün dinlerin temsilcilerini burada toplar. Ekber'in bütün dinleri bir çatı altında toplaması ve her gün farklı dinlerin inançlarına göre hareket etmesi, Müslüman din âlimlerinin tepkisine neden olur. Ekber'in İslam'dan ayrıldığı dedikoduları yayılmaya başlar. Ekber'in düşmanları, bu durumu bahane ederek ondan dört yaş küçük olan kardeşi Muhammed Hâkim'i tahta geçirmek ister. Bunun üzerine Muhammed Hâkim ordu toplayarak Pencap'a girer. Ekber, kısa zamanda bu durumu kontrol altına alır.

Ekber'in bir başka düşmanı Goa adasına yerleşen Portekizliler'dir. Hindistan'da misyonerlik faaliyetleri ve silah ticareti yapan Portekizli casuslar, Ekber'in sarayına şehzadelere dil öğretmek maksadıyla yerleşirler. Şehzade Selim'i babasına karşı kışkırtarak isyan etmesine neden olurlar. Bu arada Hamide Begim'in ölümü, baba-oğul savaşını durdurur. Oğlunu affeden Ekber, ölmeden önce sağ kalan tek oğlu olan Selime tahtı teslim eder ve 1605 yılında ölür.

Kadirov'un son tarihsel romanı olan *Ana Laçin Vidasi*[30] *(Ana Laçin Vedası),* 2001 yılında neşredilir. 2009 yılında ise romanın genişletilmiş yeni neşri, *Şahruh ve Gevherşad*[31] adıyla tekrar yayınlanır. Romanda, Emir Timur'un ölümünden sonra

[30] *Ana Laçin Vedası* romanı, yaklaşık altı yıllık bir araştırma ve kaynak toplama sonucunda ilk olarak, 2001 yılında *Şark Neşriyat-Matbaa Aksiyadarlık Kompanyası Baş Tahririyatı* tarafından Taşkent'te basılır.

[31] Romanın genişletilmiş yeni neşri *Şahruh ve Gevherşad* adıyla ilk olarak Özbekistan Neşriyatı tarafından 2009 yılında Taşket'te yayınlanır. Daha sonra yine

başa geçen Şahruh Mirza, Uluğbey ve Ebusaid dönemleri, Hüseyin Baykara'nın Herat'ta hâkimiyeti ele geçirmesine kadar geçen sürede yaşanan taht mücadeleleri ve yaşanan olaylar anlatılır.

Kadirov, bu romanı yazma sebebini Sovyet yönetiminin Şahruh Mirza ve eşi Gevherşad Begim'in bağnaz ve cahil kesime destek verdiklerine dair yapılan karalama politikasına karşı, halkı bilinçlendirmek ve gerçekleri ortaya koymak olarak belirtmiştir (Eşbek, 2008: 125). Bu amacını ortaya koymak için romanını kaleme alırken güvenilir kaynaklara dayanır. Bu kaynakların başında, Şerefiddün Ali Yezdî'nin Emir Timur dönemini anlatan *Zafername*'si[32] ve Abdürrezzak Semerkandî'nin 1304-1470 yılları arasında İran, Horasan ve Hindistan'daki olayları anlattığı *Matlau's- Sadeyn* adlı eserleri gelir.

Seferov, roman hakkında yazdığı makalesinde, Kadirov'un bu eser için büyük çaba, emek harcadığını ve belgeler ışığında Gevherşad Begim'in ölümüne sebep olan tarihî çevreyi tekrar canlandırdığını belirtir. Romanın okunduğunda ise Gevherşad

---

aynı adla 2013 yılında *Şark Neşriyat-Matbaa Aksiyadarlık Kompanyası Baş Tahririyatı* tarafından seçilmiş eserler serisinin dördüncü cildinde yazarın Emir Timur Siması adlı eseri ile birlikte tekrar yayınlanır. Tez içerisinde yapılan alıntılar 2009 yılı baskısına aittir. Roman 252 sayfa olup olayları kelime veya cümleyle özetleyen 28 başlıktan oluşur.

[32] Bu eser Ahsen Batur tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Yezdi, Ali Şerefüddin (2013), **Emir Timur (Zafername)**, Selenge Yay. İstanbul.

Begim gibi yüce ve bilgili bir kişiye karşı yapılan suçlamaların doğru olmadığının vurgulandığını açıklar. Ayrıca bu romanda tarihî konulara açıklık getirilmesinin, Özbekistan'ın bağımsızlık dönemindeki manevî ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olacağını düşünür (2008: 97).

Roman, Emir Timur'un ölümüyle başlar. Onun ölümü oğulları arasında taht mücadesini beraberinde getirir. Bu mücadeleden halk tarafından da sevilen Şahruh Mirza galip gelir ve devletin başına geçer. Şahruh'un eşi Gevherşad Begim ise bir yandan torunlarının eğitimi ile ilgilenirken diğer taraftan da devlet işlerinde Şahruh'a yardımcı olmaya çalışır.

Devleti başarıyla yöneten Şahruh, oğlu Uluğbey'e Semerkand padişahlığını verir. Ancak rasathane kuran Uluğbey, devlet işlerinden çok astronomi ve bilimle uğraşır. Şahruh Mirza'nın ölümüyle birlikte taht mücadeleleri tekrar başlar. Uluğbey'in oğlu Abdüllatif, isyan ederek babasının yerine geçmeyi ister. Bunun için Timur soyundan gelen Ebusaid Mirza ile işbirliği yapar. Amacı Semerkand'ı ele geçirdikten sonra Ebusaid'i öldürerek tek başına padişah olmaktır. Ancak Ebusaid de aynı düşünceye sahiptir. Uluğbey oğluyla savaşmaktan çekinip tahtı ona bırakmak ister. Bununla yetinmeyen Abdüllatif, hırsı ve çevresindeki fitneci insanların etkisiyle babasını öldürtür. Baba katili olmak onun psikolojisini olumsuz etkiler. İçki ve afyon bağımlılığı olan Abdüllatif, Abdulla Mirza tarafından öldürülür ve Tahta Abdulla Mirza geçer.

Abdulla Mirza'nın tahta geçmesini kabullenmeyen ve tahtın kendisine ait olduğunu düşünen Ebusaid Mirza, Abdulla Mirza'yı savaşta yenerek başa geçer. Bu arada Gevherşad Begim, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevaî'ye iyi bir eğitim verip gelecekte tahtın başına geçirmeyi planlamaktadır. Halk tarafından sevilmeyen Ebusaid Mirza, isyanlara engel olabilmek için Gevherşad Begim'den yardım ister. Onun yardım çağrısını kabul etmeyen Gevherşad Begim'i ölümle cezalandırır.

Diğer taraftan kendine çok güvenen Ebusaid, en büyük düşmanı olan Karakoyunlu hükümdarı Hasanbek tarafından tuzağa düşürülerek öldürülür. Bunu fırsat bilen Hüseyin Baykara'nın, Ali Şîr Nevaî ile birlikte asker toplayıp bir dizi mücadeleden sonra Yadgar Mirza'yı öldürerek Herat'a hâkim olmasıyla roman son bulur.

4.2. Yapı

4.2.1. Olay Örgüsü

Yıldızlı Geceler romanı iki ana bölüme, her bölüm ise kendi içinde alt bölümlere ayrılır. Her bölümün başına anlatılacak olaylar ile ilgili başlıklar yerleştirilir. Roman, Babur ve onun padişahlık döneminde yaşanan olaylar üzerine kurgulanır. Romanın başkişisi Babur'un, ailesi ve askerleri ile olan ilişkileri ve düşmanları ile olan çatışmaları romanın olay örgüsünü oluşturur. Oldukça geniş bir olay örgüsüne sahip olan romanda yaşanan çatışmalar, aşk ilişkileri ve Babur ile askerleri arasındaki ilişkiler olaylar zincirinin temelini oluşturur.

Romanda en büyük çatışma taht ve güç için savaşan padişah ve beyler ile ezilen ve sömürülen halk arasında yaşanır. Kendi çıkarlarını düşünen padişah ve beylerin, yaptıkları savaşlar halka büyük zararlar verir. Zor durumda kalan halk, kan döken ve halkı yağmalayan padişah ve beylerden sürekli şikâyet eder.

(Çatışma)

Padişah ve Beyler ⟷ **Ezilen Halk**

Romanda yaşanan çatışmaların bir diğeri, birbirine düşman iki padişah, Babur ile Şeybanîhan arasındadır. İslam dünyasının tek lideri olmak isteyen Şeybanîhan, Maveraünnehir'i ele geçirmek amacındadır. Babur'un amacı ise Maveraünnehir'de bozulan birliği sağlamaktır. Babur ile Şeybanîhan arasındaki ilk karşılaşma Semerkand'da yaşanır. Semerkand'a gizlice giren Babur, şehri ve Şeybanîhan'ın tahtını elinden alır. Aralarındaki çatışma bu noktada başlar. Babur'un Semerkand'ı ele geçirmesini hazmedemeyen Şeybanîhan, uzun süren kuşatmadan sonra Semerkand'ı Babur'dan alır. Şeybanîhan, Babur'un ablası Hanzade Begim ile evlenmek şartıyla Babur'u ve ailesini serbest bırakır. Savaşı kaybetmesi, ablasının Şeybanîhan ile evlenmesi ve kuşatma sırasında kızının ölmesi gibi Şeybanîhan'ın neden olduğu olaylar, Babur'un psikolojisi üzerinde derin izler bırakır. Bu olaylardan sonra Şeybanîhan, Babur'u öldürmek istese de başarılı olamaz.

(Düşmanlık, Çatışma)

Şeybanîhan ⟷ **Babur**

Bir başka çatışma, Babur ile Andicanlı Moğol beylerinden Ahmet Tenbel arasında yaşanır. Aralarındaki ilişki Babur'un Andican tahtına oturmasıyla başlar. Babur'e sadık bir asker olduğunu bildiren Ahmet Tenbel'in asıl amacı, Babur'un kardeşi Cihangir Mirza'yı tahta geçirmektir.

(Düşmanlık, Çatışma)

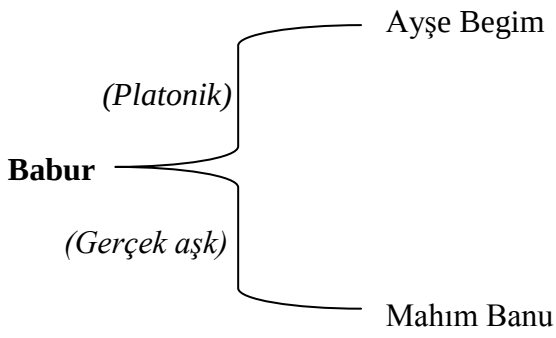
Babur ⟵⟶ **Ahmet Tenbel**

Babur ile Ahmet Tenbel arasındaki çatışmaya zemin hazırlayan etkenlerden biri de Hazade Begim'dir. Ahmet Tenbel'in amaçlarından biri de Hanzade Begim ile evlenmektir. Ancak Hanzade Begim'in onunla evlenmek istememesi üzerine, Babur'a karşı düşmanlığı daha da artar. Babur'un Semerkand'da olduğu sırada gizlice Andican'a gelerek tahtı Cihangir Mirza'ya vermek ister. Ahmet Tenbel'in kendine ihanet ettiğini anlayan Babur, Hoca Abdullah'ı Andican'a gönderir. Ahmet Tenbel'in Hoca Abdullah'ı asarak öldürmesi, Babur'un Ahmet Tenbel'e karşı büyük bir intikam duygusu beslemesine neden olur. Asker toplayarak Ahmet Tenbel ile savaşan Babur, Andican'ı tekrar ele geçirir. Ahmet Tenbel'in Taşkent hanı ve aynı zamanda Babur'un Mahmuthan'dan yardım alması ve Kutlu Nigar Hanım'ın çabaları sonucu Babur, Ahmet Tenbel'in peşini bırakır. Ahmet Tenbel daha sonra Şeybanîhan tarafından öldürülür.

Romanda Hanzade Begim ile mimar Mulla Fazliddin arasında karşılıklı ama sonu olmayan bir aşk ilişkisi vardır. Mulla Fazliddin'in Hanzade Begim'in resmini

çizdiği sırada aralarında aşk başlar. Ancak hanedana mensup birinin sıradan bir mimarla evlenmesinin imkânsız olduğu bir dönemde, bir araya gelmeleri mümkün değildir. Andican'da sık sık bir araya gelip mimarî projeler üzerine konuşmaları, aralarındaki aşkı büyütür. Ancak Andican'ın Ahmet Tenbel'in eline geçmesinden sonra yolları ayrılır. Mulla Fazliddin Ahmet Tenbel'in zulmünden kaçarak Herat'a gider ve orada evlenir. Hanzade Begim ise Şeybanîhan'ın ona karşılık Babur'u ve ailesini serbest bırakması şartı nedeniyle kendini fedâ ederek Şeybanîhan ile evlenir. Uzun yıllar sonra Hanzade Begim ve Mulla Fazliddin Kabil şehrinde karşılaşırlar ve eski günler hakkında konuşurlar.

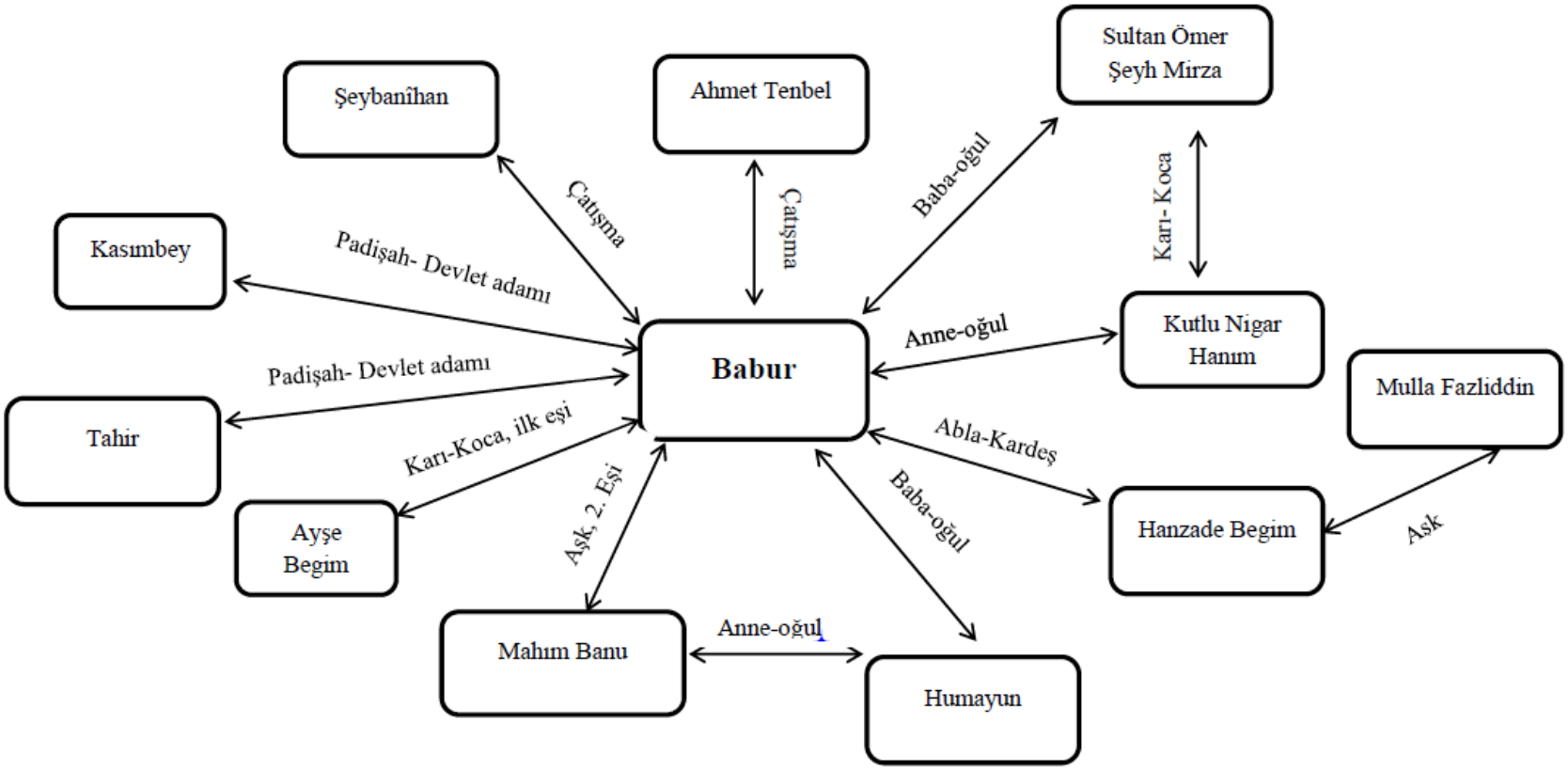
Babur'un iki farklı aşk ilişkisinden söz etmek mümkündür. Babur, ilk aşk ilişkisini Babur'un beşik kertmesi olan Ayşe Begim ile yaşar. Beşik kertmesi âdetine göre Babur, Ayşe Begim'i on sekiz yaşına kadar görmez. Çevresinin ve okuduğu şiirlerin etkisiyle Ayşe Begim'e platonik bir aşk besleyen Babur, onunla evlendikten sonra tasavvur ettiği kızdan farklı bir kızla karşılaştığı için hayal kırıklığına uğrar. Evliliğin ilk zamanlarında iyi bir ilişkileri olsa da uzun yolculukları sevmeyen ve sürekli hastalanan Ayşe Begim, Semerkand kuşatması sırasında kızını kaybettiği için Babur'a karşı çıkar ve Taşkent'te kalacağını söyler. Ayşe Begim'in bu tavrı üzerine Babur, eşini boşayarak Taşkent'ten ayrılır.

Romanda Babur, ikinci aşk ilişkisini ise Herat'ta karşılaştığı Mahım Banu adlı bir kız ile yaşar. Babur, Ayşe Begim'de bulamadığı aşkı, Mahım Banu'da bulur. Daha önce iki evlilik daha yapmış olmasına rağmen Mahım Banu Babur'a hem eş hem de iyi bir dost olur.

Babur'un devlet yönetiminde yer alan sadık adamları ile arasındaki ilişkiler de romanın olay örgüsünde yer alır. Babur'un en güvendiği adamı Kasımbey ile devlet yönetimi konusunda sıkı ilişkileri vardır. Aynı zamanda orduların yönetiminde de yer alan Kasımbey, Babur'un zor anlarında akıl danıştığı kişilerdendir. Babur'a sadık bir diğer adamı ise Tahir adlı bir gençtir. Kuva'dan gelerek Babur'un ordusuna katılan Tahir, sadakatinin karşılığında Babur tarafından bey mertebesine yükselir. Babur'un zaman zaman bir dost gibi sohbet ettiği Tahir, Babur'un ölümü sırasında yanından ayrılmaz.

Tablo 11: *Yıldızlı Geceler* romanının kişileri ve ilişki durumu.

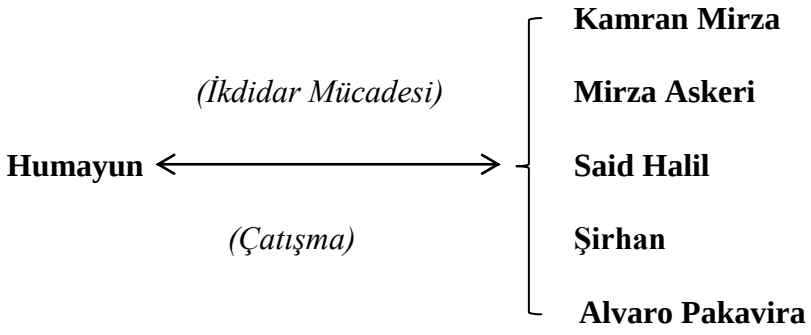

Kadirov'un diğer bir tarihsel romanı *Humayun ve Ekber (Evlatlar Geçidi)*, iki ayrı bölüm şeklinde kurgulanır, ilk bölümde Humayun'un düşmanları ile çatışmaları, aşk ve aile ilişkileri, ikinci bölümde ise Ekber'in daha çok din adamları ve oğlu Selim ile çatışmaları anlatılır. Genel olarak Hintli ve Müslüman Türkler'in yaşadığı din çatışmaları üzerinde durulur.

Humayun ile kardeşi Kamran Mirza arasında şiddetli bir çatışma yaşanır. Çevresindeki insanların kışkırtmalarından etkilenen Kamran Mirza, ülkenin tek hâkimi olabilmek için ağabeyine karşı isyan eder. Humayun'a karşı düşmanlık besleyen Şirhan, Şeyhülislam Said Halil ve kardeşi Mirza Askeri ile işbirliği yapan Kamran Mirza, ağabeyinin tahtını elinden alıp Şah Tahmasp'ın yanına sığınmasına neden olur. Kısa süre sonra Humayun, Şah Tahmasp'ın desteğiyle Kamran Mirza'yı Kabil'de yener. Humayun, Kamran ve Askeri'nin bütün yaptıklarına rağmen onları affeder ve ülkeyi yeniden kardeşler arasında paylaştırır. Ancak halkın Humayun'u sevmesini kıskanan Kamran, ağabeyinin öldüğü dedikodusunu fırsat bilerek Mirza Askerî ile birlikte Kabil'i ele geçirmek ister. Humayunla tekrar savaşıp kaybeden Kamran, küçük kardeşleri Mirza Hindal'ın ölmesine sebep olur. Bütün bunlara rağmen Humayun kardeş katili olmak istemez ancak Kamran'ın gözlerine mil çektirerek cezalandırır.

Humayun'un düşmanları arasında Portekizli silah taciri Alvaro Pakavira da vardır. Humayun'a silah satarak hem ülkeyi karıştırmak hem de kazanç elde etmeyi amaçlar. Bu amaca ulaşmak için devlet yönetiminde geri planda kalmak istemeyen

Şeyhülislam Said Halil ve Şirhan ile gizli bir işbirliği yapıp Humayun'u tahttan indirmek ister.

Romanda geçen tek aşk ilişkisi Humayun ile Hamide Begim arasındadır. Romanın ilk sayfalarında Hamide Begim ile Nizam arasında bir ilişki yaşansa da, Nizam'ın öldüğü haberinden sonra Hamide Begim ile Humayun yakınlaşır. Kısa süre sonra evlenirler. Bu aşk ilişkisi romanda yüzeysel olarak işlenir.

Ekber döneminin anlatıldığı ikinci bölümde yine çatışmalar göze çarpar. Ekber, küçük yaşta padişah olur ancak devlet yönetimi konusunda tecrübesizliğinden dolayı korbaşı Bayramhan ona yardım eder. Devlet yönetiminde oldukça nüfuzlu bir konumda olan Bayramhan, padişah gibi davranmaya başlar. Padişah ailesine girmek için kızı yaşındaki Humayun'un yeğeni Selime Begimle evlenmesi, Ekber ile Bayramhan arasındaki çatışmayı başlatan etkenlerdendir. Ekber on sekiz yaşına girdiğinde Bayramhan, kendine vergiler bağlayıp şii Şeyh Gedaî'yi yüksek makama getirir. Bu durum, şii-sünni çatışmasına neden olur. Bu olaylar üzerine Ekber, Bayramhan'ı görevden alır. Bu durumu kendine yediremeyen Bayramhan, Ekberle savaşır. Savaşı kaybetse de Ekber onu affeder. Ancak düşmanları tarafından hacca giderken öldürülür.

(İktidar Mücadelesi)

Ekber ⟷ **Bayramhan**

(Çatışma)

Ekber'in çatışma halinde olduğu kişiler arasında din adamları ve ulemalar da vardır. Ekber'in bütün dinleri bir araya toplamak istemesi, her gün farklı bir inanca göre hareket etmesi ve Hintli bir kızla evlenmesi, din adamlarının tepkisine yol açar. Ekber'in Müslümanlıktan ayrıldığını söyleyerek ondan dört yaş küçük kardeşi Muhammed Hâkim'i tahta geçirmeye çalışsalar da başarılı olamazlar.

Ekber ⟷ **Din Adamları ve Ulemalar**

(Çatışma)

Ekber'in çatıştığı diğer bir kişi sütkardeşi Ethemhan'dır. Saltanat vekili olmak isteyen Ethemhan, sarayda gizli işler planlayarak önce Bayramhan'ı sonra Saltanat vekili olan Şemsiddin Ata'yı da öldürür. Kendini kaybeden Ethemhan, Ekber'i de öldürmek ister ancak Ekber onu ölümle cezalandırır.

(İktidar Mücadelesi)

Ekber ⟷ **Ethemhan (Ekber'in Sütkardeşi)**

(Çatışma)

Sarayda düzeni sağlamaya çalışan Ekber, bu kez oğlu Selim ile çatışma haline girer. Goa adasından Selim'in eğitimi için gelen Alvaro Pareiro ve Şeyh Ferid gibi insanların etkisinde kalan Selim, babasına karşı isyan eder. Kıskanç bir yapıya sahip olan Selim, Ekber'in en güvendiği veziri Ebul Fazıl'ı öldürerek Allahabad'ı ele geçirir. Bu sırada Hamide Begim'in ölümü baba-oğulu bir araya getirse de, Ekber oğlunu gusülhaneye kapatarak cezalandırır. Pişman olan Selim, Ekber öldükten sonra tahtın sahibi olur.

(Baba-oğul, İktidar Mücadelesi)

Ekber ⟷ **Selim**

(Çatışma)

Ekber'in iyi ilişkilerinin olduğu kişiler de romanda yer alır. Humayun en güvendiği adam olan Nizam, yıllar sonra Selim Ata (Çişti) olarak Ekber'in akıl hocalığını yapar. Ekber'in ruhsal bunalımdan çıkmasını sağlar. Ekber'in din çatışmalarına engel olabilmek için özgür bir ortam yaratma amacının temelinde de Selim Ata'nın görüşleri yatar. Ekber'in iyi ilişkiler kurduğu kişiler arasında veziri Ebul Fazıl yer alır. Ayrıca Ebul Fazıl onun en güvendiği adamıdır. Ekber, iyi bir eğitime sahip olan Ebul Fazıl ile sürekli fikir alış verişinde bulunur. Dinleri buluşturacak olan "İtikathane" binasının yapımına birlikte karar verirler.

Kadirov'un son tarihsel romanı *Şahruh ve Gevherşad* ise, olayları bir cümle veya kelime ile özetleyen 26 başlıktan oluşur. Tarihî olayların yoğun bir şekilde anlatıldığı romanda, iktidar mücalelelerinden doğan çatışmaların oldukça fazla

olduğu söylenebilir. Bunun yanında Şahruh, Gevherşad ve oğulları Uluğbey arasındaki ailevî ilişkiler ile Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevaî arasındaki dostluk ilişkisi üzerinde daha çok durulduğunu söylemek mümkündür.

(İktidar mücadelesi, Çatışma)

Uluğbey ⟷ **Abdüllatif**

(Baba-oğul)

İktidar mücadelesinin yaşandığı en şiddetli çatışma, Uluğbey Mirza ile oğlu Abdüllatif arasındadır. Abdüllatif, babasının devleti yönetemediğini düşünerek ona karşı isyan başlatır. Başlattığı bu isyanda başarılı olamayan Abdüllatif hapse atılır. Ancak Uluğbey oğlunu hapisten çıkararak orduların başına geçirir. Ancak intikam ateşiyle yanan Abdüllatif, babasının en büyük düşmanlarından olan Ebusaid ile gizli bir plan yaparak devleti ele geçirmek ister. Çaresiz kalan Uluğbey tahtı oğluna devrederek hacca gitmeye karar verir. Hırsı dinmeyen Abdüllatif, hac yolunda babasını öldürterek baba katili olur.

(Karı-Koca)

Şahruh Mirza ⟷ **Gevherşad Begim**

(Baba-oğul) *(Anne-oğul)*

Uluğbey

Romanda aile ilişkisi Şahruh, Gevherşad ve oğulları Uluğbey arasında yaşanır. Şahruh'un diğer eşleri olmasına rağmen özellikle Gevherşad ile yaptığı

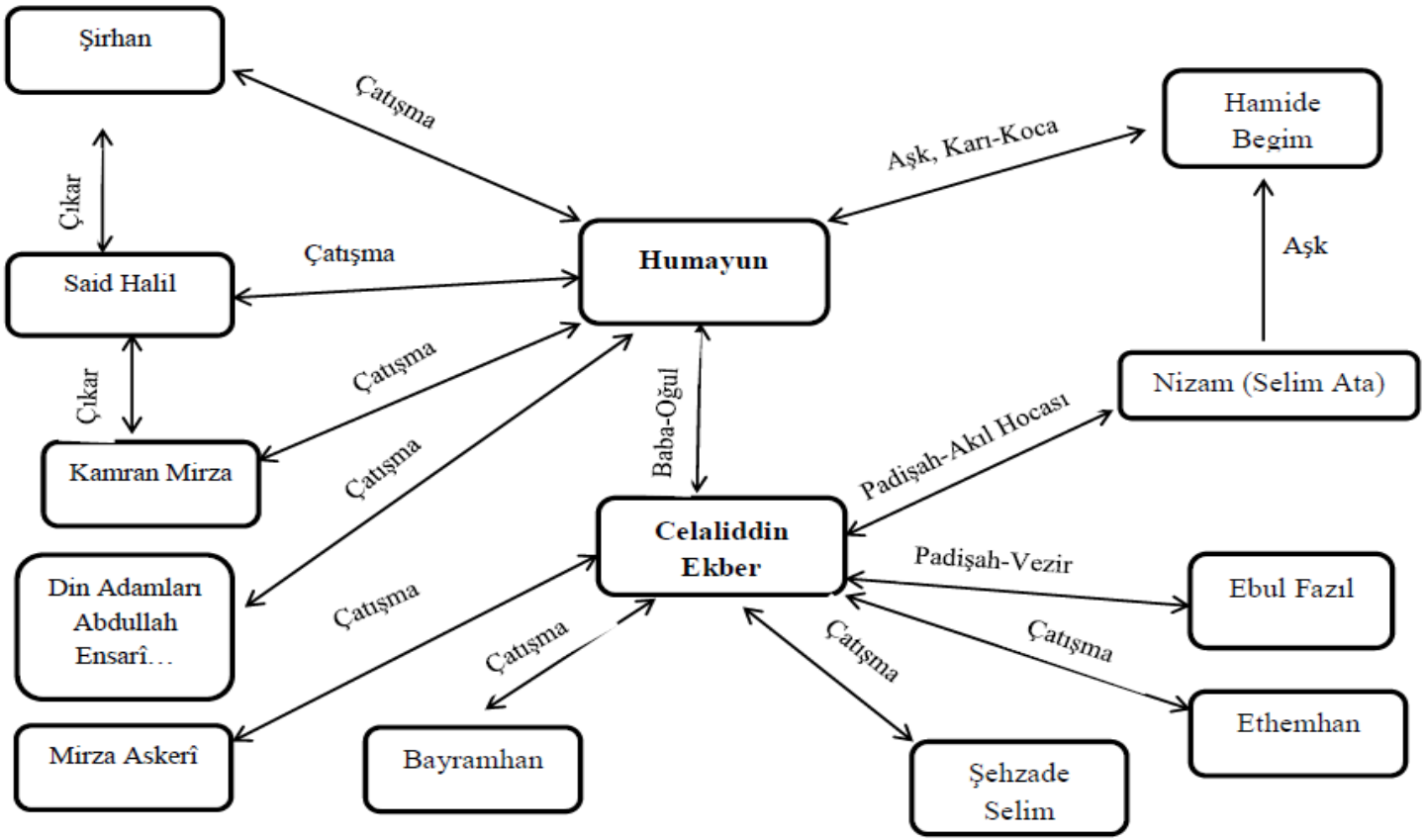
evlilik üzerinde durulur. Gevherşad, Şahruh'a hem bir eş hem de devlet işlerinde görev alan, fikir alış verişinde bulunduğu padişah vekili olarak kurgulanır. Ayrıca Şahruh'un diğer eşlerinden de çocukları olmasına rağmen oğlu Uluğbey'e daha çok önem verir. Uluğbey'in yaptığı icatlar ve bilime önem vermesi, annesi ve babası tarafından desteklenir.

(Arkdaşlık, dostluk)

Ali Şîr Nevaî ⟷ **Hüseyin Baykara**

Ali Şîr Navaî ile Hüseyin Baykara arasında çocukluk yıllarından başlayan bir dostluk ilişkisi vardır. Zor durumlarda birbirlerine destek olurlar. Ayrı kaldıkları zamanlarda da birbirlerine şiirler yazıp aralarındaki bağı koparmazlar. Baykara devletin başına geçtiğinde dostu Ali Şîr'in yanında olmasını ister. Baykara'ya göre bilgili olan Ali Şîr de devlet işlerinde Baykara'ya akıl hocalığı yapar. Herat'ın ele geçirilmesinde Ali Şîr'in payı büyüktür.

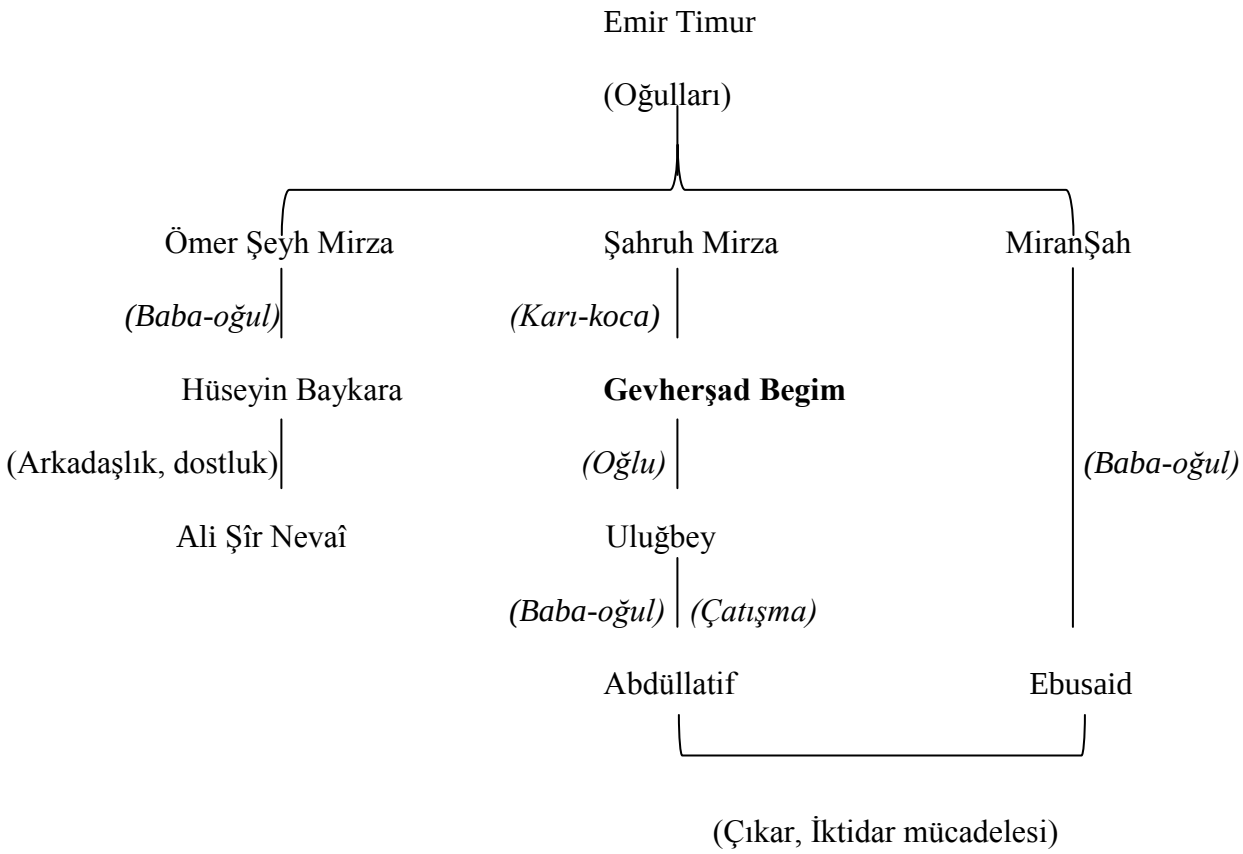
Tablo 12: *Humayun ve Ekber* romanı kişileri ve ilişki durumu.

Tablo 13: Tarihsel romanlar ortak ilişki tablosu

Romanlar	Çatışma	Çıkar İlişkisi	Aşk İlişkisi	Arkadaşlık, Dostluk İlişkisi	Aile İlişkisi
Yıldızlı Geceler	Padişah ve Beyler – Ezilen Halk Babur – Şeybanihan Babur- Ahmet Tenbel		Babur- Mahım Banu Mulla Fazliddin - Hanzade Begim		Babur- Hanzade Begim
Humayun ve Ekber	Humayun – Kamran Mirza, Said Halil, Şirhan, Alvaro Pakavira Ekber –Bayramhan, Din adamları, Ethemhan, Selim	Kamran Mirza- Mirza Askeri – Said Halil – Şirhan – Alvaro Pakavira	Humayun – Hamide Begim	Ekber – Ebulfazıl	
Şahruh ve Gevherşad	Uluğbey- Abdüllatif	Abdüllatif- Ebusaid Mirza	Şahruh - Gevherşad	Ali Şîr Nevaî – Hüseyin Baykara	Şahruh – Gevherşad- Uluğbey Mirza

Tablo 14: *Şahruh ve Gevherşad* romanı kişileri ve ilişki durumu.

4.2.2. Kişiler

a. Başkişiler

Tarihsel roman türünün ilk örneklerinden itibaren romanlarda kullanılacak başkişi konusunda çeşitli sorun ve farklılıklar yaşanır. Göğebakan, tarihsel roman yazarlarının başkişi olarak ya gerçekten yaşamış tarihi kişiliklere ya da ilk tarihsel roman yazarı W. Scott'un yaptığı gibi kurmaca kişiliklere yer vermesi gerektiğine dikkat çeker. Gerçek kişilere yer verilmesi durumunda ise tarihi belgelere uygunluğun kaçınılmaz olduğunu savunur. Roman kuramcısı Lukacs da W. Scott'un görüşlerine paralel olarak toplumsal gerçekliğin ortaya konulabilmesi için gerçek tarihsel kişiliklerin ve büyük devlet adamlarının romanlarda yer almaması gerektiği fikrine sahiptir (2004: 41-43; Lukacs 2008: 45-47).

Kadirov, Scott ve Lukacs'ın görüşlerinin tam tersine tarihsel romanlarında başkişilerini gerçek tarihî kişilerden seçer. Romanların geneline bakıldığında da birçok kişinin tarihte önemli roller oynayan kişiliklerden seçildiğini görmek mümkündür.

Göğebakan, tarihsel roman yazarlarının dikkat etmesi gereken bir diğer husus olarak tarihsel romanda kullanılan kişilerin iç dünyalarının ortaya konulması meselesini ele alır (2004: 49). Tural ise tarihsel romanların ruh tahlillerine olanak veren yapıda bir tür olmadığını söyler ve bunu kişilerin iç dünyaları hakkında yeterli belge olmamasına bağlar (1991: 226).

Tural'ın görüşünden farklı olarak Kadirov'un tarihsel romanlarında, başkişilerin iç dünyalarına yer verdiği görülür. Kadirov, başkişilerin ruh halini anlatırken *Yıldızlı Geceler* romanında Baburname'den, *Humayun ve Ekber* romanında, Humayunname ve Ekbername eserlerindeki bilgilerden, *Şahruh ve Gevherşad*'da ise anlatılan döneme ait tarihî belgelerden yararlanır.

Yıldızlı Geceler romanının başkişisi, tarihte Maveraünnehir'de, Afganistan'da ve Hindistan'da fetihler yapmış olan Zahirüddîn Muhammed Babur'dur. Tarihsel romanda başkişiyi kurgulamanın zorluğunu bilen Kadirov, Babur'u kurgularken hem tarihte yaşamış padişah ve şairi hem de "kendi Babur'unu" yaratma arzusundadır. Babur'un hayatı hakkındaki belgelere sadık kalarak tarihte yaşamış Babur'u vücuda getiren yazar, yine bu belgelerden yararlanarak Babur'un karakter özelliklerini ve iç dünyasını yansıtmaya çalışır.

Babur'un fiziksel özellikleri hakkında[33] ayrıntılı bilgiler vermeyen Kadirov, roman ilerledikçe onun yaşı hakkında bilgiler verir. Babası Ömer Şeyh Mirza öldüğü sırada Andican'daki atabeyler ve hocaları tarafından eğitilmekte olan Babur, henüz on iki yaşındadır. Küçük yaşta olmasına rağmen ata binmeyi ve ok atmayı iyi

[33] *Baburname* adlı eserde Babur'un fiziksel özellikleri hakkında çok fazla bilgiye yer verilmez. Babur'un betimlendiği birçok minyatür vardır. Ancak İslam sanatı tarihçileri, Müslüman nakkaşların minyatürlerini basmakalıp ifadelere dayandırdığını söylemektedir. Ayrıca söz konusu minyatürlerin birçoğu Babur'un torunu Ekber dönemine aittir ve nakkaşlar Babur'u görmeden çizmiştir. Bu nedenle Babur'ün minyatürlerinin kesin bilgiler verdiğini söylemek güçtür (Roux, 2008: 102-103).

öğrenir. Babasının ölümünden sonra tahta geçer ve üç yıl gibi kısa bir sürede padişahlığın verdiği olgunluğa erişir.

Babur mirza attan indiğinde boyunun uzadığı, büyük delikanlılar gibi olduğu anlaşıldı. Adım atışı da oldukça ağır. Tahta geçtiğinden beri geçen son üç yıl, onu çok çabuk büyütmüş, gözleri ve bakışları görmüş geçirmiş insanlarınki gibi vakur. Sadece ince boyu ve henüz çok genişlememiş omuzları şimdi on beş yaşına girdiğini gösteriyordu (Kadirov, 2013: 79) (Ek 2, 1).

Babur, iyi eğitim aldığı için Arapça ve Farsçayı da iyi öğrenir. Bilime ve sanata padişahlığı boyunca önem veren Babur, aynı zamanda şairdir. Çocuk yaşlardan itibaren şiire merak salan Babur, boş zamanlarının çoğunu şiir yazarak ve şairlerle sohbet ederek geçirir. *Vekaî* (daha sonra Baburnâme olarak adlandırılır) adlı bir eser kaleme alır. Bu eserinde, günlük hayata ve tarihe ait bilgiler verir. Babur'un büyük bir kitap sevgisi vardır. Her gittiği şehirde sahafları gezerek kendi kütüphanesini oluşturur. Kaybettiği şehirlerden ayrılırken ve seferlere giderken kütüphanesini yanından ayırmaz. Halkının cehâletten kurtulması ve eski Türk yazı sisteminin devam etmesi için "Hatt-i Baburiy"[34] adlı bir yazı icad eder. Bu yazıyı medreselerde öğretmek istese de başarılı olamaz.

Babur, Ali Şîr Nevaî'ye ayrı bir sevgi duymaktadır. Hayattaki en büyük arzularından biri Ali Şîr Nevaî'yi görebilmektir. Semerkand'ı ele geçirdiğinde Ali Şîr

[34] Kadirov, bu yazının aslında Orhun -Yenisey runik yazısının bir türü olduğunu söyler (Kadirov, 2013: 400).

Nevaî'den aldığı övgü dolu mektup onu oldukça mutlu eder. Herat'a geldiğinde Ali Şîr Nevaî'nin ünsiyesinde kalır. Ancak onu yaşarken görememekten dolayı büyük üzüntü duyar.

Babur, hayatı boyunca dört evlilik yapar. İlk evliliği beşik kertmesi olan Babur'un amcası ve Semerkand padişahı Sultan Ahmet Mirza'nın ortanca kızı Ayşe Begim ile olur. Semerkand'da yaşayan beşik kertmesini kaideler gereği hiç görmeyen Babur, Ayşe Begim'i efsanevi bir peri olarak tasavvur eder. Ancak Ayşe Begim'in, Babur'un tasavvur ettiğinden farklı bir görünüşte olması, Babur'u hayal kırıklığına uğratır. Ayşe Begim'den ayrı kaldığı dönemlerde onun yokluğunu hissetmez, onu özlemez. Ancak ona elinden geldiğince iyi davranmayı da ihmal etmez.

Bir zamanlar Babur, onu görmeden önce hayalinde tasavvur ettiği efsanevi periden tamamen farklı idi (Kadirov, 2013: 184) (Ek 2, 2).

Ayşe Begim, seyahat etmeyi sevmez. Babur ise yeni yerler fethetmenin peşindedir. Şeybanîhan'ın Semerkand'ı kuşatması sırasında kızını kaybeden Ayşe Begim, bu olayın sorumlusu olarak Babur'u görür. Tekrar sefere çıkmak isteyen Babur ile birlikte gitmek istemez. Eşi Ayşe Begim'e bir türlü içi ısınmayan Babur, Ayşe Begim'i ikna edemez. Taşkent'teyken Ayşe Begim'den boşanır ve oradan ayrılır.

Babur'un ikinci evliliği Herat'ta karşılaştığı bir Afgan kızı olan Mahım Banuyla olur. Babur, gerçek aşkı Mahım Banu'da bulur. Mahım Banu, Babur'a hem iyi bir eş hem de her şeyi anlayabilen zeki bir dost olur. Babur, diğer eşlerinden olan çocuklarının yetiştirilmesi işini de Mahım Banu'ya vererek ona ne kadar çok güvendiğini gösterir.

Babur'dan sonra tahta geçecek Humayun, Babur'un Mahım Banu'dan olan oğludur. Babur, iki evlilik daha yapar. Gülruh Begim'den Mirza Kamran ve Mirza Askeriy adlı iki oğlu olur. Sonuncu eşi Dildar Begim'den ise Mirza Hindal adında bir oğlu ve Gülbeden adında bir kızı olur.

Kadirov, *Yıldızlı Geceler* romanında Babur'un karakter özelliklerini en iyi şekilde yansıtmaya çalışır. Her şehzade gibi Babur'a da tahta geçme, etrafındaki beyleri yönetme ve zaferden zafere koşma arzusu yükler. Ancak Babur'un Maveraünnehir bölgesindeki bütün şehirleri birleştirerek tek bir devlet kurma arzusu hiçbir zaman gerçekleşemez. Hindistan'ı fethederek burada kurduğu devlet ile bu amacına ulaşmış olur.

Adil bir padişah olan Babur, bu özelliğini dedesi Emir Timur'dan alır. Emir Timur'dan kalan bir kılıcın üzerinde yazan "Güç – adalettedir" (Kadirov, 2013: 160) ifadesi, Babur'un dedesi gibi adil bir padişah olmasında etken olur. Romanda padişahlığı boyunca adaleti ile ün kazanmış bir kişi olarak yansıtılır.

Babur, adil olmasına bağlı olarak halkına karşı cömert, merhametli ve insanlara karşı saygılıdır. Uzun süre kuşatma altında kalıp açlık çeken Semerkand halkına, kendi ordusuna ait buğday ve yiyeceklerden dağıtarak büyük bir cömertlik örneği gösterir. Ayrıca fethettiği şehirlerdeki insanların canlarını ve mallarını koruma altına alması da merhametli olduğunu gösterir. Özellikle Hindistan halkının gelenek görenek ve âdetlerine saygı göstermesi, onu diğer padişahlardan ayıran en büyük özelliktir.

Babur'un iç dünyası ve ruh haline ait tasvirlere romanda sık sık yer verilir. Kadirov, yaptığı tasvirler ile Babur'un bilinmeyen yönlerini ortaya koymaya çalışır. Genç yaşta tahta oturan Babur'un ilk padişahlık zamanları, ne yapacağını bilemeyen, çocukluk yıllarını özleyen ve padişahlığın verdiği ağır yük altında ezilen bir ruh hali ile geçer. Andican'daki beylerin Babur'a iftira attığını öne sürerek öldürülmesini istediği Öküz Derviş adlı bir adamın feryatları ve çevresindeki beylerin baskısı, Babur'un ruh halini olumsuz etkiler. Daha bir gün önce güneşli bir gökyüzü gibi saf ve temiz olan hayatına, çevresindeki beyler kara bulut gibi çöker.

Padişah olarak herkesin gözünün onun üzerinde olması ve her hareketinin her sözünün birinin kaderine etki ettiğini düşünerek her zaman zeki ve ihtiyatlı olması, Babur'u çok sıkar. O, çocuklar gibi özgür olmayı özler.

Daima çoğunluğun dikkat merkezinde olma ve padişahın her bir sözünün, her bir hareketinin birilerinin kaderine etki edeceğini bilerek sürekli zeki ve ihtiyatlı

davranmak Babur'u çok sıkıyordu. Genç vücudu özgür olmayı, sıradan akranları gibi rahatça dolaşmak burnunda tüterdi (Kadirov, 2013: 84) (Ek 2, 3).

Babur, padişahlığın gereği olarak çözmesi gereken birçok sorun olması ve alması gereken birçok karar bulunması nedeniyle ikileme düşer. Baskı karşısında zorlanan Babur, sık sık padişah olmaktan şikâyet eder.

Ben bu feleğin elinden kurtuluş arıyorum, begim. Çözülmeyen sorunlar birbiri üzerine ekleniyor. Bu esnada ne yazık ki siz de benim zorluklarımı çoğaltmak mı istiyorsunuz?(Kadirov, 2013: 110) (Ek 2, 4).

Annesinin onun üzerine yüklediği görevin ne kadar zor olduğunu şimdi hissetti. Kaderin onun başına sardığı güçlüklerr az mıydı da, üzerine bir de bu eklendi?(Kadirov, 2013: 110) (Ek 2, 5).

Semerkand'da Şeybanîhan'a yenilmesi, kuşatma altındayken kızının ölmesi, Taşkent hanı Mahmuthan'ın onun uyarılarını ciddiye almaması ve son olarak eşi Ayşe Begim'den ayrılması gibi olaylar nedeniyle bunalan ve ağır yükten kurtulmak isteyen Babur, kaçış yoluna gider. Tac ve tahttan vazgeçerek dağlarda derviş olarak yaşamayı tercih eder.

Hayır! – dedi. Her şeyden vazgeçtim! Sayın Kasımbey, ben şimdi şah değilim! Bana han olarak kabul edilmem gerekli değil. Yeter! Atın hepsini!

-Bundan sonra ben bir derviş olarak dağlara çıkmak istiyorum! Sayın Kasımbey, anneme söyleyin! Men şimdi Oratepe'ye gidiyorum! Yüz serçeye bir kesek! Tac ve tahttan vaz geçtim! Kim bunu kabul ederse peşimden gelsin! (Kadirov, 2013: 264)(Ek 2, 6).

Dağlarda tek başına dolaşıp sıradan insanlar gibi yaşamaya çalışan Babur, dünyanın geçici olduğunu, hayatın insanlara verilmiş bir nimet olduğunu anlar. Yalnız kaldığı zamanlarda şiir onun huzur bulduğu bir kapıdır.

İçi yana yana yazdığı bu satırlar kalbinin ateşini biraz olsun alıyor, dünyada bütün kapılar yüzüne kapansa da tek kutsal kapı, şiir kapısının daima açık olduğunu anlayıp mutlu olurdu (Kadirov, 2013: 274) (Ek 2, 7).

Babur'un dağlardaki yaşamı fazla uzun sürmez. Padişahlığın onun kaderi olduğunu anlayarak tekrar savaşmaya karar verir. Ancak kendi vatanında tutunamayan Babur, uzun yıllar sonra Kabil'i ele geçirerek burada yaşamaya başlar. Büyük bir karamsarlık içinde yaşadığı mağlubiyetleri, acıları ve dünya işlerini unutmak isteyen Babur'un bu kez kaçış noktası şaraptır. İslamiyet inancına bağlı olan Babur, ilk defa Şah İsmail'in elçisini ağırladığı sırada içki âlemi düzenler. Daha sonraki yıllarda Babur'un şaraba düşkünlüğü giderek artar. Hindistan'dayken aşırı içkiden hastalanır. Doktorların ısrarına rağmen içkiden vazgeçmez. Ancak bir savaş öncesi temiz bir imanla ölmek ister ve askerlerine de tövbe ettirerek şarabı bırakır.

Devletin devamlılığı için yaptığı gaddarlıkları, kendisi için ölen masum insanları düşünerek acı çeken Babur, bütün bunların sorumlusu olarak kendini ve padişahlığını görür. Ölmeden önce amacı oğlu Humayun'u tahta geçirip dert ve tasadan uzak yaşamaktır.

Evet, ben padişahım – bütün belâ bunda. Ne hata yaptıysam, ne günah işlediysem, hepsinin tek sebebi, benim padişahlığımdır. Gençliğimde padişahlık zincirinden kurtulmak istedim. Ancak beni bu zincirden çıkaracak bir kurtarıcı bulunmadı. Şimdi ümitliyim ki, benim kurtarıcım Humayun olacaktır (Kadirov, 2013: 531)(Ek 2, 8).

Kırk yedi yaşınayken ağır bir hastalığa yakalanan Babur, tahtı Humayun'a devrederek Agra'da ölür.

Yıldızlı Geceler'in devamı niteliğindeki *Humayun ve Ekber* romanının isminden anlaşıldığı gibi Humayun ve oğlunun padişahlığı dönemi anlatılır. İki bölüm şeklinde kurgulanan romanda, iki başkişiden söz etmek mümkündür. Birinci bölümün başkişisi Humayun, ikinci bölümün ise Ekber'dir.

Babası Babur'un ölümünden sonra tahta Humayun geçer. Merhametli ve cömert olmasıyla romanda yer alan Humayun'un fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmez. Ancak bir padişahta olması gerektiği gibi *boyu uzun, omuzları geniş ve heybetli* (Kadirov, 2012: 51) (Ek 2, 9) olarak tasvir edilir.

Otuzlu yaşlara gelinceye kadar üç evlilik yapan Humayun, erkek evlat sahibi olamaz. Halası Hanzade Begim'in yardımı ile Hamide Banu'ya âşık olur ve onunla evlenir. Bu evliliğinden Ekber adında bir oğlu olur. İlerleyen yıllarda Humayun'un Bedehşanlı eşi Narçüçük'ten Muhammed Hâkim adlı bir başka oğlu daha olur.

Humayun'un en çok ön plana çıkarılan karakter özelliği merhametli olmasıdır. Özellikle kardeşi Kamran Mirza'nın isyan etmesi, onu öldürmek istemesi, oğlu Ekber'i ona karşı kalkan olarak kullanması gibi kötülükler yapmış olmasına rağmen onu affeder. Bütün kardeşleri bir araya toplayan Humayun, birlik ve beraberliği sağlamak için ülkenin yönetimini tekrar düzenler. Ancak ikinci kez isyan ederek küçük kardeşleri Hindal Mirza'nın ölümüne sebep olan Kamran Mirza'nın cezası, gözlerine mil çektirmekle sınırlı kalır. Humayun, kardeş katili olmak istemediği için ona bu cezayı vermekle yetinir.

Humayun, halkına karşı da merhametli ve cömerttir. Babası Babur'un yaptığı gibi Hint kültürüne saygılı davranır. Halka karşı yardımdan kaçınmayan ve halk tarafından da sevilen bir padişah olarak kurgulanır.

Başarılı bir devlet adamı olan Humayun, Emir Timur'un geçmiş yıllarda uyguladığı devlet yönetim şeklini temel alarak "Kanun-u Humayun" adıyla yeni bir kanunname çıkarır. Bu kanunnameyle din ve devlet işleri birbirinden ayrılarak dönemin en büyük sorunlarından olan din adamlarının devlet işlerine karışmasına ve din çatışmalarına engel olmaya çalışır.

Kadirov, Humayun'un olaylar karşısında içine düştüğü ruhsal duruma yer verir. Şirhan ile yaptığı savaştan yenik ayrılması ve nehirde ölmek üzereyken Nizam tarafından kurtarılmasından sonra, bütün olanlardan kendini sorumlu tutarak özeleştiri yapar. İçki, afyon ve şan-şöhrete düşkünlüğünün cezasını az daha canı ile ödeyeceğini anlar.

Bütün hata benim, hala! Kendim beceremedim! Ne kadar çok vaktim keyf ve sefa ile geçti! Şan-şöhretin peşinden koşup alnıma Kuh-i Nur elmasını takıp gezmelerim!.. Allah kulunu cezalandırmak isterse önce onu şaşırtıp aklını alırmış. Ben de aklımı kaybettiğimi şimdi anlamaktayım! (Kadirov, 2012: 82) (Ek 2, 10).

Humayun, ölümden kurtulduktan sonra hayatını sorgular. Ölüm kalım sırasında padişah ile köle arasında hiçbir farkın olmadığını, tahtın, itibarın ve zenginliğin hiçbir anlam ifade etmediğini anlar. Nizam'ın dünya görüşünden ve karakterinden etkilenen Humayun, tahtı ona devrederek kendini geri plana çeker.

Ölüm kalım anında padişah ile köle eşit dedikleri doğruymuş. Tac-u taht, altın gümüş, saygınlık itibar hepsi tamamen önemini kaybedermiş. İşte o kürekçi delikanlı Nizam… Ondaki dürüstlük, temizlik, iyi niyet, fedakârlık hiç birimizde yok (Kadirov, 2012: 82-83) (Ek 2, 11).

Humayun, babası Babur gibi padişahlığı dönemi boyunca birçok yenilgiye uğrar, tahtından uzak kalır ve daha birçok zorluklar yaşar. *Yıldızlı Geceler* romanında Babur'ün padişahlık makamının ağır yükünden şikâyetçi olduğu gibi Humayun da bu

romanda aynı şikâyette bulunur. Babası ile kendi kaderini özdeşleştirir. Oğlu Ekber'in bu sıkıntıları yaşamaması için uğraşsa da, bu kaderden kurtulmanın mümkün olmayacağını bilir. Kırk yedi yaşındayken bir kaza sonucu ölür.

Romanın ikinci bölümünün başkişisi Humayun'un oğlu Celaliddin Ekber'dir. Ekber'in doğumundan ölümüne kadar geçen süre, ikinci bölüm boyunca devam eder. İnsanlara karşı adaletli davranma, cömert ve başarılı bir devlet adamı olma gibi iyi özelliklerinin yanında, içki ve kadına düşkünlüğü gibi kötü özellikleriyle de yansıtılmaya çalışılır.

Humayun'un Hamide Banu'dan olan oğlu Ekber, doğduktan sonra annesinin sütü yetmediği için yedi farklı sütanneden süt emer. Bu sütannelerden biri Hintli, biri Tacik, biri Afgan, biri Farsî ve diğer üçü ise Türk'dür. Ekber'in bebeklik yıllarında yapılan fiziksel tasvirinden dedesi Babur'a benzediği anlaşılmaktadır.

…çocuğun altın suyu sürülmüş gibi kızılımsı saçı ve yumuşak kaşları, yüzündeki bazı işaretleri, ona çoktandır tanıdığı biri gibi geldi, birden rahmetli babasını hatırladı… (Kadirov, 2012: 148)(Ek 2, 12).

Ekber, beş yaşından itibaren eğitim almaya başlar. Yazı ve kitaplardan ziyade doğa ve bina resimleri çizmek daha çok ilgisini çeker. Şah Tahmasp'ın yanından getirtilen ressamlardan ders alır.

Kadirov, on üç yaşına gelen Ekber'in fiziksel tasvirine tekrar yer verir. On üç yaşında olmasına rağmen daha olgun bir yapıya sahiptir.

Bıyığı yeni terleyip, sesi kalınlaşan Ekber'in iri gövdesi, keskin zekâsı, özellikle şimdi söylediği sözleri on yedi on sekiz yaşındaki bir delikanlınınkine benzerdi (Kadirov, 2012: 277) (Ek 2, 13).

Ekber'in aile ilişkilerine romanda çok yer verilmez. Annesi Hamide Begim'in desteği ve yönlendirmesi ön plana çıkarılmaya çalışılır. Ekber, ilk olarak amcası Hindal Mirza'nın kızı Rukiye ile annesinin zoruyla gönülsüz olarak evlenir, üç yıl içinde çocuk sahibi olamaz. İkinci olarak ölen Bayramhan'ın eşi Selime Begim ile evlenir. Sonrasında Çadha Bay adlı Hintli kızla evlenir. Başlarda çocuğu olmayan Ekber, mut'a nikâhı ile haremini Hintli kızlarla doldurur. Daha sonraki yıllarda Selime Begim'den Murad adında, Çadha Bay'dan Selim adında ve Şamşad adlı eşinden Danyal adında üç oğlu olur.

On sekiz yaşına gelen Ekber, nüfuz sahibi olan Bayramhan'ı saraydan uzaklaştırmak için zekâsını kullanır. Bayramhan'ı görevden alarak yönetimi tek başına ele geçirir. Sarayda bozulan düzeni sağlamaya çalışan Ekber, bu süreçte sütkardeşi Ethemhan'ın ve sütannesi Mahım Hanım'ın ölümünün, erkek çocuğa sahip olamamasının ve yaptığı katliamların etkisiyle boşluğa düşerek saraydan uzaklaşmak ister. Onu bu ruh halinden kurtulmasına Selim Ata yardımcı olur. Selim Ata'nın ormandaki evine yerleşen Ekber, ondan aldığı manevî güçle hayata yeniden bağlanır.

Kesilen ağaçlardan birinin kütüğünde Ekber, düşünceye dalıp tek başına oturuyor. Şimdi hiç kimseyi görmek, hiç kimseyle konuşmak istemiyor. Güvendiği adamları peşpeşe öldüğünden beri bin atlı arabanın bütün ağırlığı onun omuzlarına çökmüş, sarayın ağır ortamında, en güzel duyguları sönüyormuş gibi, gönlünü bir kasavet kaplıyormuş gibi geldi (Kadirov, 2012: 392)(Ek 2, 14).

Ekber'in en büyük arzusu, dinler arasında manevî bir köprü kurup ülke içinde bütün insanların inançlarını özgürce yaşamasını sağlamaktır. Din çatışmalarının yaşandığı bir dönemde bunu yapabilmenin ne kadar zor olduğunu bilen Ekber, en güvendiği adamı Ebu'l Fazıl ile "İtikadhane" adını verdiği bir bina inşa eder. Bu binada bütün dinlerin temsilcilerini bir araya getirerek tarihte kimsenin cesaret edemediği bir düşünceyi gerçekleştirir.

Savaşta uyguladığı stratejiler, din konusundaki düşünceleri ve başarıları Ekber'in şöhretini daha da arttırır. Bir taraftan asker ve halk tarafından mehdi, hızır, dev yürek ve kahraman gibi ünvanlar ile anılan Ekber, diğer taraftan Müslüman din âlimlerinin tepkisiyle karşı karşıya kalır. Din adamaları, onun İslamiyetten çıktığı dedikodularını yaymaya başlar.

Şöhretin verdiği sarhoşlukla Ekber'in davranışlarında bazı değişmeler olur. Ava çıkmayı seven Ekber, sık sık kaplan avına gider. Bu avlardan birinde ölümden son anda kurtulur. Fil güreşine bizzat kendisi katılarak hayatını tehlikeye atmaktan geri durmaz. Ancak içkili olduğu bir anda Racputlar arasında oynanan kılıç

oyununda ölmek üzereyken en güvendiği adamlarından Man Sinh'in onun hayatını kurtarması, şöhretin ne kadar kötü bir şey olduğunu anlamasını sağlar.

Çevresinde sel gibi büyüyen karmakarışık olaylar ve zıt görüşler, Ekber'in psikoljisini olumsuz etkiler. İnsanlar tarafından yüceltildiği bir ortamda kendini yalnız hissetmeye başlar. İçkiyi bırakır, etli yemekler yemez ve hiç kimseyle görüşmeden ormanda yaşamaya başlar. Selim Ata'nın insan-ı kâmil görüşünden etkilenen Ekber, kendini sorgulamaya başlar. Hint inançlarıyla islamiyette yer alan sufiliğin benzer bir şekilde, insan-ı kâmil noktasında buluştuğuna inanır. Onu bu buhrandan annesi Hamide Banu kurtarır.

İlerleyen yıllarda oğlu Selim ile çatışma yaşayan Ekber, oğlunun kadına ve içkiye düşkün olmasından kendini sorumlu tutar. Ölmeden önceki son yıllarını, oğullarını iyi yetiştiremediği ve en büyük arzusu olan din çatışmalarına son veremediği için üzüntü içinde geçirir.

Şahruh ve Gevherşad romanının başkişisi ise Gevherşad Begim'dir. Romanın ilk baskısının isminde yer alan "Ana Laçin" ifadesi ile kasdedilen kişi, Gevherşad Begim'dir. Kadirov, Gevherşad Begim'in nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu göstermek için tarihi belgeleri örnek göstermeyi tercih eder. Abdürrezzak Semerkandî'nin *Matlau's-Sadeyn* adlı eserinde Gevherşad Begim hakkında verilen bilgileri aynen romana alır.

Asilzade kadın, cihan melikesi… Gevherşad Begim yüksek mertebeli, temizlik ve iffet perdesiyle donanmış, davranışları adaletli, temiz, cömert ve büyük amaçları olan bir melike idi. Bu meşhur melikeden dünyada çok hayırlı eserler kaldı (Kadirov, 2009: 188-189) (Ek 2, 15).

Gevherşad Begim, Şahruh Mirza'nın eşidir. Romanda, yardımsever, cömert, gururlu, barış yanlısı, eğitime önem veren ve halk tarafından sevilen bir kişi olarak verilir. Fiziksel özellikleri hakkında bilgi verilmez, daha çok karakter özellikleri üzerinde durulur.

Gevherşad Begim, Şahruh Mirza ile evlendikten sonra yaklaşık seksen yaşına kadar devlet işlerinin içerisinde yer almıştır. Şahruh Mirza sık sık devletin bazı işlerini yürütmesi için görevlendirmeler yaptığı gibi, Şahruh'un hasta olduğu bir dönem de devleti bizzat yönetmiş bir kişidir. Şahruh'un ölümünden sonra başlayan taht kavgalarında hep barış yanlısı olur, ancak bu çabasında başarılı olamaz. Ömrü boyunca birçok acı çeken Gevherşad, devlet işlerinden çekilip ibadete yönelmek ister.

Gevherşad, eğitime önem veren bir şahsiyettir. Herat'ta bir medrese yaptırıp bütün masraflarını kendi bütçesinden karşılar. Ölmeden önce bütün mal varlığını bu medreseye bağışlaması, eğitime ne kadar önem verdiğini gösterir. Çocukları Uluğbey, Baysungur'u titizlikle eğiten Gevherşad, aynı zamanda kuması Tutinisa Begim'den doğan İbrahim'e de iyi bir eğitim verir. Adı geçen şahıslar bu eğitim sayesinde bilim ve sanatta başarılı olurlar. Gevherşad, ayrıca gelecekte önemli

şahsiyetler arasında yer alacak olan torunu, Hüseyin Baykara ile onun yakın arkadaşı ve çağdaşı Ali Şîr Nevaî'nin eğitiminde de etkili bir şahıs olmuştur.

Halka yaptığı yardımlar ve iyilikleri, onun yüce bir kişi olarak görülmesine neden olur. Halk onu "Yüce İnsan", "Evliya Ana" gibi ünvalar ile çağırır. Halk tarafından istenmeyen dönemin hükümdarı Ebusaid, ondan yardım ister. Halkına zulmeden bir hükümdarın makul olmayan isteklerini kabul etmektense, zor durumda kalmayı tercih ederek isteği reddeder. Bunun üzerine iftira atılan Gevherşad, Ebusaid tarafından seksen yaşında öldürülür.

Tablo 15: Tarihsel romanlar başkişileri ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Yıldızlı Geceler	**Babur**	Adalet, idealizm
Humayun ve Ekber	**Humayun**	Merhamet, Adalet
	Ekber	İdealizm, Adalet
Şahruh ve Gevherşad	**Gevherşad Begim**	İdealizm

b. Erkekler

b.1 Padişahlar

Yıldızlı Geceler romanında, Babur'a karşı düşmanlık yapan padişahlar yer almaktadır. Bunların en önemlilerinden biri, Şeybanîhan'dır. Asıl adı Şahbaht olan

ve soyu Cengizhan'a dayanan Şeybanîhan, Buhara'da Mahmudhan'ın yanında bey olarak kaldıktan sonra, Deşt-i Kıpçak bölgesinde hâkimiyet kurmuş bir hükümdardır. Moğol soyundan geldiğini izlediği siyaset nedeniyle gizleyen Şeybanîhan, Buhara'da eğitim alır, Kur'an'ı ezbere bilir ve Türkçe şiirler yazar. Fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmese de yaşı ile ilgili bilgiler verilir. Romanda yaşı hakkında ilk olarak otuz altı yaşında olduğu söylenir, ölümünden önce verilen son bilgide yaşı elli altıdır.

Kurnaz, korkusuz, acımasız ve savaşçı bir hükümdar olan Şeybanîhan, İslam dinine sıkı sıkıya bağlıdır. Döneminde en güçlü ülkünün "din" olduğunu bilir ve din ile devlet işlerini birleştirerek Maveraünnehir'i, Horosan'ı ve İran'ı içine alan büyük bir devlet kurarak tüm İslam âleminin tek halifesi olmak ister. Bu amacına ulaşmak için Babur, Ahmet Tenbel ve Şah İsmail ile kanlı savaşlar yapar.

Şeybanîhan, hanlık hâkimiyeti ile dini hâkimiyeti kendi elinde toplayarak Timurlulara nispeten daha büyük bir üstünlüğe erişmekteydi. O, Buhara'da medresede okurken şeriat ve tarikat ilmini iyi öğrenmişti ve Kur'an'ı ezberlemişti. Şimdi Şeybanîhan'ın ordusunda İslam dinini ondan daha iyi bilen, Kur'an'ı kurallarına göre okumada onu geçebilecek bir insan yoktu. Onun imamlık ve halifelik unvanları buradan gelmektedir. Şeybanîhan merkezî ulu bir devlet kurmaya niyetlenirken, bu amaca çabuk ulaşmak için emri altındaki adamlarının güvenini kazanmaya, kendi inancını kabul ettirip hepsini bir dahî etrafında birleştirmeye özel önem verirdi. O, kendi devrinin en büyük ülküsünün dinî ülkü olduğunu iyi bilirdi (Kadirov, 2013: 206) (Ek 2, 16).

Askeri yönü güçlü olan Şeybanîhan, Babur'a ve Mahmuthan'a karşı uyguladığı savaş taktiklerinde başarılı olur. Ancak onun şehirleri savaşmadan ele geçirmede uyguladığı bir başka taktiği de padişah hanedanından olan kadınlara, aşk şiirleri gönderip onları haremine almasıdır. Semerkand padişahı Sultan Mahmut Mirza'nın ölümünden sonra, dul kalan Zühre Begim'e yazdığı bir aşk gazeli ile Semerkand'ı savaşmadan ele geçirir. Semerkand'ı kuşattığı sırada Babur'un ablası Hanzade Begim'e gönderdiği mektupda da aynı yolu kullanır. Babur'u serbest bırakma karşılığında, Hanzade Begim'i haremine alır. Taşkent'i ele geçirdikten sonra Mahmuthan'ın on altı yaşındaki kızı Moğil Begim ile evlenir. Mahmuthan'ın kız kardeşini oğlu Timur Sultan ile eşini de elçisi Canıbek Sultan ile evlendirir. Herat'ı aldıktan sonra ise Hüseyin Baykara'nın oğlu Muzaffer Mirza'nın eşi Karagöz Begim'i haremine alır.

Kendini halife-i rahmân olarak tanıtıp Müslümanları bir çatı altında toplamak isteyen Şeybanîhan, Maveraaünnehir ve Horasan'da Şiiliği yaymaya çalışan Şah İsmail ile iktidar mücadelesine girer. Kendine aşırı güvenen Şeybanîhan, kendi taktiği ile Şah İsmail'e yenilir ve ölür.

Yıldızlı Geceler romanınında, Babur'a ihanet edip hükümdarlığını ilan eden bir diğer padişah Ahmet Tenbel'dir. Andican'ın zengin beylerinden olan Ahmet Tenbel'in soyu Cengizhan'a kadar dayanır. Aynı zamanda Ömer Şeyh Mirza'nın büyük eşi Fatıma Sultan'ın akrabasıdır. Yaşı yirmi beşi geçmiş olsa da, *henüz yüzünde doğru dürüst sakal çıkmamış olan köse* (Kadirov, 2013: 16) (Ek 2, 17)

Ahmet Tenbel'in beyler arasında itibârı yüksektir. Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra Babur'a ömür boyu sadık kalacağını bildirse de, asıl amacı Fatıma Sultan'ın oğlu şehzade Cihangir Mirza'yı tahta geçirip ona vezir olmaktır.

Kindarlığı, gaddarlığı ve Babur'a ihâneti ile romanda yer alan Ahmet Tenbel, Hanzade Begim ile evlenmek ister, Babur'un bu evliliğe onay vermemesi üzerine Babur'a karşı nefreti daha da artar. Babur, Semerkant'tayken Andican'ı ele geçirir ve Cihangir Mirza'yı padişah yapar. Babur'un hocası Hoca Abdullah'ı şehrin kapısına asarak öldürür. İnsanlara yaptığı eziyetler nedeniyle halk onu istemez. Babur'a yenildikten sonra Taşkent hanı Mahmuthan'ın veziri olan ağabeyi Tilbe Sultan'ın yardımıyla canını kurtarır. Ancak Andican'ı ele geçiren Şeybanîhan tarafından kardeşleri ve askerleri ile birlikte öldürülür.

Humayun ve Ekber romanında, ön plana çıkarılan padişah Şirhan'dır. Humayun'un en büyük düşmanı olan Afgan kökenli Şirhan, Babur'un padişahlığı döneminde sarayda bulunur ve Babur'un ölümünden sonra güçlenip Humayun'a karşı savaş ilan eder. Kurduğu tuzaklar ve gizli anlaşmalar ile Humayun'u zayıflatmaya çalışır. Düşmanlarıyla yaptığı anlaşmaları yerine getirmeyerek ve yalan söyleyerek savaş kazanan hilekâr bir karaktere sahiptir. Bu özelliği ile yazar tarafından Babur'un düşmanı Şeybanîhan'a benzetilir. Fiziksel özellikleri açısından ise sadece yüz şeklinin kartal başına benzediği bilgisi yer alır.

Şirhan'ın en büyük amacı, Hindistan'da Müslüman ve Hint birliğini sağlamak ve oğulları Kutuphan ve Celalhan ile birlikte bu devletin başına geçmektir.

Bu amaç için her yolu deneyen Şirhan, inadının kurbanı olur. Bir türlü ele geçiremediği Kalancar kalesini yok etmek isterken topların sekmesi sonucu hayatını kaybeder.

Timur'un ölümüyle başlayan taht kavgalarının anlatıldığı *Şahruh ve Gevherşad* romanında, birçok padişah yer almaktadır. Ancak bu padişahların sadece bazıları üzerinde durulur. Bunlardan ilki Şahruh Mirza'dır. Babası Timur'un ölümünden sonra taht mücadelelerini kazanarak devletin başına geçen Şahruh Mirza, sadece savaşçı bir padişah olarak değil, aynı zamanda iyi bir eğitim almış, kitap okumayı seven ve aile kurumuna önem veren bir kişi olarak da romanda yer alır. Şehzadeliği sırasında babası Emir Timur'u ölümden kurtarır ve onun güvenini kazanır. Gevherşad Begim ile evliliğinden Uluğbey, Baysungur Mirza'dan başka Tutinisa Begim'den İbrahim Mirza adında bir oğlu daha olur. Ayrıca kardeşi Ömer Şeyh Mirza öldükten sonra onun eşi Mulkat Begim'i nikâhına almak zorunda kalır. Bu eşinden de Suyurgamış adında bir oğlu daha olur.

Şahruh Mirza, romanın isminde yer almasına rağmen çok fazla ön plana çıkarılmaz. Padişahlığı döneminde eğitime, bilime önem vermesi ve halka müreffeh bir hayat yaşatması gibi başarıları üzerinde durulur. 1446 yılında, savaş sırasında hayatını kaybeder.

Şahruh'un en büyük oğlu olan Uluğbey, *Şahruh ve Gevherşad* romanında üzerinde durulan bir diğer padişahtır. Şehzadeliği yıllarında babası tarafından Semerkand'ın yönetimini ele alır. Astronomiye meraklı olan Uluğbey, rasathane

yaptırarak zamanının çoğunu burada geçirmeye başlar. Yaptığı keşifler ile dünya çapında ün kazanmış bir gökbilimci olur. Ancak onun bu çalışmalarına en büyük engel padişahlıktır. Bilimle uğraşıp devlet işlerine önem vermeyen Uluğbey, çevresindeki insanların tepkisini alır. En büyük tepkiyi ise oğlu Abdüllatif verir. Babasının devleti yönetemediğini düşünen Abdüllatif, ona karşı isyan eder.

Yufka yürekli bir yapıya sahip olan Uluğbey, Barak Han'ın hain saldırısı sonucu askerlerin ölümünden kendini sorumlu tutar ve vicdan azabı çeker. Oğlunun isyanı, yaşanan taht kavgaları ve şavaşlar onun padişahlıktan şikâyet etmesine sebep olur.

…padişahlık yükü bana çok ağır geliyor, mevlana. Özellikle, babam öldüğünden beri… sonu gelmeyen çatışmalar, savaşlar, yol azapları bunların hepsine dayanmak için ne kadar sabır, takat… (Kadirov, 2009: 91)(Ek 2, 18).

Kadirov, Uluğbey'in ömrü boyunca merak ettiği yıldızlar ile dünyada çektiği acılardan kurtulmak istemesini bir noktada birleştirir. Uluğbey'in dünyadan uzaklaşıp yıldızlara sığınmasını dünya kaygılarından bir kaçış olarak verildiği görülmektedir. Günahkâr olduğunu belirten Uluğbey'in, öldükten sonra gökte bir zerre olarak kalmak en büyük arzusudur.

Günaha giren beden elbet bir gün toprağa gömülür, kabrimizden ot büyür. Ama ruhumuz… Keşke ruhumuz göğe uçup çıksa! Bu fanî dünya sıkıntılarından bezdiğimde gönlümde bir istek uyanır. Keşke, ruhumu bedenimden kolayca

ayırabilsem ve göğe bir kuş gibi uçuruversem! Bu kuş, yıldızlar arasından kendine yer bulsa! Ruhum yıldız olmasa da olur, ama berrak gökyüzünde bir parlak zerre olup yıldızların sakin ışığından, onlardaki denge ve uyumdan beslenerek yaşasa… Şu anki arzum budur!.. (Kadirov, 2009: 92) (Ek 2, 19).

Böyle bir ruh hali içinde olan Uluğbey, padişahlığı oğlu Abdüllatif'e bırakmayı kabul etmesine rağmen oğlu tarafından katledilerek öldürülür.

Şahruh ve Gevherşad romanında, acımasızlığı ile ön plana çıkarılan padişah, Ebusaid Mirza'dır. Emir Timur'un Miranşah adlı oğlundan doğan Ebusaid Mirza, Abdulla Mirza'dan sonra tahta geçer. Güçlü bir yapısının olduğu ve otuzlu yaşlarında seyrek sakallı bir fiziksel özelliğe sahip olduğu bilgisi romanda yer alır.

Romanda, acımasız cezalar verdiği ve cahil bir padişah olduğu vurgulanır. İnsanların canlı canlı derisini yüzmesi ve canlı canlı kaynar kazanlara attırması onun ne kadar çok acımasız olduğunu gösterir. Gevherşad Begim'e iftira atarak öldürtmesi bunun göstergesidir.

Eğitim almayı reddeden Ebusaid, medreselerde yıllarca eğitim alıp savaşmayı beceremeyen şehzadeleri görüp bütün dikkatini savaş sanatını öğrenmeye ve taht sahibi olmaya verir. Hoca Ahrar gibi sahtekâr din adamlarına büyük önem vererek devlette önemli makamlara getirir. Onların verdiği fetvalarla devleti yönetmeye çalışır. Ancak Karakoyunlu hükümdarı Hasanbek'in tuzağına düşerek ölmesi, onun başarısız bir padişah olduğunu gösterir.

Uluğbey'in oğlu Abdüllatif de *Şahruh ve Gevherşad* romanında kısa süreli hüküm süren padişahlardan biri olarak geçer. Romanda Abdüllatif, acımasız ve kindar bir kişi olarak verilmiştir. Henüz on yaşındayken diğer şehzade Alauddevle'ye karşı üstün gelmeye çalışan Abdüllatif'in, yaşı ilerledikçe babasının yerine geçme arzusu daha da güçlenir. Babaannesi Gevherşad Begim'in Alauddevle'yi desteklemesinden dolayı ona kin güder ve öldürmek ister. Yakalanıp hapse atılması ise içindeki kin ve nefreti daha da arttırır. Babasının onu engellemeye çalıştığını düşünerek isyan başlatır. Ebusaid ile işbirliği yaparak babasına karşı savaş başlatır. Uluğbey oğlu ile savaşan bir hükümdar olmaktansa tahtını oğluna bırakmayı tercih eder.

Padişah Abdüllatif, Semerkand'daki medrese, rasathaneyi kapattırıp halka zülm eder. Babasını destekleyen ve onun yanında yer alanları acımasızca öldürtür. Onun en büyük acımasızlığı ise babası Uluğbey'i öldürtmesidir. Daha sonra bunun için vicdan azabı çeker. Vicdan azabından kurtulmak için içki ve afyon kullanmaya başlar. Kısa süre sonra halkın isyanıyla birlikte öldürülerek padişahlıktan ayrılır.

Tablo 16: Tarihsel romanlarda padişahlar ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Yıldızlı Geceler	**Şeybanîhan**	Acımasızlık
	Ahmet Tenbel	Hainlik, Acımasızlık
Humayun ve Ekber	**Şirhan**	Düşmanlık, Acımasızlık
	Ebusaid	Acımasızlık

Şahruh ve Gevherşad	**Abdülatif**	Kin, Acımasızlık
	Uluğbey	İdealizm

b.2. Şehzadeler

Padişahların geniş yer tuttuğu tarihsel romanlarda, taht varisi olan şehzadelerin de önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kadirov, babalarından sonra tahta geçecek şehzadelerin nasıl bir karaktere sahip olduklarını tespit ederek romanlarında işler.

Yıldızlı Geceler romanında, şehzadeler üzerinde çok fazla durulmaz, ancak romanın son bölümlerinde Babur'un en büyük oğlu Humayun'dan bahsedilir. Babur'un Mahım Banu'da olan oğlu ve Babur'dan sonra tahtın varisi olan Humayun, hem fiziksel yapısı, hem yeteneği hem de karakteriyle babasına benzer. Onun on üç yaşındaki halini gören Babur, gençlik yıllarını hatırlar. Yüzü, gözü ve elleri Babur gibi kapkara olan Humayun, babası gibi at binme, ok atmada ve rubab çalma konusunda yeteneklidir. Yine babası gibi sefere çıkmayı, seyahat etmeyi, kitap toplamayı ve okumayı çok sever. Her konuda babasını kendine örnek alan Humayun, babasının yaşamını merak eder. Babasının gençlik yıllarından itibaren bütün yaşamını yazdığı "*Vekai*" adlı eseri okumayı çok ister. Babur, ölmeden önce Humayun'a bu eseri okuması için teslim eder. *Yıldızlı Geceler* romanının devamı niteliğinde olan *Humayun ve Ekber* romanında, başkişiler arasında yer alan Humayun hakkında daha ayrıntılı durulur.

Humayun ve Ekber romanındaki bir diğer şehzade, Babur'un Gülruh Begim'den doğan oğlu Kamran Mirza'dır. Romanda ağabeyi Humayun'a karşı sergilediği düşmanca tavır ile ön plana çıkar. Kıskanç ve taht düşkünü olan Kamran Mirza, diğer kardeşlerine göre daha iri ve güçlüdür. Türkçe'nin ince ayrıntılarını Humayun'dan daha iyi bildiği ve hitap şeklinin babası Babur'a benzediği belirtilir.

Halkın Humayun'u daha çok sevmesi ve destekelemesi Kamran'da kıskançlığa neden olur. Çevresindeki insanlardan da etkilenen Kamran, her fırsatta Humayun'u tahttan indirmenin yollarını arar. Küçük kardeşleri olan Hindal Mirza ve Mirza Askeri'nin ölümüne sebep olduğu için yaptığı kötülüklerin cezası olarak Humayun tarafından gözlerine mil çektirilir.

Gözlerine mil çekildikten sonra buhranlı bir ruh haline bürünür. Körlüğünün ilk aylarında kendine haksızlık yapıldığını düşünen Kamran, daha sonra yaşadığı iç hesaplaşma ile yaptığı kötülüklerin farkına varır. Yaptığı herşey için çok acı çeken ve pişman olan Kamran, kendini şiire verir. Günahlarının affedilmesi için hacca gider.

Humayun ve Ekber romanının ikinci bölümünde yer alan şehzadelerden en önemlisi, Şehzade Selim'dir. Ekber'in Hintli eşi Çadha Bay'dan doğan oğlu Selim, daha sonra ismini Cihangir olarak duyurur, babasıyla çatışması ve çevresindeki insanlar tarafından kolay kandırılma özelliği ile romana yansır. Onun fiziksel özellikleri romanda şu şekilde verilir: *On iki yaşındaki annesi gibi esmer, on iki yaşında boyu uzayıp babasına yetişmiş, omuzları dayılarınki gibi geniş, bıyığı erken terlemiş…*(Kadirov, 2012: 492) (Ek 2, 20).

Çocukluk yıllarında Ferid Buhariy tarafından iyi bir eğitim verilen Selim, Nevaî ve Babur gibi şairlerin şiirlerini ezberler, atalarına büyük bir saygıyla bağlanır. Dedesi Babur'dan etkilenerek hatıralarını topladığı "Tarihiy Cihangir" adlı bir eser kaleme alır.

Selim, içkiye, bir esrar çeşidi olan macuna ve kadına düşkündür. Dil eğitimi amacıyla saraya giren Portekizli misyoner Albert Pereiro'nun çıplak kadın resimleri göstermesi, onda ahlakî çöküntüye neden olur. Babası karşı çıkmasına rağmen henüz on dört yaşındayken evlenir. Albert Pereiro, hocası Ferid Buhariy ve Bir Sinh gibi insanların kışkırtmaları sonucu babası Ekber'e karşı gelmeye başlar. Ekber'in en güvendiği adamı olan Vezir-i Azam Ebulfazıl'ın el üstünde tutulmasını kıskananır ve ona karşı düşmanlık besler. Babasına isyan ederek Allahabad'a gider ve daha sonra Ebulfazıl'ın ölüm emrini verir.

Baba-oğul arasındaki barış Selime Begim'in çabaları sonucunda sadece bir yıl sürer. Selim tekrar babasına karşı isyan eder. Bu kez Ekber tarafından yakalanarak guslhaneye kapatılır. İçkiden ve macundan uzak kalan Selim, tövbe ederek affını ister. Babasının affetmesinden sonra aklı başına gelir ve çok geçmeden babasından tahtı devralır.

Humayun ve Ekber romanında, diğer şehzadeler Mirza Hindal ve Mirza Askerî, Şehzade Murad, Ethemhan geri planda kalır. Babur'un en küçük oğlu olan

Hindal, kardeş kavgalarının yaşandığı ortamda Humayun'un tarafında yer alır. Uyumlu bir yapıya sahiptir. Ağabeyi Kamran Mirza'ya karşı savaşırken ölür.

Babur'un Gülruh Begim'den doğan ikinci oğlu Mirza Askerî ise ağabeyi Kamran Mirza'nın yanında yer alarak Humayun'u tahttan indirmenin yollarını arar. Ancak yaşanan kötü olaylardan sonra hatasını anlayarak hacca gitmeye karar verir ve Hac yolundayken vefat eder.

Ekber'in küçük oğlu Şehzade Murad ise savaşçı ruha sahiptir. Okuyup ilim öğrenmek yerine savaşmayı ister. Ancak içkiye düşkünlüğü nedeniyle saraydan uzak kalır. Oğlu Rüstem'in henüz dokuz yaşında ölmesine çok üzülen Murad, daha çok içki içmeye başlar ve siroz hastalığına yakalanıp ölür.

Ekber'in sütkardeşi olması nedeniyle taht varisi sayılan bir diğer şehzade ise Ethemhan'dır. Annesi Mahım Hanımla sarayda nüfuzunu artan Ethemhan, Ekber'den sonra tahta geçmek ister. Buna en büyük engelin Bayramhan olduğunu düşünerek Abdullah Ensari ile birlikte onun ölüm planını hazırlar. İstediğini elde edemeyince Ekber'i öldürmeye çalışır ancak başarılı olamaz ve bu hatasını kendi canıyla öder.

Şahruh ve Gevherşad romanının son bölümlerinde, Herat'ta padişah olan Hüseyin Baykara'nın şehzadelik dönemi anlatılır. Emir Timur'un oğullarından Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu olan Hüseyin Baykara, savaşçı kimliği ile ön plana çıkarılır. Çocukluk yıllarında Gevherşad Begim'den eğitim alır. Ancak okumaktan çok savaşmayı isteyen Baykara, arkadaşı Ali Şîr Nevaî'ye göre bilgisiz kalır. Tahta

çıktığında adil olacağını söyler. Ebusaid'e karşı adam toplayarak tahtı ele geçirmenin planlarını yapar. Ali Şîr ile birlikte hareket edip Herat'ta padişah olur.

Tablo 17: *Humayun ve Ekber* romanında şehzadeler ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Humayun ve Ekber	**Kamran Mirza**	Kıskançlık
	Şehzade Selim	Ahlakî yozlaşma, kıskançlık

b.3. Devlet Adamları

Tarihsel romanlar incelendiğinde, devletin önemli kademelerinde yer alan ve padişahlara yakın olan bey, sadrazam ve mimar gibi devlet adamlarıyla karşılaşılır. Kadirov, bu devlet adamlarını, devlet yönetiminde ve padişah üzerindeki etkilerini göstermek amacıyla romanlarında kullanılır.

Yıldızlı Geceler romanında sanata ve mimariye önem veren Mulla Fazliddin, Babur'un en sadık adamı Tahir'in dayısıdır. Semerkant'ta üç yıl, Herat'ta dört yıl mimarlık ve ressamlık eğitimi alır. Çizdiği projelerle ve inşa ettiği binalar ile Ömer Şeyh Mirza'nın takdirini kazanmış, ünlü bir mimardır. Çalışkan ve idealist bir karakterde olan Mulla Fazliddin'in en büyük isteği, vatanı olan Fergana'ya Semerkand ve Herat'ta olduğu gibi medreseler ve görkemli abideler yapmaktır. Savaşın mimariye ve sanata büyük zararlar verdiği düşüncesiyle savaşa karşı bir tutum sergiler.

Andican'da padişah için altın işlemeli bir köşk yaparken Hanzade Begim, onun ressam olduğunu öğrenir ve kendi resmini çizdirir. Hanzade Begim'in resmini çizdiği sırada ona âşık olur. Ancak kendisinin hanedandan olmaması, aşkına en büyük engeldir. Sıradan bir mimar olan Mulla Fazliddin'in padişah kızına âşık olması, padişah ailesine de beylere de hakaret olarak sayılacağı için, aşkını itiraf edemez.

Ahmet Tenbel'in Andican'ı ele geçirmesinden sonra kaçarak Herat'a gitmek zorunda kalır. Herat'ta uzun yıllar kalıp burada evlenen Mulla Fazliddin, yıllar sonra Kabil'e Hanzade Begim'in yanına geldiğinde yaşı elli üçe gelir. Uzun yıllar çektiği acılar ve başından geçen olaylar onu erken yaşlandırır.

Sıkıntılarla geçen son on yıl, onun boynuna kırışıklardan ağ yapmış, ellerini kemik gibi sertleştirip damarlarını çıkarmış, omuzlarını çökertip altmış yaşındaki bir ihtiyarlara benzetmiş. Hâlbuki onun şimdi elli üç yaşında olduğu Hanzade Begim tarafından bilinirdi (Kadirov, 2013: 421) (Ek 2, 21).

Babur'un Hindistan'a hâkim olmasından sonra onun yanında bulunarak bağ, bahçe ve mimarlık işlerine devam eder. Babur, ölmeden önce Mulla Fazliddin'i yanına çağırarak Hanzade Begim adına bir medrese kurmasını ister. Ancak bu medreseyi inşa edemeden Mulla Fazliddin ölür.

Yıldızlı Geceler romanında, Babur'un en güvendiği devlet adamı olarak Kasımbey ve Tahir ön plana çıkar. Babur'un en sadık beyi ve kapı ağası Kasımbey,

padişah ailesinde özel bir yere sahip olur ve "emirler emiri" unvanına layık görülür. Ömer Şeyh Mirza zamanında da padişaha sadakati ile bilinen otuz yaşındaki Kasımbey, iri cüsseli, kahverengi sakallı ve bıyıklıdır. Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra Babur'un güvenini kazanır. Babur'un Kasımbey için söylediği şu sözler, onun Babur için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Babam öldüğünden beri bana baba gibi davrandınız. Ben sizden gördüğüm sadakat ve iyiliği başka hiçbir beyden görmedim (Kadirov, 2013: 273) (Ek 2, 22).

Babur'un padişahlıktan bunalıp derviş hayatı yaşamaya karar verdiği sırada onu bu fikrinden vazgeçiremeyen Kasımbey, kısa bir süre Babur'dan ayrılsa da Herat'ta Babur'un ordusuna tekrar katılır. Ömründe içki içmeyen Kasımbey, Babur'un içki içmesine engel olmaya çalışır ancak başaramaz. Uzun yıllar Babur'un yanında yer aldıktan sonra yaşlılık yıllarında Babur'un oğlu Humayun'a atabeylik yapar.

Mulla Fazliddin'in Kuva'da yaşayan yeğeni Tahir[35], çiftçilikle uğraşan bir köylüyken daha sonra Babur'un ordusuna katılır, onun en güvendiği devlet adamlarından biri haline gelir. Sadakati ve cesareti ile ön plana çıkan Tahir'in fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmez.

[35] Tahir karakteri ile ilgili Baburname'de bilgi yer almaz. Ancak Gülbeden'in Humayunname adlı eserinde, "Afitabçı Tahir" adıyla Babur'un yardımcısı olarak bir bilgi verilir (Gülbeden, 1987: 133).

Rabiye Tahir'in kadife gibi yumuşak bıyığı altında belli belirsiz titreyen dudağına ve acı ile parlayan kahverengi gözlerine dikkatle baktı (Kadirov, 2013: 7)(Ek 2, 23).

Düşmanın Kuva şehrine yaklaştığını duyan Tahir, arkadaşları ile birlikte, onları engellemek için şehre tek giriş yolu olan köprüyü yıkmaya çalışır. Uğraşlar sonucu köprüyü yıkamasalar da büyük zarar verirler. Düşman askerleri üzerinden geçerken köprünün yıkılması sonucu ağır kayıplar verir ve barış sağlanır. Tahir, uyguladığı bu planla birçok insanın hayatını kurtarır.

Tahir, birlikte büyüdüğü Rabiye adlı bir kız ile nişanlıdır. Ancak Rabiye'nin düşman askerlerinin eline düşmesine engel olamaz. Köyden ayrılarak Rabiye'yi aramaya koyulur. Üç yıl boyunca Rabiye'yi aradıktan sonra Semerkand'a gelir. Burada dayısı Mulla Fazliddin'in yardımıyla Babur'un ordusuna katılır. İkinci defa Semerkand'ı ele geçirdikleri sırada Rabiye'yi bulup onunla evlenir.

Zalim ve adaletsiz padişahlara karşı olan Tahir, Babur'un en sadık adamlarından olur. Ahmet Tenbel ile savaş sırasında Babur'un hayatını kurtarır. Babur'un padişahlığı bırakıp dağlarda yaşadığı zamanlarda da onun yanından ayrılmaz. Babur'dan yedi yaş büyük olan Tahir, onu kardeşi olarak görür. Babur de onu ağabeyi yerine koyar.

-Emirzadem, ben bir askeriniz olsam da sizi kardeşim gibi seviyorum. Kahramanlığınıza mı, şairliğinize mi, insanlığınıza mı, he ne ise, benim… size güveniyorum!...

- Beni çok büyük tehlikelerden siz kurtardınız. Ben sizden gördüğüm iyiliklerin onda birini de ödemiş değilim. Siz benim için ağabeyim gibi değerlisiniz (Kadirov, 2013: 291) (Ek 2, 24).

Babur, Tahir'in ona olan bağlılığını ödüllendirmek için onun rütbesini yükselterek korbaşı yapar. Ancak korbaşı rütbesini alan Tahir'in davranışlarında bir takım değişiklikler olmaya başlar. On beş yıl eşi Rabiye ve oğlu Seferbey ile Kabil'de yaşayıp elli yaşına gelen Tahir, bir zamanlar at sırtından inmezken şimdi savaşmaktan korkar hale gelir. Sahip olduğu mevkiden dolayı kibirlenir, sadık yardımcısı Mamat'a kötü davranmaya başlar. Ancak Mamat'ın onu savaş sırasında ölümden kurtarması, yaptığı hatayı kısa zamanda anlamasını sağlar. Babur'un son günlerinde eşi Rabiye ile birlikte sarayda görevini sürdürür.

Humayun ve Ekber romanında, devlet adamı olarak Ebulfazıl ve Bayramhan dikkati çekmektedir. Ekber'in sarayındaki kütüphanede çalışan Ebulfazıl, iyi eğitim almış âlimlerden biridir. Baba tarafı Arap kökenli, anne tarafı ise Hintlidir. Siyah, kalın ve kıvırcık sakallı ile kalın dudaklı olması fiziksel olarak da Araplara benzediğini gösterir.

Selim Ata'nın öğrencilerinden olan Ebulfazıl, kütüphanede çalışırken Ekber ile tanışır. Fikirleri ve bilgisi ile Ekber'in dikkatini çeker. Kısa zamanda Ekber'in en güvenilir adamı olur ve Vezir-i Azamlığa yükselir. Ekber için yazdığı Ekbername adlı eserinden sonra da "Mevlana" ünvanını alır. Ancak Ebulfazıl'ın yükselişi düşmanlarının artmasına ve Ekber'in en güvendiği adamı olması ise şehzade

Selim'in kıskançlığına sebep olur. Bütün bunların sonunda Şehzade Selim tarafından öldürülür.

Bayramhan, Humayun döneminden başlayarak Ekber'in padişahlığı döneminde de görevde bulunan beylerdendir. Bu iki dönemde farklı karakter özellikleri sergiler. Humayun'un hizmetindeyken sadakatli, şiiri ve doğayı seven bir karakterken, Ekber padişah olduktan sonra tahtta gözü olan, acımasız ve kadın düşkünü bir karaktere dönüşür.

Humayun'un ölümünden sonra başa geçen Ekber'in henüz genç olması nedeniyle devlet işlerini üstlenen Bayramhan, kısa zamanda sarayda nüfuz sahibi olur. Sahip olduğu nüfuzun etkisiyle devletin taçsız kralı olarak hareket etmeye başlar. Ekber'den habersiz atamalar ve kararlar alır. Kendine engel olan Turdibek'i öldürmekten çekinmez. Bir yandan da saltanat ailesine girebilmek için kızı yaşındaki Humayun'un yeğeni Selime Begim ile evlenir. Altmış yaşında olmasına rağmen Selime Begim'e kendini beğendirmek için genç delikanlılar gibi davranmaya başlar. Her şeyin farkında olan Ekber, Bayramhan'ı görevden alarak saraydan uzaklaştırır. Görevden alınmasını kendine yediremeyen Bayramhan, Ekber'e savaş açar. Ancak bu savaşı kaybeder. Hatasının farkına vararak hacca gidip günahlarından kurtulmak isterken yolda düşmanları tarafından öldürülür.

Şahruh ve Gevherşad romanında, birçok devlet adamı olmakla birlikte üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir. Ali Şîr Nevaî ise şairliği ile ön plana çıkarılmıştır. Devlet adamı özellliği çok fazla vurgulanmamış, Hüseyin Baykara'nın

önemli kararlar almasında etkili olduğu verilmiştir. Şairliği ve bilgisiyle dönemin önemli şahıslarından biri olan Ali Şîr Nevaî, hoş ve narin bir bir görünüşe sahiptir. Henüz çocuk yaştayken kendi yaşıtlarından daha bilgili ve yetenekli olan Ali Şîr, yazdığı şiirleriyle dönemin önemli âlimlerinin övgüsünü kazanır. Kadirov, roman içerisinde Nevaî'nin şiirlerine yer vererek onun bu özelliğini vurgular.

Romanda, Hüseyin Baykara'nın Herat'ı ele geçirmesine yardımcı olması ve tarafsız bakış açısıyla Baykara'nın akıl hocalığını yapmaya başlamasıyla Ali Şîr Nevayî'nin devlet adamı yönüne vurgu yapılır. Herat'ta kurulan devlette eğitim ve bilim faaliyetlerinin tekrar başlaması için çalışır ve bu özellikleriyle de Hüseyin Baykara'nın en güvendiği devlet adamı haline gelir.

Tablo 18: Tarihsel romanlarda devlet adamları ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Yıldızlı Geceler	**Tahir**	Sadakat
	Kasımbey	Sadakat
Humayun ve Ekber	**Bayramhan**	Ahlakî yozlaşma, hırs

b.4. Din Adamları

Kadirov'un tarihsel romanlarında, din adamlarının kendilerine çıkar sağlamaya çalışmaları ve padişahı etki altına alarak devlet yönetiminde söz sahibi olmak istemeleri açısından eleştirilir. Özellikle din çatışmalarının sık sık dile

getirildiği *Humayun ve Ekber* romanında yer alan Selim Çişti (Nizam) ise bu eleştirilerin dışında kalan din adamlarındandır. Hintli bir gemicinin oğlu olan Nizam, romanda devlete ve din çatışmalarına karşı durmaya çalışan bir kişi olarak kurgulanır. Hintli sufî şair Kebir'e bağlı olup insan-ı kâmil olmanın yollarını arar. On yedi yaşındayken Hamide Banu'ya âşık olur ancak bu aşkını açıklayamaz. Yirmi beş yaşına geldiğinde ağırbaşlı ve alçakgönüllü bir yapıya bürünür.

Yazar, onun hayatında bazı dönüm noktaları oluşturur. İlk dönüm noktası savaş sırasında Humayun'u nehirde boğulmak üzereyken kurtarmasıdır. Bu olaydan sonra fikirleri ve bilgileri Humayun'u etkiler ve kendi yerine Nizam'ı tahta geçirir. Nizam, sarayın zenginliği ve elde ettiği taht onun akılını başından almaya başlar. Kendi ile bir iç çatışma yaşayan Nizam, çift kişilikli bir karaktere bürünür.

Nizam kendisinin "Hazreti Nizamiddin" olduğuna inanamadan etrafına baktı. Bu dakikadan itibaren o sanki iki insana dönüştü. Biri herkesin saygıyla selam verdiği hazreti Nizamiddin, diğeri ise onun gölgesi gibi bazen hatırlanan, bazen unutulan önceki Sucu Nizam (Kadirov, 2012: 89)(Ek 2, 26).

Nizam'ın padişah olması düşmanlarının artmasına neden olur. Hamide Banu'ya aşkını açıklamak için mektup göndermek isterken Said Halil'in tuzağına düşer. Ölümden son anda kurtululan Nizam'ın hayatının dönüm noktalarından ikincisi de bu olay olur. Bu olaydan sonra saraydan uzak durmaya başlar. İktidarın kendisine yaptığı kötülüklerden dolayı onu ejderhaya benzetir. Şirhan döneminde adını "Selim Çişti (Ata) olarak değiştirir. Sekri'de bir orman kulübesinde, tarım ve

hayvancılıkla hayatını sürdürmeye çalışır. Padişahın söz sahibi olduğu devlet yönetim şekline karşı, halkın egemen olduğu adaletli bir yönetim şekli için "Mehdi Hareketi" adı verilen bir harekete katılır.

Ekber'in zor zamanlarında akıl hocalığı yapar ve ona manevî güç verir. Ekber'in halkın devlet vergilerinden ezilmesine karşı bir tutum sergilemesinde Selim Çişti'nin telkinleri etkili olur. Ailesi ile Selim Çişti'nin yanına yerleşen Ekber'in burada iki erkek çocuğa sahip olması, halk tarafından Selim Çişti'nin hazreti hızır olarak kabul edilmesine neden olur. Kısa zamanda ünü yayılır ve evliya ilan edilir.

Padişahların yanında yer alıp onlara karşı hainlik yapan ve kendi çıkarlarını düşünen din adamlarına tarihsel romanlarda sık sık yer verilir. Humayun dönemi Şeyhülislamı Said Halil, makam ve para düşkünü bir din adamıdır. En büyük amacı, devletin en üst kademesinde olup padişahlara bile sözünü geçirecek iktidarı ve parayı elde etmektir. Humayun'un düşmanları Alvaro Pakavira, Kamran Mirza ve Şirhan ile işbirliği yaparak onu tahttan indirmek ister. Kendine rakip olabilecek insanları saraydan uzaklaştırır. Ancak yaptıklarını öğrenen Humayun tarafından hapse atılarak cezalandırılır.

Bir diğer din adamı ise Abdullah Ensarî'dir. İslamşah'ın döneminde şeyhülislamlık yapan Ensarî, daha sonra Humayun ve Ekber döneminde de bu görevi sürdürür. Mehdi hareketine katılanların öldürülmesine fetva vererek acımasız bir karaktere sahip olduğunu gösterir. Ekber'in dinleri bir araya toplama düşüncesine karşı çıkmakla kalmayarak taraftarları vasıtasıyla Ekber'in dinden çıktığı yönünde

dedidokular yaymaya başlar. Bayramhan'ın öldürülmesinde Ethemhan'a yardımcı olur.

Tablo 19*: Hümayun ve Ekber* romanında din adamları ve temsil ettiği kavramlar

Romanlar	**Roman Kişileri**	**Temsil Ettiği Kavramlar**
Humayun ve Ekber	**Selim Çişti (Nizam)**	Maneviyat
	Said Halil	Çıkar
	Abdullah Ensarî	Çıkar

c. Kadınlar

c.1. Padişah Eşleri/Kadın Sultanlar

Tarihsel romanlarda kadın kişiler olarak saltanat mensubu padişah eşleri ve sultanlar kullanılır. Hem *Yıldızlı Geceler* hem de *Humayun ve Ekber* romanlarında ortak bir sultan karakteri olan Hanzade Begim, Babur'un ablasıdır. Babur'un romanda iyi ilişki kurduğu tek kardeşidir. Babur ile bir araya gelerek sık sık sohbet ederler. Hatta Babur'un ikilemde kaldığı bazı durumlarda ablası, sorunların çözülmesinde belirleyici şahıs olur.

Romanda Hanzade Begim'in fiziksel özellikleri hakkında çok az bilgi yer alır. Sadece güzel, endamlı ve hoş bir sesinin olduğundan bahsedilir. Hanzade Begim, Mulla Fazliddin arasında yaşanan sonu olmayan aşk ve ailesi ve halkı için kendini fedâ etmesiyle romanda fedakâr bir kadın olarak yer alır.

Hanzade Begim, on sekiz yaşındayken mimar ve ressam Mulla Fazliddin'e resmini çizdirdiği sırada aralarında aşk başlar. Sanat ve mimarî ile ilgilenen Hanzade Begim, Mulla Fazliddin ile sık sık bir araya gelerek bu konular üzerine konuşur.

Ahmet Tenbel, Hanzade Begim ile evlenmek ister. Ancak Hanzade Begim'in istememesi üzerine Babur bu evliliğe onay vermez. Bu olaydan sonra Ahmet Tenbel'in Babur'a olan düşmanlığı daha da artar. Hanzade Begim, Ahmet Tenbel'in daha sonra Babur'a yaptığı kötülüklerden kendini sorumlu tutar. Çevgan oyunu[36] oynayıp erkek gibi yetişen Hanzade Begim, Ahmet Tenbel Andican'ı kuşattığı sırada zorunlu kaldığı için silahlanıp savaşa katılır.

Hanzade Begim, ailesini kurtarmak için kendisini fedâ edecek kadar fedakârdır. Şeybanîhan'ın Hanzade Begim ile evlenme şartı ile Babur'u ve ailesini serbest bırakma teklifini kabul eder. Şeybanîhan ile on yıl evli kalır, ondan Hurremşah adında bir oğlu olur. Şeybanîhan öldükten sonra Kunduz'a Babur'un yanına döner. Burada Moğol beylerinin isyan edip saldırması sonucu, oğlu Hurremşah'ı kaybeder. Şeybanîhan'ın hareminde uzun yıllar kalan ve oğlunu kaybeden Hanzade Begim Kabil'e yerleşir. Elli üç yaşına gelen Hanzade Begim'in yıllar boyunca çektiği acılar, fiziksel özelliklerine şöyle yansır:

Hanzade Begim'in ön dişlerinden üç-dört tanesi düşmüş, dudakları buruşmaya başlamış, saçı seyrekleşip gri renk almaya başlamıştı (Kadirov, 2013: 421) (Ek 2, 25).

[36] Ucu eğri sopa ile at üstünde oynanan bir spor (Ma'rufov vd., 1981b 349).

Hanzade Begim, *Humayun ve Ekber* romanında altmış yaşındaki haliyle yer alır. Humayun döneminde kardeşler arasındaki çatışmaların son bulması için uzlaştırıcı ve birleştirici rol üstlenmesi özellliği ön plana çıkarılır. Ailesi ve halkı için çok büyük fedakârlıklar yapan Hanzade Begim, bu amacına ulaşamadan vefat eder.

Yıldızlı Geceler romanında, Babur'un birçok eşi olmasına rağmen Mahım Banu üzerinde durulduğu görülmektedir. Babur'un Herat'ta görüp beğendiği ikinci eşi olan Mahım Banu, Horasanlıdır ve Hüseyin Baykara ile akraba bir aileye mensuptur. Babur'u daha önceden görüp beğenir ve Herat'tan ayrılırken onu kendine âşık eder. Romanda on yedi on sekiz yaşlarındaki fiziksel özellikleri verilir. Kaşları kavisli, kapkara gözlü ve al yanaklı olan Mahım Banu, Babur ile evlenir ve Humayun adlı bir oğul dünyaya getirir. Babur, iki defa daha evlense de en sevdiği ve el üstünde tuttuğu eşi, Mahım Banu olur. Humayun'u en iyi şekilde yetiştiren Mahım Banu, Babur'un diğer eşlerinden olan erkek çocuklarını da kendi çocukları gibi sever ve yetiştirir.

Humayun ve Ekber romanında, Humayun'un eşi olarak karşımıza çıkarılan Hamide Banu, Mirza Hindal'ın beylerinden Taşkentli Mirbaba Dost'un kızıdır. Hanzade Begim, onu beğenir ve Humayun'a eş olarak seçer. Uzun, siyah saçlı, cazibeli, iyi kalpli ve diğer kızlara göre daha güçlü olarak tasvir edilir. Ayrıca çevgan oyununu iyi bilir ve edebiyata ilgisi vardır.

Hamide Banu, evli ve çocuklu olması nedeniyle başlarda Humayun ile evlenmekte tereddüt eder. Ancak daha sonraki günlerde Humayunla yakınlaşarak evlenir. Ekber adında bir oğlu olur. Ancak taht mücadeleri nedeniyle oğlundan yaklaşık iki yıl ayrı kalır. Bu sürede oğlunun hasreti ve iki günlük bir çocuğunun da ölmesi hem ruhsal hem de fiziksel olarak etkilenmesine neden olur. Otuz iki yaşındayken eşi Humayun'un anî ölümü sonrası fiziksel görüntüsünü yazar, sararıp solan bir hazan yaprağına benzetir.

Eşi öldükten sonra oğlu Ekber'in yanından ayrılmaz. Onun zor anlarında yanında olur. Ekber'in mehdi olarak kabul edildiği dönem de Hamide Banu'da Meryem-i zaman olarak anılır. Oğlu ile torunu Selim arasındaki çatışmayı sona erdirmek istese de başarılı olamayarak yetmiş dokuz yaşında vefat eder.

Şahruh ve Gevherşad romanında ise padişah eşi olarak Gevherşad Begim yer alır. Gevherşad Begim, aynı zamanda başkişi olması nedeniyle başkişi başlığı altında değerlendirilmiştir.

Padişah eşleri ve sultanlar dışında halk içinden ön plana çıkarılmış bir kadın karakteri ile çok fazla karşılaşılmaz. Ancak *Yıldızlı Geceler* romanında Tahir'in sözlüsü olan Rabiye karakteri, savaş zamanında genç kızların askerler tarafından esir alınıp zenginlere köle olarak satıldığını göstermek için yazar tarafından kurgulanmıştır. Romanın ilk sayfalarında esir alınan Rabiye, satıldığı beyin ölümünden sonra Tahir tarafından bulunur. Tahir ile evlenip sarayda Mahım

Banu'nun hizmetinde çalışmaya başlar. Daha sonra ise Babur'un kızı Gülbeden'in bakıcılığını yapar.

4.2.3. Zaman

Romanın okunuş tarihi ile romandaki vaka zamanının olduğu tarih, birbirinden farklı olabilir. Özellikle tarihsel romanlarda aradaki bu fark çok daha uzun olabilir. Bu durum okuyucuya birtakım zorluklar çıkarır. Bu zorlukların başında tarihî perspektifin değişmiş olması ve kültürel atmosferin yabancılığı gelir. Tarihsel roman okuyucusu, romanları anlamak için o devirde yaşamış bir eseri ya da kendi zamanında yaşayıp da geçmişi yorumlayan kişilerin eserlerini okuması gerekebilir (Stevick, 2010: 226-227). Böylece hem tarihî perspektif hem de dönemin kültürel yapısını iyi tanımış olur.[37]

Kadirov, tarihsel romanlarında zaman kurgusunu tarihî kaynaklara dayandırarak oluşturur. Uzun süren araştırmalar sonucu dönemin kültürel yapısı hakkındaki bilgileri eserlerinin dokusuna başarılı bir şekilde yerleştirir.

Yıldızlı Geceler romanının vaka zamanının başlangıcı, romanın ilk cümlesi ile okuyucuya bildirilir. Romanın ne kadar bir süreyi kapsadığı başkişi Babur'un yaşı hakkında verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Romanın başında 12 yaşında olan

[37] Çalışmada tarihsel romanlar okunurken *Baburname, Humayunname* ve anlatılan dönemlerle ilgili tarihî kaynaklar incelenerek bu zorluklar aşılmaya çalışılmıştır.

Babur'un ölümünden önce, 47 yaşında olduğu bilgisi verilmektedir. Bu bilgilerden hareketle romanın yaklaşık 35 yıllık bir zaman dilimini kapsadığını söylemek mümkündür. Roman kronolojik olarak devam etse de, atlamalar ve geriye dönüşler kullanılarak zaman örgüsü oluşturulur.

Olaylar *miladî 1494 yılının yazı. Saraton*[38] *sıcağında* (Kadirov, 2013: 6) (Ek 2, 27) başlar. İlerleyen kısımlarda yaklaşık üç yıllık bir zaman atlaması yer alır. Babur'un tahta oturmasından itibaren üç yıl geçmiştir. *Bahar* (Kadirov, 2013: 80) ve *dört taraf bahar güzelliği ile dolu* (Kadirov, 2013: 84)(Ek 2, 28) ifadelerinden olayların bahar ayında geçtiği anlaşılır. Hanzade Begim'in Mulla Fazliddin'in yanına gelişi yaklaşık altı aylık bir geri dönüşle anlatılır. Üç yıl öncesine dönülerek Tahir'in başından geçen olaylar, özetleme tekniği ile anlatılır.

Babur'un Semerkand'ı kuşatma süresinin *Babur'un ordusu Semerkand'ı bütün yaz ve sonbahar boyunca kuşattı. Baysungur Mirza, yedi ay boyunca şehrin kapılarını kapalı tuttu (Kadirov, 2013: 111) (Ek 2, 29)* ifadesinden yaklaşık yedi aylık bir zaman dilimini kapsadığı anlaşılır. Daha sonra kısa süreli zaman atlamaları devam eder. *Kış çillesi (Kadirov, 2013: 116)* ve *sert kışta (Kadirov, 2013: 126, Bahar yakın (Kadirov, 2013: 127)* ve *ilkbaharın başladığını… (Kadirov, 2013: 132)* ifadelerinden kış ayının geçip ilkbahar aylarına gelindiği anlaşılır. Bu ifadelerden

[38] Şemsî takvime göre 22 Haziran-21 Temmuz arasındaki süreye denk gelen beşinci ayın adı (Ma'rufov vd., 1981b: 21).

Babur'un Semerkand'ı kuşatmasından itibaren yaklaşık bir yıl, romanın başlangıcından itibaren ise yaklaşık dört yıllık bir zaman geçtiği sonucu çıkarılabilir.

Ahmet Tenbel ile savaşa tekrar hazırlanan Babur'un *iki yıl boyunca avare* (Kadirov, 2013: 176) (Ek 2, 30) olduğu bilgisi verilmektedir. Bu bilgiden hareketle olayların başlangıcından itibaren yaklaşık altı yılın geçtiği anlaşılabilir.

On sekiz yaşına gelen Babur'un evlilik süreci iki aylık bir zaman atlamasıyla verilir. Bu süreç, *Cavza*[39] ayında yani ilkbahar aylarında gerçekleşir. Babur'un Semerkand'ı tekrar ele geçirmesinin *sonbaharda* (Kadirov, 2013: 211) olduğu bilgisi verilir. Böylece altı aylık bir zaman atlaması yaşanır. *Gece yağan yoğun kar (Kadirov, 2013: 223)(Ek 2, 31)* ifadesi ise kış aylarının başladığını bildirir.

Babur'un şair Binaî ile ilk defa görüşmesi, üç yıllık bir geri dönüşle anlatılır. Tekrar âna dönülür ve Şeybanîhan'ın Semerkand'ı kuşatmaya başladığı zaman olarak ilkbahar ayları verilir. *Seraton geçip, Asad*[40] *ayı girdi* (Kadirov, 2013: 244) (Ek 2, 32) ve *beş aydan beri kuşatma…*(Kadirov, 2013: 244)(Ek 2, 33) ifadelerinden Şeybanîhan'ın kuşatmasının beş ay devam ettiği anlaşılır. Şeybanîhan'ın kuşatmasına

[39] Şemsî takvime göre 22 Mayıs-21 Haziran arasındaki süreye denk gelen üçüncü ay (Ma'rufov vd., 1981a: 268).

[40] Şemsî takvime göre 22 Temmuz-21 Ağustos arasındaki süreye denk gelen beşinci ayın adı (Ma'rufov vd., 1981a: 57).

dayanamayan Babur, Oratepe'ye kaçar ve iki ay burada kaldıktan sonra sonbahar ayında Taşkent'e gelir.

Babur'un derviş olarak yaşamını devam ettirmeye karar verdiğinde *Hamal*[41] *ayının sonları* (Kadirov, 2013: 264) (Ek 2, 34) gelmiştir. Şeybanîhan'ın Taşkent'i ele geçirmesi olayı altı ay geriye dönülerek anlatılır.

Babur'un bir yıl boyunca dağlarda yaşaması zaman atlaması ile verilir. Bu zaman atlamasından sonra olaylar ilkbahar aylarında gerçekleşir. Babur'un Ahmet Tenbel ile olan savaşı, geriye dönüşle anlatılır (Kadirov, 2013: 285-286). Daha sonra Şeybanîhan'ın Ahmet Tenbel'i yenerek Andican'ı alması ve Ahmet Tenbel'in ölümü gibi olaylar, zaman belirtilmeden geriye dönüş tekniği ile anlatılır.

Romanın ikinci bölümünde, Babur'un Herat'a gelişi, yaprak dökümü zamanı (Kadirov, 2013: 294) (Ek 2, 35) yani sonbahar ayı olarak belirtilir. Babur'un Herat'a geliş sürecinde başından geçen olaylar, geriye dönüş tekniği ile anlatılır, tekrar âna dönüldükten sonra on yedi günlük bir zaman geçişi yaşanır. Ayrıca Babur'un yirmi dört yaşında olduğu bilgisi (Kadirov, 2013: 300), romanın başlangıcından itibaren on iki yılın geçtiğini gösterir. Ali Şîr Nevaî ile Hüseyin Baykara arasındaki ilişki zaman belirtilmeden geriye dönülerek anlatılır. Babur, Herat'tan ayrıldığında mevsim sonbahardır.

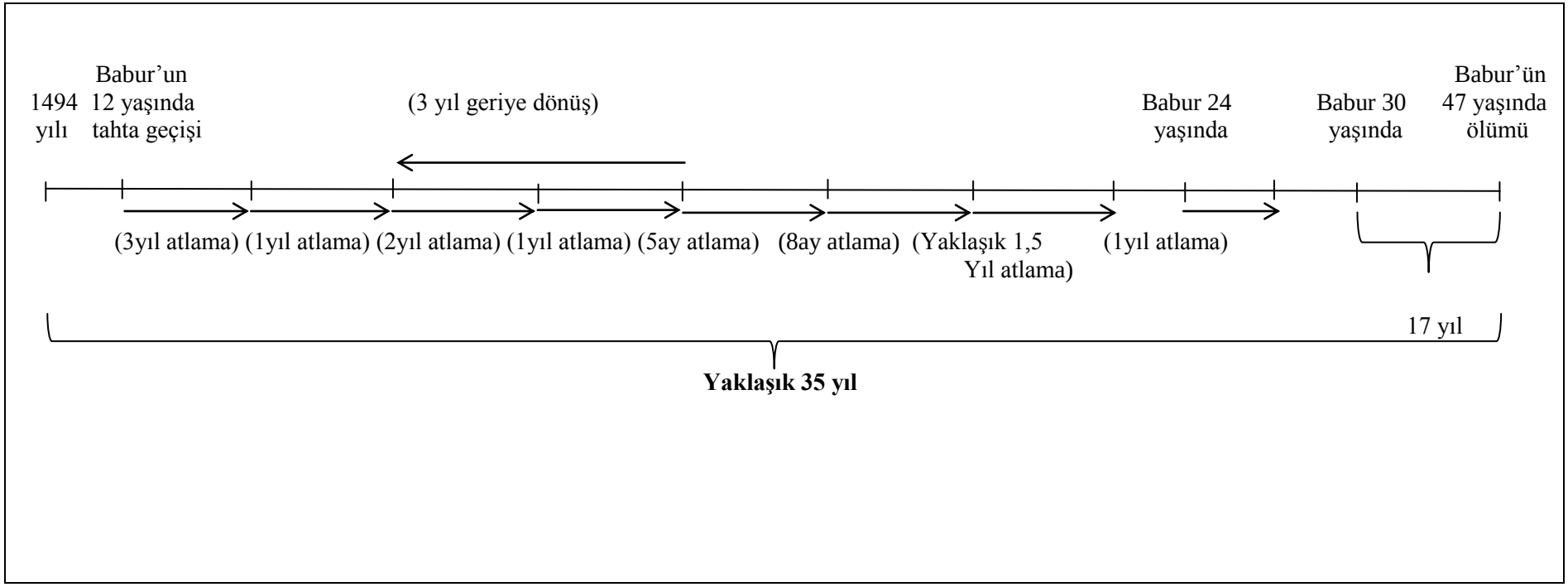
[41] Şemsî takvime göre 22 Mart -21 Nisan arasındaki süreye denk gelen birinci ay. (Ma'rufov vd., 1981b: 682).

Üç ay Kabil'den ayrı kalan Babur, sert kış şartlarında Hindikuş dağlarını aşıp tekrar Kabil'e ulaşır. Babur'un Mahım Banu ile evlenmesi ve Humayun'un doğması bir yıllık bir zaman atlaması ile verilir. Babur'un bu süreçte yirmi altı yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.

Şeybanîhan'ın Herat'ı alıp burada üç yıldan beri yaşadığı bilgisi, üç yıllık bir zaman atlamasının olduğunu gösterir. Şeybanîhan ile Şah İsmail arasındaki savaş ise *sonbahar aylarının sonlarında* (Kadirov, 2013: 355)(E 2, 36) gerçekleşir.

Kabil'de hüküm süren Babur, Hanzade Begim ile Kunduz'da karşılaştığında, yaşı otuz civarında ve ilkbahar aylarının başıdır (Kadirov, 2013: 361)(Ek 2, 37). Bu bilgiden hareketle yaklaşık dört yıllık bir zaman atlamasından söz edilebilir. Ayrıca bu bölümde, Hanzade Begim'in Şeybanîhan ile evlenmesinin üzerinden on yıl geçtiği bilgisi verilmektedir.

Tablo 20: *Yıldızlı Geceler* romanı zaman çizgisi

Baharın bittiği günlerin birinde (Kadirov, 2013: 382)(Ek 2, 38), *yaz aylarında* (Kadirov, 2013: 385), *ilkbahar günlerinde* (Kadirov, 2013: 386) ifadelerinden yaklaşık bir yıllık bir zaman atlamasından söz edilebilir. *Bundan bir buçuk yıl önce* ifadesi Hanzade Begim'in Kunduz'a gelmesinden itibaren bir buçuk yıllık bir zaman geçtiğini gösterir.

Romanın bu bölümünden sonra, zaman akışı daha da hızlanır. Mulla Fazliddin'in Andican'dan Herat'a gitmesinin ardından yirmi üç yıllık bir zaman geçer. Mulla Fazliddin'in bu süreçte yaşadıkları, geriye dönülerek özetlenir. Ayrıca Babur'un üçüncü kez Semerkand'ı alıp Ubeydullah Han'a yenilmesinin üzerinden on üç yıl geçer.

Babur'ün Hindistan'ı ele geçirdiği yıl olarak net bir zaman bildirilmez. Ancak Hindistan'da bulunduğu süre içerisinde mevsimsel bazı ifadelerin kullanıldığı görülür. Yazar, Hindistan'a ait ay isimlerini ve mevsimsel farklılıkları açıklayarak zaman kurgusunu oluşturmaya çalışır. *Hamal ayında* (Kadirov, 2013: 466) (Ek 2, 39) *aşırı sıcaklar Hintçe Aşara diye adlandırılan dördüncü aya yani cavza ayına denk gelir* (Kadirov, 2013: 481) (Ek 2, 40), *Seraton günlerinin…* (Kadirov, 2013: 496) (Ek 41) gibi ifadeler romanda mevsimsel olarak zamanı bildirir, takvimsel olarak bir bilgi yer almamaktadır.

Romanın son sayfalarında Babur'ün ölümünden önce kırk yedi yaşında olduğu bilgisi verilir. Bu bilgiden sonra, *mezan*[42] *ayı geçip kavs*[43] *ayı girdiğinde…* (Kadirov, 2013: 537)(Ek 2, 42) ifadesi ile Babur'un sonbahar ayında öldüğü anlaşılmaktadır.

Humayun ve Ekber romanı, *Yıldızlı Geceler* romanının devamı niteliğinde olduğu için zaman kronolojik olarak devam eder. Roman boyunca kişilerin hayatı ve yaşadıkları olaylarla ilgili bilgiler verilirken birçok geri dönüş ve zamanda atlamalar kullanılır. İlk cümlede verilen *hicrî 935 yılında (miladî 1528) Agra'ya göçen Hanzade Begim, on yıldır Hindistan'da yaşıyor olsa da…* (Kadirov, 2012: 5) (Ek 2, 43) ifadesinden, olayların 1538 tarihinde başladığı söylenebilir. Romanda başka net tarihler de yer alır. Şirhan'ın Pencab'ı kuşatma tarihi 1545, Muhammed Hâkim'in Pencab'a ele geçirmek için başlattığı savaşın tarihi 1581 ve başkentin Agra'ya taşındığı tarih olarak 1601 yılı verilmiştir. Son olarak Ekber'in ölümü olan 1605 tarihi ile roman sona ermiştir. Bu bilgilerden hareketle hem Humayun hem de Ekber döneminin anlatıldığı bölümlerde yaklaşık olarak vaka zamanının 67 yıl olduğu ortaya çıkmaktadır.

[42] Şemsî takvime göre 22 Eylül-21 Ekim arasındaki süreye denk gelen yedinci ay (Ma'rufov vd., 1981a: 459).

[43] Şemsî takvime göre 22 Kasım-21 Aralık arasındaki süreye denk gelen dokuzuncu ay (Ma'rufov vd., 1981b: 532).

Olaylar 1528 yılında başladıktan sonra, *Nevruz günü* (Kadirov, 2012: 23) ifadesinden olayların 23 Mart tarihinde geçtiği anlaşılmaktadır. Daha sonra belirtilen *Akrep ayı*[44] (Kadirov, 2012: 23)(Ek 2, 44) ifadesiyle kasım aylarına gelindiği anlaşılır. Yaklaşık olarak on bir aylık bir zaman geçtikten sonra *Delv ayı*[45] (Kadirov, 2012: 123) (Ek 2, 45) girer. İlerleyen sayfalarda Ekber'in doğumu gerçekleşir ve zamanda atlama yapılarak dokuz aylık olduğu bilgisi verilir. Bu ifadeden yaklaşık olarak 1,5 yıllık bir zaman diliminin geçtiği söylenebilir. Romanın devamında verilen *sünbüle*[46] *girdiği günlerde (Kadirov, 2012: 177)(Ek 2, 46)* ve sonbahar ifadelerinden on aylık bir zaman geçtiği belirtilir ve 1545 (Kadirov, 2012: 200) yılına ulaşılır.

Bu noktadan sonra zaman akışı daha da hızlı verilir. Ekber'in beş ve sekiz yaşına geldiği belirtilir, Humayun ve Nizam'ın görüşmesinin üzerinden 16 yıl geçtiği bilgisi aktarılır. Ekber'in on üç yaşına geldiği ifadedesi, Ekber'in doğumunun üzerinden 13 yıl geçtiğini gösterir. Bayramhan ile Selime Begim'in evliliklerinin

[44] Şemsî takvime göre 22 Ekim-21 Kasım arasındaki süreye denk gelen sekizinci ay (Ma'rufov vd., 1981a: 68).

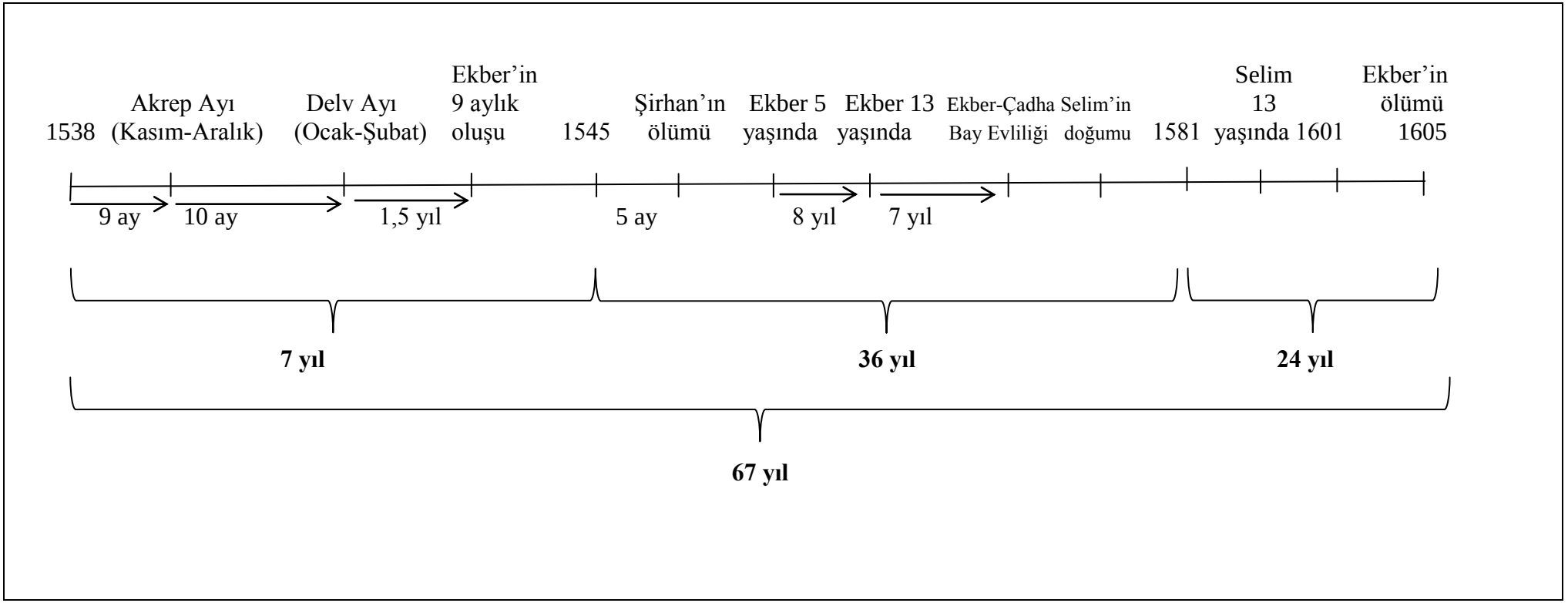
[45] Şemsî takvime göre 22 Ocak-21 Şubat arasındaki süreye denk gelen onuncu ay (Ma'rufov vd., 1981a: 206).

[46] Şemsî takvime göre 22 Ağustos-21 Eylül arasındaki süreye denk gelen altıncı ay (Ma'rufov vd., 1981b: 84).

üzerinden iki yıl geçtiği ve Ekber ile Çadha Bay'ın evliliğinin üzerinden de yedi yıl geçtiği ifade edilir. Bu evlilikten şehzade Selim'in *Sünbüle ayı girdiğinde (Kadirov, 2012: 411) (Ek 2, 47)* doğduğu verildikten sonra, 1581 (Kadirov, 2012: 499) yılına ulaşılır.

Romanda, kısa süre sonra şehzade Selim'in on üç yaşına geldiği bilgisine yer alır. Zaman akışının hızı, romanın son bölümlerinde de devam eder. Başkent'in Sekri'den Agra'ya taşınma tarihi olarak 1601 (Kadirov, 2012: 577) verilir, 1605 (Kadirov, 2012: 602) olan Ekber'in ölüm tarihi ile roman bitirilir. *Humayun ve Ekber* romanının yazma zamanı ise son sayfada belirtilen 1983-1993 tarihleri arasıdır.

Tablo 21: *Humayun ve Ekber* romanı zaman çizgisi.

Şahruh ve Gevherşad romanında, olayların daha yoğun ve hızlı bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Kadirov, diğer tarihsel romanlarının aksine ilk satırlarda zamana ait bilgiler vermez. Ancak romanın ilk sayfalarında Emir Timur'un öldüğü bilgisi yer almaktadır. Tarihi kaynaklarda Timur'un ölüm tarihi 1405 olarak verildiği dikkate alındığında, romanın vaka zamanının 1400'lü yılların başında başladığı söylenebilir. Daha sonra yaşanan taht kavgaları ve savaşlar anlatılır. Şahruh'un torunlarından Muhammed Sultan isyanının ise 1446 yılında başladığı açıklanır. Bu zaman ifadesinden hareketle yaklaşık 46 yıllık bir zaman geçtiği söylenebilir.

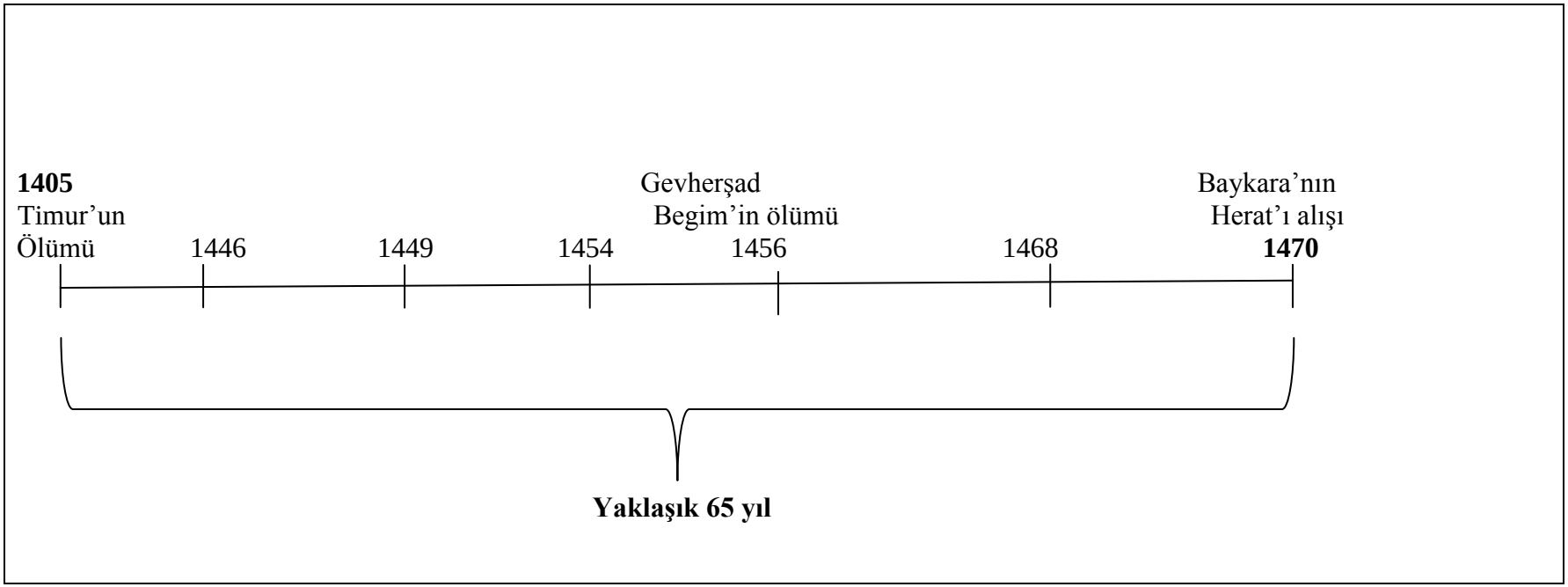
Uluğbey'in oğlu Şahruh'un ölümü ve Abdüllatif'in isyanı gibi olaylardan sonra, Uluğbey'in ölümünün1449 yılı güz aylarında olduğu belirtilir. Abdüllatif'in başa geçmesinden sonra, Ebusaid'in taht mücadelesi ve Ebulkasım Babur'un Semerkand'a saldırısının tarihi olarak 1454 verilir. Meşed şehri savaşının 1456 yılında başladığı bildirildikten sonra, Gevherşad Begim'in ölüm tarihi olan 1458 yılı verilir. Hüseyin Baykara'nın Türkistan'a gidiş tarihi 1468; Herat'ı ele geçirmesinin ise 1470'li yıllara yakın bir tarihte olduğu belirtilerek romanın vaka zamanı sona erdirilir. Bu bilgilerden hareketle romanın yaklaşık olarak 65 yıllık bir vaka zamanını içine aldığı söylenebilir.

Romanda geri dönüşlerin ve zaman atlamalarının yaşandığı görülür. Romanın ilk sayfalarında Emir Timur'un Şahmansur ile savaşı sırasında Şahruh'un babasını kurtarması, zaman belirtilmeden geri dönüşle anlatılır. Uluğbey'in Semerkand'a hükümdar olmasından itibaren geçen yirmi yıllık bir zaman atlaması yaşanır (Kadirov, 2009: 28). Gevherşad Begim'in Merv şehrini tekrar inşası için

yaptıkları, 30 yıl geriye gidilerek anlatılır. Romanın ilerleyen bölümlerinde, Barak Han ile Uluğbey savaşı anlatılmak için sekiz yıl geriye dönülür. Uluğbey'in Semerkand'da hâkimiyetinin on-on beş yıl devam ettiği, (Kadirov, 2009: 55) zaman atlamasıyla bildirilir. Bu noktadan itibaren romanda özetleme tekniği kullanılarak olaylar seri bir şekilde anlatılır. Romanda yer alan, *Nevruz günü* (Kadirov, 2009: 5), *kış* (Kadirov, 2009: 7), *hut ayı* (Kadirov, 2009: 32), *hut ayının sonları* (Kadirov, 2009: 47), *sonbahar* (Kadirov, 2009: 99), *serv ayı* (Kadirov, 2009: 118), *seraton ayı* (Kadirov, 2009: 130), *akrep ayı* (Kadirov, 2009: 144), *yaz sıcağında* (Kadirov, 2009: 181), *bahar* (Kadirov, 2009: 229), *javza ay*ı (Kadirov, 2009: 242) gibi ay ve mevsim ifadeleri, olaylar anlatılırken kullanılır.

Romanın 2001 baskısının son sayfasında belirtilen 1994-2000 (Kadirov 2001: 238) ifadesinden yazma zamanının altı yıl sürdüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 22: *Şahruh ve Gevherşad* romanı zaman çizgisi

4.2.4. Mekân

Kurmaca dünyada mekân, sadece görselliği sağlamak amacıyla kullanılmaz. Romanın kişileri, olay örgüsü ve zamanıyla sıkı bir ilişki içerisindedir. Bu derece önemli bir unsuru yazar gelişigüzel kurgulayamaz. Çünkü yapılan her değişiklik anlatımın diğer öğelerini doğrudan etkiler (Demir, 2011: 13). Bunun yanında mekân unsuru sahne, yardımcı, engelleyici ve yönlendirici işlevlerde kullanılabilir (Demir, 2011).

Romanlarını tarihi belgelere dayandırarak kaleme alan Kadirov, romanın mekân kurgusunda da bu eserlere bağlı kalmıştır. *Yıldızlı Geceler* romanında olaylar, Orta Asya'da yer alan Fergana bölgesinde, Afganistan'da ve Hindistan'da geçer. Kadirov'un diğer tarihsel romanı *Humayun ve Ekber*'de olayların çoğunluğu Hindistan olmak üzere Afganistan ve Pakistan'da geçer. Son tarihsel roman *Şahruh ve Gevherşad*'da ise mekân olarak Afganistan, Horasan ve Özbekistan sınırları seçilmiştir.

a. Açık Mekânlar

Kadirov, *Yıldızlı Geceler* romanının olay örgüsünü oluştururken romanı on sekiz bölüme ayırır, her bölüme olayların geçtiği açık mekânların ismini verir. Kuva, Ahsı, Andican, Oş, Semerkand, Hokand, Margilan, Taşkent, Oratepe, Soh, Hindikuş dağları, Herat, Merv, Kunduz, Kabil, Lahor, Panipat, Dehli, Agra, Sekri ve İsfara gibi yer adları romanda kullanılan açık mekânlardır.

Bu mekânlar arasında, tarih boyunca önemli kültür merkezleri arasında yer alan Semerkant ve Herat şehirleri ön plana çıkarılır. Semerkand'ın tarihî ve kültürel yapısı tasvir edilerek Özbekler için önemi anlatılır. Ayrıca Herat şehri hakkında verilen bilgiler ile Ali Şîr Nevaî önderliğinde mimarî, sanat ve edebiyat alanındaki gelişmelerin önemi vurgulanmak istenir.

Padişahlığın verdiği sorumluluk duygusu ve etrafındaki beylerin baskısına dayanamayan Babur, çareyi dağlara kaçmakta bulur. Dağlarda kendini özgür hisseder. Böylece açık bir mekân olan dağın, insan psikolojisi üzerindeki etkisi gösterilmek istenir.

Kadirov, romanda çevre tasvirlerine de sık sık yer verir. Babur'un gözü ile yapılan şu çevre tasviri dikkati çeker.

Dört bir taraf bahar güzelliği ile dolu. Hava berrak olduğu için aşağıda yakılan ateşin dumanı da herzamankinden daha berrak görünüyor. Karlı dağlara bağlanan vadinin görülebilen her yeri çimenlerle kaplı. Bir tarafta Özgen, bir tarafta Margilan, uzaklarda İsfara, Hocend, Kasan ve Ahsı… Bu yerlerin hepsinde bağ ve bahçelerin yeşerip çiçek açtığını Babur sanki gönül gözüyle görüyor. Yüksek dağların efsanevî kale surları gibi etrafını sardığı bu güzel vadi, şimdi öncekinden oldukça huzurlu (Kadirov, 2013: 84-85)(E 2, 48).

Humayun ve Ekber romanı da, *Yıldızlı Geceler*'de olduğu gibi bölümlere ayrılır. Humayun ve Ekber olmak üzere ikiye ayrılan romanın bölümleri, kendi içinde de ayrı ayrı alt başlıklara ayrılır, anlatılacak olayların geçtiği mekânlar da bu

başlıklarla birlikte verilir. Agra, Ganga, Sind, Kandahar, Kazvin, Kalanjar, Kabil, Sekri ve Dehli gibi yerler, Humayun bölümüne ait açık mekânlardır. Panipat, Dehli, Agra, Sekri, Gurajat, Fetihpur, Lahor, Kabil ve Kaşmir gibi şehirler ise Ekber bölümüne ait açık mekânlar olarak kullanılır.

Romanda açık mekân olarak kullanılan çevre tasvirlerine sık sık yer verilir. Agra'daki ağaçların tasviri buna örnek olarak gösterilebilir.

Agra'daki Zerefşan bahçesinde yüksek gülmahur ağaçları var. Bu ağaçlar nevruz arefesinde bütün yapraklarını aynı anda döker ve dallardaki tomurcuklar bir bir açılır. Böylece yapraksız dalların hepsi iri iri çiçeklerle dolar. Büyük gülmahur ağaçları kıpkızıl ateş gibi gözü alır. Bunun için bu güzel ağaca alevli mahur da derler (Kadirov, 2012: 5)(Ek 2, 49).

Humayun ve Ekber romanında şehirlerin genel tasvirlerine de yer verilir. Yeni başkent olan Sekri'nin tasviri, dönemin şehir yaşamını yansıtması açısından önemlidir.

Sekri tepesi üzerine kızıl taştan muhteşem şekilde inşa edilmekte olan yeni başkent, on yıl içinde uzaklardan dikkati çeken büyük bir kale görüntüsünü aldı. Kale etrafına sipahiler, dükkân sahipleri, esnaf-zanaatkârlar ve başka çeşitli meslek sahipleri binlerce bina kurdular. Bahçeler, ağaçlıklar, avlular, sokak ve parklar çoğaldı. Sekri'den Agra'ya kadar olan otuz beş millik yolun iki tarafı, yol boyunca kalabalık mekânlarla, tezgan ve dükkânlar ile doldu (Kadirov, 2012: 451) (Ek 2, 50).

Yıldızlı Geceler romanının başkişisi Babur, padişahlık ve yaşadığı olaylardan etkilenerek dağlarda derviş olarak yaşamaya çalışır. *Humayun ve Ekber* romanının başkişilerinden Ekber'de de böyle bir durum görülür. Babur'dan farklı olarak Ekber, ormana yerleşir. Sevdiği insanları kaybetmesi, erkek çocuğa sahip olamaması ve devlet içinde yaşanan karmaşa Ekber'i psikolojik olarak olumsuz etkiler. Bu ortamdan kurtulmak için kaçış yolunu tercih ederek ormana yerleşir. Buna benzer bir durum Selim Çişti'de (Nizam) de rastlanır. Sarayın görkemli görüntüsü içinde kendini kaybeden Selim Çişti, padişahın çevresindeki çıkarcı kişilerden zarar gördükten sonra kendini toplumdan soyutlayarak ormanda bir kulübede yaşamaya başlar. Bu açıdan bakıldığında orman, rahatlamak ve huzur bulmak için sığınma mekânı olarak değerlendirilebilir.

Şahruh ve Gevherşad romanında kullanılan açık mekânların başında, Herat ve Semerkand şehirleri gelir. Olayların büyük bir kısmı bu şehirlerde geçer. Bunların dışında Merv, Kabil, Meşed, Rey, Buhara ve Şahruhiye gibi dönemin önemli şehirler de romanda geçen açık mekânlardır.

Kadirov, *Şahruh ve Gevherşad* romanında, olayları anlatırken yeri geldikçe doğa tasvirlerine de yer verir. Bunlardan en dikkati çeken tasvir, Herat vadisine aittir.

Sıra sıra büyümüş kavaklar, ulu çınarlar, gölgesi bol karaağaçlar, üzüm, şeftali ve incir bahçeleri birbirine bağlanıp mamur ve büyük Herat vadisini oluşturmuştu. Bu vadiye Herat nehrinden ayrılan ondan fazla büyük ark yapılmış, bunların suları kan damarlarını hatırlatan yüzlerce irili ufaklı arka bölünmüştü (Kadirov, 2009: 82-83)(Ek 2, 51).

b. Kapalı Mekân

Kadirov'un tarihsel romanlarlarında kapalı mekânların çok az kullanıldığı görülmektedir. Tarihsel romanlarda daha çok olaylar üzerine yoğunlaşan yazar, özellikle tarihî değeri yüksek bazı mekânların içyapılarını tasvir etmekle yetinir.

Yıldızlı Geceler romanında kapalı mekânlara çok fazla yer verilmez. Tasviri en ayrıntılı yapılan kapalı mekânlar arasında Babur'un Oş şehrinde Buradağ[47] adı verilen bir tepede, Mulla Fazliddin'e inşa ettirdiği bina yer alır. Bu binanın içyapısı hakkında romanda bilgiler verilir.

Oda kapısı ceviz ağacından oyulmuş, altın ile işlenmişti. Babur güzel oymalara, duvar ve tavan süslerine tek tek göz attı ve odanın kapısını açtı…. Odanın içi karanlık olmasa da geleneğe uygun olarak batı tarafındaki mihraba mum yakılmıştı. Gündüz aydınlığına rağmen göze güçlükle görülen mum ışığı, çevresindeki gül renkli nakışlara düşerek belli belirsiz parlardı (Kadirov, 2013: 80-81)(Ek 2, 52).

Humayun ve Ekber romanında da kapalı mekân tasvirlerine çok yer verilmez. Şirhan zamanında yapılan bir mescidin iç mekân tasvirine önem verildiği görülmektedir.

[47] Kadirov, Buradağ'ın ismi (Kadirov, 2013: 73) ve tarihi (Kadirov, 2013: 83) ile ilgili bilgilere dipnotlarda yer verir.

Buradaki odalar kullanışlı, kitap dolapları yerleştirecek yerleri de var. Özellikle üçüncü kattaki işlemeli tavan ve sekiz tane beyaz mermer sütunlara şemsiye gibi yerleştirilen oymalı kubbe çok görkemliydi (Kadirov, 2012: 275) (Ek 2, 53).

Şahruh ve Gevherşad romanında da kapalı mekân tasvirlerine çok az yer verilir. Ancak tarihte önemli bir yeri olan Uluğbey'in yaptırdığı rasathane (gözlemevi) üzerinde durulduğu görülmektedir. Kadirov, bu rasathanenin ayrıntılı tasvirine yer verir.

Rasathanenin tepede yükselen üç odalı yüksek binasına adım atıldığında Şahruh Mirza, bilimsel kitaplarda resimlerini gördüğü diğer rasathaneleri hatırladı. Onların hepsinde de yer altına doğru eğilen yay şeklindeki yapılar vardır. Ancak Uluğbey'in rasathanesindeki bu yapı, çok büyük ve eşsizdi.

Yay şeklindeki yetmiş gazlik[48] (735cm) büyük rub'i fahri[49]nin yarısı yere doğru eğilmiş. Diğer yarısı üç katlı daire şeklindeki binanın çatısına kadar ulaşmıştı.

Çukurluk içi de, bina da pencere ve havalandırma olmadığı için çok karanlık. Buraya inip çıkılan yüzlerce merdivenin etrafına fanuslar yakılmış (Kadirov, 2009: 53) (Ek 2, 54).

4.3.Tema

a. Adalet

[48] Gaz: Yaklaşık 105 cm uzunluğundaki ölçü birimi.

[49] Gökyüzünün dörtte birini gözlemlemek için kullanılan alet.

Adalet teması, *Yıldızlı Geceler* ve *Humayun ve Ekber* romanları içerisinde sık sık vurgulanırken *Şahruh ve Gevherşad* romanında ise çok az değinildiği dikkati çeker.

Yıldızlı Geceler'de Babur, adaleti ile ün kazanmış bir padişah olarak nitelendirilir. Babur'un adaletli olmasında en büyük etken ise dedesi Emir Timur'dan miras kalan bir kılıcın üzerinde yazılı olan "Güç, adalettedir" (Kadirov, 2013: 159)(Ek 2, 55) ifadesidir. Dedesi gibi savaşlar kazanıp birçok yeri ele geçirmek isteyen Babur, onun bu sözlerinden etkilenir. Yaşamı boyunca halkına ve askerlerine karşı adaletli davranmaya çalışır, ölmeden önce dedesinden kalan bu kılıcı oğlu Humayun'a teslim ederken ona adaletli olmasını öğütler.

Humayun ve Ekber romanında, Humayun ölmeden önce babası Babur'dan aldığı Emir Timur'un kılıcını, oğlu Ekber'e teslim ederek adaletli olması yönünde nasihatlerde bulunur. Ekber de babası Humayun'un yaptığı gibi babasına ve atalarına sadık kalarak insanlara karşı adaletli davranmaya çalışır (Kadirov, 2012: 280).

Şahruh ve Gevherşad romanında da Emir Timur'un hayat felsefesi haline getirdiği "Güç, adalettedir" ifadesi tekrarlanır (Kadirov, 2009: 185). Bunun dışında taht varisi olan Hüseyin Baykara'nın adaletli bir padişah olmak istemesi adalet temasına örnek teşkil edebilir. Genel olarak roman içerisinde, haksızlık yapan ve insanlara karşı adaletli davranmayan padişahlara çokça rastlamak mümkündür. Bu kişilerin yaptıkları adaletsizliklerin onlara birgün mutlaka geri döneceği mesajı sık sık tekrarlanır.

Yıldızlı Geceler romanı genelinde, insanlara karşı yapılan haksızlık ve adaletsizlikten söz etmek mümkündür. Kadirov, padişah ve beylerin insanlara adaletsiz davrandığını göstermek için kişiler ve olaylar kurgular. Adaletsiz davranan beylerin başında Ahmet Tenbel gelmektedir. İnsanların koyunlarını haksız yere ellerinden alıp sahiplerini öldürür. Yine Ahmet Tenbel, Babur'un hocası Hoca Abdullah'a Andican'da birçok iftira atarak haksız yere onu katleder. Romanda zalim bir padişah olan Şeybanîhan da insanlara karşı haksız ve adaletsiz davranır. Yazar, adaletsizlik yapan kişilerin cezalarını çektiğini düşünmektedir. Ahmet Tenbel, Şeybanîhan tarafından katledilir. Şeybanîhan ise Şah İsmail tarafından zalimce öldürülür.

Humayun ve Ekber romanında da adeletsiz padişahlardan söz edilebilir. Şirhan, birçok insanı katleden ve hile yaparak savaş kazanan bir padişahtır. Yazar, adaletin er geç yerini bulacağı mesajını, Şirhan'ın kendi topları altında kalarak hayatını kaybetmesi olayıyla verir.

Şahruh ve Gevherşad romanında ise adaletsizlikleri ve acımasızlıkları ile ön plana çıkan kişiler Abdüllatif ve Ebusaid'dir. Tahta geçmek için babasını ve birçok insanı öldüren Abdüllatif, yaptığı adaletsizliğin cezasını, çektiği vicdan azabıyla öder. İnsanların canlı canlı derisini yüzecek kadar gaddar olan Ebusaid ise kibir ve bilgisizliğinin kurbanı olur.

b. Vatan/Millet

Yıldızlı Geceler romanında, birçok yaşanan tartışmaya açıklık getirilmeye çalışılır. Bu tartışmaların en başında, o dönemde halk arasında Özbeklerin farklı bir millet olduğu anlayışının yerleşmiş olmasıdır. Yazar, Özbeklerin de diğer Türk milletleri Kazak, Kırgız, Türkmen ve Anadolu Türkleri gibi olduğu yönünde görüş bildirir. Bunun en büyük delili olarak da yaşadıkları coğrafyaya Türkistan denmesini gösterir. Özbek ismini Altın Orda hanı Özbek Han'a bağlayanların hatasını anlatan yazar, Özbek isminin yüzyıllar önce var olduğunu ifade eder. Bu açıklamalardan sonra dil bahsine geçen Kadirov, Türk halklarının dillerinin de aynı olduğunu anlatmaya çalışır (Kadirov, 2013: 200-202).Yazarın bu açıklamaları, Sovyet rejiminin uyguladığı dil siyasetleri ve asimile politikalarına eleştiri olarak kabul edilebilir. Sovyet döneminde halkların etnik olarak bölünmesine dikkat çekmek isteyerek bütün Orta Asya Türklerine, birlik olmak için çağrıda bulunur.

Humayun ve Ekber romanında, vatana karşı özlem ve sevgi temasından söz etmek mümkündür. Babur Hindistan'a gelip büyük bir hükümdarlık kurmuş ve oğlu Humayun ve torunu Ekber bu hükümdarlığı devam ettirmiştir. Romanda tamamen Hindistan'da doğup büyüyen ve padişah olan Humayun ve Ekber'in öz vatanlarının Maveraünnehir olduğu vurgulanır. Romanın son cümlelerinde belirtildiği gibi birçok ülkede Baburlular'ın "Ulu Moğollar" olarak adlandırılması, yanlışının önüne geçmek ister.

Bu yüce sülalenin köklerinin bizim eski Türkistan olduğunu çoğu millet henüz bilmiyor. Çünkü Babur ve onun evlatlarını "Ulu Moğollar" diye adlandırma, gelenek olarak pek çok ülkede devam etmektedir. Hâlbuki Babur de, onun evlatları

da kendilerinin Türk ulusundan olduklarını vurgulamışlardır ve Timurzade oldukları için iftihar etmişlerdir (Kadirov, 2012: 605)(Ek 2, 56).

4.4. Sorunsallar

Kadirov, tarihsel romanlarında geçmişte yaşanan sorunlu olarak gördüğü durumları eserlerinde ele alarak açıklama yoluna gitmiştir. Geçmiş dönem padişahlarının iktidar mücadeleri ve bu mücadelelerin topluma verdiği zararlar ile din çatışmaların sorunlu bir yapıda olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

a. Dönemin Yönetici/Yönetim Sorunsalı

15.yy sonlarında Timur soyundan gelen şehzadeler, Maveraünnehir bölgesindeki şehirleri kendi aralarında paylaşırlar. Semerkand, Hisar, Andican, Buhara gibi şehirler Timurlu şehzadelerin elindeyken Taşkent Moğolların kontrolü altındadır. Timurlu padişahlar ile Moğol padişahları arasında, hem barışçıl hem saldırgan, hem yakın hem mesafeli bir ilişki söz konusudur. Zaman zaman savaşan, barışan birbirleriyle kız alıp vererek akraba olan bu iki ulus, kendi içlerinde de taht mücadeleleri ile de uğraşmaktadır (Roux, 2006: 365-366; Gömeç, 2011: 244).

Böyle bir kargaşa ortamını anlatan *Yıldızlı Geceler* romanında, eleştirilerin odak noktasında, kendi çıkarları için halkı göz ardı eden padişah ve beyler yer alır. Padişahların birbirleriyle savaşmaları ve yeni yerler fethetme arzularından en büyük zararı halk görür. Kadirov, kendini düşünerek halkı hiçe sayan padişahlara karşı

eleştirel bir tutum sergiler Romanda, aynı zamanda akraba olan padişahların birbirleri ile savaşmalarına halkın sert tepki gösterdiği vurgulanır.

-Tövbe tövbe! Bu tarafta Semerkand ordusu… Üç yanımızdan düşman mı saldırıyor? Bu nasıl kötü bir durumdur Mulla Fazliddin? Bu padişahlar biraz uzlaşsalar olmaz mı? Hepsi birbirine akrabaymış ya.

….

-Her neyse, kötü padişahların zamanının sona ermişe benziyor. Keşke, birbirleri ile savaşıp da bizi rahat bıraksalar! Savaşın bütün cevr-i cefâsını halk çekiyor (Kadirov, 2013: 12)(Ek 2, 57).

Romanın aydın kesimini temsil eden mimar Mulla Fazliddin, yeğeni Tahir ile konuşurken padişahlara ve beyleri ağır şekilde eleştirir. Halkın içinde bulunduğu ruh halini gözler önüne serer.

Yine savaş, yine kan… Hepimiz gecenin zifiri karanlığı gibi sonsuz bir karanlık içinde yaşıyoruz. Memleket paramparça,, zalim padişahlar kan üstüne kan döküyorlar. Babur Mirza'nın etrafındaki beyler de merhamet ve şefkati unutmuşlar (Kadirov, 2013: 104)(Ek 2, 58).

Özellikle şehir kuşatmaları sırasında, halkın açlık ve sefalet çekmesi romanda sık sık gözler önüne serilir. Şeybanîhan tarafından kuşatma altına alınan Semerkand halkının çektiği açlık ve sefalet, savaşın insanlar açısından ne kadar zor olduğunu gösterir.

Beş aydan beri kuşatma azabını çekmekte olan şehir halkı, meyvelerin hepsini olgunlaşır olgunlaşmaz yiyip bitirmiş…. Babur, bazen aç insanların çatı boşluklarına yuva yapan güvercinleri avladığını görür. Kanatlı kuşlar, açlıktan imanı gevremiş olan insanlara yakalanmazdı. Şehir içinde kuşların yiyeceği yem ve yemek kırıntısı da bulunmuyor. Bu nedenle kuşlar da buradan göçüyor. Bazen sokaklarda bir kişi köpek ya da kedi yakalarsa, aç insanlar bunlar için bile aralarında çekişip kavga ediyorlar (Kadirov, 2013: 244-245) (Ek 2, 59).

Kadirov, Babur döneminden önceki Cengiz Han soyundan gelen Çağatay Han'ı ve Emir Timur'u da eleştirir. Moğol ve Türk uluslarının birbirleri ile sürekli savaş halinde olmalarının sebebi olarak geçmişte yaşanan anlaşmazlıklar gösterilir (Kadirov, 2013: 179-180).

Yazar, *Yıldızlı Geceler* romanında, o dönemdeki ahlaksız padişahları da eleştirir. Semerkand padişahı Sultan Mahmut Mirza ve ondan sonra tahta geçen oğlu Sultan Ali Mirza'nın kadınlara ve içkiye düşkünlüğü anlatılarak dönemde yaşanan sorunlarından birine dikkat çekmek ister.

Humayun ve Ekber romanında, yönetime eleştiriler yer almaktadır. Halkın ağır vergiler altında ezilmesinin sorumlusu olarak padişahlar ve onun görevlileri görülür. Kadirov, bu eleştirileri yaparken Selim Çişti'den yararlanır. Selim Çişti, acımasız padişahlara ve görevlilere karşı olduğunu göstermek için, din ve millet ayrımı yapmaksızın halkın egemen olduğu bir düşünceye sahip olan "Mehdi Hareketine" katılır. Bu hareket, şehirlerin, sarayların ve padişahların varlığının nedeni olarak halkı görür ve devlete karşı kurulur.

Bütün şehir ve köyleri kim kurmuş? Bütün giyecek ve yiyecekler kimin emeği ile ortaya çıkmakta? İşte bu türbeyi kim yapmakta? Bütün saraylar, tac ve tahtları kim omzunda taşımaktadır? Halk! Halkın sadece küçük bir kısmı padişah ordusunda asker olup savaşlarda ona kalkanlık yapar. Ama diğerleri memur ve devlet adamlarının ayağı altında eziliyor (Kadirov, 2012: 355) (Ek 2, 60).

Şahruh ve Gevherşad romanında da diğer tarihsel romanlara benzer bir şekilde, taht için birbirlerine savaş açan şehzade ve taht varsilerine eleştiri yer alır. Timur'un ve Şahruh'un ölümünden sonra yaşanan ve sonu ölümle biten taht kavgaları üzerinde yoğun bir şekilde duran Kadirov, bu duruma emir ve beylerin sebep olduğunu ifade eder. Gevherşad Begim'in ömrü boyunca bu duruma engel olmaya çalıştığını ancak bu durumun çözüme kavuşamayan bir sorun olduğunu vurgular.

b. Din Sorunsalı

Kadirov *Yıldızlı Geceler* romanında, 15.yy'ın en büyük sorunlarından olan din konusu hakkında değerlendirmeler yapar. Uluğbey'in din adamlarına karşı mücadelesine göndermede bulunan yazar, onun ölümünden sonra câhil din adamlarının güçlendiğini anlatmaya çalışır. Okulların kapatılıp insanların bu bilim merkezlerinden din öne sürülerek uzaklaştırıldığını savunur.

Dindarlar rasathaneyi: "Cehennemliklerin mekânı, kim oraya girerse cin çarpar diye ahalinin büyük bir kısmını buna inandırmışlardı. Ulubey'in vefatından sonra

geçen altmış yıl içinde çok fazla okul ve medrese kapatılmış, eğitimsiz cahil kişiler çoğalmış, bağnaz şeyhlerin onlar üzerindeki etkileri oldukça artmıştı (Kadirov, 2013: 398) (Ek 2, 61).

Ayrıca Kadirov, padişahların yanında yer alan din âlimlerinin devlete verdikleri zararlar üzerinde durur. Yazar, padişahların din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak devlet işlerini kendileri yürütürken din işlerini âlimlere devretmesi gerektiği mesajını verir. Ancak bu durum, zamanla devleti içten zayıflatan bir sorun haline dönüşür.

Şeybanîhan, onların saltanatlarında Hoca Ahrar gibi dinî liderlerin kendilerine ayrı bir hükümdarlık kurup mirzaların hâkimiyetini içten zayıflattığını iyi bilirdi (Kadirov, 2013: 206)(Ek 2, 62).

Tarihte kanlı savaşlara yol açan sorunların en başında, şii-sünni mezheplerinin çatışması yer alır. Babur'un Maveraünnehir bölgesine hâkim olmak istediği yıllarda, İran ve çevresinde Safevi Devletini kuran şii lider Şah İsmail, şiiliği yaymak için sınırlarını genişletmek ister. Romanda yazar, Şii Sünni çatışmasının tarihi geçmişi hakkında bilgiler verdikten sonra (Kadirov, 2013: 375-379), *Çok eskilere dayanan kanlı düşmanlığı bugün devam ettirmek kime lazım? (Kadirov, 2013: 379) (Ek 2, 63)* ifadesi ile çatışmanın kimseye faydasının olmadığı yönünde bir fikir ortaya koymaya çalışır.

Humayun ve Ekber romanında, toplumda yaşanan din sorunları üzerinde daha fazla durulur. Daha önce yaşanan şii-sünni çatışmasına, Hint inaçları da eklenir.

Dönemde yaşanan din çatışmalarını anlatmak isteyen yazar, Müslüman olan Selim Çişti'nin ağabeyinin Hintli bir kızla evlemesi sırasında yaşanan kanlı din çatışmasına yer verir (Kadirov, 2012: 19-20). Böyle evliliklerin aileler için engel teşkil etmediği ancak ruhanî kesimler tarafından istenmediği vurgulanır.

Müslümanı Hintlisi hepsi bir insan, ancak brahman ve mullalar onları birbirinden ayırıyor (Kadirov, 2012: 143)(Ek 2, 64).

Başkişi Ekber'in en büyük amacı, din çatışmalarını sona erdirip bütün halkın özgür bir şekilde bir arada yaşamasını sağlamaktır. Ancak bunu yapabilmek için önündeki en büyük engel, din adamlarıdır. Roman içerisinde din adamlarının makamlarını kullanarak çıkar sağlaması, nüfuz sahibi olarak iktidar istekleri ve devlete verdikleri zararlar anlatılmaya çalışılır.

Ama bu cömertlik sadece sizin gibi mollaların zenginliğini artırmakta, sadece! diyerek Alaî, şimdi şeyhülislamın maskesini düşürmeye çalıştı: - Efendim, kutsal kitaplarda bütün hayır ve yardımlar muhtaçlara verilsin denmiş, vakıflardan düşen gelir yardıma muhtaçların hakkıdır. Ancak şimdiki bütün hayır ve yardımlar, bütün bağışlar cami vakıfları yoluyla sizin insiyatifinize geçmektedir. Bu en büyük adaletsizlik değil mi? (Kadirov, 2012: 264) (Ek 2, 65).

Abdulla Ensarî ve Said Halil gibi şeyhülislamlar, zengin ve makam sahibi olabilmek için her türlü kötülüğü yapmaktan kaçınmayan din adamlarıdır. Yazar, bu kişilerden hareketle din adamlarına makam, para ve güç verilmemesi ve din ve devlet

işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Bu düşüncesini vurgulamak için yine Selim Çişti'den yararlanır.

Bunlar insanlara ölüm hükmü vermeye, zindana atma yetkisine sahip olan din adamlarıdır. Hâlbuki zenginlik ve makam kapıdan girse, iman ve itikat bacadan çıkıp gider. Bunun için din adamlarına güç de, zenginlik ve makam da verilmemesi lazım. (Kadirov, 2012: 411) (Ek 2, 66).

Ekber, din adamlarının karşı çıkmasına rağmen dinlerin ortak yönlerinin olduğunu ve bir çatı altında toplanabileceğini düşünür. Vezir-i azamı EbulFazıl'ın yardımları ile "İtikathane" adı verilen bir bina yaptırarak din temsilcilerini bir araya toplamayı başarır. Din konusunda çeşitli reformlar yapar. Ancak Ebulfazıl ve Ekber'in ölümünden sonra dinleri birleştirme hareketi zayıflamaya başlar. Yazar, dönemin en büyük sorunu olan din çatışmalarının aslında çözülemeyecek bir durum olduğunu anlatmaya çalışır.[50]

4.5. Dil ve Üslup Özellikleri

Anlattığı devrin tarihî atmosferini yansıtmak isteyen yazar, tarihsel romanlarında dili en iyi şekilde kullanmaya çalışır. Özbek Türkçesinin söz varlığını iyi bilir. Ele aldığı döneme ait kavram ve kelimeleri kullanarak eserine tarihsellik katmayı ve dönemi yansıtabilmeyi amaçlar. Bu tarz kullanımlarda oldukça ölçülü

[50] Ayrıntılı bilgi için bkz: Şahin, H.Hilal (2015), Ekber Şah'ın Sosyo-Kültürel ve Dinî Reformlarının Toplumsal Hayata Etkisi, **Journal of History School**, Haziran, s.113-133.

olan yazar, romanın dilini anlaşılmaz hâle getirmez. Ayrıca romanda, okuyucunun âşina olmadığı kavram ve kelimeleri dipnotlarla açıklama yoluna gider. Kadirov, uzun ve karmaşık cümleler kurmaktan kaçınır. Kısa ve halkın anlayacağı bir dil kullanır.

Tarihsel romanlarda, farklı bölgelerin ağız özellikleriyle karşılaşmak mümkündür. *Yıldızlı Geceler*'de Tahir'in Rabiya'yı aradığı sırada karşılaştığı Mamat adlı adam, Kıpçak şivesi özelliği olarak "y" sesini "c" şeklinde telaffuz eder. Yine Semerkand'a Azerbaycan'dan gelen askerler romanda, Azeri lehçesiyle konuşturulur. *Humayun ve Ekber*'de ise Şah Tahmasp'ın Azerice ve bir Rus gezgininin Tatarca konuşması yer alır. Ayrıca Rusça ve Hintçe cümleler de kullanılır. *Şahruh ve Gevherşad* romanında ise Hasanbek karakteri güneybatı lehçesi ile konuşturulur.

Tarihsel romanlarda, dönemin maddî ve manevî kültür unsurlarıyla karşılaşmak mümkündür. Devrin sosyal hayatını yansıtan; farklı mezhep ve dinî inançlar, gelenek ve kültür unsurları roman dokusuna başarılı bir şekilde yerleştirilmiştir. Özellikle *Humayun ve Ekber* romanında, Hint inaçları, gelenekleri ve görenekleri hakkında sık sık bilgiler verildiği görülür.

Tarihte tartışma konusu olan olaylar hakkında bilgiler veren Kadirov, bu olaylarla ilgili kendi görüşlerine de yer verir. Ancak bazı durumlarda yazar, roman yazdığını unutarak okuyucu uzun tarihî olayların içine sürükler. Özellikle *Şahruh ve Gevherşad* romanında, tarihi olaylar yoğun bir şekilde anlatılır. Bu durum okuyucunun dikkatinin dağılmasına sebep olabilir. Ayrıca romanlarda adı geçen mekân, eser, şiir tercümeleri, kişiler ve tarihî olaylara dair açıklamalar dipnotlarla

okuyucunun bilgisine sunulur. Bu tarz açıklamaların da okuyucuyu olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Yazar, anlattığı dönemin blim ve sanat adamlarını da tarihsel romanlar içerisinde yeri geldikçe kullanır. *Yıldızlı Geceler* romanında dönemin en önemli bilim ve edebiyat adamı olan Nevaî, gerek fikirleriyle gerekse şiirleri ile romanda yer alır. Ali Şîr Nevaî'nin öğrencilerinden olan *Habib'üs Siyer* adlı eserin yazarı Gıyasettin Handemir, dönemin önemli şairlerinden olan Şeybanînâme adlı eserin yazarı Muhammed Salih, dönemin şairlerinden Binaî gibi edebî çevreden isimler romanda adı geçen diğer önemli şahsiyetlerdir. Romanın yazıldığı dönemde şairliği ile tanınan ve romanını başkişisi olan Babur'un şiirlerini, metinlerarası ilişkiler yoluyla sık sık görmek mümkündür. Babur, Şeyh Gedaî, Şeyh Sadî, Hintli sufi şair Kebir, Firdevsi, Mevlana Celaleddin Rumî, Ali Şîr Nevaî gibi isimler *Humayun ve Ekber* romanında geçen önemli şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetlerin şiirlerine ait parçaları, roman içinde görmek mümkündür. *Şahruh ve Gevherşad* romanında ise Ali Şîr Nevaî, aynı zamanda bir kişi olarak da kullanılır. Ona ait şiirlere yer verilir. Onun dışında dönemin şairlerinden Lütfî, Nakşibendi tarikatı liderleri Abdulhalik Gücdevanî ve Yusuf Hemedanî gibi önemli şahıslara yer verilir.

Tarihsel romanlar içerisinde, semboller de kullanılmıştır. *Yıldızlı Geceler* romanının isminde geçen "yıldız", parlak bir geleceğin sembolü olarak düşünülür. Romanın son bölümlerinde Babur, kendi hayatını kapkaranlık bir geceye benzetir. Oğlu Humayun'un gözüyle dünyaya baktığında ise, bu gecede parlayan birçok yıldız olduğunu anlar. Babur, kendi hayatı hakkında karamsar olsa da, gelecek için bıraktığı çocuklarından umutludur. Onları parlak bir geleceğin beklediğini düşünür.

Şu dakikaya kadar ona bütün dünya kapkaranlık bir gece gibi gelse de, şimdi o bu geceye sanki Humayun'un gözü ile bakıyor ve karanlık gökyüzünün bazı yerinde yıldızların parladığını gördü (Kadirov, 2013: 413) (Ek 2, 67).

Romanda geçen bu ifadelerden yazarın geleceğe umutla baktığı söylenebilir. Sovyet rejiminin baskıcı politikası nedeniyle düşüncelerini açıklamak için semboller kullanan Kadirov, geleceğin gençleri ile parlak yıldızlar arasında bir bağ kurar. Sovyet rejimi döneminde birçok sıkıntı ve zorluk çekilse de gelecek nesillere karşı büyük umutlar beslemektedir.

Sosyal romanlarda olduğu gibi tarihsel romanlarda da atasözü ve deyimlerden yararlanılır. Kadirov, deyimler kullanarak dili çok iyi kullandığını göstermek isterken, atasözlerini kullanarak da az sözle çok şey ifade etmeye çalışır. Romanlarda geçen bazı atasözü ve deyim örnekleri şunlardır.

bel bağla-, güvenmek (Kadirov, 2013: 212) (Ek 2, 68), gönlünü aydınlatmak (Kadirov, 2013: 161) (Ek 2, 69) gerçekleşmek (Kadirov, 2013: 133) (Ek 2, 70), dağın başı karsız olmaz, yiğidin başı tehlikesiz (Kadirov, 2013: 187) (Ek 2, 71) Yenilen pehlivan güreşe doymazmış (Kadirov, 2013: 258) (Ek 2, 72), ölmek istersen Kunduz'a gir (Afgan Atasözü) (Kadirov, 2013: 362)(Ek 2, 73), iki kayığın başını tutan gark olur (Kadirov, 2012: 486) (Ek 2, 74) tuz hakkını saklamak (Kadirov, 2012: 131)(Ek 2, 75) iki karpuz bir koltuğa sığmaz (Kadirov, 2009: 50) (Ek 2, 76) altın alma, dua al (Kadirov, 2009: 216) (Ek 2, 77).

Kadirov'un tarihsel romanlarında rüya unsuruna zaman zaman yer verdiği görülmektedir. Yazar, yaşanacak olayların habercisi ve kişilerin iç dünyasında yaşadığı çatışmaları okuyucuya bildirmek için rüya unsurunu kullanır. *Humayun ve Ekber* romanında, Humayun'un rüyasında uçurumun kenarından düşmek üzereyken iki elin onu kurtardığını görmesi, gelecekte Nizam'ın onu nehirde ölmek üzereyken kurtarmasının habercisi olarak düşünülür. *Şahruh ve Gevherşad* romanında ise Abdüllatif'in gördüğü rüya, babasını öldürmesinden duyduğu vicdan azabını ortaya koymak için kullanılır.

Şahruh ve Gevherşad romanı kişilerinden Ali Şîr Nevaî'nin Şahruh Mirza ile konuştuğu bir rüya kurgulayan yazar, onun Semerkand'a gelerek gelecekte ünlü bir şair ve âlim olmasında bu rüyanın etkili olduğunu düşünür.

4.6. Anlatım Özellikleri[51]

Kadirov, tarihsel romanlarında olaylara yakından ve uzaktan, dıştan ve içten bakabilmek; yer yer yüzeysel, yer yer derinlemesine tahliller yapabilmek için üçüncü tekil şahıs (o-anlatıcı) anlatım biçiminden yararlanır. Kadirov'un tarihsel romanlarında, anlatıcı *Tanrısal* konumdadır. Anlatıcı, her şeyi bilen, gören, duyan ve hissedendir.

Semerkant'tan çıktığında vücuduna çok ağır gelen gam ve kederlerin şimdi yavaş yavaş kaybolduğunu hissetti. Başkenti birçok zorluklarla alıp, daha sonra kendi

[51] Anlatım özellikleri ile ilgili teorik bilgilere, ikinci bölümde yer alan anlatım özellikleri başlığı altında değinildiği için burada tekrarlanmamıştır.

eliyle başkasına bırakıp gitmek ona son yıllarda yaptığı bazı çabalarının boşuna olduğunu göstermiş, canı sıkılmıştı (Kadirov, 2013: 150)(Ek 2, 78).

Romandaki diyaloglarda ise anlatıcı, yansız konumdadır ve dışarıdan olan biteni izlemekle yetinir.

- Adı Rabiye mi, a, Rabiye mi?

- Rahmetli eşim onun adını bilmezdi.

- Kendini görmüş mü? Nerede görmüş?

- Fazıl Tarhan'ın evinde.

- Hangi Fazıl Tarhan?

- Bu gece onu kendin öldürmüşsünüz ya?

- Evi nerede, evi?

- Yürüyün ben göstereyim! (Kadirov, 2013: 219)(Ek 2, 79).

Tarihsel romanlarda *Tanrısal* anlatıcı konumunun kullanılması, olayların içe bakış açısı ile anlatılmasına olanak sağlar. Romanlarda anlatıcı, yer yer roman kahramanlarının iç dünyalarını tasvir ederek, ruhsal yapılarını gözler önüne sermiştir. Diyaloglarda ise anlatıcı konumu, yansız olduğu için bakış açısı dıştandır.

Birbirini inkâr eden bu cümleler Babur'un aklını allak bullak etmişti. Vücudunu kavuran susuzluk, yeni bir güçle tekrar geldi. Etrafındaki yüzler, duvarlar, halılar birbirine karışıp, fırıl fırıl dönmeye başladı. Öküz Derviş'in ağlayarak söylediği sözleri sanki uzaktan duyuluyordu (Kadirov, 2013: 55)(Ek 2, 80).

Kadirov'un tarihsel romanları incelendiğinde, *eleştirel* bir anlatım tutumu sergilediği söylenebilir. Romanların geçtiği dönemde yaşanan siyasî ve toplumsal sorunlara değinen yazarın, devlet yönetimine karşı eleştirel bir tavırda olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca toplumsal sorunlar içerisinde yer alan din sorunsalına da eleştiriler getirir. Eleştirel anlatım tutumunun yanında, *eğitici-öğretici* tutumdan söz etmek de mümkündür. Tarihsel romanın bir gereği olarak tarihte yaşanmış olaylar hakkında bilgilere yer verilir. Romanları kaleme alırken Baburnâme'den, Humayunname'den ve birçok tarihî kitaplardan neredeyse birebir yararlanan yazar, Timur Devleti'nin kurucusu Emir Timur, Ali Şîr Nevaî, Şii – Sünni ayrımının nedenleri, Hindistan tarihi gibi birçok konuda tarihî bilgiler vererek romanlara eğitici-öğretici bir yön kazandırmış olur.

a. Anlatma - Gösterme Tekniği

Anlatma insanoğlunun gerek günlük hayatta gerekse edebiyat alanında, en çok kullanılan yöntemlerin başında gelir. *Anlatma/tahkiye; anlatıcının birtakım olayları ve bu olaylar çevresindeki insanları, belli bir mekân ve zaman çerçevesinde dinleyici/okuyucuya nakletmesidir.* Yazılı edebiyatta gerçek anlatıcı, itibarî bir yapıya bürünerek anlatma görevini üstlenir (Çetişli, 2009: 93).

Romanlarda yer alan gösterme tekniğine en iyi örnekler diyalog ve monologlardır. Diyaloglarda ve monologlarda okuyucu ile kahramanlar arasında hiçbir anlatıcı veya aracı yoktur. Böylece kahramanların konuşmaları aracısız olarak okuyucuya sunulmuş/gösterilmiş olur (Çetişli, 2009: 96-97). Bu iki teknik bir arada da kullanılabilir. Bu tarz kullanımda anlatıcı diyaloglar arasına girerek açıklamalarda

bulunur. Tarihsel romanlarda, anlatma-gösterme tekniğinin örnekleri oldukça fazladır. Aşağıdaki diyalogda koyu ile belirtilen kısımlarda anlatıcıyı görmek mümkündür.

- *Padişahı bu kadar çok sordun, bir şikâyetin mi var? –* ***dedi Babur gülümseyerek.***

Çoban suratını asıp*:*

- *Ben onunla şu dağda teke tek karşılaşmak istiyorum,* ***-dedi****.*

- *Eğer karşılaşırsan… Ne diyeceksin?*

Delikanlı çobanın gözleri gazap ile kısılarak:

- *Babam ile ağabeyimin başını ne yapmış, bunu sorup öğrenmek istiyorum.*

- *Başını mı? Babur mü? Sen… Sen kimsin?*

- *Çargaklardanım!*

Babur Endican dağlarında yaşayan hayvancılıkla uğraşan Türk kabile-Çargakları hatırlayıp şaşırarak sordu: *(Kadirov, 2013: 276)(Ek 2, 81).*

b. İç Diyalog Tekniği

İç diyalog tekniği, kahramanlar içinde bulunduğu ruh haline göre karşısında biri varmış gibi konuşmasıdır (Tekin, 2012: 282). *Yıldızlı Geceler* romanında, iç dünyası yansıtılmaya çalışılan Mulla Fazliddin'in iç diyaloğu, bu tekniğe örnek olarak verilebilir.

Nasıl olur da ben bu kıza âşık olurum? – şaşırarak düşündü Mulla Fazliddin. – Cahil halk içinden gelen benim gibi bir ressamın şah kızına âşık olması komik değil mi? Hayır! Ben sadece kendi çizdiğim resme – kendi sanatıma sevgi besliyorum, sadece!

Sağ olduğum sürece bunun gibi resimleri yine çizeceğim! (Kadirov, 2013: 20) (Ek 2, 82).

Humayun ve Ekber romanında da Nizam'ın (Selim Çişti) ruh hali yansıtılmaya çalışılır. Sarayın ve padişahlığın büyüsüne kapılan Nizam'ın iç dünyasında başka bir benlik oluşturan yazar, iç diyalog tekniği ile bu durumu anlatma yoluna gider.

Önceki Nizam onun kulağına yavaşça fısıldar gibi oldu: "Kendinizi tutun, hazret. Mirza Humayun'un size verdiği zor işleri unutmayın. Bu beylerin herbiri kınından çıkmış kılıç gibidir. Hata yaparsanız, başınızı kesecek!" Hazreti Nizamiddin bunu kuru endişe diye düşündü: " Şimdi ben şu altın harmanının gücüyle en güçlü beyleri de kendi irademe boyun eğdireceğim!" der…. (Kadirov, 2012: 90)(Ek 2, 83).

c. İç Çözümleme Yöntemi

İç çözümleme yönteminde anlatıcı okuyucu ile anlatının arasına girer ve kahramanın ruhsal durumunu ve zihninden geçenleri dışa aktarmaya çalışır (Tekin, 2012: 284). Bu anlatım tekniğinde anlatıcı, tanrısal konumdadır. Kişilerin ruhsal dünyalarını yansıtmak isteyen Kadirov, bütün tarihsel romanlarında bu teknikten yararlanır. *Yıldızlı Geceler* romanında, zehirlenen Babur'un hayata döndükten sonraki psikolojisi bu teknikle açıklanmaya çalışılır.

Hayatın bir anının, bir kıvılcımının dünyanın bütün zenginliklerinden, tac ve tahtından daha değerli olduğu şimdi daha iyi anlaşıldı. Onun acıdan yorulan vücudu

şimdiye kadar halsiz kalmış olsa da ruhunda bir şeylerin değişmiş gibi ve dünya gözüne daha farklı görünüyormuş gibi olurdu (Kadirov, 2013: 503) (Ek 2, 84).

d. İç Monolog Tekniği

İç monolog yöntemi, *okuyucuyu, kahramanın iç dünyasıyla karşı karşıya getiren bir yöntemdir. Yöntemin uygulandığı bölümlerde yazarın – daha doğrusu anlatıcının varlığı ortadan kalkar, muhtemel yorum ve açıklamalar, okuyucuya bırakılır* (Tekin, 2012: 289). *Yıldızlı Geceler* romanında Mulla Fazliddin'in kendi kendine konuşması bu tekniğin örneğidir.

Demek Ahmet Tenbel'in buraya geldiğinden Hasan Yakubbey haberdar! – diye düşündü Mulla Fazliddin. – Bunlar birleşip beni yakalatmak istiyorlar herhalde. Senin gibi kurbağa suratlı bir bey için Hanzade Begim'in resmini çizecek kadar ahmak değilim!" (Kadirov, 2013: 16) (Ek 2, 85).

e. Tasvir Tekniği

Özellikle roman ve hikâye türlerinde en yaygın anlatım tekniği olarak kullanılan tasvir; *insan, tabiat, eşya veya mekânın kelimelerle resmedilmesi; adeta görünür hale getirilmesi; okuyucunun gözü önünde tecessüm ettirilmesidir* (Çetişli, 2009: 100). Özellikle realizm akımının gerçekçilik amacı ve bunun sonucunda ortaya çıkan gözlem endişesi, tasvir tekniğinin daha yoğun şekilde kullanılmasına olanak sağlar (Çetişli, 2007: 86) Gerçekçi bir yazar olan Kadirov, tarihsel romanlarda sık sık mekân ve insan tasvirlerine yer verir.

Sonbahar zamanı. Herat bağlarına su veren Hirirüd nehri ve İnjil çayının kıyılarına sarı yapraklar dökülmüş. Kale dışındaki meşhur Bağ-ı Cehanara, Bağ-ı Muhtar, Bağ-ı Zübeyde, Bağ-ı Çemenlerdeki üzüm ve narlar, yaz boyu taşıdığı meyvelerinden kurtulup tek tük kuru yapraklar ile tek başına kalmışlar. Ancak bu güney şehrindeki güzün, yaprak dökümü geleneğine boyun eğmeyen ağaçlar da çok. Herat'a Kandahar tarafından gelindiğinde yol boyundaki bulvar ve parklarda büyüyen binlerce servi ve çam ağaçlarının güzde de ilkbahardaki gibi yeşil. (Kadirov, 2013: 294) (Ek 2, 86).

Kadirov, insan tasvirlerine de romanda yoğun bir şekilde yer verir. Bu tasvirleri kullanırken benzetme sanatından da yararlanarak anlatımı zenginleştirir. *Yıldızlı Geceler* romanında, Tahir'in nişanlısı Rabiye'nin tasviri bu tarz kullanıma en iyi örneklerden biridir.

Onun kınalı elleri gül gibi zarifti. Başına babasının yün paltosunu örterek çıkmıştı. Yağmurda ıslanıp ağırlaşan palto onun nazik boynuna ağırlık veriyordu. Rabiye paltosunu omzuna düşürdü. O an yakasının bir düğmesi açılıverdi ve kızıl mermer gibi berrak boynu göründü (Kadirov, 2013: 7)(Ek 2, 87).

f. Özetleme Tekniği

Özetleme tekniği gereksiz ayrıntılardan kurtulmak, esere bir düzen getirmek için kullanılır. Böylece okuyucuyu sıkacak ayrıntıların önüne geçilir (Tekin, 2012: 250). Tarihsel romanlarda, sık kullanılan bir yöntemdir. *Humayun ve Ekber*

romanında, Humayun'un savaş için yaptığı hazırlıklar ayrıntıya girmeden birkaç cümle ile özetlenir.

Bunun için eğlence ve oyunları hemen durdurup, aceleyle ordu toplamaya girişti. Aradan bir hafta geçince, seher vakti Hanzade Begim ile vedalaşmak için Zerefşan bahçesine gitti. Halasının temiz duasını aldıktan sonra, "Güncayiş" gemisine bindi ve suyolu ile Ganga nehri tarafına yol aldı (Kadirov, 2012: 53)(Ek 2, 88).

Yıldızlı Geceler romanında ise Babur'un Semerkand'ı ele geçirdikten sonra yaşanan gelişmeler özetleme tekniği ile verilir.

Semerkand onun eline geçtikten sonra bu tarafta Ürgüt, diğer tarafta Sugd ve Debusiye kalesi birer birer Şeybanîhan'ın elinden çıkıp, Babur'un hâkimiyetine geçti. İşte bugün Karşı ve Güzar'dan güzel haber geldi – bu şehirler Şeybanîhan'ın adamlarını kovmuş, Babur'a hediyeler gönderip, onun ordusuna birkaç yüz asker de yollamış. Babur bu askerlerin başı olan beyleri divan-ı hasda kabul edip hepsine serpa[52] giydirdi ve maaşa bağladı (Kadirov, 2013: 227) (Ek 2, 89).

g. Geriye Dönüş Tekniği

Kadirov, okuyucunun merak duygusunu arttırmak için romanlarda sık sık geriye dönüş tekniğini kullanır. Roman kişilerinin başından geçen olaylar ve hayatlarıyla ilgili bilgiler bu teknik yardımıyla okuyucuya anlatılır. *Yıldızlı Geceler*

[52] Düğün ya da merasimlerde özel kişilere hediye edilen elbise (Ma'rufov vd., 1981b: 24).

romanında, Mulla Fazliddin'in Ahmet Tenbel'le görüşmesi on beş gün geriye gidilerek okuyucuya aktarılır.

Bundan on beş gün önce Ahmet Tenbel adlı zengin bir bey Mulla Fazliddin'i soruşturup geç vakit onun evine geldi. İkisi yalnız kaldıklarında Ahmet Tenbel cebinden bir kese altın çıkardı ve Mulla Fazliddin'e uzattı: ... (Kadirov, 2013: 15-16) (Ek 2, 90).

h. Metinlerarası İlişkiler

Romanda kullanılan bir başka teknik metinlerarasılıktır. Kadirov, sosyal romanlarında metinlerarası yöntemler içerisinde yer alan *alıntı* ve *gönderge* biçimlerini başarılı bir şekilde kullanmıştır.[53]

Tarihsel romanlarda, metinlerarasılık tekniğinin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. *Yıldızlı Geceler*'de Babur'un ruh halini yansıtabilmek için Babur'a ait olan şiirlerin romana yerleştirilmesi, metinlerarası ilişkiler bağlamında yapılan alıntılamaların en çarpıcı örneklerini teşkil eder. Yazar, şiir beyitlerinden hareketle Babur'un ruh halini tasvir eder ve alıntı yöntemini kullanarak bu tasviri güçlendirir.

Hainlik üstüne hainlik gören, eşinden ayrılan, etrafında bir tane bile sırdaşı kalmayan ve kendini yalnız hisseden Babur, *Canımdan özge yar-ı vefâdâr bulamadım, Gönlümden özge mahremi esrâr bulamadım (Canımdan başka vefalı yar*

[53] Metinlerarasılık ile ilgili teorik bilgilere, ikinci bölümünün ilgili başlığında yer verildiği için burada tekrar alınmamıştır.

bulamadım, gönlümden başka sırrımı paylaşacak kimseyi bulamadım) (Kadirov, 2013: 224) (Ek 2, 91) şiirini kaleme alır.

Babur'un hatıratı olan Baburnâme (Vekai) adlı eserden hareketle romanı kaleme alan Kadirov, bu eserden alıntılamalar yoluyla metinlerarası ilişki kurar.

Oş kasabası Andican'dan dört kilometre yoldur… Boratağ'ın tepesinde tarih dokuz yüz iki (Miladî 1497)'de ben bir eyvanlı bina yaptırdım. Bu bina çok güzel oldu. Bütün şehir ve mahalleler ayak altındadır… (Kadirov, 2013: 85)(Ek 2, 92).

Çağatay edebiyatının en güçlü şairi olan Ali Şîr Nevaî başta olmak üzere, dönemin padişahlarından olan Şeybanîhan, şair Binaî, taavvuf şairlerinden Abdurrahman Camî, Hindistan'da yetişen Velî ve şair Hüsrev Dehlevî gibi önemli şahsiyetlerden yapılan alıntılamalar, *Yıldızlı Geceler*'in dokusuna yerleştirilir. *Humayun ve Ekber* romanında, Babur'a, dönemin devlet adamı ve şairi Bayramhan'a, İslam âlimi ve şair Şeyh Sadi'ye, İranlı şair Firdevsi'ye, Mevlana Celaleddin Rumî'ye, Hintli sufî şair Kebir'e, İmam Gazalî'ye ait şiir ve sözlerle karşılaşmak mümkündür. Romanlarda alıntı yapılan kitaplar arasında Kuran-ı Kerim de yer almaktadır. Şii-sünni çatışmalarını yatıştırmaya çalışan Babur, Kuran-ı Kerim'de geçen "Bütün Müslümanlar kardeştir" ayetini örnek verir. *Humayun ve Ekber* romanında ise toplumsal birlikteliği sağlamak açısından yine Kuran-ı Kerim'den alıntılama yapılmıştır. Eski İran inacı olan Zerdüşlüğün kutsal kitabı Avesta'dan da bir alıntı örneği yer alır.

Ey İnsanlar diyor Allah-ı Teâla: Biz Sizleri aynı baba, aynı anadan yarattık ve sizleri çeşitli milletler ve kabilelere ayırdık, elbet birbirinizle yakından tanışacaksınız (Kadirov, 2012:474)(Ek 2, 93).

Romanlarda birçok şair ve eser adlarıyla karşılaşılmaktadır. Bu tarz kullanım Kadirov'un gönderme yoluyla metinlerarası ilişki kurduğunu göstermektedir. Kaşgarlı Mahmut, Abdürrezzak Semerkandî sadece isim olarak, Ali Şîr Nevaî'nin *Mizan'ül Evzan*, Şerafiddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*, Mirza Ulubey'in *Tarih-i Erbâ-i Ulus*, Muhammed Salih'in *Şeybanîname*, Sadî'nin *Gülistan*, Birunî'nin Hindistan ve Handemir'in *Habibü's-Siyer* adlı eserleri hem yazarı hem de eserin ismiyle *Yıldızlı Geceler*'de geçmektedir.

Humayunname, Baburname, Ebulfazıl'ın *Ekbername*si, Ali Şîr Nevaî'nin *Hamse*si, Kasım Kahiy'nin *Filnâme*si, Emir Timur'un Tüzükleri ve Abdülkadir Bedevî'nin Ekber karşıtı eseri *Müntehab-ı Tevarih*'i hem yazarı hem de eseri ile *Humayun ve Ekber* romanında geçer. Şeyh Gedaî, Gazalî, Aristo ve Sokrat gibi şahsiyetlere ise sadece isim olarak göndermede bulunulur.

Şahruh ve Gevherşad romanında da alıntılama ve gönderme yoluyla metinlerarası ilişkiler kurulmuştur. Romanın kişilerinden biri olan Ali Şîr Nevaî, kendi yazdığı şiirlerini kendisinin okuması, romana farklılık kazandırır. Ayrıca dönemin padişahlarından ve şairlerinden olan Hüseyin Baykara'nın da şiirlerlerine romanda yer verilmiştir.

Arif Azariy mahlası ile eserlerini kaleme alan Hamza İbn Ali'nin *Acaibü'l-Garayib* ve *Cevarihül Esrar*, Şerafiddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*si, Feridüddin Attar'ın *Mantıkut-Tayr*, Emir Timur'un *Tüzükler*i ve Abdürrezzak Semerkandî'nin *Matlaü's- Sa'deyn* adlı eserlerine göndermelerde bulunan Kadirov, Lütfî, Nakşibendi tarikatı liderleri Abdulhalik Gücdevanî ve Yusuf Hemedanî gibi şahsiyetlere ise isim olarak *Şahruh ve Gevherşad* romanında yer verir. Diğer tarihsel romanlarla benzer bir şekilde Kuran-ı Kerim'den alıntılanmış bir ayet yer alır. Ayrıca bir hadis alıntısı da yapılır.

g. Mektup Tekniği

Mektup tekniği, "*Romandaki şahısların hayatlarındaki önemli kesitleri aydınlatan ve onların bu durumdaki hislerini, duygularını an be an, inceden inceye işleyen, tahlil eden belgeler bir nevi iç monologlardır* (Kefeli, 2002: 32).

Bütün tarihsel romanlarında kullanılmakla birlikte**,** *Humayun ve Ekber* romanında oldukça fazla yer alan mektup tekniği, anlatıma zenginlik katar. Tarihî dönemlerin en iyi iletişim aracı olan mektup, hem kişilerin haberleşmesi hem de devlete ait bilgilerin ulaştırılmasında kullanılır.

Yazar, dönemin bu özelliğini yansıtabilmek için bu tekniğe sık sık başvurur. Nizam'ın Hamide Banu için yazdığı mektup örnek olarak verilir.

Gökyüzünün eşsiz güneşi Hamide Banu!

Önceki Nizam olsam, size böyle mektup yazamazdım. Siz bu vakte kadar elimin ulaşamayacağı yükseklikteydiniz. Şimdiyse kader beni de yüksek mertebelere getirdi. Belki duymuşsunuzdur, Mirza Humayun beni kendisinin tahtına münasip gördü… Keşke, Cemne boyundaki o sahilde, Zerefşan bahçesinin kenarında tekrar buluşsak. Bu vakte kadar anlatmaya cesaret edemediğim aşkımı açıklasam. Eğer yıldızlarımız birbirine uygun olursa, siz de razı olursanız, sonra düğün hazırlığına başlasak. Mirza Humayunbu işte de cömertlik ile yardım edeceğine inancım tam. Sizi özleyen Nizam" (Kadirov, 2012: 92) (Ek 2, 94).

SONUÇ

Pirimkul Kadirov, Özbekistan'ın Sovyet döneminde yetiştirdiği en önemli yazarlardan biridir. Dönem ve edebî eser arasındaki bağı; yeteneği, gözlemleri ve tarihçi kişiliği ile yapıtlarına yansıtan Kadirov, altmış yıllık yazı hayatında, roman, hikâye, uzun hikâye, deneme ve bilimsel kitap türlerinde eserler vererek Çağdaş Özbek edebiyatı içinde kendinden söz ettirir.

Kadirov, eserlerini ağırlıklı olarak 1960 ile 1990 yılları arasında verir. Kendisinden önceki dönemlerde Çağdaş Özbek romanının kurucusu olarak kabul edilen Abdulla Kadiriy, yine verdiği eserler ile çağdaş romana büyük katkı sağlayan Musa Taşmuhamedoğlu Aybek ve üzerine lisansütü tez hazırladığı Abdulla Kahhar, onun edebî hayata atılmasında büyük rol oynar.

Kadirov'un romanlarından ve hayatından hareketle aydın bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Didaktik yönü ağır basan, çevreye duyarlı, resim, müzik, mimari gibi güzel santlara ilgi duyan ve en önemlisi yerli ve milli kalmayı başarabilmiş bir entelektüeldir.

Çalışmada, Kadirov'un romancılığını ele alınırken konularına göre romanlar iki bölüme ayrılmıştır. Kadirov'un kaleme aldığı ilk üç roman sosyal, diğer üç romanı ise tarihsel içeriklidir. Kadirov'un sosyal ve tarihsel romanlarının incelenmesinden elde edilen sonuçlar maddeler halinde aşağıda verilmiştir.

1. Kadirov, eleştirel gerçekçi roman anlayışını benimseyen bir yazardır. Sosyal romanlarında toplumu gözlemleyen yazar, sorun olarak gördüğü konuları eserlerine aktararak bu konulara çözüm bulmanın yollarını arar. Tarihsel romanlarında ise anlattığı dönemin sorunlarına değinerek geçmişte yapılan yanlışların gelecekte insanlara ders olması gerektiğini vurgular.

2. Sosyal romanlarında, yazarın hayatından izleri romana yerleştirdiği dikkati çeker. Yazarın yaşamı hakkındaki bilgilerden hareketle, üniversite hayatının anlatıldığı *Üç Kök* romanında kurguladığı Açil karakterinin, Kadirov'a benzer birçok yönünün olduğu tespit edilmiştir. Köy hayatının anlatıldığı *Kara Gözler* romanındaki Ayköl ile Kadirov'un doğduğu Kengöl köyleri birçok noktada benzerlik gösterir. *Elmas Kemer* romanında mekân olarak kullanılan Taşkent, aynı zamanda Kadirov'un yaşadığı şehirdir.

3. Romanların başkişileri, farklı sosyal statüye sahip olsalar da tek bir ortak nokta olan "idealizmde" birleşirler. Başkişiler, yaptıkları işlerde veya dünyaya bakış açılarında, idealist bir karaktere sahip olarak kurgulanmıştır. Başkişilerin bir diğer ortak noktası ise adaletli olmalarıdır. Gerek sosyal romanlarda gerekse tarihsel romanlarda başkişiler, haksızlığa karşı gelen, adaletten yana tavır sergileyen insanlardır.

4. Kadirov'un romanlarında, her yaştan ve statüden kişilere yer verilir. Ancak genel olarak yirmi yaş ve üstü kişilerin kullanıldığı görülür. Erkeklerin sayısı, kadınların sayısına oranla oldukça fazladır. Sosyal romanlarda, kadınlara daha çok yer

verilirken, tarihsel romanlarda kadın sayısı oldukça azdır. Ayrıca sadece tarihsel roman olan *Şahruh ve Gevherşad*'ın başkişisi kadındır.

5. Gerçekçi bir yazar olan Kadirov, sosyal roman kişilerini kurgularken toplumun içinden gelen, her zaman karşılaşılabilecek kişileri kurgulamıştır. Tarihsel romanlarındaki kişilerin çoğu ise tarihte yaşamış önemli şahsiyetlerden seçilmiştir.

6. Çıkarcı erkekler, bütün romanların ortak özelliği olarak karşımıza çıkar. Bu kişiler kendi menfaatleri için makamlarını kullanırlar.

7. Yazar, romanlarının olay örgüsünü, ya numara ya da bir kelime veya cümle ile bölümlere ayırmıştır. Kullanılan kelime veya cümleler, anlatacağı olayların özeti niteliğindedir.

8. Romanların olay örgüsü incelendiğinde, çatışma unsurlarının fazlalığı dikkati çeker. Sosyal romanlarda idealist başkişiler ile kendine çıkar sağlamaya çalışan kişiler arasında çatışmalar yaşanırken, tarihsel romanlarda iktidar mücadelesine giren padişahlar arasında şiddetli çatışmalar yaşandığı gözlenmiştir.

9. Kadirov'un romanları incelendiğinde, mekânların bir amaç olarak değil, araç olarak kullanıldığı görülür. Sosyal romanlarda Taşkent şehri ana mekân olarak kullanılır. Taşkent'in tarihî geçmişi hatırlatılarak okuyucuya mesajlar iletilmek istenmiştir. Tarihsel romanlarda ise Semerkand, Herat, Taşkent gibi tarihte önemli kültür ve eğitim merkezi haline gelmiş şehirlerin ön plana çıkarıldığı dikkati çeker.

Açık mekânların tasvirlerine sık sık yer verilen romanlarda, kapalı mekân tasvirlerinin çok fazla kullanılmaması önemli bir özelliktir.

10. Kadirov'un romanlarında doğa, ayrı bir öneme sahiptir. Romanlarının ilk cümleleri doğa tasvirleri ile başlar. Özellikle *Elmas Kemer* romanında, doğanın korunması gerektiği üzerinde sık sık durulduğu görülür.

11. Kadirov'un romanlarının genelinde, tarih olgusu dikkat çeker. Sovyet rejiminin baskısından kurtulmanın en etkili yolu olarak tarih bilincini gören Kadirov'un, bu amaçla tarihe yöneldiğini söylemek mümkündür.

12. Romanların vaka zamanında farklılıklar görülür. Sosyal romanlarda, kesin tarihî bilgilerin olmadığı ve mevsimsel ya da siyasî olaylar yardımıyla zamanın sezdirilmeye çalışıldığı görülürken, tarihsel romanlarda net zaman ifadeleri kullanılmıştır. Romanlarda zaman kavramıyla ilgili ortak bir nokta ise şemsî takvime ait ifadelerin kullanılmasıdır. Sosyal romanların 2-3 yıllık, tarihsel romanların ise 30-70 yıllık bir zaman dilimini kapsadığı tespit edilmiştir.

13. Kadirov'un sosyal romanlarında, toplumla ilgili sorunsalların ortak olduğu görülür. Yazar, toplumsal sorunları gözlemlemiş ve sorunsal olarak eserine almıştır. Tarihsel romanlarında ise din sorunsalının ön planda olduğu görülür. Şii-sünni ve Müslüman-Hint inançlarından doğan çatışmalar, sorunsal olarak işlenmiştir.

14. Kadirov'un romanlarının odak noktasında toplum yer alır. Bundan dolayı yazar, halkın anlayabileceği sade, anlaşılır bir dil tercih eder ve uzun olmayan kurallı cümleler kullanır.

15. Bütün anlatım tekniklerini başarılı bir şekilde kullanan Kadirov'un, metinlerarasılık yöntemine ayrı bir önem verdiği görülür. Dünya ve Türk edebiyatından birçok yazarın eserleriyle kendi eserleri arasında gerek alıntılama gerekse gönderme metoduyla ilişkiler kurar.

16. Bütün romanlarda tanrısal anlatım konumu ve üçüncü tekil şahıs anlatım biçimi kullanılır. Anlatıcı her şeyi bilen konumdadır. Yazar, romanlarda kendini hissettirmez. Ancak özellikle tarihsel romanlarda, tarihî bilgiler vermek amacıyla dipnotlar kullanmıştır. Bu dipnotlar ile yazarın varlığı hissedilir.

17. Romanlarını eleştirel gerçekçi bir anlayışla yazan Kadirov, eleştirel bir anlatım tutumu sergiler. Ayrıca tarihsel romanları başta olmak üzere bütün romanlarında, eğitici-öğretici bir anlatım tutumundan da söz etmek mümkündür.

18. Kadirov romanlarında kurguladığı kişilerin ruh tasvirlerini yansıtma konusunda büyük çaba gösterir. İç diyalog, iç çözümleme ve iç monolog yöntemlerini sık sık bu amaç için kullanır.

KAYNAKÇA

Açık, Fatma (2005), "Ötken Künler", "Kutlug Kan" ve "Keçe ve Kündüz" Romanlarında Tema", Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.5, S.1, s. 1-12.

Açık, Fatma (2007), **Özbek Edebiyatı**, Ankara: Alp Yay.

Akerson, Fatma Erkman (2010), **Edebiyat ve Kuramlar**, İthaki Yay. İstanbul.

Aktaş, Şerif (2000), **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara: Akçağ Yay.

Aktulum, Kubilay (2000), **Metinlerarası İlişkiler**, Ankara: Öteki matbaası.

Aktulum, Kubilay (2011), **Metinlerarasılık//Göstergelerarasılık**, Ankara: Kanguru Yay.

Argunşah, Hülya (2002), "Tarihi Romanın Yükselişi" **Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı**, S. 65/66/67, s. 454-464.

Argunşah Eraydın, Hülya (1990), Türk Edebiyatında Tarihî Roman (Türk Tarihi ile İlgili), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk

Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. İnci ENGİNÜN), İstanbul.

Aytaç, Gürsel (1995), **Edebiyat Yazıları III**, Ankara: Gündoğan Yay.

Aytaç, Gürsel (2003), **Genel Edebiyat Bilimi,** İstanbul: Say Yay.

Aytaç, Gürsel (2012), **Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler**, Ankara: Doğubatı Yay.

Babur, Zahireddin Muhammed (2006), **Baburnâme Gazi Zahîreddin Muhammed Babur** (Çev. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Bourneur, Roland - Quellet, Real (1989), **Roman Dünyası ve Roman İncelemesine Giriş**, (çev. Hüseyin Gümüş), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Çelik, Yakup (2002), "Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki-Tarihi Romanda Kişiler", **Bilig**, S.22 s. 49-65.

Çetin, Nurullah (2009), **Roman Çözümleme Yöntemi** Ankara: Öncü Kitap.

Çetişli, İsmail (2007), **Batı Edebiyatında Edebî Akımlar**, Ankara: Akçağ Yay.

Çetişli, İsmail, (2000), **Metin Tahlillerine Giriş 2 Roman-Hikâye-Tiyatro,** Ankara: Akçağ Yay.

Çoban, Ahmet (2004), **Edebiyatta Üslup Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duymak)**, Ankara: Akçağ Yay.

Demir, Ayşe (2011), **Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922)**, İstanbul: Kesit Yay.

Eşbek, Tolkin (2008), "Tarihiy Eserde Zaman Ruhi", A. Resulov (ed.) *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 123-129, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Göğebakan, Turgut (2004), **Tarihsel Roman Üzerine**, Ankara: Akçağ Yay.

Gömeç, Sadettin (2011), **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara: Akçağ Yay.

Gülbeden (1987), **Humayunnâme** (Çev. Abdürrab Yelgar), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gülendam, Ramazan (2006), **Türk Romanında Kadın Kimliği**, Konya: Salkımsöğüt Yay.

Hazretkulov, Celil (2008), "El–Yurt Feravanligige Bahşide Umr", A. Resulov (ed.) *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 130-135, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Işıksalan, Nilay (1990), Kemal Tahir'in Tarihî Romanları Üzerine Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi (Danışman: Prof. Dr. Olcay ÖNERTOY), Ankara.

İslam Ansiklopedisi (2000), Türk Diyanet Vakfı, C.40, s.60).

Kabaklı, Ahmet (2008), **Türk Edebiyatı**, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay. C.1.

Kadir, Pirim (1994), **Yıldızlı Geceler (Babür)** (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Ötüken Yay.

Kadirov, Pirim (2004), **Son Timurlu** (çev. Ahsen Batur), C.1-2, İstanbul: Selenge Yay.

Kadirov, Pirim (2009), **Son Timurlu Babür ve Oğullarının Romanı** (çev. Ahsen Batur), İstanbul: İleri Yay.

Kadirov, Pirimkul (1973), **Halk Tili ve Realistik Proza**, Taşkent: Özbekistan SSR Fen Neşriyat.

Kadirov, Pirimkul (1979), **Üç İldiz**, Taşkent: Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sa'nat Neşriyatı.

Kadirov, Pirimkul (1987), "Abdulla Kahhar Sabaklari" A. Yakubov (ed.) *Abdulla Kahhar Zamandaşlari Hatiraside* içinde, s. 340-347, Taşkent: Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sa'nat Neşriyatı.

Kadirov, Pirimkul (1989), "Til, Tarih, Muhabbet", (Sohbet), **Şark Yulduzi Jurnali**, S. 5, s. 2-3, 40-42.

Kadirov, Pirimkul (1990), "Yaşaşning Ma'nasi", (Sohbet) (Sohbet eden Enver Cörebayev), **Şark Yulduzi**, S.12, s. 157-164.

Kadirov, Pirimkul (1992a), "Turfa Ma'nali Takdir", **Özbek Tili ve Edebiyatı Dergisi**, S.1, s. 74-79.

Kadirov, Pirimkul (1992), **Almas Kemer**, Taşkent: Okıtuvçi Neşriyat,

Kadirov, Pirimkul (2001), **Ana Laçin Vidası** (Tarihiy Roman), Taşkent: Şark Neşriyat-Matbaa Aktsiyadarlik Kompaniyasi Baş Tahririyatı.

Kadirov, Pirimkul (2008a), "Eserlerimni Mehr Bilan Yazamen", (Sohbet) (Sohbet eden Edibe Ümirova), A. Resulov (ed.), *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 158-162, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Kadirov, Pirimkul (2008), "Hayatdan Nima İzledim Nima Tabdim?" (Sohbet) (Sohbet eden: Abdulhamit Abduahad oğlu), Resulov, A. (ed.), *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 148-154, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Kadirov, Pirimkul (1978), **Kara Közler**, Taşkent: Şark Neşriyat-Matbaa Aktsiyadarlik Kompeniyasi Baş Tahririyatı.

Kadirov, Pirimkul (2009), **Şahruh ve Gevherşad** (Tarihiy Roman), Taşkent: Özbekistan Neşriyat.

Kadirov, Pirimkul (2012), **Humayun ve Ekber**, Taşkent: Şark Neşriyat-Matbaa Aktsiyadarlik Kompeniyasi Baş Tahririyati.

Kadirov, Pirimkul (2013), **Yulduzli Tünler**, Taşkent: Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sa'nat Neşriyatı.

Kanter, Fatih (2008), Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora tezi, (Danışman: Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ), Elazığ.

Kaplan, Ramazan (1997), **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Ankara: Akçağ Yay.

Karakaş, Şuayip (2012), **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Ankara: Kurgan Edebiyat.

Kattabekov, A., vd. (1990), **Özbek Sovet Edebiyatı Tarihi**, Taşkent: Okıtuvçi Neşriyat.

Kefeli, Emel (2002), **Anlatım Tekniği Olarak Mektup**, İstanbul: Kitabevi yay.

Kerimov, N., Nazarov, B., Narmatov, U. (1995), **20. Asr Özbek Edebiyati**, Taşkent: Okıtuvçi Neşriyat.

Kocaoğlu, Timur (1998), **Türk Dünyası El Kitabı Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, C.4.

Kolcu, Ali İhsan (2010), **Edebiyat Kuramları**, Erzurum: Sakımsöğüt Yay.

Kolcu, Ali İhsan (2004), **Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı**, Ankara: Salkımsöğüt Yay.

Koşcanov, Metyakub (2008), "Bahslerge Ulğaygan İcad", A. Resulov (ed.), *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 24-36, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Köçimov, Ebusaid (2008), "Dilkeş Lahzalar" A. Resulov (ed.), *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 106-113, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Köroğlu, Erol (2011), "Milli Hakikat Üzerine Tezler: Atilla İlhan'ın Gazi Paşa'sında Tarihyazımı ile Tarihsel Roman Arasında Sınır İhlalleri", Z. Uysal (ed.), *Edebiyatın Omzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar* içinde, s. 226-252, İstanbul: İletişim Yay.

Kuçkartay, İristay (1999), "Özbek Romanı Üzerine", **IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri**, s. 99-109.

Kuçkartayev, İristay (1994), "Özbek Tarihî Romancılığı", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi**, C. 2, S. 5, s. 83-87.

Lucács, György (2010), **Tarihsel Roman** (çev. İsmail Doğan), Ankara: Epos Yay.

Merhan, Aziz (2008), **Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu**, Ankara: Grafiker Yay.

Mirvaliyev, Sabir (1971), "Tarihiy Roman Tabiatiga Dair" **Özbek Tili ve Edebiyati Dergisi**, S.4, s.13-16.

Mirvaliyev, Sabir (1993), **Özbek Edibleri**, Taşkent: Özbekistan Respublikasi Fenler Akademiyasi "Fen" Neşriyatı.

Mirzayev, Seydulla., Şermuhammedov, Said (1993), **Hazirgi Zaman Özbek Edebiyati**, Taşkent: Özbekistan Neşriyat.

Moran, Berna (2007), **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul: İletişim Yay.

Mubarekova, Dilşade (2013), "Bağımsızlık Dönemi Özbek Romancılığında Tarih", **II. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Sempozyumu Bildiriler**, 7-9 Kasım.

Narmatov, Umarali-Açık, Fatma, vd. (2007), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, (Sadık Tural ed.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., C. 9, s. 453-507.

Narmatov, Umerali (2008), "Tarih Hakikatige Sadakat", A. Resulov (ed.), *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 41-51, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Ma'rufov, Z.M. (ed.), vd. (1981a), **Özbek Tilining İzahli Lugati**, Moskova: Rus Tili Neşriyati, C.1.

Ma'rufov, Z.M. (ed.), vd. (1981b), **Özbek Tilining İzahli Lugati**, Moskova: Rus Tili Neşriyati, C.2

Oppermann, Serpil (2006), **Postmodern Tarik Kuramı Tarih Yazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman**, Ankara: Phoenix.

Özdemir, Emin (2007), **Yazınsal Türler**, Ankara: Bilgi yay.

Resulov, A., vd. (2008), **Mehrga Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide**, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Roux, Jean-Paul (2006), **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, İstanbul: Kabalcı yay.

Roux, Jean-Paul (2008), **Büyük Moğolların Tarihi Babur**, İstanbul: Kabalcı yay.

Sakallı, Fatih (2009), Burhan Gürel'in Romanlarında Yapı, Tema, Anlatım, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi (Danışman: Prof. Dr. Şerif AKTAŞ), Ankara.

Seferov, Mihli (2008), "Uluğ Ana Kıssasi" A. Resulov (ed.), *Mehrge Yoğrulgen İcad: Pirimkul Kadirov İcadi Edibler ve Muharrirler Telkinide* içinde), s. 96-100, Taşkent: Ali Şîr Nevai Namidegi Özbekistan Milliy Kütüphanesi Neşriyati.

Söylemez, Orhan (2001), "Hayatın Manası", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** S.16, s. 87-97.

Söylemez, Orhan (2005), **Türk Dünyası Edebiyatları Roman I**, Ankara: Akçağ yay.

Stevick, Philip (2010), **Roman Teorisi** (çev. Sevim Kantarcıoğlu) Ankara: Akçağ yay.

Suçkov, Boris (2009), **Gerçekliğin Tarihi** (çev. Aziz Çalışlar), İstanbul: Doruk yay.

Şahin, H. Hilal (2015), "Ekber Şah'ın Sosyo-Kültürel ve Dinî Reformlarının Toplumsal Hayata Etkisi", **Journal of History School**, Haziran, s.113-133.

Şerafiddinov, Azad (1968), **Edebiy Etyudlar (Edebiy – Tenkidiy Makaleler)**, Taşkent: Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sa'nat Neşriyatı.

Şermuhamedov, Pirmet (1983), **Pirimkul Kadirov (Edebiy Portret)**, Taşkent: Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.

Tekeli, İlhan (2007), **Tarih Bilinci ve Gençlik**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tekin, Mehmet (2012), **Roman Sanatı Romanın Unsurları 1**, İstanbul: Ötüken Yay.

Tepebaşılı, Fatih (2012), **Roman İncelemesine Giriş**, Konya: Çizgi Kitapevi.

Tural, Sadık (1991), **Zamânın Elinden Tutmak**, Ankara: Ecdad Yay.

Türkeş, A.Ömer (2011), "Zamana Yazılan Tarih", Z. Uysal (ed.), *Edebiyatın Omzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar* içinde, s. 81-148, İstanbul: İletişim Yay.

Yalçın- Çelik, S. Dilek (2000), "Şeyh Bedrettin ya da Tarihsel Gerçeklikten Kurgusal Söyleme", **Türkbilig** (Türkoloji Araştırmaları), S.1, s. 158-177.

Yalçın-Çelik, S. Dilek (2005), **Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları**, Ankara: Akçağ Yay.

Yaşin, Kamil (1967), "Özbek Sovet Edebiyati Yükselişde", Narmatov, U. (ed.) *Edebiyatimizning Yarim Asri* içinde, s. 25-95. Taşkent: Gafur Gulam Namidegi Bediy Edebiyat Neşriyati.

Yezdi, Ali Şerefüddin (2013), **Emir Timur (Zafername)** (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yay.

ЕК 1

1. А биз мазмунига эътибор беришимиз керак. Мана, масалан, кўп одам Акбаровнинг лекцияси қизиқарли дейди. Лекин қизиқарли шаклга қандай мазмун солиб берилишини ҳеч ким текшириб кўрдимикан? (Kadirov, 1979: 22).

2. ...Лекин ҳозир Эшонбоевнинг шубҳасида ам асос бордек туюларди. Унинг Маҳкамга ёққан лекциялари ҳақида Эшонбоев "қизиқарли шаклга қанақа мазмун солиб беради?" масаланинг номаълум бир томонини очиб юборгандай бўлди....Маҳкам масаланинг илдизини тушунмай Акбаровнинг фикрларини ёқлаб хато қилдимикин? "Эҳтиёт бўлиш керак" деган фикр келди. (Kadirov, 1979: 26).

3. Эшонбоев-чи?...Шундай ранги тоза йигит Маҳкамнинг тасвуридаги ғаразгўй амалпарастга ҳеч ҳам тўғри келмасди. Аммо унинг Акберовга ўчакишганини ҳам тушиниб бўлмасди. "Лекин амалпараст бўлганида ҳам тўғри келмайди-ку? – ўйланарди Маҳкам. – Акбаровнинг амали йўқ. Амалпараст бўлса унинг пайига тушиб нима қилади? Ё Акбаров билан Тошев бир тараф-у? Булар бир тарафми?" (Kadirov, 1979: 122-123).

4. Маҳкам унга шу ерда дуч келса комсомол хонасида иккита қарама-қарши қутб пайдо бўлганга ўхшаб кетарди (Kadirov, 1979: 303).

5. - Ё сизда ҳам шу фикр бормиди? – Зокирнинг юзи истеҳзо билан тиришди.

Маҳкам ўтирган жойида кўзини катта очиб бир зум гангиб турди...

- Бор, деди кескин. – Чиқарамиз!

- Тушунарли! – Зокир тишларини қисди. – Шу ишни сизга топширган мен ўзим аҳмоқ. Билар эдим-ку, ўша компанияларингизни!

- Лекин мен сизни билмас эканман, Маннонов, деди Маҳкам ички бир оғриқ билан (Kadirov, 1979: 64).

6. У шу вақтга қадар Зокирни керагидан ортиқ ҳурмат қилар, баъзан ўзидан баланд қўйиб ён берар ва ёқлар эди. Ҳозир юз берган портлаш натижасида ораларидаги парда йиртилди (Kadirov, 1979: 66).

7. Лекин Акбаров...Наҳотқи? Ё мен уни билмайманми, - дерди Маҳкам совуқ ва рутубатли туман ичида юргандай бўлиб. – Эшонбоевни биламанми? (Kadirov, 1979: 26).

8. Амма Акбаровнинг айтаётганлари шакл ва мазмунни алоҳида олиб қарашга имкон бермас, чиройли идиш ва заҳар хақидаги тушунчага ҳеч тўғри келмасди. Унинг фикрлари гўё юрагидан ёниб чиқаётгандай ва Маҳкамга иссиқ тегиб, кўнлидаги музни эритаётгандай бўларди. Алангани гулхандан ажратиб бўлмаганидай, бу фикрларнинг шаклини мазмунидан ажратиш мумкин эмасди (Kadirov, 1979: 70).

9. У Акбаровнинг бошида кўпдан бери тўпланип юрган булутлар бир кун эмас бир кун чақин чақишини билар эди, аммо ҳозир кўрган нарсасини сира кутмаган, сира хаёлига келтирмаган эди. Акбаров ноҳақ қорашлар қаршисида чора тополмай довдироб қоладиган таъсирчан киши эканини Зокирнинг анчайин ҳамлалари шошириб қўйган одамни Эшонбоев ва Ҳакимовдай кишиларнинг шунча вақт тайёрлаб юрган даъволари қанчалик ларзага келтириши мумкинлигини ўйлаб кўрса ҳозирги воқеа тасодиф эмасга ўхшарди....Йўқ, бу ҳаммаси гумон, ноаниқ гумон. Балки, у катта бир айб қилган-у, бугун фош бўлгандир. Балки мажлисдан чиққанлар шунинг учун бу қадар ҳаяжонли ва камгапдир. (Kadirov, 1979: 186).

10. Гўё у кучли бир дарёнинг оқимида, Аброр эса бошқа бир зўр дарёнинг оқимида бир-бирларина қарши сузиб бораётган алоҳида-алоҳида кемаларга чиқиб қолганга ўхшарди (Kadirov, 1992: 316).

11. Меъморчиликда миллий анъаналар дейдими-ей...Анъаналарнинг кетидан қувиб, маҳдудлик томонига сирғалиб кетадиган пайтлари бўлади (Kadirov, 1992: 34).

12. Шезодга унинг танаси керак эмас, руҳи керак, Еброр Аъзамовга қарши чизилган лойиҳага шериклиги керак (Kadirov, 1992: 271).

13. Маҳкам ҳам Ачил каби энди йигирма иккига қадам қўйган, лекин бўйи баланд, кийимни Ачилдан икки размер катта кияди. Унинг эгнидаги якка бортли шевиот костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилади, кўкраги бир оз ҳалта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди. Аммо унинг кенг елкаси пиджак кифтини таранг тортиб, осилгани қўймайди, гавдасининг кучли ва ҳаракатчан эканлиги доим билиниб туради....Китоб қўлтиқлаб бораётган қўллари ҳам катта-катта, кафти нимранг, панжасининг усти эса юзи каби қорамтир. Унинг қоши қоп-қора бўлса ҳам, қорача юзида унча кўзга ташланмайди. Фақат зич оқ тишлари майин йилтираб, чеҳрасини очиб туради. Маҳкамнинг тубсиз қора кўзлари чуқур ички кечинмаларини унча билинтирмасди, оғир теккан нарсалар кўнлининг тубида чўкиб ётар, юзида эса доим кишини ўзина тортувчи мулойимлик, болаликдан қолган соддалик ва дилкашлик акс етиб турар эди (Kadirov, 1979: 11-12).

14. Очил қанчалик тез ва кўнгли юмшоқ бўлса, Маҳкам шунчалик вазмин эди, лекин, ажабки уларга бир қарашда аксини ўйлаш мумкин эди (Kadirov, 1979: 12).

15. Маҳкам уни софдил одам деб биларди, лекин ҳозир Эшонбоевнинг шубҳвсида ҳам асос бордек туюларди. Унинг Маҳкамга ёққан лекциялари ҳакқида Ешонбоев “қизиқарли шаклга қанақа мазммун солиб беради?” деди-ю, масаланинг номаълум бир томонини очиб юборгандай бўлди. –Ўзи мафкураси бузуқ одамлар доим зарарли мазмунни қизиқарли шаклга солиб тарғиб қилган эмасми? (Kadirov, 1979: 26).

16. У шу вақтга қадар Зокирни керагидан ортиқ ҳурмат қилар, баъзан ўзидан баланд қўйиб ён берар ва ёқлар эди. Ҳозир юз берган портлаш натижасида ораларидаги парда йиртилди, Зокир бошқача бир одам эканлиги билинди. Маҳкам ўзининг ҳали одам танимаслигини яна бир марта кўриб азиз бир ҳисси – ўзига бўлган ишончи қаттиқ зарб эди (Kadirov, 1979: 66).

17. …қалин қошлари бир-бирига туташиб кетган, яғриндор, қорамағиз йигит… (Kadirov, 1978: 5).

18. Унинг бўйи баланд эди (Kadirov, 1978:6).

19. Чўпонларнинг орасида фақат Аваз соч қўйган эди (Kadirov, 1978:139).

20. Деворнинг иккинчи томонида эса Аброрнинг рангдор сурати турибди. Ўттиз ёшлардаги жуда кўҳлик пайти. Кўзларида олов чақнайди. Қалин ғайир сочлари қаппайиб турибди (Kadirov, 1992: 233-234).

21. Вазира Аброрнинг тўладан келган оғир гавдасига қаради (Kadirov, 1992: 8).

22. Еброр ландшафт меъморчиликдаги халқ анъаналарини ёқлаб олдинга сураётган ғоялар унга отасидан ўтган ва мана шу Бўзсув бўйида кечирган ҳаётига илдиз отиб ўсган эди (Kadirov, 1992: 69).

23. Тарихчи янги одам яратадиганлардан (Kadirov, 1979: 47).

24. Сен бу ерда бюро аъзосисан, шахсий туйғуларингни ижтимойи ишга аралаштиришга ҳаққинг йўқ (Kadirov, 1979: 58).

25. Аввалгидай, унинг энг катта интилиши- одамларга кўпроқ нафи тегадиган натижали иш қилиш (Kadirov, 1979: 360).

26. Чунки янгилик яратиш учун халқимизнинг асрлар давомида орттирган яхши анъаналаридан ижодий фойдаланиш ҳам керак (Kadirov, 1992: 57).

27. Бир вақт Аброр ўзи чизаётган фавваларнинг ёқимли шовуллашини тун сукунатида эшитаётгандай бўлди. Ҳатто, сув пардаси орасидан катта кўчага қараётганда, юзига сув зарраларининг ёқимли эпкини тегиб кетгандай туюлди. Шундан сўнг кишига завқ берадиган гўзаллик олами унинг бутун борлиғини чулғаб олди (Kadirov, 1992: 103).

28. Бундай пайтда бутун вужудида ажойиб бир сафарбарлик сезар, хотираси, зеҳни шуури бир нуқта атрофига иноқ тўпланар эди. Бу унга зўр бир лупани эслатарди – қуёш нурлари лупадан ўтаётганда марказий бир нуқтага тўпланиб, кучи ва ҳарорати беқиёс даражада ошади-ю, теккан жойини ёндиришга қодир бўлиб қолади. Аброрнинг зеҳни ҳам ҳозир қилаётган ишига мана шу ички “лупадан” ўтиб бораётганга ўхшар ва у истаган ижодий оловни тобора яхши ёндирарди (Kadirov, 1992: 103).

29. Аброр ҳовлига кирган заҳоти ток гулининг ҳиди билан мусаффо сув шабадаси нафас йўллари орқали бутун баданига тарқаётганини ва ажиб енгиллик бераётганини сезди-да, бир лаҳза ҳамма нарсани унутди (Kadirov, 1992: 65).

30. Ўртаклар мен комсомол демократияси бузилмасин, демоқчи эдим (Kadirov, 1979: 299).

31. Ҳабибулла Эргашевганисбатан адолатсизлик қилсак, виждонимиз азобга қолади, ўртоқлар (Kadirov, 1992: 22).

32. Бу оилада энг бағри кенг, меҳрибон одам шу эканини Жаннатхон келин бўлиб келгандан бери ҳам кўриб юрипти (Kadirov, 1978: 47).

33. Ҳанифа хола унга тенгдош бўлса ҳам, ҳали жуда бардам, сочининг оқидаи қораси кўп, ҳамма тишлари бутун (Kadirov, 1992: 279).

34. Авазнинг ҳаётидаги шунча ўзгаришларга сабаб бўлган бу келинчак бир қарашда гўзал ҳам эмасди. Бўйи ўртадан тикроқ. Сариқ кўйлак устидан кийган қора иимчаси қоматини хипча кўрсатади. Юзи ўйчан ва маъюс. Унинг ёноқларидаги оқ қизғиш тиниқтик, ингичка қошларидаги қоралик бошқа тоғ кизларида хам кўп учрайди. Баъзиларга унинг лаблари хушбичим кўринса, баъзилари «бурни билан оғзи меъёридан каттароқ» дейди (Kadirov, 1978: 34).

35. Окиш ёноқларига ичдан уриб турган қизиллик ниҳоятда тиниқ. Қора кўзлари сесканганда ҳам, норози бўлганда ҳам шундай самимий карайдики, Холбек ўзининг ёмон тасаввурларидан беихтиёр хижолат бўлди (Kadirov, 1978: 42).

36. Қалин қора сочлари елкасига тушган.Йирик-йирик кўзлари одамга илиқ бир меҳр билан қарайди. Таранг юзида ва хиёл кўпчиб турган лабларида – ёшлик латофати. Бўйни, қулоқлари, пешанасига қайрилиб тушган соч толалари хаммаси ниҳоятда жозибали (Kadirov, 1992: 233).

37. Вазиранинг кўзлари тимқора, киприклари худди қизлиқ пайтидагидек тиғиз, қошлари майин (Kadirov, 1992: 29).

38. ...ёши қирқларга яқинлашганини билдириб турган, бақбақасига, томири бўртган қўлларига кулимсираб тикилар экан... (Kadirov, 1992: 271).

39. Вазиранинг бели ингичка бўлса ҳам, ўзи анча тўлишган (Kadirov, 1992: 9).

40. Зимдан кескин тус олаётган бу ички зиддят Вазирани алланечук карахт қилиб қўйган (Kadirov, 1992: 315).

41. Кўз олдида майда чизиқлар ҳар қачонгидан ҳам кўпайиб кетган, худди бижирлаб қайнаётгандай. Бораётган йўлиникўзи зўрга илғайди. Дунё алланечук тор бўлиб қолган. Қўл-оёқлари эса мадорсиз. Эҳтиёт бўлмаса йиқилиб тушадигандек, имиллаб, қаддини олдинга эгиб юра бошлади (Kadirov, 1992: 327).

42. Бир-бирига салгина тегиб турган лаблари мусаффо, кўзининг оқи сал чиннидай мулойим йилтирайди, туташган қоп-қора қашлари ингичка, аммо қалин киприклари битта-битта бўлиб туради... Кўзларининг қораси ниҳоятда тиниқ ва ўтли, кишига гўя тапти уриб туради ва тинимсиз жилоланиши билан қора алангага ўхшайди (Kadirov, 1979: 148).

43. Қора қошлари бир-биридан анча узоқда бошланиб, сал кўтарилган-у, нафис эгилган ва бодом қовоқларини айланиб ўтган. Баланд пешҳонасининг икки четини сочи бекитган, ўримга кирмай қолган ингичка соч толаларига шабада тегиб мулойим қимирлаб туради. Оқ-қизғиш ёноқларида майда кулгичлар. Бурни суйри бўлиб борган, учи бир оз эгилиб, эркакча “қушбурун” бўлиб қолган....Аммо мусаффо кўзлари, хиёл намли лабларининг чиройли табассуми, қошнинг юз ифодасига мос тўлганиб қўйиши Маҳкамни мафтун этарди. Тишлари ҳам ажойиб: икки курак тишининг ораси анча очиқ... Пешонасининг кенглиги, қошларининг ораси очиқлиги ва олд тишларининг бу хилдалиги унинг чеҳрасига шундай табиий софдиллик боғишлайдики...(Kadirov, 1979: 45-46)

44. Гавдаси жуда нозик, юмалоқ қора кўзи, устига қовоғи хиёл босиб тушган, қошлари пайваста, лаби ниҳоятда чиройли, йуқори лабининг устида эса билинар-билинмас сабза мўйловчаси бор (Kadirov, 1979: 218).

45. …оппоқ мўйлови ва калта оқ соқоли ўзига ярашан хипча бўй, барваста Аъзам Ота... (Kadirov, 1992: 275).

46. Аъзам ота меҳнатдан қорайиб, озиб, ёноқлари ичига ботиб кетган, соч-соқоли оппоқ оқарган (Kadirov, 1992: 279).

47. Аброр отасидаги бағри кенглик ва фидойилик онасида йўқлигини ҳозир яна бир марта сезди (Kadirov, 1992: 279).

48. Аъзам ота хотинига оғир юк кўтарилмайдиган, сув ташитмайдиган ўтин ёрдирмайдиган илгариги олижаноб йигитлардан бўлгани Аброрнинг эсига тушди (Kadirov, 1992: 279).

49. Унинг коляскасида юмалоқ кўзойнак таққан, ўсик мўйлови оппоқ оқарган, уч ой аввал кўйган соқоли ҳали унча узаймаган Исмат бобо ўтирибди. Ортиқнинг қайнатаси. Бу одам кейинги вақтда кўзи ожизланиб, ҳассасиз юролмайдиган бўлиб қолган (Kadirov, 1978: 25).

50. Аёл халқи аҳмоқ бўлади-да! (Kadirov, 1978: 105).

51. Ўзи қорамағиз, бўйи баланд, калтагина соқолига битта-яримта оқ оралаган (Kadirov, 1978: 24).

52. У ўрта бўйли, қотмадан келган оқиш юзли ва териси юпқа йигит эди....Қўнғир кўзлари доим бирор нарсадан таъсирланганини акс эттириб турар, гоҳ кучли порлаб, қорачиғининг пастида шаффоф нам ҳалқаланар, гоҳ ўйчан қисилиб, пилиги пастлатилган чироқдай қарайди. Хаёлчан кишиларники каби бир-бирига ботиб турган лаблари кулганда ёки гапирганда шаклини тез ва кескин ўзгартирарди. Унинг чўзинчоқ оқиш юзи ҳам эҳтиросли кўзлари ва лаби сингари ички кечинмаларини узликсиз акс эттирарди (Kadirov, 1979: 11)

53. Очилнинг от қилидай қайсар қўнгиртоб сочлари дўппи четидан қайрилиб чиқиб турар, қўйиб берса сочилиб кетарди. Қош мўйлари ҳам йўған-йўған эди,

уни дастлаб кўрган киши жуда феъли қаттиқ деб ўйлаши мумкин эди (Kadirov, 1979: 12).

54. Очил афсонавий нарсаларни орзу қилишга эртак эшитиб юриб ўрганганди. У етти-саккиз яшар эканида қишлоқларининг нариги четида жуда кўп эртак биладиган ва жуда таъсирли қилиб айтиб берадиган Яхтан кампир турарди....Яхтан кампирнинг ажойиб каҳрамонлари Очилнинг юрагидан жой олар, девлар, ялмоғизлар эса уни даҳшатга соларди....Кейинчалик уч оғайни ботирлар, қирқ хил ҳунар ўрганган йигит унинг онгида ўчмас из қолдирди. Девларнинг жони қамалган сирли чироқ, тоғларни кесадиган зулфиқор қилич хаялини ғайри-табий орзуларга олиб кетарди (Kadirov, 1979: 53-54).

55. Унинг идеали ёқтирган қизини ўз таъсирига олиб, ўз қадрини ерга урмай севилмоқ эди. У қалбида йил сайин ўсиб бораётган севги истагини ўткинчи эҳтиросларга сарф қилмай, иффатини қаттиқ асраб юрар, “севги босими” ҳам тинмай кўтарилиб борарди (Kadirov, 1979: 131).

56. севгига ҳам мен бўлмайман қул (Kadirov, 1979: 134).

57. У жавобсиз севгидан қутуламам деб шеърни унинг йўлига ғов килиб кўтарганда муҳаббатни қайтага кучлироқ ёнганди. Энди билса, ўтни ўт билан ўчириб бўлмас экан... (Kadirov, 1979: 279-280).

58. Сергей яғриндор гавдасини койка ва стуллар орасидан енгил олиб ўтарди. Устида ёқаси ва чўнтаклари занжирли ихчам қора ковбойка, матросча шим кийган. Ёши йигирма бешларга борган. Орол денгизида икки йил балиқчи бўлиб ишлаб, кейин ўқишга келган эди, яқинда партия кандидат бўлиб ўтди. Сочи ва ингичка қошлари қорамтир-у, кўзлари кўм-кўк. Бўйи Маҳкамникидан пастроқ, лекин чорпаҳил, шунинг учун Маҳкамдан кўра йирикка ўҳшайди (Kadirov, 1979: 57).

59. Сергейни одатдагидан кўра ёшартириб, уятчан қилиб қўйган сочлари қизғич... (Kadirov, 1979: 61).

60. ўнг кўзи билан қулоғининг орасида данақдай қора холи бор бола. (Kadirov, 1978: 8).

61. Холбек ўзиии шу юрган одамларнинг ҳаммасидан толесиз сезар, ёлғизликка ўхшаган ёмон бир туйғу юрагини кемирар эди (Kadirov, 1978: 102).

62. Сочи елкасига тушган, соқол-мўйлов қўйган Алибек... (Kadirov, 1992: 147).

63. Хамма нарсанинг яхшиси кексаларга берилсину ёмони ёшларга қолсинми? Шарқнинг эскирган одатларидан бири ана шу! Ёшлар доим кексаларга таъзим қилиши керак, кексаларнинг оёғига қараб қадам ташлаши керак, улардан ортган сарқитни “табаррук” деб ейиши керак. Бунақада кечаги кун доим бугунгисидан устун қўйилади. Олдинга кетиб бўлмайди. Ман бунга қаршиман! (Kadirov, 1992: 153).

64. Қариндошимга меҳрибон бўламан деб, инсоний ғурурини сентиментларга қурбон қилиб юриш ҳам эскилик сарқити. Биз бундан қутилишимиз керак! (Kadirov, 1992: 178).

65. Унинг ўсиқ қора сочи бўйнининг орқасини қоплаб олган. Нозиккина мўйлови лабларининг устини безаб турибди. Елкалари кенг, бели хипча. Эгиндаги кўйлаги ҳам модага мослаб, хипчабел қилиб тикдириган (Kadirov, 1992: 65).

66. У декан сифатида ўз одамларини дуруст ўрганиб, хар бирининг онгига, эътиқатларига, фазилатларига таяниб, ўзи шаҳсий намуна кўрсатиб раҳбарлик қилиши кераклигини биларди. Лекин унда кишиларга намуна бўладиган катта фазилатлар йўқ эди, ҳар бир одамни ўрганиб, олижанаб таъсир кўрсатиб бошқариш жуда қийин эди. У эса бошқаришни жону дилидан яхши

кўрарди....Ўзидан “пастроқ” турганларнинг қўрқиб ҳурмат қилишига ўрганган Ҳакимов ўзидан “юқари” турганларни қўрқиб ҳурмат қиларди (Kadirov, 1979: 370).

67. Кўнли зимистон бўла бошлаганда бирдан ё проректор Назаров ёрдам қилар, ёки Зокирнинг мақоласина ўхшаган бирор нарса пайдо бўлар ва кўнлини яна кўклам қилиб қўяр эди. Лекин сўнгги вақтларда унинг кўнглидан аччиқ қиш совуғи ҳеч аримай қолди (Kadirov, 1979: 366).

68. Эшонбоев шу факультетни бундан уч йил олдин битириб аспирантурада қолган ва бу йил Ҳакимовнинг таклифи билан факультет партгруппасига секратар қилиб сайланганди. Унинг қиёфаси Зокирга ёқарди: юузидан қизиллик аримас, папирос кўрмаган дишлари ярақлаб турар, сочининг тутами ҳали ажин тилмаган пешҳонаси устига буралиб тушар, бурнининг ўркачи ҳам, оёғининг бир оз қийшиқ босиши ҳам ўзига мос кўринади (Kadirov, 1979: 21).

69. У анча кескин, баъзи бир гаплари кишида ёмон таассурот қолдиради, бироқ унинг юзида Маҳкамни эл қиладиган бир илиқлик бор. Кўзлари ҳам ёш ва соғлом кишиларга хос олов билан ёнади. Оқ пушти бармоқларида кучга тўлган йигитларга хос қаттиқлик билан бирга болаликдан қолган бежиримлик сезилиб турарди (Kadirov, 1979: 122-123).

70. онаси ўпмаган (Kadirov, 1979: 352).

71. Ҳар қандай севги тўшакда тез ўтиб кетади, лекин одамлар бир-бирига ўрганиб қолгани учун турмушларини девом этдираверади (Kadirov, 1979: 352).

72. Қия тушаётган қуёш нурида унинг текис таралган сочи ҳам, қоши ва киприкларининг қайрилган жойи ҳам янгигина кўстюми сингари хиёл товланиб турарди. Фақат юзи жилосиз, лекин тоза ва жозибали эди (Kadirov, 1979: 5).

73. 30. Аммо отаси бир йил олдин урушда ҳалоқ бўлган, акаси ҳали фронтда, ойиси рўзғорларидаги буюмлардан сотиб тирикчилик тебратар эди (Kadirov, 1979: 256).

74. Давлатбеков унча семиз ҳам, орик ҳам эмас, оқиш юзли, хушмўйлов, новча одам эди (Kadirov, 1978: 14).

75. Асли ўзи Давлатбековнинг бутун ҳаётида шу чархпалакка ўхшаб кетадиган бир нарса бор. У ҳам доим ўзини ҳаёт оқимига тутади-ю хар битирган ишидан, такдирига таъсир қила оладиган хар одамдан бир манфаат чиқариб, кўнглининг шунга чанқоқ жойини суғоришга тиришади (Kadirov, 1978: 76).

76. ўттиз ёшлардан ошган қорамағиз йигит (Kadirov, 1978: 12).

77. чап кўлидаги бош бармоғи иккита, шунинг учун отини Ортиқ қўйишган (Kadirov, 1978: 12).

78. Номи яхши! Шерзод – ибрат бўладиган одамга ярашадиган от. Лекин Баҳромов чиройли номни ҳам ўзига бир ниқоб қилиб олган қаллоб одам-да. Шернинг терисига кириб юрган тулки (Kadirov, 1992: 172).

79. У қирқ ёшга кирган бўлса ҳам, ҳали хипча ва чаққон эди (Kadirov, 1992: 8).

80. Аброр менга нима яхшилик қилибдики, мен унинг ишончини оқлаш учун ўзимни бунчалик ўтга-сувга уришим керак? (Kadirov, 1992: 28).

81. Агар бунақа янги кафедра очилса, Аброр унинг асосчиси ва бошлиғи бўлиши мумкин, чунки Тошкентда ундан бошқа одам ҳали ландшафт архитектураси бўйича диплом ҳам, диссертация ҳам ёқлаган эмас....Аброрнинг бу амалий ишдан кафедрага ўқитувчи бўлиб кета қолгани маъқулдек кўринди. Лекин Аброр кафедра очиб, ўзига ўхшаган маҳмадона ландшафт архитекторларини кўпайтириб юборса, Шерзоднинг ариқ ва каналларни

бетонлаштириш бўйича қилаётган ишларини ёмонга чиқарадиганлар ҳам кўпайиб кетиши аниқ (Kadirov, 1992: 32).

82. Унинг ўсиқ ғайир сочлари оппоқ оқариб кетган. Лекин ёши элликка борган эмас. Юзлари ажинсиз. Пешанасига қайрилиб тушиб турган қалин оқ сочлари тагидан қошлари қоп-қора бўлиб ажралиб кўринади (Kadirov, 1992: 54).

83. Э, ётиғи билан гапирсангиз қулоқ солмайди! Фақат ўзининг манфаатини ўйлайдиган одам-да. Планни бир амаллаб ошириб бажарса, рапорт бериб, мукофот олса бўлди, эккан дарахтларимиз ўсадими ёки қуриб қоладими – буниси билан иши йўқ. Чекланганлик, маҳдудлик деб мана буни айтса бўлади! (Kadirov, 1992: 126).

84. Оқи кўпайиб, кул ранглашиб қолган сийрак сочларини тез сийпаб, яна бир нарса демоқчи бўлди. (Kadirov, 1979: 18).

85. Айниқса хозир касалликдан кейин Темир Акбаровичнинг ранги ўчиб, юзи алланечук салқи бўлиб қолганди. Сочи тўкилиб кетган пешона устининг йилтираши қиёфасидаги кексалик белгиларини бўрттириб кўрсатарди (Kadirov, 1979: 205-206).

86. Сўнгги тўрт-беш ой девомида Акбаровнинг сочида оқ кўпайиб, лекин юзи, кўзлари аввалгидай ички бир ўтдан ёришиб турар... (Kadirov, 1979: 362).

87. Сийрак сочлари оппоқ оқарган, аммо ўсиқ қошлари ҳали ҳам қоралигича қолган кичик ва чайир гавдали киши... (Kadirov, 1979: 108).

88. Наҳотки мен, -дерди Тошев Гавҳарга қараб- бойларнинг эшигида қарол бўлиб ўсиб, босмачилар билан уришиб, кўкрагимдан ўқ еб, шунча йил партияда бўлиб, шунча йил ўқиб, ўқитиб, совет профессори бўлиб, эндиликда ўша иблисларга ўхшасам? Бундан ёмон ўхшатиш борми дунёда? (Kadirov, 1979: 112).

89. ....Зийнатуллаевнинг чиройли поляк трикосидан тикилган ва ҳали дазмоли бузилмаган костюми ҳам, ярақлаб турган кўнгир туфлиси ҳам, ҳар куни сақол олдираверишдан териси нозиклашиб қолган юзи ва жисмоний меҳнат кўрмаган ингичка бармоқлари ҳам унинг ўзига кўп бино қўйганидан далолат берарди (Kadirov, 1979: 34).

90. У қарсакларни жону дилидан яхши кўрарди. Ўзи минбарга чиқиб бораётганда, тасъсирли қилиб гапираётганда, ҳаммани қойил қилиб тушиб кетаётганда қарсаклар океан тўлқинларидай қудратли гулдураб эшитилишини илк йигитлик йилларидан бари орзу қиларди. Лекин ўзининг бу орзуси ушалиши мумкин бўлган ҳаёт чўққиларига кўтарила олмаганди: истеъдоди ҳам етишмаган, нукул шуҳратни ўйлагани учун онги ва иродаси ҳам ночорлик қилган эди (Kadirov, 1979: 390).

91. Ёши ўттиз бешларда, юзи рангпарроқ (Kadirov, 1978: 12).

92. Нишаб бўлиб борган ва охири осман билан туташган Навоий кўчасига кунботишдаги иморатлар узун соя тўшаб турар, ора-орадаги нур парчаларида трамвай излари, машина сиртлари ялт-юлт қиларди (Kadirov, 1979: 40).

93. - Вой, яна шундай дейсиз-а! Ҳозир қайси тарихчи Ивон Кожедубдай уч марта қаҳрамон бўлган? Академик Шусевдай бинолар қурган?

- Академик Грековнинг асарлари ҳеч қайси бинодан қолишмайди.

- Қолишмайдими? Қолишмайдими? Тошкентга келган турист мана шу кўчани кўрмай кетмайди? Невои театр, ҳам энг олдин кўради. Кейин вақти қолса тарих музайига боради. Архивларга бўлса минтадан биттаси киради. Қолишгани шуми?

...

- Тарих томоша эмас-да, ахир, жиддий фан.

-Билган экансиз! Шаҳар қуриш томоша бўлиб қолибдими жуда? Мана шу ерга бир қаранг-чи: бу томани театр, бу томани-чи чиройли уйлар. Илгариги Шайхантаҳурнинг ўрнига қаранг, шу ердан ўтган одам фақат томоша қиладими-а? (Kadirov, 1979: 46).

94. Ойкўл илгари алоҳида колхоз эди-ю каттагина идораси бор эди. Кейин қишлоқ чорвадор совхознинг бир бригадасига айланиб, идора керак бўлмай қолди, уни омбор қилиб кўйишди (Kadirov, 1978: 11).

95. Ойкўл қишлоғининг исми жисмига унча монанд эмас. Унда на кўл бор, на каттароқ бир арик. Фақат қишлоқнинг ўртасидан бир булок чиққан. Бу булоқнинг суви тоғнинг нариги ёғидаги Ойкўлнинг сувига ўхшаш кўм- кўк ва ширин. Ойкўлга баланд Сунбул чўққидан одамнинг белидай сув қишин-ёзин тушиб турар экану хеч қаеридан чиқиб кетмас экан. Кексаларнинг айтишича, ўша сув тоғнинг тирқишидан оқиб келиб, мана шу бу- локдан чиқармиш. Буни исботлайдиган бир ривоят ҳам бор эмиш: тоғда кўй боқиб юрган бир чўпоннинг таёғи кўлга тушиб, чўкиб кетибди. Таёқнинг ичига олтин яши-рилган экан. Кейин шу таёқ мана шу булокдан чиққан- миш... Шунинг ўчун булоққа хам, қишлоққа ҳам Ойкўл номи берилган экан (Kadirov, 1978: 23).

96. Давлатбековнинг туғилган қишлоғи Бодомзор бу ердан ўн бир чақирим пастда. Азалдан унинг ери оз, суви кўп, одамлари боғдорчилик қилиб ўрганган. Уруш даврида ва ундан кейинги йилларда боғларга дуруст қаралмай, даромад пасайиб кетган. Бодомзордаги колхоз жуда заифлашиб қолган эди (Kadirov, 1978: 29).

97. Девдаранинг тубидан оқиб ўтадиган сув ёзда одамни оқизадиган даражада катта бўлади. Унинг гувиллашига баланд ва тик қирғоқларининг акс садоси қўшилади. Даранинг нариги ёғида баландлиги юз метрча келадиган девордай

тик қоятош бор. Унинг юқори қисмига ғалати расмлар ўйилган (Kadirov, 1978: 106).

98. Итқирган дараси отда хам бориш қийин бўлган баланд ва кимсасиз бир жой эди (Kadirov, 1978: 246).

99. Арчазор ўрмон тоғнинг пастидан сийрак бўлиб бошланади-ю баландга чиққан сари қалинлапшб ва йириклашиб боради. Бироқ уч-тўрт чақирим юқорилагандан кейин ўрмон яна сийраклашади. Салқин баландликларда бутадай яккам-дуккам нимжон арчалар ерга қапишиб ўсади, қорли чўққиларга яқинлашганда эса тамоман йўқолади (Kadirov, 1978: 89).

100. Кўпдан бери таъмирланмай анча кўримсизлашиб қолган икки хонали, пешайвонли уй ҳовлининг баландроқ қисмига қурилган эди (Kadirov, 1978:127).

101. Вақтида ҳафсала билан курилган деворлари баланд бу бинонинг уч-тўртта хоналари ва икки юз кишилик битта зали бор эди. Лекин кўп йилдан бери қаралмай, томларидан чакка ўтиб, бурчаклари пўпанак босиб кетган, залининг тўрига кунжара тўкиб қўйилган эди (Kadirov, 1978: 195).

102. Маҳкам Театр мейдонига қадам қўйган заҳоти “Пахта” фонтанига кўзи тушди. У эрта кўкламда Гавҳар билан шу ерда учрашиб, театрга кирганда фонтан, темирлари кўриниб, “жим турган” эди, пиллапояга ўхшаб зинама-зина чуқурлашиб борган ҳовуз ҳам сувсиз ётганди. Энди эса терак бўйи сув османга пуркалиб чиқар, шалоладай қудратли шувиллаб, қайтиб тушар ва ҳали ботмаган нурларида оппоқ бўлиб ялтирарди. Шалола ичида улкан пахта чаноғи элас-элас кўзга чалинар, шу туришида чаноқдан сув эмас, оппоқ пахта сувдай пуркалиб чиқаётганга ўхшарди (Kadirov, 1979: 221).

103. Аброрнинг назарида, қуёш тоғ киррасида бир лаҳза тўхтаб, шаҳарга синчиклаб қараб олгандай кўринди. Унинг югурик нурлари тунука ва шифер томлар, асфальт ва бетон кўчалара ёйилиб, дерёдай бетиним ҳаракатланаётган ранг-баранг машиналар устидан сирғаниб ўтади-да, кўкаламзор боғларга, азамат чинорлар ва эманлар орасига сингип кетади. Бодом, ўрик, шафтоли ва олмалар аллақачон гулдан чиқиб, мева туккан, энди жийдаларнинг олтин ранг гуллари атрофга муаттар ҳид таратиб, тонгги нурлар билан шўх-шўх ўйнашади. Токлар билан анорлар ҳам шу кунларда гулга кирган. Ток гуллаганини Аброр фақат хушбўй узум шарбатини эслатувчи исидан билиб қолади, яшил ранг шўраларини эса ток баргидан кўпда ажратолмади. Аммо анор гуллари худди яшил барглар орасида ёниб турган олов тилларидай узоқдан кўзга ташланади. Қип-қизил узунчоқ анор гуллари совуқдан жуда қўрқади, тунги салқинда ҳарир япроқларини юмиб, тугунча бўлиб олади-ю, эрталаб офтоб чиқиши билан яна очилади ва нур билан ҳароратга бағрини тутади (Kadirov, 1992: 3).

104. Шифер билан ёпилган бир қаватли уйлар, лойсувоқ деворлар, ариқ бўйларидаги кекса толлар қишлоқни эслатарди.Фақат уй ва ҳовлиларнинг ғуж-ғуж бўлиб, жуда тиғиз тургани бу ернинг эски шаҳар маҳаллаларидан эканиниайтиб турарди (Kadirov, 1992: 64).

105. Уларнинг ётоқхоналари ўша корпуснинг ҳовлисида, қизил ғиштдан солинган икки қаватли кичик иморатда эди (Kadirov, 1979: 5).

106. Тўрт деразали катта, ёруғ хонада... (Kadirov, 1979: 26).

107. Деварлари кўргазмали материаллар билан безатилган шинамгина хонанинг ҳар иккала деразаси очиқ...(Kadirov, 1979: 195-196).

108. Уч деразили катта кабинат. Баланд суянчиқли стулларга, юмшоқ креслоларга оқ ниқоб ёпилган. Ёзув столи устида кимматбаҳо мармар сиёҳдон, иккита телефон аппарати (Kadirov, 1979: 343).

109. Маҳкам стул суриб ўтирар экан, бир деразалик кичкина кабинат, занглаган қулф осиғлик қовжироқ шкаф, бир четига сиёҳ тўкилган сирти фанар стол кўзига одатдагидан бошқачароқ кўриниб кетди. Гўя бу аддий нарсаларнинг ҳаммасида мураккаб бир сир бор-у, хозир ошкор бўлиши керак (Kadirov, 1979: 21).

110. Зокир кабинетдан алланечук чарчоқлик ҳис қилиб чиқди. Унинг назарида Эшонбаев билан ўн минут эмас, ўн кун бирга болган-у, бу орада мана шу зинапоя ҳам, дераза, девар, аудитория ҳам анча эскирган ва алланечук узоқлашган (Kadirov, 1979: 24).

111. Келинчаклик буюмлари билан безатилган сертокча уйда еттинчи чироқ қизғиш нур сочиб ёнмоқда эди.

Тахмондаги кўрпалар устига ёпилган бахмал сўзана, тўрдаги токчада қитир-қитир қилиб турган батареяли приёмник, эшикка яқин қўйилган ва китоблардан майишиб турган этажерка, шоҳи рўйжа ёпилган пўлат каравот шу хирагина ёруғда алланечук ғамгин кўринарди (Kadirov, 1978: 65).

112. Дунё алланечук тор бўлиб қалган (Kadirov, 1992: 327).

113. Энди қор кетган пайтлар... (Kadirov, 1979: 3).

114. Илк кўклем ёғдулари ўқув кўрпуснинг узун коридорларини равшанлантириб юборган... (Kadirov, 1979: 3).

115. ...лайлак қор яғиб...(Kadirov, 1979: 140).

116. Апрелнинг ўрталаридаёқ... (Kadirov, 1979: 169).

117. Ниҳоят биринчи Майга бир неча кун қолганда... (Kadirov, 1979: 181).

118. Май кунлари... (Kadirov, 1979: 184).

119. Сентябр (Kadirov, 1979: 282).

120. Октябр (Kadirov, 1979: 308).

121. Майин қор ёғиб турибди (Kadirov, 1979: 345)

122. 22 февраль (Kadirov, 1979: 374).

123. Баҳор ёмғири (Kadirov, 1979: 393).

124. боҳор (Kadirov, 1979: 394).

125. Илк кўклам пайти (Kadirov, 1979: 396).

126. ...иссиқ ёз кунларининг бирида... (Kadirov, 1979: 398).

127. Августнинг охири жуда узоқ кўринади. Бироқ кунлар, ҳафталар, бир кўз юмиб-очқунча болмай отиб кетди (Kadirov, 1979: 409).

128. Майнинг охирлари (Kadirov, 1978: 5).

129. Ёғингарчиликдан сўнг… (Kadirov, 1978: 16).

130. Саратон киргандан кейин… (Kadirov, 1978: 89)

131. Куз яқинлашяпти, нарёғи қиш (Kadirov, 1978: 119).

132. Эрта кузакда тоғ чўққиларига биринчи қор тушди. (Kadirov, 1978: 285).

133. Кеч кузда… (Kadirov, 1978: 295).

134. Қиш ўтиб, яна ёз келди (Kadirov, 1978: 295).

135. июнь-июль ойларида... (Kadirov, 1978: 299).

136. Токлар билан анорлар ҳам шу кунларда гулга кирган (Kadirov, 1992: 3).

137. Май охирлаб, кунлар исиб қолган (Kadirov, 1992: 108).

138. Жавзо иссиқлари бошланган (Kadirov, 1992: 109).

139. Орадан уч кун ўтгач (Kadirov, 1992: 130).

140. Эрталаб шанба (Kadirov, 1992: 152).

141. Орадан икки кун ўтгач (Kadirov, 1992: 193).

142. Эртаси куни (Kadirov, 1992: 198).

143. Орадан икки кун ўтгач (Kadirov, 1992: 198).

144. Шу шанба (Kadirov, 1992: 206).

145. Сератон иссиқлари (Kadirov, 1992: 219)

146. Йигирманчи асрнинг етмишинчи йилларида яшаётган одамнинг... (Kadirov, 1992: 227).

147. Осмонда мезонлар учиб турган куз кунларида (Kadirov, 1992: 287).

148. Бундан икки йил олдин... (Kadirov, 1992: 291).

149. Тошкентнинг зилзилада кўрсатган жасоратига ўн йил бўлади (Kadirov, 1992: 290).

150. Орадан бир йил ўтгандан кейин Октябрь инқилабининг олтмиш йиллиги бўлади (Kadirov, 1992: 290).

151. ...шифт бу йил баҳорнинг охирига борганда битди (Kadirov, 1992: 304).

152. Ўрик энди пишган кунларнинг бирида... (Kadirov, 1992: 304).

153. Сунбуланинг тонгги сарин нафаси (Kadirov, 1992: 351).

154. Тарихнинг романтикаси йўқ дейсизми? Ў-ҳў! Ҳамма романтика тарихда-да. Учувчиларингиз ҳам, хирургларингиз ҳам буюк тарих машинасининг алоҳида ғилдиракчаларни айлантирди, холос. Тарих бутун одамзодни қамраб олади. Э-ҳе, бошқа фанлар денгиз бўлса, тарих океан (Kadirov, 1979: 45).

155. - Тарих океан бўлса, тарихчи ким?

- Тарихчими?- дедиу, Гавҳарнинг чиройига анча хаёли кетиб. - Тарихчи шу океанинг... йўқ, шу океан таричининг мулки. Ҳамма даврлар, ҳамма мамлакатлар, ҳамма соҳалар... (Kadirov, 1979: 46).

156. Биласизми бу одам бизга қанчалик катта тербия берди? Мен буни мана энди тушуняпман. Синфимиздан жуда яхши болалар чиқди. Шуларнинг ички

дунёсидаки зўр бир чизиқ Раҳматовнинг кўли билан чизилган. Ўзи тарбия учун тарихдай зўр восита кам. Бутун одамзод босиб ўтган йўл, ортдирган маънавий тажриба энг олдин шу фан орқали оммалашса керак. Раҳматов айтар эдики: “Янги машина, янги иморат яратган яхши, лекин янги одам яратган ундан ҳам яхши. Тарихчи янги одам яратадиганлардан” дер эди (Kadirov, 1979: 47).

157. Тошга расм солиб кетган ўша боболаримиз ҳам аёл кишини шунчалик ҳурмат қилар экан-ку, — деди Мадаминжон. — Кейин нима фалокат бўлиб, биз оналаримизни, сингилларимизни паранжига бекитганмиз? Ҳозир паранжи йўқ, лекин унинг юракларга эниб қолган доғлари ҳали ҳам бор (Kadirov, 1978: 149).

158. Туркистонда Совет ҳокимиятини ўрнатишда В.И. Ленинниng тарихи роли (Kadirov, 1979: 195).

159. Ленин Туркистондаги меҳнаткашлар оммосининг ревоюцяга келишига тўсқинлнк қилган қийинчиликларни минлаб километр наридан бехота кўра олган, бу қийинчиликларни бартараф қилиш учун унутилмас ёрдамлар уюштирган, диссертант эса буни очиб бермаган (Kadirov, 1979: 197).

160. Ленин отамизнинг айтгани ҳам ўқиш, ўқиш яна ўқиш (Kadirov, 1979: 98).

161. Абадий турадиган коммунизм (2008 baskısında жамият) қуряпмиз - деб гап кўшди Воҳидов. — Сиз тўғри айтасиз, ўртоқ Қамбаров. Биз шу улуғ бинонинг ҳар бир ғиштини умрбод турадиган қилиб, заррача ҳам қаллобликни яқинига йўлатмай, энг ҳалол, энг покиза кўллар билан кўйишимиз керак (Kadirov, 1978: 294).

162. Ҳозир одамга етишмайдиган тансиқ нарсалар кўп. «Шулар ҳаммаси коммунизмда етарли бўлади» десам, Хулкар «ўшанда ҳам бир хил етишмовчиликлар бўлиши мумкин» дейди.

— Масалан, ннма? Овқат, кийим, буюм?.. — сўради Мансуров.

— Булар етарли бўлар-а... Лекин... одамнинг қорни тўйгани билан кўзи тўймаса бекор. Ўзи тўк бўлгани билан кўнгли тўқ бўлмаса яна қийин. Одамнинг усти бутун бўлгани билан кўнгли бутун бўлмаса яна бўлмайди. Билими, маданияти, обрўси етарли бўлгани билан виждони, одамгарчилиги етарли бўлмаса яна чатоқ... Шу чатоқликлар йўқ бўлса, нондан тортиб виждонгача, ипакдан тортиб инсофгача ҳаммаси ҳаммага етарли бўлса — биз истаган коммунизм шу (Kadirov, 1978: 212).

163. Ҳулкар ўн яшарлигида «фотиҳа» деган нарса унга бир балодай ёпишган эди (Kadirov, 1978: 35).

164. Таомилга биноан у ўзининг бўлажак куёви Холбекдан ҳам, унинг ота-онаси ва хатто опасидан ҳам қочиши, тўйгача улар билан кўришмаслиги ва гаплашмаслиги керак эди (Kadirov, 1978: 35).

165. Ҳулкар «Холбекка тегмайман» деган фикрга келганда ўн олти ёшда эди. Аммо буни Аваздан бошқа ҳеч кимга айта олмас эди. Чунки уларнинг кишлокларида ахлоқ, орият бобида жуда қаттиқ тушунчалар бор. Бу ерда «бешиккертини» бузиб ёки эридан чикиб, хохдаганига тегиш дунёдаги энг дахшатли номус хисобланади (Kadirov, 1978: 36).

166. Ирим-чиримлар шаҳарда ҳам бор экан, — деди Аваз. — Менинг катта келинойим ўн учинчи санадан қўрқади.

— Ҳозир ундан ҳам қизикроқ иримлар чиққан, — деди Аҳаджон. — Масалан, ерга танга тушиб ётган бўлса,

иримчи одам дарров тамғасига қарайди. Агар орқа томони билан ётган бўлса, «яхши» деб қувониб олади. Йўқ, агар юз томони бўлса иккиланади... Энг сўнгги ирим: автобусга ё трамвайга чиққанда билет олиб номерига қарайди.

Жуфт номерлар бўлса омад келар эмишу тоқ бўлса келмас эмиш! (Kadirov, 1978: 144).

167. Лекин эндиги жанглар одамнинг ички дунёсида боряпти. Асабни таранг тортадиган ташвишлар кўп. Бир-бирига қўшилиб, “стресс” деган нарсани келтириб чиқаради. Юрак билан асабга ҳаддан ортиқ катта юк тушган сари стресс к учайиб кетавереди...Куни бўйи шаҳарнинг у ёғидан-б ёғига “Тез ёрдам” машинасида чопамиз. Бир жойда инсулт...бошқа жойда инфаркт... йил сайин кўп.

...Орзу-ҳавас, тўй-маърака, бошқа юз хил ташвишлар, интилишлар ҳаммаси илмий-техника инқилобининг катта юкига қўшилиб, ёпирилиб келаверса асаб чидайдими? Инфарктлар, инсультлар худди душман снайперларига ўхшаб қулай пайтни пойлаб ётади-ю, гоҳ юракка, гоҳ бошга бехато уради (Kadirov, 1992: 330).

168. “Маълум оши” деган кераксиз расм-русумларни қисқартириб ташлаб, ҳамма кучни битта чиройли тўйга сарфласак яхши эмасми? (Kadirov, 1992: 305).

169. Дабдабага берилган одамлар бу одатни янги чиққан бир бидъатга айлантиришибди, - деди Аброр.- Ҳозир бу ҳам мақтанчоқликнинг бир тури бўлиб қолибди. Тавба! (Kadirov, 1992: 346).

170. Илгариги тўйларда ичкилик бўлмас эди, деди Аъзам ота. – Икки-уч юз кишига ичкилик базми қилиб бериш – янги чиққан бир бидъат бўляпти-да! (Kadirov, 1992: 359).

171. “Оила бўлиб яшаш эскиряпти, бола керак эмас” деган “назарияни” ўшанда эшиттим. Одам худодан ҳам, ҳалқдан ҳам, ота-онадан ҳам, маҳалла-кўйдан ҳам тап тортмайдиган бўлса, имони, эътиқоди емирилиб, нуқул “эркин бўламан”

деб нафсини қўйиб бериб, шу кўйга тушар экан-да. Ҳатто туққан онаси учун қилча ҳам жон қойиткилари келмайди. Ўзларининг роҳатлари, лаззатларидан бошқа ҳеч нарсани тан олишмайди. Яна уларнинг қилганини “тўғри” деб маъқуллаб турадиган бузуқ муҳити бор (Kadirov, 1992: 161-162).

172. “Бешик тўйи” деган сўз балки эскича эшитилар. Балки, бунинг яхшироқ шакли топилар. Лекин...инсон туғилиши – шундай бир тўйга, хурсандчиликка арзийдиган воқеа эмасми? Туғилган куни нишонлаш – ҳамма халқларда бор одат-ку....Бўлмаса, биринчи фарзанд кўрган ёш ота-онага ёрдам бериш, уларнинг яна фарзанд кўришга рағбатлантириш – дахмаза эмас, жуда муҳим бир олижаноб иш (Kadirov, 1992: 242-243).

173. Лекин одам-одам учун беғараз жон койитиб яхшилик қилиши, бировбировни эъзозлаб, кўнглини олиши – булар бутун дунёда камёб бўлиб бораётган фазилатлар эмасми? Ғарбий Европага қилган сафаримизни эсланг. Одамлар бир-бирларга шундай лоқайд! Ҳамма нарса пул билан, манфаат билан ўлчанади....Биздагига ўхшаб, оддий бир таниш келса ҳам, дастурхон ёзиб, қуйуқ-суйуқ қилишлар, дошқозонларда ош демлаб, ҳатто нотаниш одамларга ҳам текинга ош беришларни улар тасаввур қилишолмайди. Ота-бола, қариндош-уруғ орасидан меҳр-оқибат бутунлай кўтарилиб кетса қанчалик ёмон бўлишини ана ўша ёқларда бориб кўринг экан! Бири биридан ётсирайди, борди келди қилиш йўқ....Бизда бирон иш чиқса дарров қўшни ёрдамга келади, тўймаъракa бўлса бутун маҳалла қарашади, ҳар қандай мушкул иш ҳам ҳашарга айланиб, ўйин-кулги билан битиб кетади (Kadirov, 1992: 243).

174. Ойим раҳматли мени қиз туққанидап ўксинар эди. «Эрк деганнинг ҳаммасини эркакка берган, худо суймаган бандасини аёл қилиб яратади» дер эди (Kadirov, 1978: 95).

175. Мен ўсган уйда аёллар доим эркаклардан паст қўйилар эди. Эсимда бор, тўққиз-ўн ёшлик пайтларимда уйимизга бир тўп хотин-халаж меҳмон бўлиб келди. Дастурхон ёзилди. Эркак зотидан битта мен ўтирибман. Ош тортилганда қиз-жувонлар «олинг-олинг» қилишиб кексароқ аёлларга қарашди. Кексароқлари менга қаради. «Олинг, ўғлим, сиз бошлаб беринг» деди бир кампир. Мен уялдим. Ҳазил қилишяпти деб онамга қарасам, у киши ҳам чини билан «ол, болам, — дейди. — Етмиш яшар кампирдан етти яшар ўғил боланинг фариштаси улуғ бўлади». Ноилож ошга биринчи бўлиб кўл чўздим (Kadirov, 1978: 149-150).

176. Ёш келинчакнинг мўйсафидлар билан бир дастурхондан овқат ейиши одобдан эмас эди. Аваз Хулкарнингёлғиз қолганини сезиб турар, аммо меҳмон билан бошқа уйда еса, бу ҳам айб эди: хотинини шу мўйсафидлардан баланд қўйгандай бўлар эди. «Тавба! — деб Аваз ич-ичидан ғижиниб кўйди. — Бу канақа одобки, одамни ўргимчак тўридай чирмаб ташлайди, ўзингни салгина эркин тутай десанг, дарров айбга айланиб кетади!» (Kadirov, 1978: 55)

177. Эркаклар шаҳарга тушганда ёки армияга борганда қилган «шўхликларини» бир-бирларига айтиб мақтанишар эди-ю аёллар ҳатто ўз эрлари билан гоҳида жўн ҳазиллашиб ўйнаганларини ҳам бир-бирларидан уялиб яширишарди (Kadirov, 1978: 36).

178. Қаердаки эрлар билан аёллар бир-бирларини астоидил кадрласа, ўша жойда икки томонниш ҳам қадр-қиммати кўтарилиб кетяити. Аёл зотини ерга уриб кўтарилмоқчи бўлган эрлар ўзлари паст кетиб, ер бўлиб юрибди. Мен ҳам «олий жинсман» деб керилиб юрган пайтларимда эр эмас, қора ер эканман... Буни мана энди биляпман.(Kadirov, 1978: 161-162).

179. Аммо қшплоқ жойнинг жуда оғир одатлари бор. Мана шу ҳаё тўғрисидаги одатни олинг. Инсоф билан қарасангиз, аёллар ҳам ўзини эркинроқ тутиши жуда табиий нарса. Лекин биз шунга ёмон кўз билан қараб, дарров уят қиламиз. Бутун ҳаёсизлигу ҳамма гуноҳ ўзимиздан бошланса керак (Kadirov, 1978: 144).

180. Асрлар давомида аёллар уятли бир буюмдай мумкин қадар маҳкам яширилган, йигитлар тўпи қизлар тўпидан етти қават девор билан ажратилган машъум ўтмишнинг баъзи сарқитлари ўзбек йигит-қизларининг ўзаро муносабатларига ҳозир ҳам халақит беради. Ҳали ҳам йигитлар тўпи билан қизлар тўпи орасига девор кўтарадиганлар учрайди. Қизларга ялинчоқлик қилишни, кўзларини “ботириб-ботириб” қарашни, кўча-кўйда гап ташлашни, бу деворга нарвон қўйиб гаплашишдай табиий деб биладиган йигитлар бор. Шилқимликни ҳамма ҳам ёмон дейди. Лекин қизларга нисбатан суқликни, яъни чиройли қиз кўрса орқасига тушишни, дафъатан учрошибоқ муҳаббат изҳор қилишни, рад жевоби олса, “қиз бор ерда ноз бор” деб, яна иккинчи, учинчи марта “севаман” дейишни уят ҳисобламайдиганлар бор (Kadirov, 1979: 131).

181. Абрарлар бола эканида Тошкент ҳозиргидан бир неча баробар кичик эди. Унинг бир четидан иккинчисига бориб келиш анча осон, турли жойларга боғлиқ иш ҳам хийла тез битарди....Шаҳар қанчалик улкан бўлса, унда яшайдиган киши доим шунчалик улкан масофаларни босиб ўтиши кераклиги, мўлжалланган ишларини қилиб улгуриши учун доим вақтни тежаб сарфлашга ва мудом тезкор бўлишга мажбур эканлиги Абрарга энди астойдил сезилмоқда эди (Kadirov, 1992: 163).

182. Урбанизация жуда кучайиб кетди. Қаёққа қараманг, темир, бетон, асфалт, шиша! Беҳисоб машиналарнинг дуди кўчаларни тўлдирган. Лекин одамнинг ўзи ҳам ўша гулчалар, булбулчаларга ўхшаш тирик табиат зарралари. Урбанизация кучайган сари тоза ҳавога, табиат бағрига қараб талпинамиз. Шунинг учун табиатни муҳофаза қилиш ҳозир одамни ҳимоя қилиш билан баробар бўлиб қолди (Kadirov, 1992: 228-229).

183. Шаҳарда йил сайин машиналарнинг сони ҳам, тури ҳам кўпайиб боради, лекин ҳамма жойда қурилиш кетаётганлиги, янги уйлар бино қилиши учун эски маҳаллаларни бузишга тўғри кетаётганлиги сабабли катта ёшли серсоя дарахтлар камайиб кетяпти (Kadirov, 1992: 109-110).

184. Соат кундузги учдан ошган, кўчаларда машиналар тиғиз. Айниқса, Куйбишев шоссесидан бораётганларида оғир юк машиналари шу қадар кўп эди ва бирбирига халақит бериб, шундай тутун буриқситиб боришар эдики, Аброр ҳамма даразаларини очса ҳам, ҳаво етишмаётгандай бўғилиб кетди (Kadirov, 1992: 99).

185. Кечқурунлари ҳам шаҳар дим, бензин газларига тўйинган ҳавода нафас олиш оғир (Kadirov, 1992: 219).

186.....дарахт тагида қолган машинанинг орқасидаги чиройли подфарникларини ва ўнгу сўлга бурилганда ёқиладиган олдинги кичкина чироқларни кимлардир ўғирлаб олиб кетган эди....Шундан бери юрагини олдириб, эҳтиёткор бўлиб қолган (Kadirov, 1992: 62).

187. Лекин эндиги жанглар одамнинг ички дунёсида боряпти. Асабни таранг тортадиган ташвишлар кўп. Бир-бирига қўшилиб, “стресс” деган нарсани келтириб чиқаради. Юрак билан асабга ҳаддан ортиқ катта юк тушган сари стресс к учайиб кетавереди...Куни бўйи шаҳарнинг у ёғидан-б ёғига “Тез

ёрдам” машинасида чопамиз. Бир жойда инсулт...бошқа жойда инфаркт... йил сайин кўп....Орзу-ҳавас, тўй-маърака, бошқа юз хил ташвишлар, интилишлар ҳаммаси илмий-техника инқилобининг катта юкига қўшилиб, ёпирилиб келаверса асаб чидайдими? Инфарктлар, инсультлар худди душман снайперларига ўхшаб қулай пайтни пойлаб ётади-ю, гоҳ юракка, гоҳ бошга бехато уради (Kadirov, 1992: 330).

188. Лола янги демисезон пальто. Кумуш ранг қоракўл телпак кийиб, бўйнига гўзал шарф ўраб чиққанди. Очил эса ёқаси ва енгларига қўнғир клиенкадан жияк қўйиб тикилган эски пахталик фуфайкада, оддий трико шим ва фуфажкада эди. Қизнинг қимматбаҳо кийимлари олдида у ўзининг оддий кийимларидан уялиб, дуруст гапиролмас, орага узоқ-узоқ жимлик тушарди. Лола унинг нега ўнғайсизланаётганини сезди, шекилли, троллейбусни қўйиб, пиёда кетишни таклиф қилди. Лекин гаплари юришмади.

Театрга билет тамом бўлганда боришди. Қўлдан олишга Очилнинг пули етмас эди. Лола истеҳзоли кулиб сумкасидан юз сўмлик чиқарди (Kadirov, 1979: 132).

189. Кейин чарм пальто олгиси келди, осон пул топиш йўлига тушиб, чайқовчилар одамига яқинлашди, милиционерларга чап беришни ўрганди, қонундан қўрқиш инстинкни пайдо бўлди (Kadirov, 1979: 256-257).

190. Эшикни очишлари билан чипор кийимли олифта бир қиз ичкаридан отилиб чиқди-да, Маҳкамни елкаси билан уриб ўтди, кечирим сўраш ўрнига ғолибона кулиб, “хайр” деди-да, нозли қадамлар билан кўча томонга кетди. Кираверишда почаси тор шим кийган йигитча, қўлларида папкалари, эшикка томон интилар, Гавҳар аччиқланиб уларни ичкарига тортарди (Kadirov, 1979: 158).

191. Бирор эрка ўсган йигит ё қизни мисолга олинг. Эркажон бўлиш нималарга боғлиқ? Ҳамма нарсага осонлик билан эришишга боғлиқ. Дунёда энг нодир нарсалардан бири – одамнинг одамга ҳурмати. Эркажоннинг ўзи ҳурматга лойиқ бир иш қилмаган бўлса ҳам, ота-отаси машҳур одам бўлгани учуноқ унга ортиқ ҳурмат билан муомала қиладиганлар учраб туради. Бу “текин” ҳурмат уни ҳурматсизликга ўргатади. Ўзи жонини койитиб пул топмайди-ю, ойисига бир эркаланди, ойиси чўнтагини пулга тўлдириб беради. Текин пул меҳнатни қадрламасликка ўргатади. Кишиларнинг олқишига арзийдиган бир иш қилмаган бўлса ҳам, афти-башҳараси ёқимлироқ бўлса, яхши кийиниб юрса, ҳамма “Вой, қандай яхши” деб меҳр изҳор қилади. Бу нарса уни меҳр-оқибатсизликка ўргатади. Ўртоқларининг бир хили унинг машина минишига, яхши кийинишига, пулига ишқибоз бўлади, “мен фалончининг ўғли билан дўстман”, деб керилиб юради. Ўртақларнинг бошқа хили унинг хулқини ёқтирмайди, камчиликларни сезиб юради-ю, лекин “бундан узоқроқ бўлиш керак” деб ўзини четга тортади, курашмайди, аралашмайди. Хуллас эркажон бўлиш учун мана шунақа талай сабаблар, шарт-шароитлар бўлиши керак (Kadirov, 1979: 163).

192. Қўйчивон кўп бўлса қўй харом ўлади (Kadirov, 1979: 179).

193. Тома-тома кўл бўлур (Kadirov, 1979: 215).

194. Сув айланиб ёрриғини торар (Kadirov, 1979: 257).

195. Аяган кўзга чўп душар (Kadirov, 1979: 356).

196. Эгилган боши қилич кесмас (Kadirov, 1979: 369).

197. Чиллаки чиллакини кўриб чумак уради. (Kadirov, 1979: 406).

198. Яхши йигит минган отини ҳоритмайди, олган хотинини қаритмайди (Kadirov, 1978: 57)

199. Йўқолган пичақнинг сопи олтин бўлавермасин (Kadirov, 1978: 117)

200. Етти ўлчаб бир кес (Kadirov, 1978: 119)

201. Кўрпасига қараб оёқ узатмоқ (Kadirov, 1978: 120)

202. Ғунажин кўзини сузмаса, буқа ипини узмайди (Kadirov, 1978: 144)

203. Эрни эр қиладиган ҳам, қора ер қиладиган ҳам, - хотин (Kadirov, 1978: 155)

204. Илоннинг ёмон кўрган ўти инининг оғзида чиқади (Kadirov, 1978: 193)

205. Пичоқни ўзингга ур, оғримаса, бошқага ур (Kadirov, 1992: 23)

206. Бировга чуқур қазисанг ўзинг йиқиласан (Kadirov, 1992: 24)

207. Гилам сотсанг дўстингга сот, бир четида ўзинг ўтирасан (Kadirov, 1992: 75)

208. Сен фил бўлсанг ҳам, сичқондай душманинг бўлмасин (Kadirov, 1992: 108)

209. Ерни сув бўзса, одамни пул бўзади (Kadirov, 1992: 361)

210. Қилдан қийиқ қидирмоқ (Kadirov, 1979: 179); Тирноқ тагидан кир қидирасиз (Kadirov, 1979: 291).

211. Ёзувларни оққа кўчирмоқ (Kadirov, 1979: 6).

212. Лол бўлиб қолмоқ (Kadirov, 1979: 9).

213. Ёман йўлга бошламоқ (Kadirov, 1979: 9).

214. Қўлнинг захри бўл- (Kadirov, 1978: 153)

215. Аламини ичига ют- (Kadirov, 1978: 38)

216. Дўстинг учун заҳар ют- (Kadirov, 1978: 173)

217. Тили танглайига ёпишиб қол- (Kadirov, 1992: 61)

218. Ҳава майин ва тотли туюлади. Ҳали ҳеч нарса гуллаган бўлмаса ҳам гўё узоқдан гул ҳиди келади. Овозлар ҳам одатдагидан кўра жаранглироқ ва аниқроқ эшитилади, бутун туйғулар эриб кетаётганга, кишининг аъзойи

баданидан ёқимли ва мадорсизлантирувчи бир ҳовур ўтаётганга ўхшайди (Kadirov, 1979: 3).

219. — Мен нима қилган бўлсам, ўзим учун қилганман.

— Ишонмайман. Сиз бундан нима фойда кўрибсиз?

— Сизга... сизни онам келин қилмокчи.

— Бу гаини кўйинг, Замоналн ака.

— Кўйсам ҳам, бир шарт билан кўяман (Kadirov, 1978: 61).

220. 89. Маҳкамнинг юрагида ҳали ёнмаган чироқлар ёниб, ҳали чалинмаган куйлар чалинарди. “Майли!” сўзи билан бошлаган бу ўтли музика факультет ғовур-ғувирида ҳам, ётақхона шовқинида ҳам, “7” рақамига қараб кетаётган соатнинг чиқиллаши ҳам, ҳатто сув пуркалган кўйлакка, дазмолнинг вашиллаб тегишида ҳам эшитилади (Kadirov, 1979: 39-40).

221. Холбек ҳам кўпдан бери ёлғизликдан азоб чекади, ҳар жилғада уни бир кўнгилсизлик кутиб тургандай, ҳамма нарсага ҳадик билан қарайди (Kadirov, 1978: 249).

222. Қизларга ялинчоқлик қилишни, кўзларини “ботириб-ботириб” қарашни, кўча-кўйда гап ташлашни, бу деворга нарвон қўйиб гаплашишдай табиий деб биладиган йигитлар бор. Шилқимликни ҳамма ҳам ёмон дейди. Лекин қизларга нисбатан суқликни, яъни чиройли қиз кўрса орқасига тушишни, дафъатан учрошибоқ муҳаббат изҳор қилишни, рад жевоби олса, “қиз бор ерда ноз бор” деб, яна иккинчи, учинчи марта “севаман” дейишни уят ҳисобламайдиганлар бор (Kadirov, 1979: 131).

223. Лекин ҳалол-ҳаромни фарқ қилмайдиган, фақат ўзининг фойдасини ўйлайдиган манфаатпараст одамлар табиатни ҳам, маънавиятни ҳам писанд қилмайди (Kadirov, 1992: 297).

224. Рўпарадаги деразадан қуйилаётган офтоб ёғдуларида лахта-лахта тамаки дуди сузиб юрарди. Кескин очилган эшик шамоли бу дудни гўё чўчитиб юборди. Маҳкам койкалар ва тумбочкалар билан қуршалган столга қаради. Стол ёнида Очил эшикка орқасини ўгириб ўтирар ва парирос бурқситиб нимадир ёзарди (Kadirov, 1979: 5-6).

225. - Сиз ҳам Нигоранинг тоғаси билан бирга ўқиган экансиз, - деб қўшиб қўйди.

- Қайси тоғаси?

- У ҳам машҳур архитектор.

- Оти нима?

- Шерзод Ваҳромов! (Kadirov, 1992: 172)

226. Тошев тарих факультетида дарс бериб юрган маҳалларда архивини титиб бирор нарса ахтарадиган бўлса уни овқатга ҳам, телофонга ҳам чақириб бўлмасди, Гавҳар кириб: “Йўқ дейинми?” деса ҳам, “ё ўзингиз жавоб берасизми? деса ҳам, “овқат ейсизми?” деса ҳам, “еймайсизми?” деса ҳам, “ҳа” дер ва жойиндан қимирламасди (Kadirov, 1979: 108).

227. Хаёлида у ҳали ўша баҳсни давом этказарди. Борди-ю, Маҳкам ҳақ бўлиб чиқса. Бошқа факультетларда ҳам, бошқа кичикроқ олий мактабларда ҳам у айтгандай қилинса қандай катта иш бўлиб кетади. Кейин эшитган одамлар Зокирни рутинер дейдими? Агар бутун масъулиятни Маҳкамга юклаб, умумий мажлисда муҳокамага қўйса...Йўқ, Зокир секратарь бўлгандан кейин ҳар бир нарса бўлса у балога қолади. Эҳ... Балки Маҳкам ёзиб келишдан чўчиб индамай, кетар? Лекин чўчимаса-чи? Ҳар ҳолда у қўрқоқлардан эмас (Kadirov, 1979: 180).

228. Мансуров ҳам кўнглида тугун бўлиб турган муаммони ҳозир айтиб қолишни истар, аммо Ғиёсиддинов йўқ деб қўйса, кейин уни қайта қўзғаш қийин бўлишини ўйлаб тараддудланар эди (Kadirov, 1978: 120).

229. Ўша кеча ухлаёлмайди. У Замирани танигандан бери ораларидан нима ўтган бўлса – ҳаммаси, майда-чуйда тафсилотларигача хаёлида тинмай такрорланарди. Қизнинг гапи, қилиқлари, юз ифодаси, ўзининг унга муомаласи, айтган гаплари ва ҳоказолар хотиросига кинолантаси каби ўрнашиб қолган эди-ю, энди шуни такрор такрор қўйиб, гоҳ у ерида, гоҳ бу ерида тўхтаб текшириб кўрарди, гоҳ ундай гоҳ бундай фикрга келарди, лекин бари бир лентанинг охирида “сен мени қизиқтирмайсан” мазмунидаги сўзлар учрарди ва дунёсини қоронғилаштириб, ҳамма фикрларини чалкаштириб юборар эди (Kadirov, 1979: 9-10).

230. «Бу менинг молу мулкимни кўриб қўймоқчими? — этик кияётиб ўйланди Давлатбеков. — Чақиқ билан келган! Иши бўлса одам юбормасмиди? Уйимда телефон турипти, кўнғироқ қилмасмиди?» (Kadirov, 1978: 114)

231. Энди қор кетган пайтлар. Яланғоч ер янги чўмилтирилган чақалоқдай буғланади, шаҳар ховлилари сув очиб ётади, асфалт кўчалардан эса енгил чанг кўтарилади. Кўп каватли бинолар сояси гоҳ булутлар соясига қўшилиб йўқ бўлиб кетади, гоҳ яна қуёш чиқиб оламга иссиқ-иссиқ нур сочганда қайтадан пайдо бўлади (Kadirov, 1979: 3).

232. Юқорида Буҳоро ва Самарканд заллари гўзал ўймакорликлар латофатидан яшнаб турарди. Деворлар девор эмас-у, оппоқ ганчдан тўқилган афсонавий мато. Нафис эгилувчи оқ чизиқлар гўё очилаётган оқ гуллар-у, тинмай япроқ ёяди (Kadirov, 1979: 117).

233. Унинг коляскасида юмалоқ кўзойнак таққан, ўсик мўйлови оппоқ оқарган, уч ой аввал кўйган соқоли ҳали унча узаймаган Исмат бобо ўтирибди. Ортиқнинг қайнатаси. Бу одам кейинги вақтда кўзи ожизланиб, ҳассасиз юролмайдиган бўлиб қолган (Kadirov, 1978: 25).

234. Пиджагининг тагидан кийилган оқ садаф тугмачали рангдор катак кўйлак арзон костюмга жуда мос келган. Бу кўйлак атайлаб галстук тақмаслик учун чиқаригандай ёқасининг қулоқлари, ҳатто орқа томонда бўладиган уч бурчак қулоғи ҳам тугмаланиб қўйилган. Унинг оёғида таги резинка қора туфли (Kadirov, 1979: 12).

235. Бир вақтлар фақат қоғоздагина бор бўлган ва уйқусиз тунларда Аброрнинг хаёлида шовуллаб турган қатор фавворалар энди Тошкент қуёши тагида ялтираб, минг-минг одамларни ўзига торта бошлади (Kadirov, 1992: 286-287)

236. 103. Шоазим ўз юртига ишга кетмоқчи. Сергей Чумичкин билардингиз? Археология бўлимида эди. Ўтган йили ёзда экспедитсияга қатнашиб, иккита қадимий хум ҳам топиб келган эди. У аслирантурада қолди. Май байрамида унинг Анна билан тўйини ўтказдик.

- Ҳалиги бизнинг агигатор-чи?

-Очилми?- кулди Маҳкам. – Э, у агигаторларинг шоир бўлиб кетди. Ҳа! Журналларда ҳам шеърлари чиқиб, нашриёт китобчасини қабул қилиб, анча танилиб қолди (Kadirov, 1979: 405).

237. У ўн яшар қизча эканида Юрий Карпович деган кекса архитектор хотини билан Москвадан кўчиб келиб, Гавҳарлар турган ховлида яшаган эди. Уларнинг фарзандлари йўқ эди. Лекин болани яхши кўришар, Гавҳарни кўп суюшарди. Кейинчалик Юрий Карпович Гавҳарнинг расм солишга, ҳар ҳил

шаклларни чизишга уқуви борлигини пайқаб, унга алохида эътибор бера бошлади... (Kadirov, 1979: 48).

238. Шунинг устига бир кун эски-туски қўйиладиган қазноқнинг сояси кўзига жуда салқин кўринди. Шу ерга кўрпача тўшатди, кейин «ғафлат босиб» ухлаб қолди. Бир вақт келини Жаннатхоннинг «вой-ей, ота, илон!» деган гапидан чўчиб уйгонди. Қараса, битта қора илон кўйнига кириб, яктагида кулча бўлиб ётибди. (Kadirov, 1978: 48)

239. Осмонда осойишда сузиб юрган ой нотинч сувда аксланиб толқинланди, холосми? (Kadirov, 1979: 53).

240. Кечайу кундуз ўйлаганим сиз...кўрмасам туролмайман... Муқимий (Kadirov, 1979: 91).

241. А! Бутун дунё юрагига сиққан, ҳамма мавзулари “шаҳсий” бўлиб ёниб чиққан (Kadirov, 1979: 213).

242. Лермонтовнинг бир шеъри бор. “ Я не унижусь перед тобою [мен сени деб ўзимни камситмайман] (Kadirov, 1979: 130).

243. Мен мағрурман- қўй- бошқани сев.

Мафтун бўлсин сенга бошқа дил

Бу дунёда ҳеч бир нарсага

Севгига ҳам – мен бўлмайман қул (Kadirov, 1979: 130).

244. Ишқ бўлирми дарди йўқ танда? Дардимсанки шеърим, яхшисан (Kadirov, 1992: 118)

245. Аввал ўқи (Kadirov, 1979: 151).

246. Боғим бор, бо-о-оғим бор, айланай

Боғимда ан-о-орим бо-ор

Бахти кулган йи-игитма-ан

Лабзи ҳалол ё-о-рим бор (Kadirov, 1979: 273).

247. Бошимга қилич келса ҳам сен ёримни дерман (Kadirov, 1979: 273).

248. «Муҳаббат солган иморат вайронабўлди, найлайин? Ёр йўлинда кўзда ёшим равона бўлди, найлайин ? » А-а-а-й-й-й ! (Kadirov, 1978: 174).

249. Энг яшнаган ёшлик чогимда, Сен очилдинг кўн гил богимда (Kadirov, 1978: 175).

ЕК 2

1. Бобур мирзо отдан тушганда бўйи ўсиб, катта йигитларга тенглашиб қолгани билинди. Қадам олиши ҳам хийла салмоқли. Тахтга ўтирганидан бери ўтган сўнгги уч йил уни жуда тез улғайтирган, кўз қарашлари кўпни кўрган одамларникидай вазмин. Фақат хипча қомати ва ҳали унча тўлишмаган елкалари энди ўн беш ёшга кирганини эслатиб турарди (Kadirov, 2013: 79).

2. Бир вақтлар Бобур уни кўрмасдан олдин хаёлида тасаввур этиб юрган афсонавий паризод бутунлай бошқа эди (Kadirov, 2013: 184).

3. Доимо кўпчиликнинг диққат-марказида бўлиш ва подшоҳнинг ҳар бир гапи, ҳар бир ҳаракати кимнингдир тақдирига таъсир қилишини унутмай ҳамиша зийрак ва эҳтиёткор туриш Бобурни жуда сиқилтирар эди. Ёш танаси эркин бўлишни, оддий тенгдошлари каби очиқ-сочиқ яйраб юришни қўмсар эди (Kadirov, 2013: 84).

4. Мен ўзим бу фалакнинг дастидан нажот излаймен, бегим. Ечилмас муаммолар бири устига бири қўшилур. Шу аснода наҳотки сиз ҳам менинг мушкулларимни кўпайтирмоқчи бўлурсиз? (Kadirov, 2013: 110).

5. Онаси унинг зиммасига юклаб кетган вазифа қанчалик мушкул эканини у энди астойдил ҳис қилди. Тақдир унинг бошига солаётган мушкулотлар озмиди, устига бу ҳам қўшилди? (Kadirov, 2013: 110).

6. — Йўқ! — деди. — Ҳаммасидан кечдим! Жаноб Қосимбек, мен энди шоҳ эмасмен! Керак эмас менга хон қабули! Бас! Улоқтиринг ҳаммасини!

— Минбаъд мен бир дарвиш бўлиб кун кўрмоқчимен! Жаноб Қосимбек, онамга айтинг! Мен ҳозир Ўратепага кетурмен! Юз чумчуққа бир кесак! Тожу тахт даъвосидан воз кечдим! Ким шунга кўнса, мен билан юрсин! Шоҳлик

даъвосидан ҳам бутунлай воз кечдим. Дарвиш бўлиб тоғларга чиқиб кетмоқчимен (Kadirov, 2013: 264).

7. Куйиб-ёниб ёзган бу сатрлари қалбининг тафтини олар, дунёда унинг учун ҳамма эшиклар бекилганда ҳам бир муқаддас қопқа — шеърият қопқаси доим очиқ эканини ич-ичидан сезиб кўнгли кўтариларди (Kadirov, 2013: 274).

8. Ҳа, мен подшоҳмен — бутун бало шунда. Неки хатолик, неки гуноҳ қилган бўлсам, ҳаммасининг бирламчи сабаби менинг подшоҳлигимдир. Ёшлигимда подшоҳлик занжиридан қутулиб кетмоқчи бўлдим. Лекин мени бу занжирдан халос қиладиган нажоткор топилмади. Энди умидим борки, менинг нажоткорим Ҳумоюн бўлғусидир (Kadirov, 2013: 531).

9. унинг бўйи баланд, елкалари кенг, дуркун йигит… (Kadirov, 2012: 51)

10. Хатолик ўзимдан ўтди, ҳазрат амма! Ўзим ношудлик қилдим! Қанча вақтим кайф-у сафо билан ўтди! Шон-шуҳратнниг кетидан қувиб, пешонамга Кўҳинур олмосини тақиб юрганларим!.. Худо бандасини жазоламоқчи бўлса аввал уни ҳовлиқтириб ақлини олар экан. Мен ҳам ақлимни йўқотиб қўйганимни энди билмоқдамен! (Kadirov, 2012: 82).

11. Ҳаёт-мамот олдида шоҳ-у гадо баробар деганлари рост экан. Тож-у тахт, олтин-кумуш, обрў-еътибор ҳаммаси бутунлай ўз аҳамиятини йўқотаркан. Ўша сувчи йигит Низом... ундаги ҳалоллик, поклик, беғаразлик, фидойилик бизнинг ҳеч биримизда йўқ! (Kadirov, 2012: 82-83).

12. …боланинг тилла суви югуртирилгандек қизғиш сочи ва майин қош мўйлари, юз бичимидаги яна қандайдир белгилари унга кўпдан танишдек туюлди, бирдан раҳматли отаси эсига тушди-ю (Kadirov, 2012: 148).

13. Мўйлаби сабза уриб, овози йўғонлашиб қолган Акбарнинг бўлиқ гавдаси, ўткир фаҳми, айниқса, ҳозир айтган сўзлари ўн етти-ўн саккиз ёшли йигитникига ўхшар эди (Kadirov, 2012: 277).

14. Кесиб кетилган дарахтлардан бирининг кундасида Акбар ўйга чўмиб ёлғиз ўлтирибди. Ҳозир ҳеч кимни кўргиси, ҳеч ким билан гаплашгиси келмайди. Суянган одамлари бирин-кетин ҳалок бўлгандан бери минг отлиқ аравaнинг бутун оғирлиги унинг зиммасига тушган, саройнинг оғир муҳитида энг яхши ҳислари сўнаётгандай, дилини қандайдир карахтлик чулғаб олаётгандай туюлади (Kadirov, 2012: 392).

15. Замон бонуси[1], жаҳон маликаси... Гавҳаршод бегим баланд мартабали, покизалик ва иффат пардаси ўралган, хатти-ҳаракати одилона, пок, олийҳиммат ва улуғ мақсадли бир малика эди. Бу машҳур маликадан тириклар оламида кўп хайрли ёдгорликлар қолди (Kadirov, 2009: 188-189).

16. Шайбонийхон хонлик ҳокимияти билан диний ҳокимиятни ўз қўлида бирлаштириб, темурийларга нисбатан катта бир устунликка эришмоқда эди. У Бухорода мадрасада ўқиб юрганда шариат ва тариқат илмини яхши ўрганган, қуръонни ёд билар эди. Ҳозир Шайбонийхоннинг қароргоҳида ислом динини ундан яхши биладиган, қуръонни қироат билан ўқишда ундан ўтадиган одам йўқ эди. Унинг имомлик ва халифалик унвонлари шундан ҳам келиб чиққан эди. Шайбонийхон марказлашган улуғ бир давлат тузишга интилар экан, бу мақсадга тезроқ етиш учун қўл остидаги одамларнинг ихлос ва эътиқодини ҳам қозонишга, уларнинг мафкурасини ўзига бўйсундириб, ҳаммасини бир доҳий атрофига жипслаштиришга алоҳида эътибор берар эди. У ўз даврининг энг зўр мафкураси — диний мафкура эканлигини яхши биларди (Kadirov, 2013: 206).

17. Ёши йигирма бешлардан ошган бўлса ҳам, юзига ҳали дуруст соқол чиқмаган, кўсанамо (Kadirov, 2013: 16).

18. …подшоҳлик юки менга беҳад оғир туюлгай, мавлоно. Хусусан, отам ўлгандан буён... интиҳосиз низолар, жанглар, йўл азоблари... бунинг ҳаммасига бардош бериш учун қанчалик чидам, сабр-тоқат... (Kadirov, 2009: 91).

19. Гуноҳларга ботган тана ахир бир кун ерга кўмилур, қабримиздан майса униб чиқур. Аммо руҳимиз... кошки руҳимиз осмонга учиб чиқса! Бу фоний дунё ташвишларидан безиб кетганимда бир истак дилимда қайта уйғонур. Қанийди, руҳимни танамдан осонликча айириб олсаму, осмонга қушдек учириб юборсам! Бу қуш юлдузлар орасидан ўзига макон топса! Руҳим юлдуз бўлмаса ҳам майли, фақат мусаффо осмонда бир ёруғ зарра бўлиб, юлдузларнинг сокин нуридан, улардаги мувозанату уйғунликдан баҳра олиб яшаса... Эндиги орзуйим шул!.. (Kadirov, 2009: 92).

20. Салим онасидек қорачадан келган, ўн икки ёшида бўйи чўзилиб отасига тенглашиб қолган, елкалари тоғаларинikидек кенг, мўйлаби эрта сабза урган (Kadirov, 2012: 492).

21. Азоб-уқубатларга тўлиб-тошган сўнгги ўн йилликлар унинг бўйинларига ҳам ажинлардан тўр солиб кетган, қўлларини суякдай қотириб, томирларини бўрттирган, елкасини букчайтиб, олтмиш ёшлик мўйсафидга ўхшатиб кетган. Ҳолбуки, у энди эллик уч ёшга киргани Хонзода бегимга маълум эди (Kadirov, 2013: 421).

22. Отам ўлгандан бери менга отадек ғамхўрлик қилдингиз. Мен сиздан кўрган садоқату яхшиликни ҳали бошқа ҳеч қайси бекдан кўрган эмасмен (Kadirov, 2013: 273).

23. Робия Тоҳирнинг бахмалдай майин мўйлови тагида хиёл титраб турган лабига ва изтироб билан чақнаётган қўнғир кўзларига тикилди (Kadirov, 2013: 7).

24. - Амирзодам, мен бир навкарингиз бўлсам ҳам сизга туғушқонимдек меҳр қўйганмен. Ботирлигингизгами, шоирлигингизгами, одамгарчилигингизгами, ишқилиб, менинг... сизга ихлосим зўр!

- Мени жуда кўп хатарлардан сиз олиб қолгансиз. Мен сиздан кўрган яхшиликларимнинг ўндан бирини ҳам қайтарган эмасмен. Сиз менга оғамдек қадрдонсиз (Kadirov, 2013: 291).

25. Хонзода бегимнинг олд тишларидан уч-тўрттаси тушиб кетиб, лаблари буриша бошлаган, сочи сийраклашиб, кулранг тусга кириб қолган эди (Kadirov, 2013: 421).

26. Низом ўзиниг «ҳазрат Низомиддин» эканига ишонгиси келмай атрофига бир қараб олди. Шу дақиқалардан бошлаб у гўё икки одамга айланди. Бири ҳамма эгилиб таъзим қиладиган ҳазрат Низомиддин-у, иккинчиси унинг соясидай гоҳ эсга тушиб, гоҳ унутилиб турган аввалги Низом Сувчи (Kadirov, 2012: 89).

27. Милодий 1494-йилнинг ёзи. Саратон иссиғида (Kadirov, 2013: 6).

28. Тўрт томон баҳор нафосатига тўла (Kadirov, 2013: 84).

29. Бобурнинг қўшини Самарқандни бутун ёз ва куз бўйи қамал қилди. Бойсунқур мирзо етти ой шаҳар дарвозаларини беркитиб ётди-ю (Kadirov, 2013: 84).

30. икки йил саргардон бўлдик (Kadirov, 2013: 176).

31. Кечаси ёққан қалин қор (Kadirov, 2013: 223).

32. Саратон ўтиб, асад ойи кирди (Kadirov, 2013: 244).

33. Беш ойдан бери қамал (Kadirov, 2013: 244).

34. Ҳамал ойининг охирларида (Kadirov, 2013: 264).

35. Хазонрезлик пайти (Kadirov, 2013: 294).

36. кеч куз пайтида (Kadirov, 2013: 355).

37. Қиш энди чиққан (Kadirov, 2013: 361).

38. Баҳор охирлаб қолган кунларнинг бирида (Kadirov, 2013: 382).

39. ҳамал ойида (Kadirov, 2013: 466).

40. жазирама иссиқлар ҳиндча ашора деб аталадиган тўртинчи ойга тўғри келади (Kadirov, 2013: 481).

41. саратон кунларининг (Kadirov, 2013: 481).

42. Мезон ўтиб, қавс ойи кирганда (Kadirov, 2013: 537).

43. Ҳижрий 935-йилда* Аграга кўчиб келган Хонзода бегим ўн йилдан бери Ҳиндистонда истиқомат қилаётган бўлса ҳам… (Kadirov, 2012: 5).

44. ақраб ойи (Kadirov, 2012: 23).

45. далв ойи (Kadirov, 2012: 123).

46. сумбула кирган кунларда (Kadirov, 2012: 177).

47. Сунбула ойи кирганда (Kadirov, 2012:411).

48. Тўрт томон баҳор нафосатига тўла. Ҳаво мусаффо бўлгани учун пастда ёқилаётган оловнинг тутуни ҳам одатдагидан тиниқроқ кўринади. Охири қорли тоғлар билан туташиб кетган водийнинг кўз илғаган ҳамма жойи кўкаламзор. Бир ёғида Ўзган, бир ёғида Марғилон, узоқларда Исфара, Хўжанд, Косон ва Ахси — бу ўрчинларнинг ҳаммасида боғ-роғлар чаман бўлиб гуллаганини Бобур гўё хаёл кўзи билан кўриб турибди. Улуғвор тоғлар афсонавий Қалъа деворларидек атрофни ўраб турган бу гўзал водий ҳозир аввалгидан хийла осуда. (Kadirov, 2013: 84-85).

49. Аградаги Зарафшон боғида баланд гулмоҳур дарахтлари бор. Бу дарахтлар наврўз арафасида бутун баргларини бирдан тўкади-ю, новдаларидаги шиғил ғунчалар бирваракайига очилади.

Шунда япроқсиз новдаларнинг ҳаммаси йирик-йирик қизил гуллар билан қопланади. Улкан гулмоҳур дарахтлари қип-қизил гулханларга ўхшаб кўзни ёндиради. Шунинг учун бу ажойиб дарахтни оловли моҳур ҳам дейишади (Kadirov, 2012: 5).

50. Секри тепалиги устига қизил тошдан муҳташам қилиб қурилаётган янги пойтахт ўн йилнинг нари-берисида узоқлардан кўзга ташланадиган улкан қалъа тусини олди. Қалъа атрофига сипоҳилар, дўкондорлар, косиб-у ҳунарманд ва бошқа турли хил касб эгалари минг-минглаб уй-жойлар қурдилар. Боғлар, дарахтзорлар, ҳовлилар, кўча ва хиёбонлар кўпайди. Секридан Аграгача бўлган ўттиз беш миллик йўлнинг икки чети кела-келгунча серодам манзилларга, раста ва дўконларга тўлиб кетди (Kadirov, 2012: 451).

51. Саф тортиб ўсган мирзатераклар, азим чинорлар, серсоя садақайрағочлар, узумзор, шафтолизор ва анжирзорлар бир-бирига уланиб, обод ва улкан Ҳирот водийсини вужудга келтирган эди. Бу водийга Ҳирот дарёсидан ўндан ортиқ катта шоҳариқлар чиқарилган, уларнинг сувлари қон томирларини эслатадиган юзлаб катта-кичик ариқларга таралиб кетган эди (Kadirov, 2009: 82-83).

52. Ҳужра эшиги ёнғоқ ёғочидан ўймакор қилиб, зар билан ишланган эди. Бобур гўзал ўймакорликларга, девор ва шифт безакларига бир-бир кўз ташлаб чиқди-да, ҳужранинг эшигини очди…Ҳужранинг ичи қоронғи бўлмаса ҳам қоидага биноан ғарб томонидаги меҳробга шам ёқиб қўйилган эди. Кундузги ёруғлик қаршисида кўзга зўрға ташланаётган шам ёғдуси ён-веридаги гулгун нақшларга тушиб, элас-елас жилваланарди (Kadirov, 2013: 80-81).

53. Бу ердаги хоналар шинам, китоб жавонлари ўрнатса бўладиган жойлари ҳам бор.Айниқса, учинчи қаватдаги ораста шийпон ва саккизта оқ мармар устунчаларга соябон каби ўрнатилган нақшин гумбаз жуда кўркам эди (Kadirov, 2012: 275).

54. Расадхонанинг тепаликда қад кўтарган уч ошиёнлик баланд биносига қадам қўйганда Шоҳруҳ Мирзо илмий китобларда суратларини кўрган бошқа расадхоналарни эслади. Уларнинг ҳаммасида ҳам ер остига эгиб туширилган ёй шаклидаги қурилмалар бўлган. Лекин Улуғбек расадхонасидаги бу қурилма жуда улкан ва бетакрор эди.

Ёй шаклидаги етмиш газлик улкан рубъи фахрийнинг ярми ер тагига эгиб туширилган. Иккинчи ярми эса уч қаватли доирашакл бинонинг томигача чиқиб борган эди.

Чуқурлик ичи ҳам, бино ҳам дераза ва туйнуксиз бўлгани учун жуда қоронғи. Уларга тушиб чиқиладиган юзлаб зинапоялар теграсига фонуслар ёқиб қўйилган (Kadirov, 2009: 53).

55. Куч — адолатдадир (Kadirov, 2013: 159).

56. Бу улуғ сулоланинг сарзамини бизнинг қадимий Туркистон эканини кўп мамлакатлар ҳали билмайди. Чунки Бобур ва унинг авлодларини «Улуғ мўғуллар» деб аташ бир одат тарзида кўпгина мамлакатларда сақланиб келмоқда. Ҳолбуки, Бобур ҳам, унинг авлодлари ҳам ўзларининг туркий улусдан эканликларини таъкидлаб ёзганлар ва темурийзода бўлганликлари билан ифтихор қилганлар (Kadirov, 2012: 605).

57. — Ё тавба! Бу ёқда Самарқанд қўшини... Уч томонимиздан ёғий бостириб келибдими, а? Бу не кўргулик, мулла Фазлиддин? Ахир бу подшолар сал муроса қилсалар бўлмайдими, а? Ҳаммаси бир-бирига қариндош эмиш-ку.

….

- Ҳар қалай, ёмон тождорларнинг замонаси охирлаб қолаётганга ўхшайдир. Кошки, ўзлари билан ўзлари олишиб, бизни тинч қўйсалар! Урушнинг бутун жабру жафоси эл-улуснинг бошига тушадир (Kadirov, 2013: 12).

58. Лекин яна уруш, қон... Ҳаммамиз тун зулматидай интиҳосиз бир қоронғилик ичида юрибмиз. Мамлакат пароканда, золим тождорлар қон устига қон тўкурлар. Бобур мирзонинг атрофидаги беклар ҳам раҳм-шафқатни унутмишлар (Kadirov, 2013: 104).

59. Беш ойдан бери қамал азобини тортаётган шаҳар халқи бор меваларни пишарпишмас еб тугатган…. Бобур гоҳо оч одамларнинг том бўғотларига ин қурган мусичаларни овлаб юрганини кўради. Қанотли қушлар силласи қуриган очларга тутқич бермайди. Шаҳар ичида қушлар ейдиган дон-дун, овқат қолдиқлари ҳам топилмайди. Шунинг учун бу ердан қушлар ҳам ўзини олиб қочади. Гоҳо атроф кўчаларда бирор киши ит ёки мушук тутиб олса, очлар шуни ҳам талашиб, ғижиллаши қолишади (Kadirov, 2013: 244-245).

60. Барча шаҳар-у қишлоқларни ким қурган? Барча кийимликлар-у егуликлар кимнинг меҳнати билан барпо бўлмоқда? Мана бу мақбарани ким тикламоқда? Барча саройлар, тож-у тахтларни ким елкасида тутиб турибдир? Халқ! Эл-улуснинг фақат кичик бир қисми подшо қўшинида навкар бўлиб, жангларда унга балогардонлик қилур. Аммо бошқа қисмлари амалдор-у мансабдорларнинг оёғи остида эзилиб ётибдир (Kadirov, 2012: 355).

61. Диндорлар расадхонани: «Дўзахийлар макони, ким унга кирса жин чалиб, арвоҳ уриб кетади!» деб, аҳолининг катта бир қисмини бунга ишонтириб қўйган эдилар. Улуғбекнинг вафотидан сўнгги олтмиш йил ичида жуда кўп мактаб ва мадрасалар бекилган, саводсиз жоҳил кишилар кўпайиб кетган, уларга мутаассиб шайхларнинг таъсирлари бениҳоя кучайган эди (Kadirov, 2013: 398).

62. Шайбонийхон уларнинг салтанатларида Хўжа Аҳрор каби диний раҳбарлар ўзларича мустақил ҳукмдор бўлиб олиб, мирзоларнинг ҳокимиятини ичдан заифлаштирганини яхши билар эди (Kadirov, 2013: 206).

63. Узоқ ўтмишга айланган қонли душманликни бугун давом эттириш кимга керак? (Kadirov, 2013: 379).

64. Муслим-у ҳинди ҳаммаси бир инсон, фақат браҳман-у муллолар уларни бир-биридан айирурлар (Kadirov, 2012: 143).

65. Аммо бу саховат фақат сиз каби пешволарнинг бойлигини орттирмоқда, холос! — деб Аълойи энди шайхулисломнинг ўзини фош қила бошлади: — Тақсир, муқаддас китобларда барча хайр-у эҳсонлар муҳтожларга берилсин дейилган, вақфлардан тушадиган даромад ҳаммискин бечораларнинг ҳаққидир. Лекин ҳозир барча хайр-у эҳсонлар, барча ионалар масжид вақфлари орқали сизнинг ихтиёрингизга ўтмоқда. Ахир бу учига чиққан адолатсизлик эмасми? (Kadirov, 2012: 264).

66. Булар одамларни ўлимга ҳукм қилиш, зиндонга солиш ҳуқуқига эга бўлган дин пешволаридир. Ҳолбуки, бойлиг-у мартаба эшикдан кирса, имон-у эътиқод туйнукдан чиқиб кетгай. Шунинг учун руҳонийларга ҳокимият ҳам, бойлиг-у мартаба ҳам берилмаслиги керак (Kadirov, 2012: 411)

67. Шу дақиқагача унга бутун ҳаёти қоп-қоронғи бир тун бўлиб туюлган бўлса, энди у бу тунга гўё Ҳумоюннинг кўзи билан қаради-ю, қоронғи осмоннинг у ер-бу ерида юлдузлар милтиллаётганини кўрди (Kadirov, 2013: 413).

68. бел боғла- (Kadirov, 2013: 212).

69. дилини равшан қил- (Kadirov, 2013: 161).

70. амалга ош-(Kadirov, 2013: 133).

71. тоғнинг боши қорсиз бўлмас, йигитнинг боши — хатарсиз (Kadirov, 2013: 187).

72. Йиқилган курашга тўймайди (Kadirov, 2013: 258)

73. ўлгинг келса Қундузга бор (Kadirov, 2013: 362).

74. икки қайиқнинг бошини тутган одам ғарқ Бўлур

75. туз ҳақини сақла- (Kadirov, 2012: 131).

76. икки тарвуз бир қўлтиққа сиғмагай (Kadirov, 2009: 50).

77. олтин олма, дуо ол- (Kadirov, 2009: 216).

78. Самарқанддан чиқаётганда вужудини зилдай босиб ётган ғам-ғуссалар энди аста-секин тарқаб кетаётгандай туюлди. Пойтахтни шунча машаққатлар билан олиб, охири ўз ихтиёри билан бошқага қолдириб кетиши унга сўнгги йилларда қилган барча ҳаракатларини беҳуда кўрсатиб, таъбини тирриқ қилган эди. (Kadirov, 2013: 150).

79. — Оти Робиями, а, Робиями?

— Раҳматлик хотиним отини билмас эди.

— Ўзини кўриптими? Қаерда кўрипти?

— Фозил тархоннинг уйида.

— Қайси Фозил тархон?

— Бугун кечаси уни ўзларинг ўлдирибсизлар-ку?

— Уйи қаерда, уйи?

— Журинг, мен кўрсатиб қўяйин! (Kadirov, 2013: 219).

80. Бир-бирини инкор қилувчи бу гаплар Бобурнинг хаёлларини чалкаштириб юборди. Вужудини ўртаётган ташналик янги бир куч билан қайтиб келди. Юзлар, деворлар, гиламлар бир-биригаb қўшилиб, чаплашиб, чир-чир айлана бошлади. Дарвеш говнинг йиғлаб гапирган сўзлари гўё узоқдан эшитилди (Kadirov, 2013: 55).

81. — Подшоҳимни мунча кўп сўроқладинг, бирон арзинг борми? — деди Бобур кулимсираб. Чўпон қовоқларини уйиб:

— Мен уни мана шу тоғда яккама-якка учратмоқчимен, — деди.

— Агар учратсанг... Не гапинг бор?

Чўпон йигитнинг кўзлари ғазаб билан қисилди:

— Отам билан акамнинг бошини не қилган, шуни сўраб билмоқчимен.

— Бошини? Бобур-а?! Сен... сен кимсан ўзинг?

— Чаграклардanмен!

—Бобур Андижон тоғларида яшайдиган чорвадор туркий қабила — чагракларни эслаб ҳайрат билан сўради: (Kadirov, 2013:276).

82. «Наҳотки мен бу қизга ошиқ бўлсам? — ҳайрат ичида ўйланди мулла Фазлиддин. — Қора халқ орасидан чиққан мендай бир сураткашнинг шоҳ қизига муҳаббат қўйиши кулгили эмасми? Йўқ! Мен фақат ўзим чизган суратга— ўз ижодимга меҳр қўйганмен, холос! Бошим омон бўлса, бундай суратни яна чизгаймен!» (Kadirov, 2013: 20).

83. …аввалги Низом унинг қулоғига секин шипшигандай бўлди: «Ўзингизни босинг, ҳазрат. Мирзо Ҳумоюн сизга тайинлаган мушкул ишларни унутманг. Бу бекларнинг ҳар бири яланғочланган қиличга ўхшаб турибдир. Хато

қилсангиз бошингизни кесгай!» Ҳазрат Низомиддин буни қуруқ ваҳима деб ўйлайди: «Енди мен шу олтин хирмонининг кучи билан энг зўравон бекларни ҳам ўз измимга бўйсундиргаймен!» дейди (Kadirov, 2012: 90).

84. Ҳаётнинг бир лаҳзаси, бир учқуни дунёнинг барча бойликларию тожу тахтларидан ҳам азиз эканлиги унга энди астойдил сезилди. Унинг азобдан толиққан вужуди ҳамон беҳол бўлса ҳам руҳида нимадир ўзгаргандек ва дунё кўзига бошқачароқ кўрингандек бўларди…(Kadirov, 2013: 503).

85. «Демак. Аҳмад Танбалнинг бу ерга келганидан Ҳасан Ёқуббек хабардор! — ўйлади мулла Фазлиддин.— Булар биргалашиб мени қўлга тушурмоқчи бўлса керак. Сендек қурбақатахлит бек учун Хонзода бегимнинг суратини чизиб бериб мен аҳмоқ эмасмен!» (Kadirov, 2013: 16).

86. Хазонрезлик пайти. Ҳирот боғларига сув берадиган Ҳирийруд дарёси ва Инжил анҳорининг қирғоқларига заъфарон япроқлар тўкилган. Қалъа ташқарисидаги машҳур Боғи Жаҳоноро, Боғи Мухтор, Боғи Зубайда, Боғи Чаманлардаги узумзор ва анорзорлар ёз бўйи кўтариб турган меваларидан айрилиб, яккам-дуккам қовжироқ барглар билан сўппайиб қолганлар. Бироқ бу жанубий шаҳарда кузнинг хазонрезлик одатига бўйсунмайдиган дарахтлар ҳам кўп. Ҳиротга Қандаҳор томонидан келишда йўл бўйидаги хиёбон ва сайргоҳларда ўсган мингларча сарвлар, санобар дарахтлари кузда ҳам баҳордагидек яшнаб турибди (Kadirov, 2013: 294).

87. Унинг хина қўйилган қўллари гулдай чиройли. Бошига отасининг қора жун чакмонини ёпиниб чиққан экан. Ёмғирда ҳўл бўлиб оғирлашган чакмон унинг нозик бўйнига оғирлик қилди. Робия чакмонни елкасига туширди. Шунда ёқасининг битта боғичи ечилиб кетди-ю, қизғиш мармардай силлиқ бўйнининг пасти кўринди (Kadirov, 2013: 7).

88. Шунинг учун базмлару ўйинларни тақа-тақ тўхтатиб, шошилинч равишда қўшин тўплашга киришди. Орадан бир ҳафта ўтгач, саҳар пайтида Хонзода бегим билан хайрлашиш учун Зарафшон боғига борди. Аммасининг оқ фотиҳасини олгандан сўнг, ўша «Гунжойиш» кемасига тушди-да сув йўли билан Ганга дарёси томонга йўл олди (Kadirov, 2012: 53).

89. Самарқанд унинг қўлига ўтгандан кейин бу ёғи Ургут, у ёғи Суғд ва Дабусия қалъаси бирин-кетин Шайбонийхоннинг ихтиёридан чиқиб, Бобурнинг ҳокимиятини тан олди. Мана бугун Қарши ва Ғузордан хушхабар келди — бу шаҳарлар Шайбонийхон қўйган доруғаларни қувибди. Бобурга совға-саломлар юбориб, унинг ихтиёрига бир неча юз навкар ҳам йўллабди. Бобур бу навкарларни бошлаб келган бекларни девони хосда қабул қилиб, ҳаммасига сарпо кийдирди ва улуфа тайинлади (Kadirov, 2013: 227).

90. Бундан ўн беш кунча бурун Аҳмад Танбал деган бир бадавлат бек мулла Фазлиддинни сўроқлаб, кечки пайт унинг уйига келди. Икковлари холи қолганда Аҳмад Танбал чўнтагидан бир ҳамён олтин олди-да, мулла Фазлиддинга узатди (Kadirov, 2013: 15-16).

91. Жонимдан ўзга ёри вафодор топмадим,

Кўнглимдан ўзга маҳрами асрор топмадим (Kadirov, 2013: 224).

92. Ўш қасобаси Андижондан тўрт йиғоч йўлдир... Боратоғнинг тумшуғида тарих тўққиз юз иккида3 мен бир айвонлик ҳужра солдим. Бу ҳужра бисёр яхши воқеъ бўлибдур. Тамом шаҳар ва маҳалла оёғ остидадур...» (Kadirov, 2013: 85).

93. «Ей инсонлар! — дейди Аллоҳи таоло: — Биз сизларни бир ота, бир онадан яратдик ва сизларни турли миллатлар ва қабилаларга мансуб қилдик, токи бир-бирларингиз билан яқиндан танишгайсизлар» (Kadirov, 2012: 474).

94. «Осмонимнинг танҳо офтоби Ҳамида бону!

Илгариги Низом бўлсам, сизга бундай мактуб ёзолмас эдим. Сиз шу вақтгача менинг илким етмайдиган юксакликда юрар эдингиз. Ҳозир тақдир мени ҳам олий бир юксакликка кўтарди. Балки эшитгандирсиз, Мирзо Ҳумоюн мени ўзларининг тахтларига муносиб кўрдилар... Қани эди, Жамна бўйидаги ўша соҳилда, Зарафшон боғининг четида яна учрашсак. Шу вақтгача айтишга журъат этолмаган муҳаббатимни ошкор қилсам. Агар юлдузимиз бир-бирига тўғри келса-ю, сиз рози бўлсангиз, кейин тўй тайёрлигини бошласак. Мирзо Ҳумоюн бу ишда ҳам тантилик билан кўмак беришларига ишончим комил. Сизни соғинган Низом» (Kadirov, 2012: 92).

ÖZET

Giray, Erhan, Pirimkul Kadirov'un Romanları Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Aynur ÖZ ÖZCAN, 396 s.

Roman, hikâye, kıssa (uzun hikâye), deneme, bilimsel ve tercüme türlerinde eserler veren Pirimkul Kadirov (1928-2010), altmış yıl boyunca Çağdaş Özbek edebiyatına hizmet eden, yazdığı eserleri ile dönemine ayna tutan ve Sovyet döneminin baskıcı tutumuna karşı Özbek halkının maddî ve manevî duygularını ayakta tutmaya çalışan bir yazardır.

Çalışmamızda, Pirimkul Kadirov'un edebî hayatı boyunca yazmış olduğu altı romanı incelenmiştir. 1950 yılında yazı hayatına atılan Kadirov'un ilk üç romanı, *Üç Kök, Kara Gözler ve Elmas Kemer* konuları itibari ile "Sosyal Roman" sınıfına girer. 1970'li yıllardan itibaren tarihî konulara yönelen Kadirov'un son üç romanı *Yıldızlı Geceler, Hümayun ve Ekber, Şahruh ve Gevherşad* ise "Tarihsel Roman" türündedir.

Çalışmamız, üç ana bölümden oluşur. Birinci bölüm içerisinde, Kadirov'un hayatı, romanları çerçevesinde edebî şahsiyetinin oluşumu ve eserleri hakkında bilgiler verilir. İkinci bölüm içerisinde Kadirov'un sosyal romanları; üçüncü bölüm içerisinde ise tarihsel romanları, metne bağlı inceleme yöntemi esas alınarak yapı özellikleri (olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân), tema, sorunsal, dil, üslup ve anlatım özelliklerine göre incelenmiştir.

Girişte, kuramsal çerçeve, çağdaş Özbek romanının gelişimi ve tarihsel roman türünün özellikleri hakkında bilgiler yer alır. Sonuçta ise romanlardan elde edilen sonuçlar maddeler halinde ifade edilir.

Anahtar Kelimeler: Pirimkul Kadirov, Çağdaş Özbek Romanı, Roman, Roman İnceleme Yöntemi

ABSTRACT

Giray, Erhan, A Research On The Novels Of Pirimkul Kadirov, Doctorate Thesis, Advisor: Prof. Dr. Aynur ÖZ ÖZCAN, 396 p.

Pirimkul Kadirov (1928-2010), who had literary works such as novels , stories, tales, essays, scientific works and translations, is a writer who served to Contemporary Uzbek literature for sixty years, reflected the features of the period in his works and tried to keep material and nonmaterial values of Uzbek citizens against the oppressive attitude of Soviet period.

In this research, six novels Pirimkul Kadirov wrote during his lifetime were examined. Starting to write in 1950, Kadirov's first three novels *Three Roots, Black Eyes* and *Diamond Zone* are classified as "Social Novel." Focusing on historical events beginning from the 1970s, Kadirov's last three novels *Starry Nights, Humayun and Ekber, Şahruh and Gevherşad* are classified as "Historical Novel."

Our research consists of three parts. In the first part, information about Kadirov's life, creation of his literary self within his novels and literary works. In the second part, Kadirov's thesis novels and in the third part, his historical fictions are examined according to the structural features (plot, persons, time, place), thema, problematic, language, wording and narration with the text based examination.

Within the introduction, information about conceptual framework, the development of contemporary Uzbek novel and the features of historical fictions are provided. Within the conclusion, the results provided from the novels are specified as articles.

Key Words: Pirimkul Kadirov, Uzbeks Contemporary Novel, Novel, Novel Analysis Method.